

ČASOPIS

II 263332

✓ ZA KRITIKO ZNANOSTI
DOMIŠLJIJO IN NOVO
ANTROPOLOGIJO

KRITIKA MEŠČANSKE EKONOMIJE:
DO KOD VULGARNA EKONOMIJA -
TEORIJA TRŽNEGA MEHANIZMA

MARX: BLAGO - VREDNOSTNA FORMA

EKONOMIJA IN RELIGIJA - BLAGOVNA
PRODUKCIJA IN DRUŽBENO PLANIRANJE -
POLITIČNA EKONOMIJA CENTROV

KAŽIPOTI NIRVANIZMA

UDK 3

13-14 1976

KAZALO

KRITIKA MEŠČANSKE EKONOMIJE

Franček Drenovec: Do kod vulgarna ekonomija	5
Werner Hofmann: Beda nacionalne ekonomije	53
Peter Wieser: Teorija tržnega mehanizma ali Kako se cena ne določa	75
Hans-Georg Backhaus: K dialektiki vrednostne forme	103
Božidar Debenjak: Uvodno pojasnilo	129
Karl Marx: Vrednostna forma	135
Karl Marx: Vrednostna forma - členitev	164
Karl Marx: Blago	167
Ranko Bon: Zapis o blagovni produkciji in družbenem planiranju	215
Rudi Jakhel: Politična ekonomija centrov	221
Tomaž Kastnak-Leo Šešerko: Ekonomija in religija	265
Franc Glažar: Sociološke relacije odnosov v delitvi osebnih dohodkov	321

ČLANKI, RAZPRAVE, POLEMIKE

Bojan Baskar: Kažipotni nirvanizma	339
------------------------------------	-----

RECENZIJE

Vzgoja otrok v Synanon komunah (D.P.)	361
V.M.Axline: Play Therapy	365

SINOPSIS	371
----------	-----

203332
+
**ČASOPIS ZA KRITIKO ZNANOSTI
DOMIŠLJIJO
IN NOVO ANTROPOLOGIJO**

**ŠTEVILKA 13-14
1976
IV. LETNIK**

IZDAJA:

Universitetna konferenca Zveze socialistične mladine Slovenije Ljubljana in Maribor.

Revije sofinansirata: Kulturna skupnost Slovenije in Raziskovalna skupnost Slovenije.

IZDAJATELJSKI SVET:

Franček Drenovec, Franc Kemperle, Igor Pavlin, Franci Pivec (predsednik), Mik Rebernik, Janko Rupnik, Marjan Vešnar, Pavle Zgaga.

UREDNIŠTVO:

Franko Adam, Bojan Baskar, Mladen Dolar, Srečko Fišer, Pavel Gantar (v.d. odgovornega in glavnega urednika), Primož Južnič, Tomaž Mastnak, Zoran Pistotnik, Rado Riha, Jadran Sterle, Leo Šešerko, Darko Štrajna, Peter Wieser, Slavoj Žižek.

LEKTOR:

Srečko Fišer.

UREDNIŠTVO:

Trg osvoboditve 1/II, tel. 21-280.

NAROČNINA:

Cena enojne številke 20 din, cena dvojne številke 30 din. Celoletna naročnina 70 din (za šole, knjižnice in posameznike), 150 din (za institucije).

Številka žiro računa: 50100-678-47303, za ČASOPIS
ZSMS, UK, predsedstvo,
Ljubljana, Trg osvoboditve 1.

Po mnenju Sekretariata za informacije v IS skupščine SR Slovenije je ČASOPIS po sklepu št. 421-1/72 oproščen temeljnega davka od prometa proizvodov.

Henaročenih rokopisov ne vračamo.

TISK:

Universitetna tiskarna.

PO 1826/1977

KRITIKA
MEŠČANSKE
EKONOMIJE

UDK 330.1

FRANČEK DRENOVEC

DO KOD VULGARNA EKONOMIJA

I. Vulgarna ekonomija

Do 1776

Klasična politična ekonomija se utemelji, skozi 17., 18. stoletje in proti njegovemu koncu, s kritiko francoskega fiziokratizma na eni strani in (predvsem) angleškega poznega merkantilizma na drugi.

Kritičnost prvih klasičnih ekonomistov - za Marxa so to predvsem Petty (Political Arithmetic, 1631), pa Locke, Cantillon, Steuart in drugi, do Smitha - je v tem, da se trudijo spremljati in dosledno izražati razvoj samih družbenih ekonomskih oblik. Ta razvoj napreduje skozi proces postopnih transformacij, preseganj samega sebe; kritičnost nastopa kot tisto stališče znanosti, ki tem transformacijam sledi, spoznava v njih tisto, kar prinaša kot novo, nastajajoče. To stališče vsebuje istočasno tudi zavest o tem, da je velik del obstoječe stvarnosti že preživel, v fazi lastnega zanikovanja - in vsebuje torej kritiko te sfere stvarnosti, ki to kmalu ne bo več. Klasična ekonomija se naslanja na porajajoče se novo. Je izraz (ne odraz: površinsko, direktno zaznavno je v največji meri še vedno v znaku starega, šele v notranjosti razkrajajočega se) zaenkrat še komaj zaznavnih (v smislu zaznavnih možnosti časa), a napredujočih elementov spreminjajoče se družbe; in ob tem seveda nujna kritika, podana izrecno ali drugače, zanikujočih se družbeno-ekonomskih oblik, njihovih nosilcev in ekonomskih teorij.

Klasična kritika francoskih fiziokratov je bila pogojena v ve-

liki meri s krajevnimi razlikami v razvitosti kapitalističnega produkcijskega načina. Fiziokratska teorija že v svojem času ni mogla računati na opaznejše razumevanje ali sprejemanje v Angliji. Že sam njen obstoj je bil izkaz globoke protislovnosti obdobja družbe v transformaciji od absolutistično-fevdalne k zasebno-kapitalski organizaciji narodnega gospodarstva. Fiziokratska šola išče vzrok bogastva (in vrednosti) v delu; produktivno, novo vrednost ustvarjajoče delo pa je le poljedelsko delo na posestvih in na račun fevdalne in državne aristokracije. Tako formulirana teorija je bila lahko le kratkotrajna in prehodna. Kot je izkazovalo krizne znake prehodno obdobje, katerega analitik je bila, tako je tudi sama teorija končala v samokritiki v osebi Turgota (*Réflexions sur la formation et la distribution des richesses*, 1766) - samokritiki v toliko, v kolikor je Turgot formalno še pripadal fiziokratom.

Merkantilizem je bil za klasično politično ekonomijo bolj direkten predhodnik, čeprav ji je v smislu metode ekonomske analize njegov predvsem pragmatični pristop manj ustrezal. Merkantilizem kot teorija je bil bolj ali manj ekonomska doktrina države v procesu prvotne akumulacije, formiranja velikih trgovskih kapitalov. V svoji pozni ("bilančni") formulaciji je predstavljal zahtevo po čimbolj aktivni bilanci menjave s tujino. To aktivno stanje, razliko med izvozom in uvozom blaga, je potem krilo dotekanje zlatega denarja v državo: ta dotok je bil končni smoter merkantilizma. Razvita država je uvažala surovine in kmetijske izdelke, izvažala pa predvsem predelane, gotove industrijske (bolje rečeno manufakturne) proizvode. Izvozna trgovina je zahtevala vse več teh proizvodov. V mednarodni menjavi pridobljeni trgovski kapital se je vse bolj nalagal v samo proizvodnjo. Kriterij, ki je bil prej samooplačanje trgovskega kapitala, vrtenje gole denarne vrednosti, se je počasi sprevračal v željo po čim več kapitala, da bi se vzpostavilo čim več proizvodnih procesov: najprej še vedno s ciljem omogočiti čim večji izvoz, a vse bolj (ko se izkaže donosno funkcioniranje tudi

proizvodnega kapitala) postane edini cilj in kriterij sama ta proizvodnja, obračanje proizvodnega kapitala.

Vzporedno s tem razvojem je potekal tudi razvoj ekonomske teorije od merkantilizma do klasične politične ekonomske analize. Kot je prehajal poudarek s trgovine na samo proizvodnjo, tako je postajalo jasno, da leži v osnovi družbenega bogastva in vrednosti le delo. Zgodnja klasika se je osamosvajala s kritiko stare družbe in njene teorije (ne gre za fevdalno družbo - ta ne izdeluje ekonomskih teorij - pač pa za zgodnjo, nastajajočo, še zelo nehomogeno kapitalistično družbo), ki jo je podajala s stališča kvalitetno nove družbe in teorije.

Zgodnja klasična ekonomija kot kritika družbenih oblik in teorij predkapitalizma in zgodnjega kapitalizma (v postopku razločevanja in izgrajevanja svojih novih pozitivnih temeljev) doseže svoj vrh in povzetje v Adamu Smithu (*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, 1776).

Osnovni elementi ekonomske strukture razvitega, liberalnega (tudi "klasičnega") kapitalizma so postavljeni. Elementi fevdalnega, monarhističnega, merkantilističnega (v pomenu prakse) so, kot prevladujoča ekonomska moč, mimo; znotraj svojih lastnih institucij so vzredili aktivno silo, sposobno negacije lastnega izvora. Fiziokratizem in merkantilizem sta ostajala v svoji obliki še zelo v sklopu stare družbe; osnova njunega obstoja, kakorkoli je bil ta še navidezno, institucionalno element obstoja pred-industrijske družbe, pa je bila v porajajočih se novih ekonomskih razmerjih. Ta razmerja se znotraj starega ovoja vse bolj in bolj razraščajo; svoj oklep razkrajajo in ga na koncu odvržejo. Razredni boj, katerega nosilec v ofenzivi je industrijska buržoazija (proti svojemu lastnemu izvoru, trgovski buržoaziji, kot proti izvoru svojega izvora, fevdalni družbi, združenima:

kot trgovska in fevdalna aristokracija: obe aristokraciji, a ena od njih hkrati tudi že ne več), se izteka.

Izteče se polit. ekonomska kritika starega, ki si je vzela v posameznostih stoletje in pol, da bi dospela do Smitha, ki jo povzame in formulira na eni strani kot temeljito, zaokroženo, dovršeno, že zmagoslavno kritiko starega, na drugi pa zaokroži v celoti vse pozitivne elemente dotedanjega polit. ekonomskega analiziranja obstoječega sveta. S tem je doseženo, po obratu nasproti fiziokratizmu in merkantilizmu, v politični ekonomiji spet novo obdobje. Zaključena je pot, ki je pripeljala dokončno ven iz stare družbe. Za pot naprej pa bosta značilna dva različna pristopa: Ricardov in Sayev.

Oba sta prisotna že pri Smithu. Za njegovo teorijo je značilno protislovje, ki odraža dvoje različnih načinov, dvoje povsem različnih opisov (razlag) obstoječega, ki dajeta teoriji kot celoti značaj razklanosti in nedodelanosti (določeno protislovje bo ležalo tudi v osnovah Ricardove teorije - tukaj pa gre še za nekaj drugega). Zgodnja politična ekonomija, katere zadnji predstavnik je Smith, je ob razločevanju s starimi doktrinami postopno gradila svojo pozitivno teorijo. Ta teorija je morala (da se je sploh izkazala kot kritika, kot izločanje še skritega novega) v odločilnih momentih pobrskati precej globoko pod direktno prisotnimi pojavnimi oblikami obstoječega sveta. Ob tem je postavila svoje formulacije vrednosti, presežne vrednosti, dela kot izvora obeh in s tem tudi kapitala. S te ravni pa se je stalno vračala nazaj na raven direktno pojavnega, h kategorijam menjave: k cenam, mezdi, profitu, renti, ter opredeljevala in kvantificirala njihova medsebojna razmerja tukaj le iz njih samih: ločeno od kategorij in njihovih vsebin, analiziranih drugje, pa čeprav je postavljala tiste in te vrste kategorij skupaj in različnosti njihovih vsebin kot da ni zaznala. V tem je tudi razklanost pri Smithu, ki se pokaže potem v različnih nadaljevanjih teorije pri Ricardu in Sayev.

Vendar pri Smithu ta nedodelanost še nima takega pomena, kot ga pridobi kasneje. Obdobje zgodnje politične ekonomije, do Smitha, je predvsem obdobje formiranja samozavesti, samobitnosti nasproti starejšim teoretskim sistemom. Ko Smith to obdobje zaključi, so izoblikovane že vse temeljne kategorije in metode, pri njem samem pa kompleksna postavitvev in razuvanje (v okvirih ekonomske znanosti) še ne moreta biti prisotna. Nedodelanost njegove teorije je nedodelanost prvih korakov v novo odkritem prostoru; kar je doseženo, je odkritje novega prostora, in prvi koraki vanj so zahtevali vseeno dobro mero želje po resnici, kritičnosti.

1776 do 1830

Napredovanje, izpopolnjevanje klasične politične ekonomije v 18. stoletju je sovpadalo z napredovanjem razreda industrijske buržoazije. Politična ekonomska analiza tega obdobja je predstavljala in zagovarjala, v kolikor je bila objektivna in poštena, interese tega novega razreda. S tem ni rečeno, da je bila ta teorija obstoječega tudi njegova apologija. Velik del politične moči, tudi v Angliji 18. stoletja, pripada še vedno razrednim elementom starejše družbe. Klasični ekonomisti so bili torej pri tem, ko so bili kritiki starejše družbe, tudi v opoziciji proti prav tedaj obstoječemu političnemu statusu quo. Vendar je bil to opozicijski boj že skoraj zmagovitega razreda, ki je bil v svoji opoziciji (in ofenzivi) čvrst in homogen. Stanje družbe, v kateri so živeli, je zahtevalo zato od klasikov po eni strani precej poguma, po drugi pa se morda izkaže tudi relativnost tega poguma. Z Adamom Smithom se zaključi zgodnje obdobje, ko je brezkompromisna kritičnost še sovpadala z direktnimi razrednimi interesi.

Nadaljni pozitivni razvoj teorije je terjal novo vrsto objektivnosti in poštenosti. Kar se tiče teorije same: temeljne kategorije ekonomske strukture buržoazne družbe so izpeljane, tako vsebinske kot tiste, ki odražajo le vsakdanjo ekonomsko prakso (teh

za začetek sploh ni treba izpeljevati: vsakdo ve, kaj predstavljajo v vsakdanjem življenju cene, mezde idr.), ter, kot rečeno, pomešane med seboj v nejasen, enoznačen prikaz različnih kvalitiet. Kar se tiče ekonomske in v nekoliko manjši meri politične prakse je razredni boj takorekoč že dobljen, oblast je treba le še izpiliti, zaokrožiti.

V politični sferi potekajo še zadnje bitke z zemljiško aristokracijo, ki s svojim monopolom nad zemljo onemogoča popoln razvoj novega produkcijskega načina. Seveda najdejo ta nasprotja svoj izraz (kot je za liberalni kapitalizem sploh značilno) tudi v ekonomski teoriji. Ricardo analizira vsebino zemljiške rente. Ne rente v njenem pomenu "produktivnega donosa zemlje", kot se kaže neposredno sodelujočim pri njenem obračanju; dokazuje ravno njeno "neproduktivnost", pokaže, da izvor rente ni v njej sami, temveč da obstaja le kot stranski efekt (kot nekoristen strošek) funkcioniranja produkcijskega kapitala na zemljišču pod lastninskim monopolom. Da bi te lastnosti rente prepričljivo izvedel, odpotuje Ricardo v same politične ekonomske osnove kapitala (kapitala kot produkcijskega razmerja). Vsebinsko ekonomskih kategorij izloči iz njihovega vsakdanjega izraza; in kar je pomembno, s polno zavestjo o svojem postopku, tako da razreši pri Smithu še nejasno povezanost, posredovanje med pojmi vsakdanjega življenja in njihovo vsebino. Praktično dogajanje je razloženo, napeljano na enoten notranji princip, katerega osnova je funkcioniranje kapitala kot utelešenega dela, izvora vrednosti (in presežne vrednosti).

Kolikor je bila Davidu Ricardu (*On the Principles of Political Economy and Taxation*, 1817) začetek in spodbuda potreba po razčiščenju nekaterih sporov s predstavniki starejših družbenih oblik in je njegova teorija le nadaljevanje zgodnje politične ekonomske kritike, pa je njegovo znanstveno delovanje vseeno usmerjeno predvsem na pozitivno izpopolnjevanje klasične ekonomije, na odpravljanje, preseganje protislovij Smitha in drugih. Ricar-

dova kritičnost je predvsem kritičnost do svojih lastnih predhodnikov, do njihove analize, ki sega le do pol poti. Kritika interesov zemljiške aristokracije je postranska, saj v svojem procesu tudi ni mogla več naleteti (razen na praktično-političnem področju) na nikakršne resnejše odpore in na več kot manjšinsko nerazumetje. Začenjajoč že znotraj te kritike pa je bila podana tudi temeljita kritika vse dosmithovske klasične ekonomije kot predpogoj za njeno postavitev na novo kvalitetno raven.

Ta kritika je zahtevala tudi nesorazmerno več poštenosti, neziranja na praktične interese ekonomskega življenja buržoazije. Do Smitha se objektivni izsledki politične ekonomije in praktični interesi industrijske buržoazije še prav idilično ujemajo. Ricardova analiza je že preko te točke (in ohranja buržoazna družba še danes kot svojega preroka Smitha, medtem ko ima za Ricarda le malo razumevanja). Njen temeljni smoter ni več (razen pri obravnavanju pojma rente in pri razjasnjevanju določanja "cene dela", mezde - v katero vstopajo, kot produktivni kapital bistveno obremenjujoč strošek visoke, z zemljiško rento obremenjene cene prehrabnih potrebščin) sodelovanje v razrednem boju, ki je vsakdanji teoriji zagotavljal enotnost. Sedaj je kritika namenjena le še sama sebi in svojemu objektu, postavljenemu izven območja direktnih interesov: kapitalističnemu načinu proizvodnje. Njen kriterij je kriterij resničnosti, sovpadanja z obstoječim svetom, kakršenkoli je. Ricardov svet še ni svet buržoazije v defenzivi; je pa svet buržoazije v zaključni točki določene etape svojega razvoja in torej gotovo v neke vrste preobrazbi, v trenutkih, ko je dan le pogled nazaj; prizadevanja preteklega obdobja se uresničujejo in so skoraj že uresničena; kaj pa naj sledi? Odgovora ne dajeta niti preteklost niti sedanost, pogleda naprej ni. Marx daje Ricardovi kritičnosti polno priznanje: da je šel v obdobju, ko kritičnost novemu razredu na oblasti ni bila več potrebna, v temeljito razčlenjevanje njegovih ekonomskih in družbenih predpostavk ne da bi mogel predvidevati posledice takega razčlenjevanja.

Posledice so vsekakor bile: Marxova teorija novega razrednega boja in znanstvenega socializma se navezuje direktno na Ricarda; istočasno pa kaže značaj drugih političnih ekonomskih teorij tega obdobja na to, da če že ni bila razvidna možnost takega navezovanja, pa je bila prav gotovo razvidna tveganost dajanja povoda za karkoli novega.

Ricardova analiza pa je imela, kakor je bila brezkompromisna in globoko segajoča, tudi svoje realne meje. "Principi politične ekonomije" so teoretski izraz bolj ali manj stabiliziranega kapitalizma, ki je svoj boj s starim že zaključil, boj s prihajajočim, novim pa se je še skrival za obzorjem. Za odnos med kapitalom in delom je tako značilna enotnost. V produkcijskem procesu funkcionirajoči kapital je sestavljen izključno iz delavskih mezd (iz variabilnega kapitala v Marxovem smislu): v njih so izražena tudi produkcijska sredstva (fiksni kapital). Kapital je delo; in kar je še pomembnejše, delo je kapital. Delo obstoji le toliko, kolikor je podvrženo procesu oplajanja, akumulacije kapitala. Akumulacija kapitala je temeljni naravni zakon obstoječe družbe, zakon, ki določa tudi edini način obstajanja dela kot substance vrednosti.

Kako pa je s kapitalistično družbo, ki še ne pozna nasprotja med delom in kapitalom? Teorija ekonomskega funkcioniranja kapitalistične družbe, ki ne zazna tega njej bistveno lastnega protislovja, mora končati v protislovju. Formulirati poskuša in v celoti razložiti notranji princip gibanja družbe, družba sama pa v tem obdobju takí analizi še ni dostopna. Protislovje se v Ricardovi teoriji izkazuje torej v mehanizmu oplajanja kapitala, ko so vrednosti, vložene v kapitalski proizvodni proces in v njem proizvedene, izražene v delu. Čeprav se Ricardo izogiblje zaprtega kroga, ki je bil še značilen za Smitha (vrednost blaga določa vanj vloženo delo, vrednost tega pa izraža spet le blago - življenjske potrebščine) pa pomeni pri njem ekvivalenca količina dela - količina proizvoda to, da ostane izvor presežne vrednosti povsem neznan.

A to ne more metati sence na bistveno kritičen značaj njegove analize. Če ne dosega označitve obstoja in interesov še novega, poleg buržoazije obstoječega razreda, ne ostaja niti apriorni apologiji vsega buržoaznega. Še v stari klasični ekonomiji formulirani teoriji kompenzacije (da se vsako odpuščanje delavcev zaradi njihovega nadomeščanja s stroji uravnoteži z istočasnim novim povpraševanjem po "delu" drugje), ki jo je prevzel tudi sam, dodaja Ricardo v kasnejši izdaji "Principov" v ločenem poglavju še priznanje, da temu le ni tako: da je torej sistemu imanentna neka težnja k stalni delni brezposelnosti - pa čeprav je ta ugotovitev, implicirana tukaj, v popolnem nasprotju z osnovnimi načeli klasične ekonomije in buržoazne predstave o sebi sploh, ter tvori kasneje, ustrezno obdelana, enega bistvenih elementov znanstvene kritike kapitalizma (kompenzacijska teorija je vseeno ohranila veljavo, mimo Ricardovih pomislekov, vse do Keynesa).

V obdobju 1776 do 1830 vodi ena pot od Smitha do Ricarda; druga pot vodi do Saya, "velikega vulgarizatorja Adami Smitha", očeta in utemeljitelja vulgarne ekonomije 19. stoletja.

Kot rečeno, je bila tveganost dajanja povoda za karkoli novega v obdobju po Smithu prav gotovo zelo razvidna. Smith je dospel do tega, da je postavil, povzel iz dotedanjšega razvoja teorije dve vrsti kategorij: abstraktne, ki segajo v globino, temelje obstoječega sistema, ter površinske, ki izražajo vsakdanjo prakso. Ricardo je nadaljeval z analizo prvih. Drezanje v same izvore, predpostavke ekonomskega obstoja buržoazije, ki je svoj akcijski program do tega že izpolnila in se učvrstila na oblasti (morda bolje rečeno: si zagotovila sodelovanje - predvsem v obliki nevmešavanja - politične oblasti), pa ni moglo biti več tako privlačno. Raziskave v ekonomsko strukturo družbe niso bile več podlaga upravičevanju razrednih zahtev ali interesov. Sploh jih ni bilo treba več upravičevati - oblast je osvojena, opozicije praktično ni več. Potrebe časa so drugačne.

Vulgarna ekonomija se nikdar ne loči od svojega prijema na le vsakdanjih pojavnih oblikah ekonomskega funkcioniranja družbe. Nikdar ne seže v področje, kjer bi bil stik z direktno očitnim pretrgan ali kjer bi ga bilo potrebno posebej vzpostavljati. Say (*Traité d'économie politique, ou simple exposition de la maniere dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses, 1803*) zgradi svojo teorijo na predpostavljajanju le te plasti ekonomskega dogajanja. To je tista plast, katere razumevanje je dostopno vsakemu privatnemu buržuju; temu je teorija tudi namenjena. Njen posel je ureditev vseh površinskih kategorij v prikaz gladkega, dinamičnega, brez kakršnihkoli trenj funkcionirajočega sistema. Sistem je izgrajen; nič več ni potrebno dokazovanje, da bo novi sistem edini naraven in najboljši vseh možnih svetov; sedaj se dokazuje, da je ta sistem tak. Ricardova metoda temu namenu ni primerna. Bolje je ostati na gotovem terenu kategorij, ki ne skrivajo v sebi nikakih pasti in skrivnosti.

Sayeva teorija vrednosti (čeprav je kot celota precej nehomogena) temelji tedaj na dodelavi druge skupine Smithovih kategorij. Na tej ravni je operiral Smith z uporabno vrednostjo, koristnostjo blaga kot tistim, kar je notranje, skupno vsem ekonomskim količinam, ki se pojavljajo na trgu. Say pojem koristnega značaja blaga nasproti njegovemu vrednostnemu značaju povsem osamosvoji in tu je njegova teorija vrednosti: stvari imajo vrednost zato, ker so človeku koristne. Postavljati za stvari blagovno-kapitalske družbe kot vzrok vrednosti (vzrok proizvodjanja, vzrok bogatenja) koristnost, pomeni odmisлити ravno bistveno, kar leta je: družba, v kateri teče proizvodnja koristnih predmetov edino skozi samoniklo sprotno reduciranje vseh neštetihih privatnih konkretnih del (ki te koristnosti proizvajajo) na enotni skupni imenovalac abstraktnega dela, preko čigar izraza, menjalne vrednosti, ti koristni predmeti šele stopajo v menjavo, na površje. Pomeni prikazovati to družbo, kot da se v njej zgodovinska transformacija stvari v blago ne bi bila nikoli izvršila.

Potem je to tudi družba brez sebi lastnih protislovij; odnosi med ljudmi so jasni, ker so samo odnosi med ljudmi; ni razloga, da bi se med nje in nadnje vpletla kakšna tuja, zagonetna sila. Ustrezen tej teoriji je tudi znani "Sayev zakon" (še eden, ki se je ohranil vse do Keynesa; le da je tega brez pridržkov prevzel tudi Ricardo, kar mu je Marx precej očital): vsaka ponudba si ustvarja svoje lastno povpraševanje kar logično sledi iz predpostavke, da se za odnosi menjave ne skriva nič drugega kot le odnosi med ljudem koristnimi predmeti. Kakršnihkoli kriznih tendenc v taki ekonomiki ne more biti.

Say je bil resnično oče vulgarne ekonomije. Postavil je čvrsto osnovo za nadaljnje izpeljevanje najrazličnejših vulgarnih "zakonov" skozi vse 19. stoletje. Možne implikacije teorije koristnosti so očitne. Velikost vrednosti blaga, katere vsebina je koristnost, je velikost koristnosti. Ker pa je koristnost stvari izrazito subjektivna kategorija, preide s tem določanje velikosti vrednosti in vseh deriviranih ekonomskih proporcij izven območja kakršnekoli objektivne determiniranosti elementarnih zakonitosti blagovnega sveta. Slika buržoaznega sveta je tako slika obvladanega, svobodnega, "demokratskega" sveta: ekonomski procesi so rezultat sovpadanja vseh posameznih svobodnih volj, svobodnih izbir (ta teorem je postal last najrazličnejših subjektivističnih, psiholoških, marginalističnih šol in tvori še danes osnovo buržoazne ekonomske teorije vrednosti). Če je vrednost koristnost, kaj je npr. vrednost kapitala: njegova koristnost, tj. lastnost, da prinaša podjetniku profit. Kapital je pojmovan kot stvar, kot produkcijsko sredstvo; delo spada drugam, z njim svobodno razpolaga delavec. Kot temeljni vrednost (koristnost) klobase na užitku, ki ga prinaša kot hrana, temelji vrednost kapitala na profitu, ki ga prinaša njegova proizvodna uporaba. Iz tega načela je izveden nadomestek za teorijo presežne vrednosti: teorija produktivnosti produkcijskih faktorjev (ne le kapital, podobne produktivne lastnosti imajo tudi drugi v proizvodnji sodelujoči faktorji: delo

proizvaja mezdo, zemljiška lastnina rento, denar obresti; proizvodni proces sam je sploh le proces kombiniranja vseh teh sil, ki imajo v sodelovanju to sposobnost, povečevati koristnost v svetu obstoječe količine tvarine). V temeljih buržoazne ekonomije vse do danes nastopa tudi ta teorija.

Morda velja omeniti dejstvo, da je bil Say Francoz. Francija na prelomu stoletja še ni bila tam, kjer bi lahko naletele ideje, podobne Ricardovim, na kaj dosti več kot le navdušenje. Vendar pa je za vulgarno ekonomijo značilno prav to, da nastopa s svojimi poenostavitvami v pogojih formiranega, dozorelega sistema; in za Saya samega to, da je bil s prakso in teorijo angleškega kapitalizma stalno seznanjen. Vulgarna formulira in obravnava svoje kategorije v obliki, ki jo imajo te v čisto vsakdanji zavesti in rabi. Izhaja iz predpostavke, da je tisto, kar se zdi, tudi vse, kar je (kot da bi kemik preučeval kisik preprosto kot nekaj, kar se diha). Kolikor je tak pristop prisoten že pri Smithu in pred njim, to še ni vulgaren pristop. Kapitalski svet je še v nastajanju, tudi njegovo obličje še ni oblikovano: treba je strogo in analitično raziskovati površino, ugotavljati, katere med oblikami, ki se pojavljajo, so prihajajočemu sistemu lastne in se bodo obdržale, katere ne (treba je kisik šele odkriti). Če se naredi poskus razlage celotnega novega še v tej fazi, bo njegov rezultat protislovna slika; nikakor pa ne vulgarna. Drugače je kasneje, ko se podoba novega sistema že ustali. Sedaj je smisel ekonomske znanosti edino v nadaljevanju raziskovanja pod in za temi očitnimi oblikami. Pot k razkrivanju resnice gre lahko edino k razjasnjevanju vsebinskih zvez med posameznimi elementi obličja in k njihovim izvorom. Te zveze in izvori pa v vsakdanjem pojavljanju sveta niso razvidni: kar se zdi, je še daleč od tega, da bi bilo vse. Vulgarna ekonomija razčlenjuje le tisto, kar se zdi. Medsebojne zveze in vzroke ekonomskih pojavnosti izvaja iz njih samih. To seveda še ne pomeni, da so njene konstrukcije umetne, resničnosti popolnoma tuje. Svet, ki ga slika vulgarna, je obstoječi

svet v vsej svoji globinskosti, kompleksnosti, vendar reduciran na svoj površinski izraz; je večdimenzionalni prostor, projiciran na eno samo ploskev. V obstoju in zvezah med podobami na tej ploskvi je določena realnost, logičnost: derivirana realnost in logičnost, kot projekcija ali odsev v stvareh, ki so kot take že dolgo obstajale (delo kot konkretno delo, kapital kot orodja, cena kot vrednotenje ljudi o njim koristnih stvareh), le da so se skozi zgodovino spreminjale njihove vsebine. Obravnavati odseve, derivacije vsebine kategorij vsakdanjosti, kot da pripadajo njim samim v njihovi skozi zgodovino nespremenjeni obliki, pomeni torej omogočiti zanikanje kakršnihkoli nesorazmerij, protislovnosti v obstoječi družbi: kajti protislovnosti razvojnega procesa potekajo drugje, v razmerjih med samimi oblikami jih res ni. V tem je očitna apologija vulgarne ekonomije. Očitno je potem tudi, da vulgarnost ni sama sebi namen: apologija obstoječega je lahko le apologija interesov obstoječega prevladujočega razreda. Nekje zgoraj je bilo rečeno: potrebe časa so sedaj drugačne. Tem potrebam zadosti vulgarna ekonomija. Vulgarna ekonomija je teorija za zadovoljevanje vsakokratnih potreb časa.

Ena pot od Smitha je vodila do Ricarda, druga do Saya. Obdobje njunih poti se zaključí pod močnim vtisom chartističnega gibanja v Angliji, delavskih uporov v Franciji in prvih večjih ekonomskih kriz. Marx postavlja politični ekonomiji leto 1830 kot leto preobrata. Dojemanje kapitalizma je možno v novi, dodatni dimenziji. Istočasno s tem se spremeni potrebe časa.

1830 do 1873

19. stoletje ni bilo prvo, ki bi videlo delavce drugače kot v vlogi nezavedajočega se spremljevalca procesa razraščanja kapitala. Da obstajajo na eni strani delavci in na drugi lastniki kapitala, ni nič novega. Prav tako ni novo, da predstavljajo nizke mezde visoke profite in visoke mezde nizke profite, da si življenjski interesi delavcev in lastnikov vsaj v kratkoroč-

nejši perspektivi in vsaj načelno nasprotujejo. Pač pa je novo to, da dolgoročna perspektiva, ki odlaga uresničevanje njihovih interesov v daljno bodočnost ter postavljanje problema samo na abstraktnem nivoju delavcem ne zadoščajo več, ter da jim nudi sistem sredstva za tukaj-in-sedaj zasledovanje, uresničevanje teh interesov. Novo obdobje ekonomske prakse (kot teorije) je v znaku nove razredne razcepljenosti družbe.

V obravnavanju novega se odpirata politični ekonomiji spet dve poti naprej. Ena je pot še nadaljne dosledne kritičnosti; če je bilo za prejšnje obdobje rečeno, da je bila taka pot tvegana, pa je sedaj povsem jasno, kaj pomeni. Pomeni spustiti se v raziskovanje vzrokov razklanosti in nestabilnosti buržoazne družbe - in če se vnaprej še ne ve, kakšni so lahko rezultati takega raziskovanja, pa je jasno, da morajo biti negativni v odnosu do interesov buržoaznega razreda in njegove idilične predstave o sebi in svoji družbi. Kritičnosti se postavljajo resnično importantne zahteve: kritik se že vnaprej zaveda, da predstavlja pošteno iskanje in analiziranje novega v sistemu najmanj vznemirjanje buržoazije v njenem samozadovoljstvu pravičnega, če ne še kaj več. Buržoazije, katere je ekonomska moč, politična moč, ki edina razsoja o vprašanih filozofije, znanosti in morale. Kdo bo potem tak kritik?

Nasprotno pa so na široko odprta vrata vulgarnostim; teoretski temelji so jim tudi že postavljeni.

Apologetika tega obdobja je poleg tega tudi vulgarizacija Davida Ricarda. Ricardova teorija je bila zvest in objektiven prikaz svojega časa tako v njegovi pojavnosti kot v vsebini, ki to pojavnost pojasnjuje. Da analiza ni prodrla do konca, da se je v svojem dnu zavrtela v nerazrešljivosti, je predstavljalo spet karakteristiko časa. Ricardo je brskal po temeljih sistema, ki se v svojem razvoju tudi še ni razrešil. V osnovah ekonomske strukture kapitalizma leži antagonizem dveh razredov; dokler je

ta temeljni antagonizem latenten, skrit pred še tako večšim analitikom, sistem ni dostopen popolnejši znanstveni razjasnitvi, ker sam še ni popoln. Trenutek, ko doseže popolnost, je seveda trenutek, ko se pokaže tudi druga plat sistema, njegove sile negacije: v nedozoreli, zgodnji manifestaciji, a vendar in zagotovo. Teda j je treba analizo nekega preseženega časa dopolniti, postaviti na novo raven. Kajti vulgarna je, kadar ostane ekonomska znanost vsakokrat, ko se njen predmet spremeni, še nadalje v sferi obravnavanja minulega obdobja.

Vulgarna ekonomija novega obdobja ostane na ravni, ki jo je dosegla praksa in teorija pri Ricardu. Ob tem seveda ne more mimo univerzalnih postavk Sayeve apologije obstoječega produkcijskega načina. Poricardovska vulgarna ekonomija se začne pri McCullochu (*Principles of Political Economy*, 1825) in Seniorju (*Essays on Political Economy*, 1836). Značilno zanjo je ponovno združevanje različnih vrst kategorij, ki so bile v predhodnem obdobju razdružene. Ricardovska (klasična) analiza je povzeta v svoji že presežen čas oprijemajoči dospelosti. Kar je bila prej kritična vsebina, služi sedaj le še kot orodje (izdelek velikega, spoštovanega mojstra) za utemeljevanje, upravičevanje sayevske teorije, ki je potrebam časa bolj primerna. Novo-oblikovana teorija vsebuje podobno dvojnost kot Smithuova; le da je razlog te dvojnosti drugačen. Medtem ko je bila ta dvojnost pri Smithu še rezultat nezrelosti, nepopolnosti objekta raziskovanja, je sedaj njen vzrok v namernem pačenju slike zrelega in popolnega objekta. To seveda ni vulgarizacija vulgarizatorja Saya. Vulgariziran je Ricardo - prvič s tem, da je njegova teorija vzeta kot veljavna tudi za novo obdobje; in drugič (ter predvsem) s tem, da je njena ostrina odlomljena, njena strogost relativizirana, prilagojena novim potrebam apologije.

Teorije McCullocha in Seniorja se resnično prilagajajo. Kar je v njih stalno, je le zavest, da so predstavniki in interesi kapitala vsakokrat edino resnično, pravično merilo. Seniorjeva je teorija "vzdrževanja" (od potrošnje) kot vzroka kapitalistovega

profita oz. obresti na denarni kapital; ter poleg nje, na drugem mestu, še teorija profita kot proizvoda zadnje delovne ure delovnega dne (teorija, ki je nastopila proti pripravljanju zakonskega omejevanja delovnega dne v industriji). Njemu je pripisana teorija "mezdnega fonda": da določa višino mezde "železni zakon" (kasnejši Lassallov izraz za isto teorijo) - kot razmerje med danim obsegom mezd namenjenga fonda kapitala in številom vseh mezdnih delavcev (kar je banalna in tendenciozna shematizacija odnosov, ki so sicer vsebovani tudi pri Smithu in Ricardu). McCullochove so različne teorije produktivnosti kapitala; zanj je Marx napisal, da je najbolj žalostna slika razpadanja Ricardove ekonomije.

Vulgarizacijo Ricarda nadaljuje John Stuart Mill (*Principles of Political Economy*, 1848), pri katerem doseže le-ta v tem obdobju tudi svojo zaključno formulacijo. Nadaljnji razvoj buržoazne ekonomije je zajemal Ricarda skoraj izključno v njegovi obdelavi in vseboval mnogokrat tudi isto spojino vulgarnosti in objektivnosti, kot je razvidna prav pri Millu.

J. St. Mill ni pragmatik na nivoju McCullocha in Seniorja. Slika kapitalistične družbe 19. stoletja poskuša podati ponovno v obliki celovite, konsistentne in vsebinske razčlenitve. Mill izkazuje precejšnjo mero poštenosti, ko ne zanika obstoja mehanizma izkoriščanja delavskega razreda; priznava, da je beden položaj le-tega znotraj obstoječega sistema nerazrešljiv. Dejansko se je Mill precej ukvarjal s položajem delavskega razreda v kapitalizmu - za kar, pa tudi zaradi sploh resnejšega pristopa k Ricardu in k družbi svojega časa, mu daje Marx delno priznanje; za Marxa Mill ne sodi v kategorijo "lakajev buržoazije", kot glavnina polit. ekonomistov tistega časa. Vseeno pa Mill ob obravnavanju delavskega razreda večinoma stopnje kritičnosti ne dosega. V njegovi ekonomski analizi je sicer mnogo bolj prisoten kot pri Ricardu, vendar še vedno le kot nesrečni spremljevalec procesa akumulacije kapitala. Ni govora o tem, da bi bil

morda izraz sil negacije sistema ali da bi bilo morda funkcioniranje sistema v izključno korist manjšinskemu razredu. Težave delavcev se dajo omiliti z ustreznim moralnim ravnanjem tako njih samih kot njihovih zaposlovalcev; dolgoročno pa se položaj delavcev izboljšuje, ker pač raste bogastvo družbe sploh. Čeprav je torej tisto, kar je v kapitalizmu značilno novo, vzeto v obravnavo, je v tej prisotna tudi zadostna mera apologetike. Kar se tiče ostalih področij teorije, je Mill kljub svoji strogosti in načelnosti še vedno le sposoben povzemalec, urejevalec buržoazne ekonomske teorije po Ricardu in je njegova verzija kapitalističnega sveta še vedno vulgarna.

Buržoazni svet je prešel v fazo, ko se vsako obdobje njegovega nadaljnjega razvoja vse bolj oddaljuje od tistega časa, ko je buržoazna zaves še sovpadala z zahtevami napredka. Kar pomeni dvojje: vsako zaporedno obdobje razvoja je nov korak proč od te idealne situacije; in drugič, vsako novo obdobje se odmika od tistega, kar je veljalo v prejšnjem za buržoazno z vsemi ideološkimi prilastki (svobodno, demokratično itd.). Kritičnost v svetu s takimi razvojnimi značilnostmi mora potem vsakokratni buržoazni horizont (buržoazni horizont vsakokratnega razvojnega obdobja) preseči, mora se ločiti od predhodnega, vsakdanji zavesti še vedno veljavnega, ter se zakoreniniti v novem: torej v smislu vsakdanje zavesti neburžoaznem, protiburžoaznem, heretičnem. Znanstvena poštenost ni enodimenzionalna. Poštenost, ki ne vstopa v področje herezije, ki ostaja znotraj okvirjev vsakokratnega trenutnega buržoaznega horizonta, je poštenost vulgariзаторja, apologeta. Za heretično, kritično ekonomsko teorijo pa je tudi brez popolnega sestopa iz dojemanja blagovnokapitalskega sveta znotraj njega samega (kar je za ekonomsko znanost edino zamisljivo) še vedno dosti prostora.

Na pot kritičnosti je uspelo stopiti Owenu (The New Moral World, 1820), enemu tistih, katerih utopije je Marx izpopolnil v znanstveni socializem in edinemu od njih, ki se je (znotraj skupine

t.im. "ricardijanskih socialistov") resneje ukvarjal z ekonomsko teorijo. Owen nastopi z novemu času odgovarjajočo kritiko Ricarda, s kritiko pojmovanja buržoazne družbe kot nerazdvojenе, homogene, v kateri so interesi buržoazije interesi celote. To kritiko podaja s stališča industrijske delovne sile, nove aktivne kvalitete v družbi. Vendar, kakšna je njegova teorija: če je presežna vrednost tisti del vrednosti, ki jo ustvari delavci, prilasti pa si jo lastnik kapitala, mora biti vrnjen, prilaščen po delavcih tudi ta njen del - da bo zakon vrednosti tudi dejansko uresničen. Del te teorije je naivno utopičnega značaja ("mora biti vrnjen delavcem" - takoj; utopična v tem smislu so predvsem Owenova praktična prizadevanja za uresničenje tega načela). Drugi del ("da bo uresničen zakon vrednosti") pa kaže na realne meje njegove kritičnosti; na realne meje ekonomske kritike sploh. Owenova kritika zadene v polno, ko označi odtujevanje presežne vrednosti delu za minljivo, zanikanja vredno; (utopična je, ko zahteva takojšnje ukrepanje); ko pa se zavzema s tem za uresničevanje zakona vrednosti, ostaja očitno daleč znotraj okvirjev blagovno-kapitalskega sveta. Kako daleč lahko seže kritična ekonomija?

V tem tekstu je govora izključno o ekonomski znanosti in njenem takšnem ali drugačnem dojemljanju in analiziranju buržoazne družbe. Ekonomija izhaja iz očitnih dejstev vsakdanje ekonomske prakse ter se spušča v njihovo ozadje, v njihove skupne izvore, da bi z logiko njihovega obstoja in gibanja pojasnila slučajno, stihijsko vsakdanje dogajanje na površini. Ni pa v njeni moči raziskovati, tako kot raziskuje znotraj buržoazne družbe, tudi predpostavke, pogoje te družbe, razloge za njen obstoj sploh. Svet blagovno-kapitalskih odnosov je sprevrnjen svet, v katerem igrajo vlogo subjekta razvoja ne ljudje sami, temveč proizvodi njihovega skupnega dela, izraženi v blagu in še posebej v kapitalu, ter medsebojna razmerja teh ekonomskih količin, teh stvari; samo preko teh se oblikujejo tudi razmerja med ljudmi. Ekonomska znanost raziskuje znotraj tega sprevrnjenega, postvarelega

sveta; proučuje ta svet v njegovem površinskem kaotičnem odrazu in v njegovem notranjem, površino pojasnjujočem funkcioniranju; raziskuje v zakonitosti gibanja blagovne menjave in kapitalskih razmerij. Znotraj tega svojega prostora je lahko kritična, ko vestno in brez apriornih sodb gibanje tega sveta v njegovih sprot-nih preoblikovanjih; ali pa ni, ko se v globine, od koder preobli-kovanja izvirajo, raje ne spušča.

Da pa bi se sputila še pod sfero izvorov vsakdanjega, da bi sto-pila na gledišče, ki bi bilo povsem izven obstoječega kapitalske-ga sveta in ki bi opredeljevalo mesto tega sveta kot celote, pa je, vse dokler je ta svet kapitalski in s tem podvržen svojim la-stnim dialektičnim, ljudem nadmočnim zakonitostim, nedostopno še tako kritični znanstveni analizi. Ekonomska znanost proučuje materialno proizvodnjo družbe (v širokem smislu). Ta sfera člo-vekove dejavnosti je, čeprav je "primarna", temeljna predpostav-ka in determinanta njegovega obstoja, še vedno le ena sama par-cialna sfera v totaliteti njegovega sveta. Dokler je svet (- dok-ler je človek -) tak, dokler je le skupek posameznih parcialnih svetov, ostane spoznavanje stanja, v katerem je kot celota, iz-ven dosega analize njegovih posameznih sfer.

Da je objekt ekonomske znanosti le sprevrnjen svet, da so vseeno odnosi med ljudmi tisti, katerih je zgodovinski razvoj, čeprav za dolga obdobja sprevržen v svoje lastno nasprotje, mora priti od zunaj nje same. Ugotovitev, da so dejavni ljudje sami subjekt svojega razvoja, ne more biti formulirana znotraj znanosti, v ok-virih znanstvenega pristopa k svojemu objektu, ker je iz dejstev, iz površinskih in globinskih dogajanj vsakega parcialnega sveta neizvedljiva. Ta ugotovitev mora potem nastopiti kot kritika zna-nosti, tj. kot kritika nekega načina izražanja obstoječega sveta - s tem pa kot kritika blagovno-kapitalskega sveta v celoti, ki predstavlja odkritemu pravemu svetu čisto nasprotje. Kaj se zgodi v kritiki ekonomske znanosti ("kritiki politične ekonomije")? Konč-no protislovje, do katerega je prodril Ricardo, da je delo tvorec

vrednosti, da je vse, kar se proizvede, proizvod dela, pa od kod potem presežna vrednost, proizvod kapitala, se lahko sedaj razreši. Ob zavesti o dvojnosti sveta je razumljiva razlika med konkretnim delom, ki proizvaja koristne stvari, in abstraktnim delom, ki proizvaja vrednosti in je osnova obračanju le-teh. Koristno, konkretno delo, dejavnost človeka kot subjekta v svojem svetu je posredovano v blagovno-kapitalski družbi po abstraktnem delu, ki tvori vrednost kot menjalno vrednost. Klasična politična ekonomija si je predstavljala svojo nalogo kot raziskovanje odnosov med ljudmi v ekonomskem funkcioniranju družbe, ko so bila razmerja, ki jih je proučevala, že razmerja med ljudem odtujenimi stvarmi (zaznava tega nasprotja je bila tudi že delno prisotna - in je povzročila umik vulgarne ekonomije v golo teoretsko kombiniranje pojmov vsakdanjega postvarelega sveta - za vso kasnejšo buržoazno ekonomijo pa je značilno, da se je izrecno odrekla hotenju, da proučuje kakršnekoli družbene zakonitosti). Marx pa pojmuje obstoječi svet v vlogi, ki mu dejansko pripada, konkretno delo v vlogi, ki mu je dejansko dodeljena in razmerja med ljudmi v obliki, v kateri dejansko nastopajo. Protislovje je še vedno prisotno, ni pa več skrivnost. Že pred Marxom so ricardovski socialisti postavili prvo, zgodnjo kritiko Ricarda. Marx jo postavi v njen pravi kontekst, v analizo obstoječega sveta, ki je dojet kot različen od pravega sveta ljudi. Odnosi med ljudmi, ki se oblikujejo v njihovi proizvodni dejavnosti, so blagovni odnosi; ljudje-delavci/proizvajalci so blago: delovna sila. Šele s to jasno zavestjo je dojet pojem presežne vrednosti kot izraza sprevernjenosti, podrejenosti dela kapitalu. Dojet je izvor presežne vrednosti v delu, a v delu kot blagu, v delovni sili, ki jo najema kapital.

Kaj pa se zgodi ob tem v ekonomski znanosti sami? Ni v njenem delokrogu razglabljanje o razdvojenosti sveta, o svetu ljudi in svetu kapitala. Njen predmet je sam očitni, obstoječi svet, njena stvar raziskovanje buržoazne družbe in njej lastnih zakonitosti, pa četudi so to zakonitosti razmerij, ki obstajajo med lju-

dem odtujenimi stvarmi. Le tu je možna znanstvena analiza, matematična natančnost v razčlenjevanju kavzalnih zvez, ki tvorijo objekt raziskave - le tu je možno znanstveno dokazovanje in znanstvena metoda. Marxova kritika je dvojna: na eni strani je kritika samega buržoaznega sveta in njegove znanosti sploh; na drugi strani pa tudi kritično znanstveno analiziranje obstoječe družbe tega obdobja. Novi element te družbe, delavski razred, vključi Marx v analizo kapitala v vseh njegovih oblikah in gibanjih. Kot se izkazujejo iz njih značilnosti preteklega gibanja kapitalističnega produkcijskega načina, so vsebovane v njih sedaj tudi okvirne tendence bodočega razvoja - v smeri njegovega postopnega negiranja. Strogo objektivna, kritična ekonomska teorija mora v tem obdobju zaznati tudi že sile, ki predstavljajo znotraj procesa akumulacije kapitala samega že njegove lastne tendence negacije. Marxova ekonomska teorija kapitalizma je istočasno tudi teorija znanstvenega socializma. Tudi znanstvenemu raziskovanju kapitala je pričetek procesa razkrajanja kapitalске ekonomike že dostopen, ko vključi v svojo analizo delavski razred v njegovi ta čas že aktivni vlogi. (in se znanstveni socializem sicer nadaljuje, a ne obstaja izključno le drugje, npr. v Kritiki Gotskega programa).

Če je ta socializem znanstven (in ni le načelno filozofsko negiranje večnosti postvarjenega sveta), ostaja seveda še vedno znotraj horizonta kapitalskega sveta. Je, ustrezno spoznavnim možnostim časa, nedodelan in nepopoln; če želi biti opredeljen precizno, znanstveno, so pojmi njegove opredelitve pojmi buržoazne družbe: drugih ni. Povrhu so to še pojmi buržoazne družbe v razvojni fazi, ki je še zelo daleč od tistega, kar je napovedano za bodočnost. Marx zaključi analizo kapitala s formulacijo tendenčne zakonitosti profitne stopnje k padanju - zakonitosti, ki mora obvladovati vsa centralna ekonomska gibanja nadaljnjega razvoja. Formulacija pa je v tej svoji prvi obliki le okvirna: profitna stopnja ne bo preprosto drsela proti ničli, vzroki padcev profitne stopnje ne bodo vedno le v naraščanju organske sestave - sploh

ni nujno, da le-ta narašča (kar je bilo marsikaj jasno tudi Marxu samemu). Poleg tega ta formulacija ne govori (ne more govoriti) o tem, kakšna bo bodoča družba, ki bo drugačna od sedanje; govori le o procesu razkrajanja sedanje in kakšen je ta proces. Kapitalistična družba se spreminja, razvija še naprej po svoji lastni, dialektični poti - v smeri progresivnega zanikovanja svojih lastnih temeljev in vključevanja stalno novih, svoji vsebiji tujih elementov. Ta pot je še vedno polna skrivnosti; ekonomske znanosti še ni konec, pa naj ji je ali ne priključena zavest o stanju buržoaznega sveta kot celote in nujnemu cilju njegovega gibanja. (Šele v tem cilju se potem znanstvena analiza izenači z že sedaj prisotnim izvenznanstvenim spoznanjem; odsotnost le-tega ne vpliva nujno na znanstveno, tudi kritično analizo. Spoznati pomeni spreminjati - ne pa še spremeniti. V realnih gibanjih realnega sveta lahko sedaj sodeluje nova aktivna sila, a lahko le na način, ki je lasten vsem ostalim silam blagovne kapitalске družbe, ki so vsaka zase le eden izmed mnogih tvorcev dialektičnega gibanja. Predmet ekonomske znanosti se bistveno ne spremeni, s tem pa tudi ne znanost sama.

II. Do kod vulgarna ekonomija

Buržoazna ekonomija

Marxovo delo predstavlja prelomnico v zgodovini politične ekonomije, pa če gledišče te ocene njegovo kritiko buržoazne družbe priznava ali ne. Marxova analiza kapitala se navezuje direktno na Ricarda in ves dotedanji razvoj ekonomske teorije. Je direktno nadaljevanje vsega dotedanjega objektivnega, kritičnega proučevanja ekonomske strukture buržoazne družbe. Marxova znanstvena metoda je izpopolnitev metode, ki je bila lastna tudi najsposobnejšim ekonomskim raziskovalcem pred njim, predvsem

Smithu in Ricardu. Njegove kategorije so najprej kategorije politične ekonomske analize iz obdobja Ricarda, dopolnjene z novo vsebino in z novimi pojmi, katerih vključitev je narekoval nov čas. V formalnem smislu preloma ni.

Prelom je v sami ekonomiki, v praksi, katere izraz je Marxova teorija. Razvoj v smeri izgrajevanja kapitalске ekonomike, v smeri popolne osamosvojitve buržoazne družbe nasproti zgodovinski prepuščenim izvorom, je več ali manj uaključen. Kapitalistični produkcijski način Marxovega časa se obrača v novo fazo razvoja. Sedaj (in za ves bodoči razvoj) je za sistem značilno, da prihajajo na dan in se pričenjajo izpopolnjevati, razraščati sile, ki so mu z vidika dotedanjega razvoja tuje, sovražne in se kažejo kot take tudi vsakdanji običajni zavesti. Z vidika sprotne znanstvene analize pa so to vseeno le lastne, v zakonitostih sistema samega utemeljene sile preobražanja, odmiranja starega in rojevanja novega; novo pa lahko nastopa le v oblikah, ki so možne znotraj še vedno buržoazne družbe - pa čeprav nima z njo na prvi pogled nič opraviti in čeprav je na koncu koncev res novo, tj. tisto, kar popelje obstoječo proti bodoči, neburžoazni družbi.

Prelomu prakse mora odgovarjati ustrezen prelom teorije. Prelom v teoriji 19. stoletja pa ni tak, da bi predstavljal enostaven prehod od raziskovanja oblikujočega se sistema na raziskovanje njegovega razkrajanja. Že dokaj dolga tradicija vulgarne ekonomije kaže na poseben položaj, ki ga ima ekonomska teorija kot buržoazna znanost buržoazne družbe. Prelomu v razvoju te družbe odgovarja v sferi teorije Marxova kritična analiza kapitala z vsemi protislovnimi tendencami, ki jih vsebuje v tem času. Ta analiza je dedič preteklega razvoja politične ekonomije; pričakovati je, da bo tudi izhodišče za ves nadaljni razvoj. Toda pot ortodoksnosti je šla drugam. Nadaljevanje Marxove analize je ostalo kot smer v ekonomski teoriji v manjšini. Razcepljenost med "marksistično" in "meščansko" ekonomijo je v 20. stoletju

formalno skoraj popolna.

"Marksistična" smer je direktno obdelovanje in nadaljevanje Marxove ekonomske teorije. Njene kategorije so skoraj v celoti Marxove, tj. predvsem ricardovske kategorije v obsežni Marxovi dopolnitvi in dodelavi. Njen razvoj po Marxu vključuje dvoje vrst ekonomistov: tiste, ki jim je ekonomija le nujen sestavni element celovite marksistične teorije, ki so torej najprej "marksisti" in šele potem "ekonomisti", in tiste, katerih glavna dejavnost je ekonomska znanstvena analiza in so sprejeli Marxov pristop kot svojemu času najprimernejši. "Marksistična" smer se razvija v odnosu do "meščanske" tako samostojno, da je najbolje, če njeno razlaganje razvijajočega se kapitalizma obravnavamo posebej.

Če se vleče ena črta razvoja od Pettyja preko Smitha, Ricarda, Marxa do sodobnega marksizma, pri čemer je za to smer značilno najprej "zagovarjanje" in nato kritika obstoječega, kam spada potem vsa nemarksistična teorija po Marxu? Ker ostaja v okvirjih razreda, nosilca vse dotedanje teorije, si lasti pravico do ortodoksnosti, do istih predhodnikov tudi "meščanska" ekonomija. S to razliko, da opisuje svoj lastni razvoj kot zaporedje dveh kvalitativno ločenih poti. Za prvo, zgodnjo pot je rečeno, da se zaključi z J. St. Millom; pripisan ji je le značaj pionirstva, pripravljanja terena. V istem času, ko je objavljala Marx svoj Kapital, pa so postavili Jevons, Menger in Walras temelje teoriji, ki se od dotedanje resnično razlikuje in ki ostane potem osnova vsega nadaljnjega gibanja meščanske ekonomije do danes.

Kar se tiče te različnosti, tj. originalnosti, na katero se sklicuje celotna meščanska teorija nasproti stari klasični politični ekonomiji: tisti elementi Smithove in Ricardove analize, na katerih je gradil Marx, v novo teorijo dejansko ne vstopajo. Vse tiste prvine klasične ekonomije, zametki teorije delovne vrednosti, presežne vrednosti, ki so pripeljale do Marxa, ki so predstavlja-

le torej največje dosežke kritične ekonomije 18. in prve polovice 19. stoletja, so iz nove teorije izločene kot zastarele. Vseeno pa ta teorija neke izvore v klasiki le mora imeti. Črta, ki povezuje razvoj teoremov, ki so novi meščanski ekonomiji najbližji, je predvsem črta po poteh predmarksovske vulgarne ekonomije. Začenja s tisto plastjo Smitha, ki jo je Ricardo ovrigel, nadaljuje seveda preko Saya, Ricarda skoraj v celoti obide, pa potem ob Malthusu, McCullochu, Seniorju in drugih do J. St. Mila. In čeprav se je sodobna meščanska ekonomija v sto letih svojega razvoja (Jevons: *The Theory of Political Economy*, 1871) tu di precej korenito spreminjala, so ostale osnove njenega nauka do danes v bistvu konstantne. Teorija vrednosti je subjektivistična: vrednost kot koristnost, uporabnost; velikost vrednosti kot subjektivno ocenjevanje koristnosti, oz. redkosti stvari, ki je premo sorazmerna z velikostjo vrednosti. Teorija kapitala je teorija produktivnosti materialnih sredstev proizvodnje. Podobno teorija razdelitve sploh: vsak faktor, ki sodeluje v proizvodnji (delo, kapital, zemlja) proizvaja svoj delež dohodka s svojo sebi lastno produktivnostjo. In tako naprej. To so aksiomi, lastni celotnemu toku sodobne meščanske ekonomije; nedvomno so to točno tisti, ki se jih je trudila izoblikovati vulgarna ekonomija prve polovice 19. stoletja.

Kakšna naj bo torej ocena sodobne meščanske ekonomije kot celote, od Jevonsa do Samuelsona in Galbraitha? Ali je lahko teorija, ki se je v času po tistem, ko je podal Marx prvo temeljito analizo sistema v svoji novi fazi, obrnila proč od njega ter vzela za svoje izhodišče pot Saya in njemu podobnih, kaj več kot vulgarna? Tak zaključek se zdi samoumeven kljub zadržkom, češ, kako je lahko vulgarna, apologetska, priskledniška in plačanska neka teoretska smer, ki v svetu že dolgo absolutno prevladuje, katere predstavniki so nobelovci in nekateri najbolj upoštevanji strokovnjaki svojega časa.

Kot že rečeno, ne gre za to, da bi bila vulgarnost sodobne me-

ščanske ekonomije v njenem negativnem odnosu do načelne, totalne kritike kapitalističnega produkcijskega načina. Kolikor želi biti natančna, le resnično prisotna dejstva povzemajoča analiza, ekonomski znanosti ni mogoče prestopiti meja buržoazne družbe, zavesti se dejanskega položaja in končnih ciljev gibanja buržoaznega sveta. Prizadevanje kritične znanstvene analize je le, da se spusti pod plast vsakdanjega, površinskega dogajanja do tistih vsebinskih skupnih izvorov, ki to vsakdanje oblikujejo, determinirajo; da zasleduje gibanja ekonomike buržoazne družbe skozi gibanja dialektičnih procesov njene notranjosti, vsebinskosti in ne skozi opazovanje le odseva tega prostora na površini. Taka analiza je potem tudi nujno kritična do vsakokratne ekonomske prakse svojega trenutka, ko uspeva zaznati tisto, kar običajni zavesti, ki je centralni akter te prakse, še ni razvidno; tisto, kar se pripravlja v notranjih zakonitostih sistema in kar predstavlja njegovo bodočo spremenjeno realnost - spremenjeno seveda v okvirjih, za časa trajanja kapitalskega sveta. Taka je bila Smithova analiza, Ricarova in končno tudi Marxova. Spustila se je v vsakokrat prisotni postvareli svet buržoazne ekonomike ter ga raziskovala brez predsodkov in brez strahu pred novim.

Drugačna je bila metoda vulgarne ekonomije do Marxa. Njen način je opazovanje, zaznavanje dogajanj in elementov vsakdanje ekonomske prakse ter njihovo shematiziranje, razvrščanje v koherenten, medsebojno povezan teoretski sistem. Sistem ekonomskih zakonitosti, ki pa to niso: so le odsev, derivacija teh zakonitosti, čeprav vsebuje tudi odsev določena konstantna razmerja, logične zveze. V vrednotenju vsakokratnega ekonomskega dogajanja mora biti značaj take analize povsem nasproten oni drugi; izhaja namreč samo iz fitrkzno prisotnih dejstev, zato jih lahko edino potrjuje; ker zaznava (in obdeluje naprej) samo tisto, kar je dostopno tudi običajni zavesti, ji ostajajo ekonomska gibanja enako nerazumljiva na spremembe, ki se dogajajo v sistemu, ne more reagirati drugače kot s presenečenjem in slepim odporom. Na to mesto se

navezujejo osnove poti sodobne meščanske ekonomije. Zakaj nanjo, ko je že možna alternativa, ko so že zdavnaj postavljeni temelji drugačnemu, resnično objektivnemu in kritičnemu načinu analiziranja buržoazne družbe tudi v njeni novi razvojni fazi? V principu to pomeni, da je vsako vztrajanje na nemarksistični analizi (kot nekoč na neriscardovski, to je na sayevski) vulgarno in gola apologija obstoječega. Vulgarnost te vrste, torej apriorna izbira teoretskega izvora, ki omogoča raziskovanje obstoječe družbe v tisti njeni sferi, ki ne vsebuje nikakršnih načelnih skrivnosti, nikakršnih protislovij, znakov razkrajjanja, minljivosti (razen seveda v kriznih situacijah, ko prodrejo znaki le-teh tudi v to sfero), je značilna za vso sodobno meščansko teorijo.

Zakaj takšno soglasje v izbiri vulgarnega izvora? Kako to, da se cele generacije ekonomistov sprijaznijo z operiranjem na področju, za katerega bi lahko rekli, da komaj še zasluži, oznako "znanstveno"?

K vrednotenju značaja sodobne meščanske ekonomije je treba pristopiti tudi drugače. Najprej: marksistična ekonomska znanost je samo teorija, ki raziskuje ekonomiko buržoazne družbe skozi kritično analiziranje njenih notranjih principov (še vedno principov postvarelega sveta), zakonitosti in načinov, kako se ti principi izkazujejo kot vsakdanja ekonomska praksa. Po drugi strani pa nastopa skupaj z Marxovo ekonomsko teorijo tudi njegova načelna kritika kapitalističnega produkcijskega načina kot celote - njegova ekonomska teorija je pravzaprav le temeljni kamen tega drugega. Za ves nadaljni razvoj marksistične ekonomije je značilno ravno to, da postavlja ekonomsko teorijo pod okriljem in v službo načelnega negiranja kapitalizma. Tako postane izbira nemarksistične poti morda edina, ki ne zahteva, da se postavi ekonomist na stališče kritike totalitete obstoječega.

In drugič ter predvsem: da je le sto let star izvor neke teoret-

ske smeri vulgaren, še ne more pomeniti ocene vsega njenega nadaljnjega razvoja. Dejstvo, da izvira iz vulgarne ekonomije 19. stoletja in da ni sposobna načelne negacije kapitalizma določa pripadnost meščanski ekonomiji, ni pa še znak za to, da je v tej smeri zatrta vsaka želja po vestnem, tudi kritičnem znanstvenem raziskovanju. Tudi (družboslovna) znanost je ideologija svojega časa; tudi ko marksist pristopi k znanstvenemu obravnavanju ekonomike svojega časa, lahko govori le o stvareh buržoaznega sveta in v jeziku tega sveta; oba ekonomista, marksist in nemarksist, imata na svojem strokovnem področju isti jezik; razlikujejo se le dialekti, eni imenovani "marksistični" in drugi "meščanski": eni omogočajo lažje izražanje, drugi težje.

Če so sodile prve verzije sodobne meščanske teorije (subjektivistične, marginalistične, matematične šole zadnjih desetletij 19. stoletja) k najbolj fantastičnim dosežkom vulgarne ekonomije, pa so prinesle obsežne spremembe kapitalističnega sistema v nadaljnjih sto letih tudi določeno napredovanje. Razvoj same kapital-ske ekonomije je prinašal novosti in ekonomska teorija je morala podajati svoje verzije vsakokrat nobega. Metodološki instrumentarij njenih ustanoviteljev kakšni bolj aktivni analizi ni mogel biti kos; treba ga je bilo izpopolnjevati. Meščanska ekonomska teorija je imela obilo možnosti, da pokaže tudi znake kritičnosti, da vulgarnosti, katerih dedič je bila, delno preseče in prodre izpod sfere vsakdanje prakse v prostor, kjer so ji lahko dostopni sami izvori le-te. Sicer ne z instrumentarijem marksistične analize, pač pa s postopnim izpopolnjevanjem svojega lastnega, z opuščanjem tistih njegovih elementov, ki služijo le vulgarni razlogi in z vgrajevanjem novih (čeprav se s spuščanjem v globino približuje prav marksizmu in ji stalno grozi refleksen umik nazaj). Skratka, obilo možnosti, da pokaže kritičnost do stanj buržoazne ekonomike svojega časa ne da bi s tem zanikala buržoazno družbo kot celoto. Morda je bilo tem možnostim v prid tudi dejstvo, da marksistična razlaga novih procesov v razvoju kapitalizma v tem času kljub vsemu še zdaleč ni dosegala nivoja svo-

jega ustanovitelja; meščanski ekonomiji ni bilo treba iskati zavetja v okrilju najbolj grobih vulgarnosti, kot na začetku še dolgo po Marxu.

Vulgarnost sodobne buržoazne ekonomske teorije je po eni strani, že samo z njenim marksizmu vzporednim, a od njega ločenim obstojem, prav gotovo tu; po drugi strani pa njen razvoj le ni mogel povsem zastati. Kakšna je bila pot buržoazne ekonomije v razlaganju kapitalizma 20. stoletja?

1873 - 1929

Obdobje liberalizma se izteče z veliko krizo leta 1873: s to, pa morda še s kakšno drugo bližnjo letnico kot kaže soglaša velika večina ekonomistov in ekonomskih zgodovinarjev. Obeležja novega obdobja so z ene strani pariška komuna, svetovna vojna, oktobrska revolucija in drugi sicer neuspešni delavski upori po velikem delu Evrope ter končno ekonomski zlom leta 1929, ki to obdobje zaključi in tudi uvede novega. Z druge strani pa je to obdobje postopne transformacije tržne in lastninske ekonomske strukture, ko sistem v svoji liberalni obliki ni več sposoben obvladovati nasprotij, ki prehajajo v konflikte na različnih ravneh.

Pretrresi se dogajajo tako po ulicah mest industrializiranih zahodnih družb kot v glavah vseh vrst ideologov teh družb. Razredni konflikti prvega dela 19. stoletja preraščajo sedaj v revolucije; očitno je s staro buržoazno predstavo o sebi nekaj narobe. Leto 1873 uvede zaporedje ostrih ekonomskih kriz; meščanski ekonomski teoriji preti, da bo morala revidirati nekatera temeljna načela svoje doktrine. Centralni problem, ki ga zastavlja ta čas ekonomski teoriji, pa je gotovo problem, kako razložiti proces pospešene monopolizacije tržne strukture kapitalizma, ko je ravno laissez-faire predpostavka svobodne konkurence tista, okrog katere se vrti ves njen teoretski sistem.

Pričetek prestrukturiranja kapitalističnega trga je pričetek velikih kvalitativnih sprememb v neznano, te spremembe bodo označevale ves nadaljnji razvoj. Od ekonomske teorije zahteva, če želi spremembam časa vsaj površno slediti, precejšen miselni napor, že miselni preobrat. Z omenjenim transformacijskim procesom buržoazne ekonomike pa sovpadata (jih pravzaprav ali določata ali pospešujeta) tudi krizno gibanje reprodukcijskega cikla akumulacije kapitala in čas mogočnih delavskih uporov - procesa, ki jih takrat že naznanja Marxova teorija razkroja kapitalizma. Vse to ima za posledico, da se takratna buržoazna teorija zapre v najbolj banalne vulgarnosti. Teorija zadnjega dela 19. stoletja se odloči, da bo prezrla vse spremembe v svojem objektu, buržoazni ekonomiki, in izbrala za sfero svojega proučevanja tisto plast buržoazne družbe, katere teoretsko povzetje lahko temu namenu, kot je dokazala že zgodnja vulgarna, tudi resnično služi. Tako je storjen korak, ki postavi pod vprašaj tako znanstvenost kot ekonomskost buržoazne teorije tega časa.

Postavljanje temeljev sodobni buržoazni teoriji zaključil Marshall (Principles of Economics, 1890) s povzetkom, sistematizacijo in dodelavo. Kar so novega prinesle psihološka, marginalistična in matematična šola, dopolni z ustreznimi elementi Millovega povzetta predvsem vulgarne ekonomije svojega časa. Marshalla cenijo danes kot resničnega utemeljitelja vse buržoazne ekonomije 20. stoletja. Z razlaganjem procesov novega časa se njegovi "Principi" pretirano ne ukvarjajo; gre predvsem za kompleksno sistematiziranje pojmov, ki opisujejo pojave liberalnega kapitalističnega trga - ne glede na to, ali ti pojavi v času opisa tudi resnično obstajajo. Skratka, gre za izdelavo teoretskega sistema, ki bo lahko na zadostni strokovni ravni predstavljal sliko homogene, dinamične in "svobodne" buržoazne družbe, čigar metoda ne bo postavljala zahtev po razlaganju tendenc in smeri razvoja (kar se tiče marshallovskega sistema, razvoja ni: je samo ta trenutek, ki je večni). "Principi" so ostali glavni učbenik ekonomske teorije vse do prodora keynesovskih elementov, do druge svetovne

vojne. Meščanska ekonomija torej v tem času ni mogla napraviti kakšnih večjih korakov naprej.

Marshallovo teorijo so seveda izpopolnjevali. Kar se tiče razlage konkurenčnega trga, so vključili v analizo najrazličnejše tehnike merjenja in primerjanja koristnosti, preferenc, ravnodušnosti, različnih marginalnih količin in podobno. Vse skupaj so spravili v lepo urejene modele tabel in krivulj. Počasi so začeli tudi spoznavati, da tržna struktura obstoječega sistema le ni taka, kot je bila morda nekoč in kot bi želeli, da bi bila. Neomarrowalska analiza monopolov pa se ni ravno izkazala. Najprej je reagirala z odporom: Pigou (*Economics of Welfare*, 1920) ugotavlja, da delujejo monopoli škodljivo na racionalnost in pravičnost sistema, da maličijo popolnost svobodne konkurence. Kasneje pričnejo s pozitivno analizo (niti ne več tako) novega (Robinson: *The Economics of Imperfect Competition*, 1933; Chamberlin: *The Theory of Monopolistic Competition*, 1933), vendar ostanejo pojmi za označevanje monopolnega obnašanja in kvalitet monopolnega trga vseskozi le delno preoblikovani pojmi svobodne konkurence. Krivulje spremenijo svoje oblike in svoja sečišča, drugih sprememb ni. (Krivulja mejnega dohodka, ki je bila prej vodoravna premica, se nagne; krivuljo mejnih stroškov seka sedaj pri višji ceni. Monopoli so razloženi.)

Meščanska ekonomska teorija tega obdobja konča v slepi ulici. Sam njen značaj ji ne nudi nikakršnih resnejših možnosti prilagajanja procesom stalnega samoniklega transformiranja ekonomske prakse. Monopoliziranje trga, velika kriza tridesetih let in končno državna intervencija v buržoazno ekonomiko so za to teorijo pretrd oreh. Začela je kot skrajno vulgarna reakcija na Marxa; nekaj časa je prosperirala, ko se je zaprla v kabinete univerz in z veliko natančnostjo razčlenjevala predpostavke neke idealne in že dolgo nič več obstoječe ekonomske strukture; prišel pa je tudi čas streznitve, ko je pomenilo vztrajati na starih principih le zapasti v še nove banalnosti. Dialektika buržoazne družbe je šla

svojo pot naprej: čim se ji je buržoazna teorija tega časa odprla, kar je prej ali slej morala storiti, se je zopet izkazala njena nestvarnost, brezmiselna abstraktnost, njena apologetičnost.

Po 1929

V desetletju, ki je sledilo koncu prve svetovne vojne, so bile deležne države zmagovalke izredno zgodnega, dinamičnega in stabilnega ekonomskega razvoja. Skoraj so bili že pozabljeni časi konfliktov in kriz; prevzemanje trga po velikih monopolnih organizacijah, kopičenje ogromnih finančnih kapitalov je omogočalo hiter tempo investiranja in rast profitov. Ravno to pa so bili tudi znaki bližajočega se konca prosperitete: visoki profiti so pomenili nizke plače na eni in velike investicije v nove proizvodne procese na drugi strani. Tokovi ponudbe in povpraševanja so se razhajali in na račun dolgoletnega ekonomskega razcveta, ki pa je bil brez ustrezne podlage v sferi potrošnje, je zdrknil leta 1929 svetovni kapitalistični sistem v ekonomsko krizo dotlej neslutnih razmer.

Nekaj let je trajal čas ogromnih stopenj brezposelnosti in negativnih profitnih stopenj. Sistem, prepuščen le silam, ki so ga determinirale v vsem dotedanjem razvoju, se iz stanja v kakršnega so ga pahnile, ni mogel dvigniti. Leta 1933 je pričela ameriška država s politiko energičnega vmešavanja v funkcioniranje privatne ekonomike. Do leta 1939 je razpolagala z že skoraj 20% tekoče ustvarjenega družbenega proizvoda. Niti tu se ni ustavila: državna intervencija je postala ena pglavitnih značilnosti kapitalizma novega časa, z udeležbami do 40% in več v narodnem dohodku. Obsežno vključevanje države v reprodukcijski proces kapitala je novost, ki je analizi stare klasične politične ekonomije popolnoma tuja; za buržoazno ekonomiko je tudi Marxov teoretski sistem ni predvideval; nič skupnega nima tudi z neoklasično (Mar-

shallovo in njej sledečo) teorijo.

Državna intervencija je element nadaljevanja razvoja procesa, ki se je pričel z razkrajanjem liberalne atomične strukture trga v 19. stoletju in ki mu pravijo tudi proces podružbljanja produkcijskih sil znotraj samega kapitalizma. Marxova formulacija zakonitosti akumulacije kapitala in tendenčnega padanja povprečne profitne stopnje vsebuje prikaz sil, ki delujejo v okviru konkurenčnega kapitalističnega sistema v smeri povzročanja in tendenčnega poglobljanja kriz reprodukcijskega procesa kapitala, v smeri postopnega zaviranja dinamike in stabilnosti ekonomskega razvoja. Pozno liberalno obdobje 19. stoletja je bilo dejansko v znaku uredničenja teh tendenc. Prav znotraj kriz, zastojev razvoja pa so pričele nastopati v strukturi sistema spremembe, ki so pokazale, da je doba liberalizma mimo; ravno to pa je razlog, da doživi kapitalistični produkcijski način, sicer ustrezno preoblikovan, nov razvojni pospešek. Monopolizacija tržne (in lastniške: funkciji lastništva in upravlja se ločujeta) strukture sistema je tista nova kvaliteta, ki preseže tendence prejšnjega obdobja k razvoju in šele omogoča njegov nadaljni razvoj. Vseeno pa sistem tudi v tej novi obliki še zdaleč ne more biti prost temeljnih kapitalizmu lastnih protislovij: razlika je le, da se izkazujejo drugače kot prej - da je, na primer, logika ekonomskih kriz 19. stoletja precej drugačna od tiste 20. stoletja in podobno. Po določenem času uvajanja in prosperiranja začnejo prihajati na dan tudi protislovja tega spremenjenega sistema. Tisto podružbljanje produkcijskih sil, ki naj bi v obliki monopolizacije zavrlo samouničevalske težnje sistema, še ni zadostno: obnašanje gigantskih, tudi celotne panoge koncentrirajočih ekonomskih enot je še vedno podrejeno izključni logiki zasebnega pridobivanja; delovanje teh monopolov (pravzaprav oligopolov), ki razpolagajo z ogromno ekonomsko močjo, ni niti približno koordinirano ali kakorkoli drugače kontrolirano, omejevano. Ta prva in torej še nezadostna oblika podružbljene kapitalistične ekonomske moči v svetovni krizi 1929. leta.

Ameriški New Deal, drugje pa predvsem izkušnje druge svetovne vojne, začnejo obdobje konsolidiranja monopolizirane strukture sistema, v katerem igra bistveno vlogo intervencija buržoazne države. Proces koncentracije in centralizacije kapitala v smislu porajanja vedno novih in večjih monopolnih korporacij na račun drobnejših konkurenčnih podjetij se vsaj na nacionalnem nivoju v glavnem ustali. Na vrsti je proces integriranja velikih zasebnih kapitalskih enot v smeri odpravljanja najostrejših oblik oligopolne konkurence, v smeri vse kompleksnejšega sporazumevanja in povezovanja korporacij, ki svojo samostojnost sicer ohranjajo, toda ravno ohranitev zasebnosti terja vse več od vase zaprte egocentričnosti. Zasebniški interes je seveda še vedno primaren; v razmerah, ko razpolaga z ogromnimi ekonomskimi potenciali visoko industrializirane družbe le omejeno število organizacij, ki imajo vsaka zase moč aktivnega vplivanja na stanje sistema kot celote, ko nastopajo tendence nezadostne potrošne sposobnosti sistema (ki so nova značilnost poliberalnega obdobja) s stalno prisotno grožnjo zastojev reprodukcije in zlomov profitne stopnje, pa so monopolne korporacije prisiljene zasebniški interes dopolniti še z oblikami obnašanja, ki morajo vsebovati tudi oziranje na funkcioniranje sistema kot celote. Za usklajevanje različnih posameznih parcialnih interesov je poleg tega potrebna tudi neka oblika skupnega zastopstva, centralnega kontroliranja, koordiniranja, posredovanja. Buržoazna država je edina, ki ji je mogoč pregled nad celoto; prva je začela omejevati interese posameznih enot, da ustreže celoti. Vloga države se je utrdila do danes v vlogo centralnega "subjekta" funkcioniranja kapitalskega sistema: po posameznih kapitalih delegiranega in njim odgovornega, a jim vseeno v tekoči ekonomski politiki nadrejenega.

Kapitalizem je doživel torej korenito transformacijo. Metodološki pristop neoklasične teorije, ki ni dopuščal niti resne analize prejšnjega obdobja, seveda za vse te novosti ni bil primeren.

Primeren pa je bil, razen tega da je služil kot sredstvo za upravičevanje in olepševanje obstoječega, tudi za nekaj drugega. Teoretski sistem, ki povzema le pojave in razmerja vsakdanje ekonomske prakse, stopi na svojem (zelo širokem) robu, kjer prehaja shema abstraktne razlage pojmov ponovno v konkretnosti, že na področje podjetniškega poslovanja. Analiza liberalnega trga pripelje tudi do formuliranja načel individualnega podjetniškega obnašanja. Formulacije so seveda postfestne, razlagajo principe poslovanja, ko je to poslovanje že dolgo v teku, ne da bi se njegovi akterji zavedali, kakšna je skupna vsebina vseh njihovih najraznovrstnejših odločitev. V sistemu, kjer postane podjetniško poslovanje mnogo bolj zahtevno, kjer zahtevata obsežnost in dolgoročnejši vidik poslovanja posamezne korporacije visoko stopnjo strokovnosti, pa lahko služijo ti znanstveno formulirani principi tudi kot vnapijše navodilo za praktično delovanje. To je torej nek dodaten vidik neoklasične ekonomske teorije; čeprav njen namen ni bil nastopati kot metodologija podjetniškega poslovanja (s tem se ukvarjajo druge stroke), pa je bila (in je) posebno v tistih inačicah, ki so vzele kasneje za svoje prav to področje, zasebnemu monopolnemu sektorju zelo koristna. V tem je nek njen zadosti realen *raison d'être*.

Z vstopom države v sfero zasebnega gospodarjenja ozko podjetniško gledišče ni več zadostno. Leta 1933 prične država ZDA (istega leta kot država nacistične Nemčije) s svojo intervencijo novega stila; leta 1936 izide Keynesova *General Theory of Employment, Interest and Money*. Keynesovo izhodišče je nacionalno kapitalistično gospodarstvo kot celota in ne več posamezne ekonomske enote, ki bi jih potem, da se dobi ocena o celoti, seštevali ali kako drugače medsebojno kombinirali. Njegove kategorije so narodnogospodarski agregati, ki nastopajo povsem drugače kot kategorije neoklasike. Državni ekonomski aktivnosti in zahtevam novega, celote bolj zavedajočega se korporacijskega obnašanja, nudi ta teorija (in njeno nadaljne izpopolnjevanje) vso potrebno podlago.

Morda bi bilo treba tu dodati še nekaj o "celote zavedajočem se" zasebnem sektorju in "zavestni" državni aktivnosti v kapitalizmu. Sistem ni prenehal biti bistveno stihijsko, nezavedno, dialektično funkcionirajoč organizem. Ekonomska znanost sistema zajema končni izid tega dialektičnega procesa na svojem področju: v njem najde določene zakonitosti, kavzalne zveze, fiksna razmerja. Ekonomski akterji sistema (monopolne korporacije in buržoazna država) se lahko v svojem delovanju teh ugotovitev poslužujejo, kar pa značaja njihovega obstoja, delovanja v osnovi še ne more spremeniti. Ugotovitve ekonomske znanosti so o tem, kakšno je funkcioniranje ekonomike buržoazne družbe in nič o tem, zakaj je to funkcioniranje takšno; nič o tem, kakšna je totaliteta družbe, ki ji ustrezajo (če sploh) spoznane ekonomske zakonitosti. Apliciranje teh ugotovitev v vsakdanjo ekonomsko prakso predstavlja v razvoju sistema nekaj novega. Predstavlja pa kljub vsemu še vedno le prilagajanja danim stanjem, čeprav sedaj prilagajanja racionalne znanstvene zavesti in ne več kaotičnega običajnega dojemanja sveta (vulgarna ekonomija pa ne prodre niti do sem, saj le shematizira kaotično površinsko). V starih časih so se alkemisti trudili proizvesti zlato: danes pravimo temu mistika - in vendar je bila alkemija prvi resen korak h kemiji in če že niso uspeli narediti zlata, so pa mimogrede stopili marsikatero novo zlitino, spoznali marsikateri nov kemijski proces. Buržoazna država si danes prizadeva za kapitalizem brez protislovij: nekoč bo ideološkost take zavesti in take znanstvene podlage povsem jasna - pa vseeno se taka zavest in taka znanost že danes vključuje v oblikovanje obstoječega, čeprav rezultati njenih prizadevanj niso tisti, ki si jih sama postavi za cilj, oziroma bodo ustrezali le določenim parcialnim in manj ambicioznim ciljem, pa še to le takrat, ko bodo v skladu z možnostmi (sicer nespoznanega) stanja, v katerem sta družba in ekonomika kot celota.

Gremo nazaj h Keynesu. Da postane teorija navodilo za obnašanje na makro-nivoju, mora izhajati iz povsem drugačne analize obsto-

ječega, kot je bila neoklasična. Čeprav Keynes subjektivistično teorijo vrednosti molče sprejema (kljub temu, da se na nekem mestu izrecno sklicuje na Ricardovo delovno teorijo), je njegovo raziskovanje usmerjeno drugam: v področja, ki nimajo nič skupnega z mehanizmom prepletanja zasebnih ocenjevanj koristnosti. Njegov model kapitalistične ekonomike je model interakcije velikih makro-ekonomskih agregatov, ki se, podvrženi le svoji lastni logiki (svojim lastnim zakonitostim), prepletajo v determiniranje centralnih proporcov in tendenc ekonomskega razvoja.

V osnovi takega pristopa je temeljita kritika predhodne, tj. neoklasične ekonomske teorije, ter buržoazne predstave o družbi svojega časa sploh. In kot je bila državna intervencija deležna močnega odpora s strani zasebnega kapitala še zelo dolgo je bila tudi prva reakcija na novo teorijo zaposlenosti le odklonilna. Keynes ne podaja kritike kapitalističnega sistema kot takega: kritizira samo določeno razvojno fazo, ki ni več sposobna uspešnega funkcioniranja in jo je zato treba preseči, oziroma ki je že tako in tako v procesu transformacije. Če hoče ugotoviti, zakaj je sistem v svoji stari obliki onemogel in kaj je novo, kar nastaja, mora prodreti pod raven vsakdanjega dogajanja (ki je bila prostor delovanja neoklasike), kjer se novosti še ne da razložiti. Tu, pod direktno očitnimi pojavnostmi, pa se že izkazujejo nekatere vsebinske zakonitosti kapitalne ekonomike v vsej svoji protislovnosti in z očitnimi tendencami k razkroju. Od nemarksističnega ekonomista zahteva spuščanje v to področje veliko poguma in stroge znanstvene objektivnosti (pa četudi reagira potem z ugotavljanjem potrebe po "reševanju sistema"). Od tod prvotno (in kasnejše) odklanjanje takega pristopa s strani tedaj prevladujoče, v veliki meri apologetske ekonomske teorije. In od tod tudi Keynesova metoda; moral je poseči nazaj k objektivističnim kategorijam klasične politične ekonomije, ki so (seveda ustrezno izpopolnjene) kritični analizi edine primerne.

To je vprašanje k izvorom, iz katerih je izhajal tudi Marx. Pot

marksistične ekonomije je bila pot direktnega nadaljevanja angleške klasične analize v novo fazo razvoja kapitalizma. Meščanska ekonomija se je v obdobju razvojnega preloma zatekla kot celota v sfere vulgarnega zanikovanja kakršnihkoli sprememb. Na osnovi tistih novih spoznanj, ki so v več kot pol stoletja le morala prihajati in s ponovnim odkritjem metodologije kritične analize pa je storjen sedaj nedvomno velik korak v smeri določenega približevanja teh dveh teoretskih smeri. Dejansko so mnoge podobnosti med Marxovimi in Keynesovimi kategorijami in razmerji, čeprav ima primerjava svoje omejitve. Marxova analiza prodira skozi temeljne elemente blagovno-kapitalskega sistema do opredelitev kategorij vrednosti, dela in kapitala, ter izvaja dogajanja prakse iz teh najbolj centralnih vzrokov sistema; Keynesove kategorije kapitala, investicij, potrošnje in druge pa ne segajo tako globoko niti ne morejo razlagati tako širok razpon pojavov obstoječega sistema. Kakorkoli že: vsako poglobljanje v ekonomsko strukturo kapitalizma pomeni pravzaprav približevati se načinu marksistične teorije. Ne glede na vse "ideološke" predznake predstavlja visoka stopnja znanstvene kritičnosti, ki jo doseže meščanska ekonomija s Keynesom, le ponovno odkrivanje prostora, ki je že vseskozi prostor marksistične ekonomije. Kriterij, za kaj se pri vsem tem zavzema neka teorija, nek teoretik, za "vzdrževanje kapitalizma" ali za njegovo čimbolj pospešeno "rušenje", pa v ocenjevanju ekonomske znanosti ni potreben - pa naj igra v njenem kreiranju še tako pomembno vlogo.

Življenje objektivne, nedeformirane keynesovske analize pa je bilo kratko. Tam, kjer je naredil Keynes prve korake, pravega nadaljevanja ni bilo. Pot v prostor, ki je vseskozi že pravzaprav prostor marksistične analize, je treba krepko omejiti, ograditi tako, da bo ostala resnično le pot, ki svojega cilja, z vsemi tam prisotnimi posledicami, ne bo dosegla. Ko postane izpopolnjevanje Keynesove analize nepriljubljeno, doživi ponoven zagon teorija predhodnega obdobja, seveda v novi preobleki. Po drugi svetovni vojni nastopi čas prepletanja elementov keynesovske in neoklasič-

ne teorije. Najbolj izdelano, zaokroženo obliko dobi prilagajanje zahtevam buržoazne družbe pri Samuelsonu (Economics, 1961, in mnoge predelane izdaje vse do 1973).

Najprej je za to kombinirano teorijo značilno vračanje k preizkušeni neoklasični metodi opravičevanja vsega obstoječega; nje-ne sheme najrazličnejših ravnovesij na nivoju praktičnega dogajanja služijo spet istemu namenu kot nekoč. Večji del nove teorije pa zavzema vseeno obdelava Keynesa - in ravno ta obdelava ji daje pečat. Obdržane so vse temeljne Keynesove kategorije in iz njih izvedeni proporci ter dodani še mnogi novi, ki temeljijo na njih. Vendar je Keynesu vse to služilo kot orodje za raziskovanje notranjih vzrokov, zakonitosti praktičnega ekonomskega dogajanja, sedaj pa služi načelom, ki so podedovana po neki vse-skozi drugačni metodi analize. Če skuša na primer ugotoviti Keynes s formulo $S = I$ vzroke za kronično brezposelnost, ki je lastna sistemu, je ta formula v rokah nove teorije le sredstvo za podroben opis nekega temeljnega narodnogospodarskega ravnovesnega stanja. V tem in drugih opisih sodelujejo najrazličnejše krivulje, ki vse skupaj tvorijo model najrazličnejših ravnovesij. Medtem ko išče Keynes vzroke neravnovesij, raziskujejo sedaj predpostavke ravnovesij. Iz keynesovskih kategorij je iztekla vsebina; Keynesova kritika neoklasike je pripeljala na koncu le do tega, da je prestopila meščanska ekonomija z mikro ravni še na makro-raven in tudi tu nadaljevala z opisovanjem idealnega sistema, ki ga ni.

Prilagoditev keynesianske analize načelom neoklasike daje slednji spet neko opravičilo za nadaljni obstoj; prilagoditev pa je bila mogoča edino z dosledno vulgarizacijo prve. Za svoj trud na tem področju je prejel Samuelson tudi Nobelovo nagrado. (Nobelovo nagrado za leto 1975 je prejel poleg Rusa Kantoroviča še Američan Koopmans, ki je, po besedah nagradnega odbora, zgradil most med splošno teorijo konkurenčne ekonomije ter teorijo opti-

malne alokacije produkcijskih faktorjev ter pokazal, "da bo konkurenčno gospodarstvo pripeljalo do učinkovite alokacije faktorjev" - v letu, ko je konkurenčno gospodarstvo že najmanj sto let stara buržoazna iluzija.)

Za neoklasično teorijo prejšnjega obdobja je bilo rečeno, da je končala v slepi ulici, iz katere sama sebi prepuščena ne more. Danes je še vedno prisotna, a le kot dodatek drugi, novi teoriji. V kolikor ne nastopa samo še kot teorija podjetniškega poslovanja, je njeno mesto le mesto apologetike, ki je izgubila že vso svojo vsebino in kakršenkoli drug razlog za obstoj. Novo obdobje je v znaku Keynesa, bolje rečeno pokeynesovske teorije. V obliko, do katere se je ta teorija razvila, pa so prešle mnoge značilnosti stare ekonomije. Kritičnost teorije zaposlenosti je spodrezana, v njej je našel svoj prostor duh meščanske vulgarne zadnjih sto let. Kot teorija državne intervencije, planiranja v (zasebnem) kapitalnem gospodarstvu ima sicer tudi ta svoj razlog in koristen pozitiven razvoj; kot ekonomska znanost buržoazne družbe pa se obnaša drugače. Formalno sicer vsebuje vse elemente za nadaljevanje kritične analize sistema (kar za neoklasiko ni bilo značilno). Način, kako te elemente uporablja, pa obeta le vrtenje v krogu, vedno bolj podrobno in vedno bolj obširno razčlenjevanje sheme, ki naj bi predstavljala ekonomiko buržoazne družbe, ki pa je vendar zelo daleč od vsake stvarnosti. Prav v zadnjih letih je začela ta ekonomska teorija dobesedno razpadati. Kriza neoklasike tridesetih let je bila začasno premoščena, ko se je navzela svežih keynesovskih elementov. Danes je popolnoma izčrpana tudi ta pot. Kriza ekonomije, kot ji pravijo na zahodu, je prevladujoča tema dneva. Buržoazni svet prehaja v novo obdobje. Inflacija - recesija zadnjih let, prvi očitni znamenilec novega obdobja, je jasno pokazala na vso vulgarnost sodobne vulgarne ekonomije.

Zaradi vseh teh značilnosti meščanske ekonomije je obstajala zmeraj znotraj buržoaznega horizonta še neka usmeritev, ki poti or-

todoksnosti (prav tako kot ne marksizma, čeprav se je od njega večkrat učila) ne prevzema. Predstavniki te usmeritve (Hobson, Veblen, Schumpeter, Galbraith in drugi) so bili v glavnem vedno sposobni znatno večje stopnje kritičnosti, kot je bila lastna ortodoksnosti. Kritičnost so dosegli tako, daso zavrgli metodološki instrumentarij ortodoksnih smeri, da so pričeli vsak zase s svojih lastnih izhodišč. Prav zato, ker so nastopali izven načina, ki implicira apologetičnost že s samimi svojimi kategorijami, pa je bila ta kritičnost do določenih momentov obstoječega sistema povezana tudi z izrecno apologijo do sistema kot celote (Schumpeter: Ali lahko kapitalizem preživi? Mislim, da ne. Toda ko poskuša nekdo samomor, je dobro, če je prisoten tudi zdravnik. Rostow: Komunizem je bolezen prehodnega obdobja. Galbraith: Kapitalizma in socializma ni več - bodočnost je le v post-industrijski kapitalski družbi.). Brez ozira na vse to pa so dali ravno ti samostojni teoretiki sodobni meščanski ekonomski znanosti največji del tistega, kar je v njej še objektivnega, kritičnega. Kritičnost te usmeritve, pa seveda vsebina, latentna v keynesovskem teoretskem sistemu (ki so ga sprva npr. Hansen in drugi še izpopolnjevali) sta danes dve varianti, ki sta v meščanski ekonomiji vsekakor prisotni, če se ne odloči raje za vulgarno zagovarjanje svojih lastnih predpostavk. Nova tema današnjega dne, postkolonialni imperializem, je ravno tema, ki se je loteva meščanska ekonomija brez navezanosti na kakršnekoli oblike neoklasične in kasnejše ortodoksne teorije. Izpopolnjevanje predvsem keynesovske analize pa je varianta, ki jo lahko in jo delno že prevzema tudi marksistična ekonomija na tistih področjih, kjer svojih lastnih elementov novemu času še ni uspela prilagoditi, oziroma ki bi prilagojeni tako in tako precej sovpadali s keynesovskimi.

Marksistična ekonomija

O marksistični ekonomiji pa bolj na kratko. In sicer: ali je sploh

mogoče govoriti o vulgarnosti teorije, ki izhaja direktno iz Marxove kritične analize in ki je v načelni opoziciji do celotnega obstoječega buržoaznega sistema?

Pri ocenjevanju meščanske ekonomije je veljalo, da so značilnosti vulgarnega pristopa najprej sledeče: medtem ko objektivna, nepristranska znanost z instrumentarijem, ki si ga ustvari in ki ji je na razpolago raziskuje ekonomiko svojega časa v njenih notranjih zakonitostih, v tistih vsebinskih določilih, ki vsakdanjemu (neznanstvenemu) opažanju niso očitna in ki svet vsakdanje prakse šele zares razlagajo - pa ostane vulgarna ekonomija prav na nivoju tega vsakdanjega. Pod tem nivojem potekajo tisti procesi, ki določajo oblike in smeri razvoja sistema. Vulgarna ekonomija torej do kakšnih resničnih, vsebinskih spoznanj o svojem objektu ne more priti; operiranje na njenem nivoju lahko prinese zelo podroben opis obstoječega površinskega, lahko daje navodila za praktično ekonomsko udejstvovanje - ker pa ostane le na tem, ostaneta opis brez smisla, brez vsebinske razlage in praktična navodila brez takšne utemeljenosti, ki bi nudila ekonomskim akterjem tudi vpogled v globino in v razvojne tendence stanj, ki se jim je treba prilagajati (jih kar najbolje izkoriščati).

Formalno je marksistična ekonomija daleč od takega pristopa. Njene kategorije so kategorije raziskovanja kapitalne ekonomije v njenih najbolj splošnih, najbolj centralnih vsebinskih determinantah. Kar pa je še bolj pomembno (in kjer se ekonomisti na Marxa najbolj sklicujejo), njena metoda izhaja iz Marxove vseskozi samostojne, nepristranske kritične analize sistema. Vendar: primeri vulgarizacije Smitha, Ricarda in Keynesa kažejo, kako je mogoče razvrednotiti še tako kritično teorijo, ne da bi bilo treba zanikati kakorkoli od nje same. Takšna je vulgarizacija Keynesa: njegov teoretski sistem ostane povsem nespremenjen, izgleda celo, da ga izpopolnjujejo in aplicirajo še na nova področja - pa vendar je pokeynesovska teorija daleč pod ravniho, do katere se je

dvignil njen utemeljitelj. Ocenitev marksistične ekonomije kot take glede na vse to očitno ni mogoča.

Za vulgarno ekonomijo pa je bilo rečeno še nekaj. Če se odloči, da ostane raje na nivoju samo direktno prisotne pojavnosti, da zavrže objektivno znanstveno metodo za nekaj, kar ni kaj dosti več kot njen nadomestek, je to zato, ker vsebuje sfera kapitalskega sveta, v katero prodira poštena kritična analiza, kompleks vseh sil, zakonitosti, ki izkazujejo že zelo dolgo časa (ves tisti čas, ki je tudi čas vulgarnega) znake razkrajanja tega sveta. Razlog za izbiro vulgarne ekonomije je zato predvsem konzervativno stališče do obstoječega sveta, je strah pred vstopanjem v sfere, kjer so razvidna protislovja in znaki negacije sistema, ter želja po proučevanju le tistega, kar omogoča še vedno idealni sliki ustrezno predstavo o njem. Bistveni značilnosti vulgarne ekonomije sta njena neobjektivnost, pristranskost in njena apologetičnost, opravičevanje obstoječega.

Kako naj nastopa marksistična ekonomija kot apologija kapitalizma?

Očitno ne gre za to, da bi bila določila vulgarnosti tu povsem ista kot v primeru meščanske ekonomije. Predpostavka meščanske ekonomije je bila, da stoji na gledišču sprejemanja obstoječega sveta, da njen pogled ne seže izven okvirjev kapitalističnega produkcijskega načina povrh pa sploh zanika obstoj kakšnega takšnega prostora. Znotraj takega odnosa do sveta je lahko še vedno kritična do njegovih vsakokratnih pojavnih oblik; to, da je njen odnos do sveta tak, pa je tudi razlog, da jo vseeno spremlja stalna težnja po zatekanju k vulgarnostim. Prav obratno pa je za marksistično ekonomijo značilno, da izhaja v principu iz načelne kritike obstoječega sistema, da gleda nanj kot na zgodovinsko omejeno razvojno epoko, ki je v svoji fazi depresije že vredna zanikanja. V teh izvenznanstvenih predpostavkah gre iskati možnosti vulgarnega pristopa; te predpostavke določajo tudi

morebitno vulgarnost meščanskega ekonomista. V razliki med njimi in predpostavkami meščanske ekonomije leži razlika med dvema vrstama vulgarnosti.

Zato apologetičnost ni merilo do obstoječega sveta (kajti obstoječi svet je predpostavka le meščanski ekonomiji, opravičuje ga le meščanska ekonomija) - temveč bolj splošno pristranskost znanosti. Če je pristranska, če upošteva in se prilagaja načelom, interesom, ki niso iz same znanosti, bo njena analiza deformirana, njena znanstvena spoznanja bodo kljub analitičnim pripomočkom, ki so ji na voljo, le omejene vrednosti. Sicer pa, vse to je mogoče povedati tudi drugače. Da je vulgarni pristop pristranski, pomeni, da je v nekem prav posebnem, apriornem odnosu do obstoječega sveta (in njegove ekonomike) in da temu odnosu podreja objektivnost svoje analize. Kakršenkoli je ta odnos do obstoječega, potrjevalen ali zanikovalen, vulgarna znanost je zaradi njega v obeh primerih tudi apologetična - ko z načelnimi prepričanji, ki objektivnost njene analize deformirajo, opravičuje svoj odnos do obstoječega sveta. Vsaka ekonomska teorija, ki začne svojo analizo na način Marxove analize kapitalizma, izpolnjuje vse predpogoje, da se izkaže kot objektivna in kritična teorija. Če pa potem prilagaja ta način analize še interesom, ki niso lastni njej sami, bo slika sveta, ki bo njen končni izdelek, kljub vsemu napačna, nepopolna, enostranska: ustrezala ne bo dejanskemu, temveč bolj nekemu namišljenemu, željenemu svetu (seveda nikakor ni nujno, da gre tu edino za zamisel najboljšega sveta; zamišljen svet, ki je ekonomistu pred očmi namesto dejanskega sveta, je lahko od silnega sovraštva tudi deformirano grd). Vsebovala bo, skratka, značilnosti vulgarne ekonomije ne kot apologije obstoječega, pač pa kot apologije interesov, predsodkov, idej, ki so do obstoječega v posebnem (zanikovalnem) odnosu.

Marksiistična ekonomija sodeluje v razrednem boju (prav tako kot meščanska ekonomija), opoziciji mora nuditi znanstveno podlago

v razkrinkavanju in preoblikovanju sistema. Za nepristranskost ekonomske znanosti je to še najmočnejša utemeljitev. V službi razrednega boja bo svojim borcem v pomoč le tista teorija, ki bo naznanjala in napadala resničnega sovražnika, ne mlinov na veter. Marksistični ekonomiji se ni bati, da so njene predpostavke le imaginarne - take vrste podzavestno prisoten strah o lastnih izhodiščih je gotovo razlog za meščansko vulgarno ekonomijo, kadar pa zapade v take vrste a priori pristranskega teoretiziranja tudi marksizem, je to znak, da njegove predpostavke niso predpostavke razrednega boja proti svetovnemu kapitalu.

Ko se ocenjuje značaj določene marksistično usmerjene teorije, gre torej izključno za ocenjevanje kritične sposobnosti ekonomske analize, da prodre do resnično vsebinskih determinant ekonomike buržoazne družbe, da uspe objektivno razložiti centralna gibanja v ekonomski strukturi sistema, razbrati, kaj je v njem v krizi in kaj prihaja kot novost; ne glede na značaj še drugih, recimo političnih, filozofskih aspektov, ki jih celovita marksistična teorija v večini primerov vsebuje (in ki določajo izbiro področja in instrumentarija raziskovanja, ne pa načina, kako bo ekonomist oblikoval svojo znanost). Prav slepa podrejenost radikalnemu kritičnemu tolmačenju sveta na eni ali zahtevam politične prakse leve ide na drugi strani je mnogokrat vzrok za to, da pristane ekonomska analiza na ravni, ki je nevarno blizu ravni vulgarnosti (ali pa jo tudi že doseže). Kajti z vidika marksistične ekonomije (kar za meščansko ne velja) je abstraktna, posplošena kritičnost, ki ima za pogoj zapostavljanje znanstvenega pristopa, pristranska, tendenciozna, vulgarna.

V koliki meri je uspevala marksistična ekonomija v svojem razvoju z nepristransko, objektivno analizo podajati sliko, ki napredovanje kapitalističnega sistema dejansko izraža in ne le prilagaja filozofiji ali taktiki leve? Marksisti so bili prvi, ki so v svoj teoretski sistem že dosti zgodaj vključili obširno analizo monopolnega kapitala (npr. Hilferding: Das Finanzkapital,

1910). Imperializem je postal že pred Leninom (1916) ena centralnih tem analize sodobnega kapitalizma, ko ga je meščanska ekonomija komaj načela šele v zadnjem času. Tudi sistem državne intervencije je že dolgo v obravnavi, ki pa je tekla precej vzporedno z meščansko keynesovsko analizo (predvsem to je tema Baran-Sweezy: *Monopoly Capital*, 1967). Verjetno najpomembnejše področje marksistične teorije pa je splošna analiza akujulacije, profitne stopnje in kriz kapitala, v kateri gre za raziskovanje razvoja in razvojnih tendenc najbolj temeljnih determinant sistema. Napredovanje teorije na tem področju je bilo dovolj težavno, posebno ker je bilo treba s spoznanji novega časa odpirati koncepte, ki se od Marxovih zelo razlikujejo in so bili stalno deležni odporov najrazličnejših političnih struktur, ki so si prilaščale tolmačenje Marxa in ki jim samostojne, brez-kompromisne raziskave niso mogle biti pogodu (primer Roze Luxemburg: *Die Akkumulation des Kapitals*, 1913, ter reakcije uradne nemške social-demokracije); vseeno pa je spremljal razvoj sistema tudi tu do neke mere ustrezen razvoj teorije - vsekakor pa tak razvoj, ki ga meščanska ekonomija ni mogla niti približno dohitevati.

Skozi ves ta razvoj pa je šlo vzporedno s kritično analizo tudi odklanjanje v različne smeri. Najprej marksizem, ki izgubi svojo življensko moč, ki ostane marksističen le še po svoji formi. Zgodnja evropska social-demokracija ekonomiji sploh ni bila preveč naklonjena (Engels piše o njenem razočaranju ob izidu 2. in 3. knjige Kapitala). Z njenim prehodom v revizionizem je tak odnos sicer izginil - izginila pa je tudi precejšnja mera objektivnosti. Principialna izhodišča marksizma so pozabljena. Kautsky, Otto Bauer, Hilferding in drugi stopijo počasi v "konstruktiven" dialog s sistemom. Delavske stranke industrializiranih evropskih dežel - metropol preneha zanimati dejanski značaj kapitalizma, njegovi krizni, razkrojni znaki. "Enodimenzionalni", "potrošniški" kapitalizem 20. stoletja potegne tudi njih same v mogočno kolesje ustvarjanja in razdeljevanja imperialistične

presežne vrednosti. Ortodokсна marksistična ekonomija se v kritične točke sistema ne želi več spuščati in pristane včasih na področju najnavadnejše apologije obstoječega. Marksizem v značnosti ostane še nekaj časa kot forma, ki daje njegovim nosilcem nek željen status legitimnosti, pripadnosti močnim delavskim organizacijam; ko pa postane njegova vulgarnost že prevulgarna, povsem brezsmiselna, se zavrže še ta zadnja forma.

Funkcioniranje delavskega razreda v ekonomiki 20. stoletja dejansko ni več takšno, kakršnega je pokazal Marx v svoji analizi kapitala in delovne sile 19. stoletja. Zahodnoevropska socialdemokracija je sprejela to dejstvo z umikom v najmanj naporne sfere vulgarnega vključevanja v sistem (z mnogimi izjemami seveda). Kot reakcija na vse to pa je bilo zato toliko bolj otežkočeno delo tistih ekonomistov, ki so si vseeno vzeli za svoj predmet vse spremembe, ki jih je prinesel čas. Luxemburg in Grossmann npr. vneseta v marksistični teoretski sistem ogromno nujno potrebnega novega. Vendar pa jima politični boj proti revizionizmu uradnih delavskih strank (od tod tudi poudarjen ekstremizem v ocenjevanju obstoječega sveta) ne dopušča pripekljati do konca objektivne znanstvene analize. Predmet Roze Luxemburg so tendence nezadostne potrošnje v sodobnem sistemu; na poti svoje analize pa se zaustavi in namesto da bi nadaljevala z raziskovanjem tistega, kar je razkrila, se spusti v načelno kritiko svojih nasprotnikov in kapitalskega sveta na splošno. Podobno Henryk Grossmann: ker mora pred prevladujočo marksistično usmeritvijo svojega časa braniti samo načelo o minljivosti kapitalizma, se nehote zaplete v dokazovanje njegovega nujnega zloma preko mehanizma (nenehno brezmejno naraščanje organske sestave kapitala), ki v sodobnem sistemu nima več tiste moči, ki jo je imel za časa Marxa. To so vulgarni odkloni (sicer odličnih in v drugih momentih izrazito kritičnih ekonomistov), kot so bili opredeljeni bolj na široko že nekaj strani nazaj. Zaradi podobnih vzrokov je mogoče zaznamovati kot delno vulgarni tudi mnoge ekonomske teorije današnjega radikalnega marksiz-

ma na zahodu.

Zelo poseben pa je položaj ekonomske teorije v državah, ki se nazivajo skupaj, kljub različnim ureditvam, socialistične. Marksistična ekonomska teorija ima tu svoj zgodovinski izvor (Lenin in drugi) v predpostavkah, ki so skrajno kritične do obstoječega kapitalskega sveta. Kajti medtem ko je šla pot ortodoksnega marksizma v zahodnoevropskih industrializiranih državah prvih desetletij tega stoletja v desno, so doživljale v tem času obrobne države evropskega agrarnega vzhoda vsa boleča protislovja s tujim imperializmom pogojenega kapitalističnega razvoja. Ta kritičnost pa se je v mnogih primerih po revolucionarnemu prevzemu oblasti preoblikovala na zelo svojevrsten način. Primer je lahko tako imenovana "politična ekonomija socializma" v SZ; izhaja iz strogo kritičnega odnosa do kapitalističnega produkcijskega načina - ta produkcijski način pa se konča tam, kjer pričnejo geografske meje SZ in njenega bloka; ta svet je socialističen in pri analizi tega sveta veljajo drugačna načela. Kritičen odnos do obstoječega kapitalskega sveta in sodelovanje v boju delavskega razreda lahko pripelje tako, ko postane tudi ta delavski razred "obstoječi svet", do teorije, ki je svojo kritično sposobnost izgubila. Zgoraj omenjena teorija vsebuje gotovo vse možnosti, da se izkaže v velikem številu primerov kot vulgarna - pa naj ji velja ta ocena zaradi predimenzioniranega poudarjanja razrednega boja (institucionaliziranega) delavskega razreda ali preprosti zaradi opravičevanja lastne družbeno-ekonomske ureditve.

WERNER HOFMANN

BEDA NACIONALNE EKONOMIJE

Od znanosti k ideologiji

Sodobna družba je v svojem bistvu gospodarska družba. Položaj njenih članov, posebno osrednjih socialnih skupin, se določa po njihovi funkciji v gospodarskem procesu. Eksistenčni in razvojni pogoji te družbe so v zadnji instanci ekonomske narave.

Raziskati dejavnike takšne družbe je stvar tiste znanosti, ki se je s sodobnim pridobitnim gospodarstvom zgodovinsko sama pojavila: teoretične ekonomije. - Tako pade v epoho zgodnje tvorbe kapitala, razkroja preživelega fevdalnega sistema, ko je s splošno komercializacijo ekonomskih odnosov zorelo tudi nacionalno gospodarstvo, ki so ga povezovali trgi, hkrati najprej tipajoči poskus merkantilističnih mislecev, da bi miselno prodrli v mehanizem nastopajočega novega reda. Na prvem mestu je pri tem tako praktično kot teoretično vprašanje po izvorih "ljudske blaginje", in zasluga merkantilističnih piscev je, da so se prebili do prvega vpogleda v naravo produktivnosti dela. - Opirajoč se najprej na seveda še enostransko teorijo produktivnih sil je leta 1758 François Quesnay, glava francoske fiziokratske šole, s svojim Tableau Economique prvič v zgodovini določil velike skupine vse družbe svojega časa po čisto ekonomskih značilnostih, namreč po njihovi funkciji v procesu produkcije in cirkulacije "bogastva". Angleška klasika pa je končno razvila obsežno teorijo ustvarjanja in razdelitve vrednosti ter zasnove za teorijo pomnoževanja vrednosti. S tem je označila osnovne pogoje tržne in pridobitne družbe, ki je prepuščena svojim lastnim gonilnim silam. Tudi klasična teorija pri tem ni bila brez precejšnjih napak in pomanjkljivosti. Spoznanje klasikov je ostalo omejeno z nerazvito stopnjo gospodarske družbe, ki se je šele začela razraščati. Če pa se znanost ne legitimira toliko s pra-

vilnostjo svojih rezultatov kot nasprotno z metodiko svojega dela - ki seveda odpira tudi večje upanje, da prideš do pravih rezultatov -, potem je angleška visoka klasika, predvsem v svojih velikih mojstrih Adamu Smithu in Davidu Ricardu, dala trajen primer za to, kako znanost pogloblja vprašanje po tem, kaj "v jedru povezuje" novi pridobitni svet.

Nepriustranskost znanstvenega raziskovanja pa je bila seveda postavljena pred težko preizkušnjo, ko je herojskemu razmahu zgodnjega meščanstva sledila konsolidacija novega reda, ko je trezni svet industrijskega sistema zamračil blaženi pogled razsvetljenstva in klasičnega liberalizma na novo, dejavno, umsko urejeno družbo, ko so se pred bleščeči horizont zgodovine vrinile blede stene tovarn in je delavsko vprašanje kot strah prihodnosti dvignilo svojo pretečo glavo. Ob tej nalogi ji je spodletelo. Ali bolje: kmalu si je nehala postavljati tako nalogo, jo videti. Pred okoli sto leti je nacionalna ekonomija postala družbeno opravičevalen nauk.

Tak preokret je bil kar preveč razumljiv. Klasična teorija in še predvsem nauk o moči človeškega dela, da edino ustvarja vrednost, je kmalu postala podlaga živahne socialne kritike, ki je najprej merila na obstoječa razdelitvena razmerja. (Za primero vzemimo posebno v Angliji Roberta Owena ter "Ricardian Socialists": William Thompson, Thomas Hodgskin, John Gray, John Francis Bray.) Tej kritiki so zgodaj sledili projekti za reformo obstoječe razdelitve pridelka; reforma je bila navadno zadružnega tipa. (Primerjaj Roberta Owena v Angliji, Charlesa Fourierja, Pierra Josepha Proudhona, Luisa Blanquija v Franciji.) Z Wilhelmom Weitlingom, z Louisom Augusteom Blanquijem in končno z mladim Marxom in Engelsem se je bojevito dvignil utopični, praktični in končno teoretični komunizem.¹⁾

Odslej so se družbena pričakovanja, ki jih je del gospodarske družbe usmerjal v nacionalno ekonomijo, temeljito spremenila. To

je prišlo do izraza v teoriji mejne koristnosti, ki je kot sistem nastopila v zgodnjih sedemdesetih letih 19. stol. in kmalu osvojila nacionalno ekonomijo.²⁾ Vsaka teorija v svoji formulaciji problemov čisto legitimno sledi potrebam svojega časa. Kjer pa potreba ne določa vprišanja, temveč rezultat, kjer se raziskovanja polasti želja po določenem rezultatu, tedaj je dana splošna predpostavka ideologizacije neke teorije. Z ideologijo naj se tu razume napačno mnenje z družbeno usmeritvijo, zmotna s tendenco, in sicer socialno konzervirajočo: teorija, ki objektivno deluje v smislu opravičevanja danega socialnega reda - vseeno, koliko je ta socialna tendenca nosilcu mnenja samemu v zavesti.³⁾

Ideološke strani je ekonomija priložnostno imela tudi že prej: primeri iz klasičnega časa so teorije o treh faktorjih Jeana Baptista Saya s svojimi dohodkovno-teoretičnimi konsekvencami ter populacijski zasuk, ki ga je Thomas Robert Malthus dal razširjeni množični bedi svojega časa. Taki nauki so ostali tendenciozne napačne interpretacije znotraj po stanju časa sicer inaktivnega kategorialnega sistema, s pomočjo katerega je vsekakor bilo mogoče pravilno spoznavati naravo gospodarske družbe. Ideologija je imela partikularen, punktualen značaj. Nasproti temu pa je tista novost, ki jo je prinesla poznejša doba, v tem: ideologizaciji niso več podvrženi posamezni rezultati mišljenja, temveč nasprotno njegovi zasnutki sami, tj. osnovni delovni pojmi in končno izbrana delovna metodika. Kritiki se ne ugovarja več na njenih lastnih tleh; vzame se ji sam predmet, formulacija problema kot taka izgubi svojo osnovo.

Ta proces postopne ideologizacije nacionalne ekonomije je mogoče zasledovati po dveh straneh, ki sta med seboj povezani: prvič se spremeni pojmovanje o ekonomskih dejanskih stanjih; in drugič se spremeni metodika mišljenja.

Sprememba predmeta: miselnozgodovinski pomen teorije mejne ko-

ristnosti

Vidni prelom z dotlej prevladujočo ekonomijo je označen z nastankom teorije mejne koristnosti. - Čeprav je ta teorija pozneje navadno korakala v širokem naboru "neoklasike", pa je z angleško klasiko v resnici imela skupno samo liberalistično in tedaj že zastarelo zaupanje, da je gospodarstvu, ki je prepuščeno samemu sebi, imanentna tendenca k ravnovesju. Prav na odločilni točki se je teorija mejne koristnosti razšla s klasično tradicijo: namreč v teoriji vrednosti. - Kolikor je v Angliji in tudi v Franciji kot podtalni tok (in kot emocija tukaj miselnozgodovinsko globoko zakoreninjenega senzualizma) tudi v klasičnem času obstajala subjektivistična razlaga procesov oblikovanja cene, ki se je orientirala po individualnih ocenah o koristnosti kupcev, - objektivistični nauk, po katerem ima vsako tvorjenje vrednosti (in s tem v zadnji instanci tudi oblikovanja cene) svoj izvor edino v produktivnem delu človeka, je pri vseh pomanjkljivostih, ki so se držali tega nauka, okroglo stoletje ostal skoraj neizpodbit. S tem ko je teorija subjektivne koristi potrošnika pahnila s prestola teorije delovne vrednosti - v njenih različnih variantah -, pa ni enostavno zamenjala enega dela podedovanega nauka z drugim. Nasprotno, z vrednostnoteoretičnim zasnutkom se je temeljito spremenilo celotno naziranje nacionalne ekonomije. In četudi je poznejša teorija zakoračila preko teorije mejne koristnosti, pa je bistvene značilnosti njenega mišljenja le ohranila:

1. S teorijo delovne vrednosti je izginila tudi teorija narodno-gospodarskega ustvarjanja vrednosti, teorija produktivnih sil. To je imelo svoje posledice vse do današnje teorije "rasti".⁴⁾ S tem ko ekonomska teorija ni več izhajala od produkcije, od dela, ki ustvarja vrednost, temveč iz sveta individualnih potreb in užitkov, je izgubila iz vida tisto vprašanje, ki je bilo včasih izhodišče teoretične ekonomije: vprašanje po virih ljudskega blagostanja. Odpovedala se je tudi razlikovanju med produktivnim in neproduktivnim delom v družbi. Kar najde

svoj trg, kar posamezniku nekaj prinaša, se ravno s tem zdi v svojem ekonomskem pomenu zadostno izkazano. Mišljenje s tem ne prekorači več tržnega horizonta posamičnega gospodarja. - S tem je izbrisana tudi razlika med proizvajajočo in prilajajočo dejavnostjo in tako rešena osnovna kategorija pridobitno-gospodarskega sistema, kapitalski dobiček: tudi dobiček se prikazuje kot plačilo za specifično vrsto dosežka, poleg dosežka delavca. Odpade torej karakteristična razlika v naravi družbenega prejetja dohodka. Povrhu se zagovarjajo mnogovrstne oblike samo uživajoče udeležbe tretjih pri prerazdeljenem socialnem produktu, kot jih je razvil novejši čas: okoliščina, da pripadajo dohodki seveda tudi hotelirjem, reklamnim agencijam, pisarnam za posredovanje poroke, ministrom, zvodnikom in varuhom ustave, se zdi zadostna potrditev za "produktivni" značaj tako plačane dejavnosti. Vsa ekonomska področja, ki jih zajema statistika nastanka socialnega produkta, se prikazujejo kot samostojni nosilci originalne produktivne sile; to se še posebno kaže pri ocenitvi učinkovitosti države. Sicer pa to ustreza dobi, ko imajo Kevnesovo grajenje piramid, tj. produkcijo, ki ne deluje krožno, zapravljanje produktivnih sil, za neizogiben pogoj za negovanje konjunktore, za neprenehno gospodarsko dejavnost in za privatni dobiček tudi v narodnem gospodarstvu kot celoti, in to tudi prakticirajo, in ko po pričevanju sodobnih teoretikov šele izdajanje denarja ustvari ustrezne produkcijske rezultate.⁵⁾

2. S tem ko so vrednostnoteoretično formulacijo problema reducirali na procese golega oblikovanja tržne cene, so singularizirali podobo gospodarstva. Kar trdijo za posamično gospodarstvo, naj neposredno drži tudi za celotno gospodarstvo. Iz sveta razdružbljenega Robinzona spredejo ves gospodarski nauk; tja do Robinzona Hansa Petra, ki s pomočjo štirikontne sheme vodi knjige o svojem delu, svojem "varčevanju", o razvoju svojega "produkcijskega aparata" itd. in kot svoj lastni podjetnik in delavec izračunava "neto produkt" svoje lastne dejavnosti,

"periodo obračanja produkcijskega aparata" ter "organsko sestavo" svoje porabe "produkcijskih sredstev" in "dela".⁵⁾ Od časa šole mejne koristnosti naprej posamičnogospodarska analogija obvladuje ekonomsko zavest, vse tja do miselnih kategorij. Tako Keynes v svoji Splošni teoriji po zgledu diagrama oblikovanja posamične cene Alfreda Marshalla konstruira "krivuljo celotne ponudbe" in "krivuljo celotnega povpraševanja" narodnega gospodarstva, ki naj bi se nekje sekali.⁷⁾ Da pri tem vrže v en koš ponudbe tako raznovrstnega blaga, kot so čevlji, frezalni stroji, poljedelski traktorji, zobne ščetke, letala in storitve vseh vrst, in postavi vse to nasproti ustrezno pestremu celotnemu povpraševanju, kaže na čudaštvo konstrukcije.⁸⁾ Podobno velja za kategorijo celotnogospodarskega "varčevanja". Pri tem ne nategne na isto kopito kakor skrb solidnega družinskega očeta samo samofinanciranje sodobnih velepodjetij: sugerira, da tudi za narodno gospodarstvo kot celoto predstavlja "varčevanje" hvalevredno "odrekanje potrošnji"; medtem ko se tista tvorba denarnega kapitala, ki je pravzaprav mišljena, v resnici godi predvsem prav s pomočjo povpraševanja potrošnikov, preko cen.

Nekonzum že produciranih potrošnih dobrin bi bil za delavce usoden. V večjem obsegu proizvedena produkcijska sredstva pa so najbrž precej neprebavljiva. - Isto posamičnogospodarsko analogijo najdemo pri pojmu investicij, pri čemer je Keynes šel tako daleč, da je že samo neporabo denarnega kapitala, "investment in liquid capital", imel za obliko investicije, ne glede na njegovo narodnogospodarsko neučinkovitost.⁹⁾

3. Samo druga stran miselnogodovinskega procesa je, če novejša ekonomija kaže malo razumevanja za družbeno naravo gospodarskega življenja. V Robinzonovem gospodarstvu se pojavlja človek v neposredni "menjavi" z naravo. Gospodarstvo se ima za razmerje "človeka" do "sveta dobrin". To razmerje je pod-

vrženo "principu omejenosti", in nauk o mejni koristnosti je hotel postaviti splošna pravila racionalnega zadovoljevanja potreb. S tem ko je od produkcijske vrednosti blaga prešel na užitno vrednost "dobrin", je posegel nazaj na predstavljene razmere predkapitalističnega, celo predkomercialnega gospodarjenja. In ta arhaizirajoča posebna ljubezen za naturalno, nadčasovno gospodarstvo za vsako priložnost (Allerweltswirtschaft), katerega osnovna pravila so od časa do časa postulirali za veljavna tudi za živalski svet, je ekonomiji od dni nauka o mejni koristnosti ostala.

4. Izničenje družbenih posebnosti se seveda izvrši na nenavaden način: v izmišljeno brezgodovinsko gospodarstvo kot tehnično razmerje v naravi se pod roko vključijo bistvene strani danega podjetniškega gospodarstva. Osnovni pogoji našega pridobitno gospodarskega reda se s tem dvignejo v antropološko sfero. En primer med mnogimi drugimi nam nudi Carla Föhla koncept "brezdenarnega naravnega gospodarstva", v katerem npr. podjetnik hoče najeti delavce za "ustvarjanje stvarnega kapitala"¹⁰). Tako se vede tudi "človek" novejšje ekonomije v svoji brezoblični splošnosti popolnoma podjetniško. Potrebujočemu in porabljajočemu nadčasovnemu človeku, od katerega izhaja od teorije o mejni koristnosti sem vsa gospodarska znanost, suponirajo - vsem izkušnjam zgodovinske znanosti ter etnologije navkljub - strogo preračunljivo, racionalno računico, stalno tehtanje prednosti in pomanjkljivosti različnih alternativ. Z miselnim posploševanjem stališča računajočega podjetnika se izvrši ideološko poenotenje družbe. Univerzalizacija podjetniškega tipa se kaže vse do posameznosti: tako ustreza npr. zakon padajoče mejne koristnosti, ki je posameznemu porabniku odkazana, zakonu o padajočem mejnem donosu produkcije. Razglašeno "izenačenje mejnih donosov" najde svoje nasprotje v "izenačenju mejnih konzumnih donosov" pri porabnikih (R. Liefman, L. Illy). Stališča "maksimiranja preferenc", ki se od Vilfreda Pareta in Johna R. Hicksa v splošnem podtikajo konzumentom, so v po-

polnem s. lasju s principom maksimiranja dobička, ki mu sledijo vodje podjetij. "Potrošniška renta", kot so jo obravnavali Dupuit, Gossen, Marshall, Pantaleoni, Barone in drugi, pa je gola preslikava diferencialnega dobička podjetja. Že Friedrich von Wieser, avstrijski teoretik mejne koristnosti, je napisal: "Gospodarski princip zasleduje v produkciji isti cilj kot v gospodinjstvu, cilj največje koristnosti, ki se v danih omejenih razmerjih sploh lahko doseže."¹¹⁾ Nespremenjenost tega umevanja se kaže v tem, da se desetletja pozneje zopet pojavi pri ameriškem ekonomistu K.E. Bouldingu.¹²⁾ Vidimo: duhovna "integracija" družbe se izvrši z ideološkim posploševanjem podjetniškega tipa.

Predvsem je bilo potrebno drugače razložiti pozicijo nesamostojnih: če se kot potrošniki, izven delovnega razmerja, tam, kjer svojo mezdo odtujujejo, pojavijo že kot kvazi podjetniki v svojem splošnem prizadevanju po "maksimiranju koristnosti", tedaj se jim imputira podjetniško vedenje tudi tam, kjer izključno prodajajo, kjer vnovčijo svojo delovno "zmožnost" (Arbeits-"Vermögen"). Že William St. Jevons je fingiral, da delovni človek tudi pri dajanju svoje delovne sile na razpolago sledi strogi računici o koristnosti in nekoristnosti, primerjanju (padajočega) "pleasure", ki je povezan s plačilom za delo, in tistega "displeasure" delovnega napora, ki se z naraščajočim trajanjem dela povečuje. Nesamostojnega imajo s tem za gospodarja svojega delovnega dne, daleč od vsake resničnosti moderne kooperacije obratov in dela, ukazane od drugih. In od Jevonsa dalje je gospodarska znanost delala najbolj nenavadne pre-mete, da bi spravila s sveta dejstvo delovnega razmerja nesamostojnih, da bi odpravila temeljno razliko, celo nasprotje med ekonomskim položajem mezdnega delavca in uvrednotitelja kapitala, kontrast med dohodkom dela in dohodkom kapitala, in da bi zaposlenega, ki ga je mogoče odpustiti in ki dela strogo po ukazu, prikazala kot samostojnega.¹³⁾ Za posebni svet sodobnega delovnega prava se ekonomija prav tako

ne zmeni, kot ne za najelementarnejša spoznanja industrijske sociologije in sociologije dela. Dokončno pa je teoriji mejne produktivnosti, ki sta jo od konca 19. stol. spravila v modo predvsem J.B. Clark v ZDA¹⁴⁾ in Ph. H. Wicksteed¹⁵⁾ in ki je kljub temu, da jo je poznejša teorija temeljito ovrгла, še zelo priljubljena, šlo za dokaz, da pripada po neomajnem zakonu mejne produktivnosti nosilec vsakega "produkcijskega faktorja" (nasprotna) vrednost njegovega mejnega prispevka k skupnemu produktu, s čimer je ustrezno priganjanju (pritisku) k razdelitveni pravičnosti s pomočjo samih tržnih sil.¹⁶⁾ - Tako je novejša ekonomija od teorije mejne koristnosti dalje skušala doseči miselno poenotenje družbe na osnovi univerzaliziranega tipa podjetnika s tako doslednostjo, ki se v zgodovinski retrospektivi prikazuje kot neka tajna notranja smotrnost. Že zgodaj se s tem zdi ideološko anticipirano, kar si je v novejšem času postavila za praktično nalogo strategija "partnerstva", politika načrtnega potujčevalnega vplivanja na zavest delovnega dela družbe.

5. Do sedaj razvitemu končno ustreza temeljito razzgodovinenje ekonomskih razmer s strani novejše gospodarske znanosti. Svet danega se je vedno raztezal k svetu bivajočega in edino možnega, edino umnega. Pojavlja se kot elementarno brezrazvojni. Dejansko lahko to, kar pač že obstaja, vztraja pri svojem brezpogojnem priznavanju samo s tem, da odstriže že samo misel na prizadevanja vredno ali tudi samo možno alternativo, to pomeni s tem, da se na vse strani totalizira. Odslovitev zgodovine iz mišljenja sedanjosti je dejanje, ki nikakor ni ostalo omejeno na ekonomijo in ki bi ga bilo treba prikazati v njegovih etapah.¹⁷⁾ V Nemčiji ga zasledujemo - kakor nenavadno se to na prvi pogled zdi - tja do časa cvetočega historizma. Z razzgodovinenjem pristopa se je ekonomija in družbena znanost nasploh odrekla ideji napredka, ki je od razsvetljenstva tja do Marxove vizije brezrazredne družbe prihodnosti uročevala duhove. Okrnitvi družbene perspektive v novejši nacionalni ekonomiji ust-

reza izguba zgodovinske zavesti in končno tudi poznavanja zgodovine, tako da v današnji teoretični ekonomiji najbolj grobe predstave o tem, kako so ljudje v prejšnjih časih živeli in gospodarili, ostanejo nezanikane.

Če povzamemo teh pet poudarjenih tipičnih značilnosti novejšega ekonomskega mišljenja: izgubo vednosti o produktivnem, vrednost ustvarjajočem delu, razlago negospodarskih procesov iz analogije s posamičnim gospodarstvom, razdružbljanje predstave o gospodarstvu, reduciranje vseh družbenih skupin na pozicije računajočega podjetnika, razzagodovljenje pristopa, tedaj lahko podamo dvojno splošno izjavo:

1. Če lahko stopnjo, do katere se je povzpela znanost v splošnem, spoznamo po stopnji diferenciranosti podobe, ki jo ima o svojem predmetu, se zabrisanje elementarnih bistvenih značilnosti našega pridobitno gospodarskega reda s strani novejše nacionalne ekonomije, nazadovanje z neke že dosežene stopnje vpogleda v življenjske procese družbe, poseg nazaj po arhaičnem svetu samoraslo primitivnega, prikazuje kot sekularni proces miselno zgodovinske regresije.
2. Ta regresija pa ima družbeno tencenco: z zgodovinskimi perspektivami zapre alternative, medtem ko obenem dejanskost našega sveta dopušča izgradnjo alternativnih gospodarskih sistemov. In kakor zgodovinska alternativa, tako se ideološko izbriše tudi obstoječa alternativna družbena pozicija znotraj pridobitno gospodarskega sistema z univerzalizacijo principa pridobitno meščanskega iskanja prednosti, ki so mu podvrženi tudi nesamostojni.¹⁸⁾ Novejša ekonomija z vsem tem meri na formiranje duhov v smislu njihove identifikacije z obstoječim in njegovim nosilnim in zavest oblikujočim delom. S tem ko navkljub videzu možnost nečesa drugega izključuje, je dobila totalitarno tendenco.

Sprememba metode: razkroj teorije

S teorijo o mejni koristnosti se je začelo splošno in neprestano poškodovanje in deformiranje predmeta ekonomske teorije. Z njenim objektom pa se je spremenil tudi način postopanja nacionalne ekonomije. Znova je zaradi zastarele vrednostne teorije postal pomembnejši prodor subjektivistične teorije cene: s tem ko je gospodarska znanost opustila vprašanje, kaj stoji "za" pojavi trga, s tem ko se je odrekla analitičnemu raziskanju gospodarske družbe in preiskavi njenih splošnosti, zakonitosti in tendenc, ji je končno ostalo samo še opisovanje neposredno najdljivega. Subjektivistična teorija cene same, ki je še nastopala s pretenzijo, da bo dala novo "vrednostno" teorijo, se je kmalu razkrila kot golo učeno opisovanje tržnega dogajanja v njegovi neposrednosti, ki pravzaprav ni več potrebna globlje razlage. Ta inherentna tendenca teorije mejne koristnosti se je že zgodaj pokazala v glavnem delu enega njenih utemeljiteljev, namreč v Eléments d'économie politique pure (1874/77) Léona Walrasa: tu slavi čista katalaktika, nauk o tržnih potekih kot takih, brez vrednostno teoretičnih ovinkarjenj, brez posegov nazaj na nekakšne "zakone" - pa čeprav samo zakone individualnega ravnanja - svoj prvi veliki triumf. Z notranjo doslednostjo je silil končno neteoretični pogled na trg k behaviorističnemu prikazu možnega ali opaznega vedenja kupcev in prodajalcev in njihovi uvrstitvi v splošno okvirno shemo, kot se je to zgodilo v teoriji cene V. Pareta in pozneje J.R. Hicksa.¹⁹⁾ Preokret gospodarske znanosti k "praksologiji" (Oskar Lange) je metodološko pomenil predvsem naslednje:

1. Spremeni se pojem ekonomske zakonitosti:

le-ta izgubi pomen historične tendence, ki bi jo bilo mogoče na osnovi imanentnih gibalnih sil in mehanizmov sistema analitično zajeti, in je razumljen kot stalna učinkovalna zveza med ekonomskimi količinami, ki jo je mogoče izračunati vnaprej in jo zajeti na kvazi "naravosloven" način. Seveda pri

tem ne domnevajo, mislijo tiste striktne determinacije, ki jo je imel pred očmi naravoslovni materializem 18. stol.; nasprotno imajo zdaj v mislih, od M. Plancka naprej v soglasju z verjetnostno teorijo novejšje fizike, statistični zakon pogostnosti v rednost nastopanja določenih pojavov in učinkov, ki jo je mogoče izračunati ob velikem številu.²⁰⁾

Na tak način hoče tudi novejšja ekonomska teorija biti naravoslovno "eksaktna", to pomeni da hoče znati meriti in računati kot fizika.²¹⁾ Temu ustreza dejstvo, da so od srede prejšnjega stoletja dalje številni nacionalni ekonomisti kljub naraščajoči profesionalizaciji stroke bili prvotno naravoslovci, matematiki ali inženirji: Dupuit, Couront, Jevons, Walras, I. Fisher, W. Launhardt, ter med novejšimi nemškimi epigoni Erich Schneider, Carl Föhl.

2. S pojmom "zakonitosti" se spremeni vloga kavzalnosti v novejši ekonomski misli. Kavzalno razmerje v smislu trdnega razmerja med vzrokom in učinkom se pomakne v ozadje, za vzajemen odnos med dejstvi, ki ga je principiuelno mogoče obrniti, razmerje funktionalistične, relacionistične narave. Ekonomija je tu, samostojno sledeč svojim lastnim spremenjenim formulacijam vprašanj, šla po poti, ki jo je istočasno izbrala filozofija, in sicer pri zastopnikih zelo različnih smeri, od ameriškega "pragmatizma" dalje - predvsem od Williama Jamesa - in od pojava tako imenovanega "logičnega" ali "neopozitivizma", ki se je s svoje strani v svojih zgodnjih časih skliceval na rezultate naravoslovne relativnostne teorije.²²⁾ Z razvrednotenjem kavzalnosti je bila odvzeta osnova misli o dokazljivem "zakonitem" poteku dogajanja, o procesu gospodarske družbe, ki bi ga bilo mogoče interpretirati kot doslednega, ideji o zgodovini in v celoti tudi predstavi o "napredku".

Mišljenje sprejme za gotovo svet, v katerem se je udomačilo. Na družbeni Zakaj, temveč tehnični Kako njegovega funkcioniranja je njegov predmet.

Tej tajni tendenci, da stvari ne postavlja več pod vprašaj, natančno ustreza ekonomski funkcionalizem. Ne več vzrok gospodarskih dogodkov, temveč njihova vzajemna zveza, interdependenca trgov in s tem cene ter dohodek, zaposluje mišljenje. In ker je o največkrat izredno kompleksnih zvezah mogoče povedati vedno samo zelo splošno, postane "eksaktno" opazovanje, ki po svoji pretenziji meri na neposredno empirično "dejanskost", obenem čudno abstraktno: sledi goli splošni okvirni shemi, "modelu" vseh možnih alternativ vedenja ali poteka, ki se vsakokrat ponujajo znotraj sistema podatkov, neodvisnih in odvisnih spremenljivk: "Teoretično opisovanje (!) mora dati samo pojasnilo o poteku gospodarskih procesov, in sicer - kolikor je pač modelno teoretični postopek - ne o dejanskem dogajanju, temveč o učinkih možnih gospodarskih načrtovanj in odločitev: ni kavzalna analiza, temveč kot opazovanje modela kvečjemu njena predpostavka".²³⁾

Ekonomski funkcionalizem je dobil daljnosežen pomen:

- a) Relacionistična računica modelov lahko vnaprej dani material le preoblikuje. Ekonomske izjave ostanejo bistveno tautološke narave. Rezultati so vsakokrat implicitno vsebovani že v predpostavkah.
- b) Tem večjo pomembnost mora dobiti odvajanje osnovnih elementov, iz katerih model sestoji. Ravno tukaj pa, pri določitvi pojmov, ki so osnova največkrat matematični simboli govoric, vlada največja širokosrčnost. Medtem ko je preoblikovanje modela podvrženo strogi in domnevno naravoslovni "eksaktnosti", pa se v osnovne pojme nekontrolirano vključi celotno ideološko izkrivljanje dejanskosti; in nenazorni matematični simboli jezik ga odtegne nadaljnemu preverjanju. Seveda je poza neudeležene znanstvene indiferentnosti tam, kjer se nič resnega več ne more zgoditi, ob istočasni najbolj brezskrbni postavitvi izhodiščnih po-

zicij tiska, po čemer se objektivizem razlikuje od znanstvene objektivnosti.

- c) S tem ko se prisilno razmerje med vzrokom in posledico umakne pred funkcionalističnim zaporedjem pojavov, se njihova zveza zrahlja. Tako se prikazuje povpraševanje po investicijskih dobrinah (D_2) pri J.M. Keynesu kot neodvisno od povpraševanja po konsumnih dobrinah (D_1), in sledi, vsem zakonitostim proporcioniranega razvoja v posmeh, predstava; da je mogoče nezadostno povpraševanje po produktih končne porabe enostavno izravnati s kompenzirajočim presežnim povpraševanjem po predproduktih. Taka disjunkcija posameznih členov ekonomskega procesa dovoljuje končno tudi obrnitev vzajemne zveze. Tako postane pri Keynesu in njegovih naslednikih povečanje produkcije in s tem dohodkov rezultat predhodnega presežnega porabljanja dohodka, ki je bil proizveden s takim prehitevanjem. Dejstvo, da ta misel ustreza svetu, v katerem je denarna forma kapitala dejanska izhodiščna in končna točka individualnega kapitalskega procesa in v katerem zaležejo kajpak samo taka konjunkturna sredstva, ki prihajajo na pomoč uvrednotenju kapitala, še bolj pokaže: teoretično sprevrženje narodno-gospodarske zveze ima svojo podlago v samem gospodarstvu narobe sveta (topsy-turvy economy A.P. Lernerja).

Tako se v novejši ekonomiji posamezne strani gospodarskega procesa prikazujejo izločene iz svoje prisilne zveze; v svoje atome razbiti gospodarski svet je mogoče spremenjenega v aktu ustvarjalnega fiata ("naj se zgodi!") zopet zlepiti kakor pri postopku surrealističnih umetnikov.

3. Ta razrešitev zveze, razrešitev obveznega, na dejanskosti orientiranega reda označuje konstruktivistični formalizem novejšje ekonomije. Matematični model, podvržen preoblikovanju, je zadobil svojo lastno bit, zraven dejanskosti same - in po-

gosto daleč od nje. Ta postvarela posebna eksistenca modelnih tvorb je v ekonometriji dobila svoj adekvatni izraz. Novejše mišljenje je Friedrich Jonas točno opisal takole: "V spoznavnem procesu producira ta teorija pravzaprav samo samo sebe. Da poleg tega obstaja še svet pojavov, katerih eksistence ni mogoče odbrati iz njenega pojma, to je njena prava meja."²⁴⁾ - "S tem ko sama sebe razume tako, da je ekspozi-cija nekega racionalnega pojma, postane neodvisna od izkustvenega sveta in bo zato nagnjena k temu, da njene raziskave usmerjajo bolj njene lastne možnosti kot njen predmet."²⁵⁾ - Teorija je postala "logična spekulacija". "Teorija, ki postane tako jasna in enoznačna, da ne vidimo več nobenih problemov, najde svojo brezpogojno mejo v predmetu, katerega razlaganja se je lotila."²⁶⁾ - "V teh okoliščinah ni čudno, da je predstava nacionalnoekonomske teorije sploh postala vprašljiva."²⁷⁾

Tako je nacionalna ekonomija, potem ko se je s postankom šole mejne koristnosti odpovedala vsem globljim analitičnim vprašanjem o temeljnih stvarnih razmerjih moderne družbe in je hotela biti samo še pragmatično-katalaktična teorija o empiričnih pojavih, naposled zapravila ta pojavni svet sam. Njeni formalni modeli, katerih del so že postale temeljne pojmovne zmote in ideološke deformacije, lebdiyo kot izrodki kreativne samovolje onstran dejanskosti.

To izgubo dejanskosti, razrešitev teorije v formalni konstruktivizem, ima nacionalna ekonomija skupno z drugimi disciplinami družboslovja, da, z razvojem sodobne zavesti sploh, tja do umetnosti in literature. Notranje soglašanje njenih tendenc s tendencami popolnoma drugih sfer umskega ustvarjanja, ki po svojih disparatnih predmetih komaj še vedo drug o drugem, bi dalo osnovo za povzemajočo sociološko interpretacijo v zadnji instanci enotnega razvojnega procesa novejšega mišljenja.

Sedanji položaj gospodarske znanosti in akademski pouk

Današnja nacionalna ekonomija se nahaja v resnično brezupnem stanju. Kar bi bilo v drugih, družbeni bojni fronti odmaknjenih znanstvenih disciplinah nepojmljivo, v ekonomiji ne stopa v zavest niti kot pomanjkanje. Težko si predstavljamo teorijo mehanike brez zakona o vzvodih, astronomijo brez nauka o gravitaciji, biologijo brez vpogleda v dodajanje pri razmnoževanju celic. V ekonomiji pa uspeva teorija produkcije brez koncepta o procesu ustvarjanja vrednosti in pri vsem tem se še dobro počuti. Tukaj se posreduje teorija dohodka, za katero je temeljna kategorija podjetniškega profita zakrnela v gole "obresti". Tukaj se je naselila teorija "rasti", ki shaja brez teorije produktivnih sil, brez pravilne predstave o substratu vsake "rasti" sploh, kapitala, in ki ima o osnovnem poteku oblikovanja kapitala trajno pomanjkljive, z zavajajočimi pojmi o "varčevanju" in "investiranju" opisane predstave. Tu hira konjunktorna teorija, ki ima komajda še reminiscence na nauk o narodno gospodarskih proporcijah produkcije ter o razdelitvi dohodka. In v deželi, kot je naša, je odmiranje popolno, v deželi, katere prispevek k razvoju ekonomske teorije je bil že v prejšnjih časih neznaten in v kateri vlada danes provincialno epigonstvo in popolno potujčenje z anglosaškim mišljenjem (tja do številnih strokovnih časopisov nemškega jezikovnega prostora, v katerih včasih prevladujejo angleški prispevki). Celó kot strokovna disciplina je teoretična nacionalna ekonomija postavila sama sebe pod vprašaj s tem, ko je velik del svoje učne tvarine strogo posamičnogospodarsko ("mikroekonomsko") prikrojila in jo s tem naredila za legitimni predmet teorije ekonomije podjetja (produkcijska teorija, teorija posamičnih cen, teorija posamičnega dohodka), s tem ko je na drugi strani na tem, da nauk o kompleksnejših dogajanjih in celotno-gospodarskih zvezah z njihovo formalizacijo v "makroekonomske" modele z risalnih desk, ki naj se izpolnijo z ekonometričnim materialom, preda matematikom in programerjem na aparatih za elektronsko obdelavo podatkov.-Danes ne gre več za

posamične teorije: teoretični smisel kot tak, sam organ za splošnejša, globlja vprašanja sploh je pri zastopnikih stroke v nevarnosti. V korak s tem gre odmiranje smisla za starejše teorije. Danes jih tudi med profesionalci ne bo več mnogo, ki bi npr. Ricardovo vrednostno teorijo znali korektno reproducirati.²⁸⁾ Simp-
tomatična za usodni zastanek, v katerega je zašla ekonomska teorija pod temi pogoji nasproti napredujoči gospodarski dejanskosti, se zdi njena popolnoma zastarela slika konjunktturnih procesov, njena nemoč nasproti teoretično še vedno nedodelanemu konjunktturnemu polomu, kot ga je predstavljala svetovna gospodarska kriza, pomanjkanje utemeljene teorije prihuljene inflacije našega časa in njenih učinkov na oblikovanje, tvorbo kapitala, na medgospodarske odnose itd., pomanjkanje popolnejše socio-ekonomske teorije industrializacije dežel v razvoju. Pretresljivo je končno kapitalno nerazumevanje pogojev gospodarskega sistema tako drugačne narave, kot je npr. sovjetski.

V teh okoliščinah se ni čuditi, če je tudi akademsko posredovanje nacionalno ekonomske učne stvarine podvrženo progresivnemu izvotljevanju, če zakrni tako poznavanje gospodarske zgodovine kot tudi zgodovine teorije, če sta tako teorija kot tudi posredovana empirija za študente na naših visokih šolah postali popolnoma neverodostojni, če sta se polastila akademskega uka in pouka dogmatska šolska modrost in zatohel duhovni dril, ki študiju vračata poteze univerzitetnih razmer v 17. in zgodnjem 18. stol.; če naposled stroka kot taka - zanesljiv znak njene stagnacije! - postane literarna, tj. če razmišljajo o tem, kaj si je nekdo drug mislil ob mislih nekoga tretjega, in če se kljub temu hkrati izgubi razumevajoče branje; če recenzije o novih znanstvenih izdajah skoraj redno pričajo o popolnem nerazumevanju in če se danes zdijo postavljene pod vprašaj kar elementarne osnovne forme znanstvene komunikacije. Kakor splošni položaj nacionalne ekonomije za posameznega misleca seveda ni nobenega absolutna pregrada njegove osebne spoznavne volje, pa bi po vsem predhodnem bilo le predrzno pričakovati, da se bo nacionalna

ekonomija kot taka sama od sebe rešila iz svoje sekularne zapletenosti. Napačni nauki so nasprotno privzeli prisiljen, postvarlo fetišiziran značaj, ki v zadnji instanci ni zmožen nobene argumentacije. Od posameznega misleca bi se zahtevalo, da izstopi iz že običajne strokovne terminologije, če si noče usvojiti njenih implikacij. Že sam jezik stroke je dobil odtujujočo, mnenje posameznega misleca mnogokrat motečo, začarajočo moč. Tudi s tem izdaja nacionalna ekonomija današnjih dni svojo prisiljujočo, totalitarno tendenco. Vsak svet, vsako pobožno upanje na bodočnost je tu zaman, dokler še naprej obstaja interesno razmerje samo, ki je uročilo ekonomijo. - Če je kajpak značilnost pavperja, da si sam ne zna več pomagati, si skoraj ne bomo mogli kaj, da v bedi današnje nacionalne ekonomije ne bi videli izraza splošne pavperizacije duha.

Prevedel Bogdan Lipovšek

O p o m b e :

1. Prim. Werner Hofmann, Ideengeschichte der sozialen Bewegung des 19. und 20. Jahrhunderts, 2. izdaja, Berlin 1968.
2. Omembe vredna istočasnost, da so formulirali koncept mejne koristnosti trije drug od drugega neodvisno delujoči učenjaki različnih jezikovnih krogov (C. Menger v Avstriji, St. W. Jevons v Angliji in L. Walras v Franciji), in ponovno odkritje dotlej neopaženega H.H. Gossena je, prav tako kot poznejše ponovno odkritje J.H. v Thünensa po formulaciji teorema o mejni produktivnosti, poučna za študij pogojev, v katerih se dogaja družbeni "plemenski izbor" ekonomskih doktrin v novjšem času. Če se je E. Kauder (Intellectual and Political Roots of the Older Austrian School, Ztschr. f. Nationalökonomie 1957, str. 419 ssl.) uprl v literaturi ponovno izražnemu pojmovanju, da je prodor teorije mejne koristnosti bil neposreden odgovor na Kapital Karla Marxa, katerega prvi zvezek je izšel 1867, in opozarjal na to, da so veliki ustvarjalci teorije mejne koristnosti snovali svoj koncept že v šestdesetih letih, pa pozablja, da je že pred Kapitalom obremenjevala obstoječi gospodarski sistem bujna literarna kritika deloma čisto drugačnega porekla, da nadalje Kapital ni bil prvi spis "znanstvenega socializma" in da končno ni povzročilo kipečega

- socialnega gibanja 19. stoletja šele delo Karla Marxa. (Prim. o tem poleg drugih tudi L. Zimmermann, Geschichte der theoretischen Volkswirtschaftslehre, Köln 1954, str. 268.)
3. Poblížnje izpeljave tukaj prikazanega pojma ideologije se v pričujoči zvezi ne moremo lotevati. Prim. W. Hofmann, Gesellschaftslehre als Ordnungsmacht. Die Werturteilsfrage - heute, Berlin 1961, str. 20, ssl. ter W. Hofmann, Universität, Ideologie, Gesellschaft. Beiträge zur Wissenschaftssoziologie, Frankfurt/Main 1968, str. 54 ssl.
 4. Prim. o tem spodaj, str. 58,68-69.
 5. Prim. npr. pojmovanje E. Schneiderja, po katerem "podjetniki sami producirajo svoj dobiček s svojim konzumom". (Einführung in die Wirtschaftstheorie, zv. I, Tübingen 1963, str. 64.)
 6. Prim. H. Peter, Einführung in die politische Ökonomie, Stuttgart in Köln 1950, str. 43 ssl., str. 49 ssl. ("Ekskurz o gospodarskem krožnem toku v Robinzonovem gospodarstvu.") Glej tudi W. Hofmann, Universität, Ideologie, Gesellschaft, str. 94 ssl.
 7. Allgemeine Theorie der Beschäftigung, des Zinses und des Geldes, 2. izdaja, Berlin 1955, str. 25 sl.
 8. Da naj bi vrh tega celotni izkupički podjetij (torej ponudba, ki je prestala preizkušnjo na trgu) in njim ustrezajoči celotni izdatki kupcev v Keynesovi shemi ustrezali "narodnemu dohodku", je nadaljnja kurioziteteta, ki je doslej, kolikor je avtorju znano, v literaturi ostala neoporečna. To osvetljuje stanje novejšega vpogleda v teorijo ustvarjanja vrednosti in socialnega produkta.
 9. Prim. Allgemeine Theorie, str. 65. Takšna je tudi implikacija enakosti vsot "varčevanja" in "investiranja", kakor jo je Keynes postuliral v Splošni teoriji: če "varčevanje" obsega vso količino neporabljenega dohodka, vključno z zakladi, potem je pri začasno mirujočem, procesu uvrednotenja ne spet dovedenem denarnem kapitalu prav tako treba fingirati, da še v svojem neaktivnem stanju predstavlja "investicijo".
 10. Geldschöpfung und Wirtschaftskreislauf, 2. izdaja, Berlin 1955, str. 21.
 11. Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft, Grundriss der Sozialökonomik, prva knjiga, del A/III, Tübingen 1914, str. 160.
 12. Prim. W. Hofmann, Universität, Ideologie, Gesellschaft, str. 100 sl.
 13. Prim. npr. P.A. Samuelsona, ki z drzno potezo spremeni delov-

no mezdo v rentni dohodek: "Delo je samo mogoče vzeti v zakup; mezda je dejansko torej dohodek od zakupa." (Volkswirtschaftslehre, cit. po drugi nemški izdaji, ki temelji na tretji ameriški, Köln 1968, str. 547.) - Prim. slov. izdajo P.A. Samuelson, Ekonomika, Ljubljana 1968, kjer pravi na str. 598: "Delo lahko samo najamete in mezda je v resnici renta." - Op. prev.

14. The Distribution of Wealth, New York in London 1890.
15. The Common Sense of Political Economy, London 1910.
16. Več o tem pri W. Hofmann, Sozialökonomische Studentexte, Bd. II: Einkommenstheorie, Berlin 1965, str. 206 ssl.
17. Prim. o tem W. Hofmann, Universität, Ideologie, Gesellschaft, str. 107 ssl.
18. Vredno bi bilo raziskati, v kakšni meri je daleč preko ekonomskega življenjskega področja tudi naš pogovorni jezik prepojen z metaforami iz sveta zaslužka in uvrednotenja kapitala.
19. Več o tem pri W. Hofmann, Sozialökonomische Studentexte, Bd. I: Wert- und Preislehre, Berlin 1964, str. 184 ssl.
20. Prim. v tem smislu že delo W. St. Jevonsa The Principles of Science, London 1905.
21. Tako je F. Y. Edgeworth (Mathematical Physics, London 1881, str. 12) izrazil pričakovanje: "Socialna mehanika' bo morda nekega dne zavzela svoje mesto poleg 'nebesne mehanike'; obe kraljujeta na dvojnem griču enega in istega principa maksimuma, na najvišjem vrhu tako duhovne kot tudi naravne znanosti." In za L. Walrasa je "čista politična ekonomija kot znanost popolnoma podobna (semblable) fizikalno-matematičnim disciplinam". (Éléments d'économie politique pure, citirano po novem natisu 4. izdaje iz leta 1900, Pariz 1952, str. 29 sl.). Prim. podobne izjave V. Pareta v Cours d'économie politique, Lausanne, Paris in Leipzig 1896/97 in drugod.
22. Prim. W. Hofmann, Gesellschaftslehre als Ordnungsmacht, Berlin 1961, str. 106 ssl.
23. G. Kade. Die logischen Grundlagen der mathematischen Wirtschaftstheorie als Methodenproblem der theoretischen Ökonomik, Berlin 1958, str. 144.
24. Was heisst ökonomische Theorie? Über die Methodik des modernen Denkens, Schmollers Jahrbuch 1959, str. 14.
25. Prav tam.
26. N.n.m., str. 18.

27. Prav tam.

28. Prim. npr. članek Wert v Handwörterbuch der Sozialwissenschaften, zv. XI (1961), str. 637 ssl., ter preinterpretacija Ricarda v teoretika "zemljiške vrednosti" fiziokratskega tipa po P.A. Samuelsonu (A Modern Treatment of the Ricardian Economy, Quarterly Journal of Economics, 1959, str. 1 ssl., 217 ssl.).

PETER WIESER

TEORIJA TRŽNEGA MEHANIZMA ali KAKO SE CENA NE OBLIKUJE

Die Nationalökonomie ist die
Metaphysik des Pokerspielers.

K. Tucholsky

I.

1. V zadnjem času se na Ekonomski fakulteti zmeraj bolj pojavlja zahteva po marksistični usmerjenosti študija. V tem smislu je potekala svobodna katedra Marksizem v družbenih vedah, kjer je več diskutantov opozorilo na meščanski značaj nekaterih predavanih teorij in je eden od zaključkov bil, da v marsičem "tudi stvarnost ni marksistična, zato tudi ekonomija ne more biti", čemur je bilo takoj dodano, da mora prav na tem mestu nastopiti marksistična kritika. In v tem smislu so tudi napisana "Izhodišča za razpravo o novem študijskem programu Ekonomske fakultete", izdelana od delovne skupine pri študijski komisiji in objavljena v ČE šte. 27, ki ugotavljajo "prevlado funkcionalističnega in pozitivističnega obravnavanja stvarine, grmadenje specialističnih znanj, ekstenzivno širjenje predmetnika, na drugi strani pa zanemarjanje dialektičnega pristopa k problemom, pomanjkanje marksistične politično-ekonomske in idejne usmerjenosti in nekritično prevzemanje različnih meščanskih ekonomskih teorij v imenu t.i. znanstvene objektivnosti."¹⁾

Zdi se, da iz latentnosti prihaja na površje neko nasprotje, ki je bilo že zmeraj prisotno, namreč nasprotje med zahtevami, ki jih postavlja ekonomska stvarnost (ki zahteva predvsem dobre managerje, ki se bodo znašli v konkurenčni džung-

li tržnega gospodarstva) in pretenzijo graditve socialistične družbe (ki zahteva navezovanje na Marxa in njegovo "kritiko politične ekonomije"). To nasprotje je bilo ekonomiji imanentno, kolikor je od nekdaj bila prisotna tako imenovana marksistična komponenta, ki jo je druga s prodiranjem pozitivizma in prevzemanjem meščanskih²⁾ teorij vedno bolj izpodrivala. Imanentno je kot nasprotje v znanosti sami, kot nasprotje med različnimi družbenimi izhodišči znanosti. Druga komponenta je prvo bolj in bolj izpodrivala, dokler se marksistični zasnutek ni malodane izgubil. Tu je nastopila zunanja sila, družben korektiv, ki je po svojem lastnem razumevanju nosilec druge komponente in ki je od zunaj spet aktualizirala to nasprotje in ga dvignila iz skoraj pozabljene in izginule latentnosti.

Vendar to aktualiziranje ostaja le vnanje, prikazuje se kot prítikanje nekih predmetov, ki naj dajo študentom neki "filozofski" okvir. Študentom nasprotje kot tako sploh ne stopi v zavest, profesorjem pa ostaja "svetovnonazorski" in "moralno-politični" postulat.

Tako se nasprotje dejansko ne aktualizira, ampak ostaja vnanje nasprotje, postavljeno, umetno nasprotje med pozitivno ekonomsko teorijo, ki naj bodočemu "podoficirju kapitala" daje pozitivno znanje za vodenje produkcijskega procesa in za optimiziranje profita in ki je po svojem bistvu meščanska, in z neke vrste družbeno vestjo v obliki tako imenovanega "marksističnega pristopa" ali "marksističnega svetovnega nazora". Da ne bi ostalo samo vnanje, bi kritika morala prodreti v same te teorije, ne bi smela stati vzporedno z njimi ali nad njimi, bi se morala lotiti kategorij meščanske teorije, jih ne samo apologetsko prikazati, ampak jih secirati in destruirati kot ideološke in kot kategorije meščanskega, kapitalskega sveta.

2. Vendar je vprašanje, koliko so take pobožne želje à la "tako

bi moralo biti" upravičene, ali ni sklepanje, da se bo taka kritika na svobodnih katedrah in simpozijih tudi praktično pokazala v učnem procesu, morda prehitro. K temu dvomu navaja dejstvo, da je kritika ekonomskih teorij v zadnjem času postala zelo konjunkturna moda, saj se je udeležujejo zelo eminentni predstavniki teh teorij (Robinson, Kaldor, Galbraith, Boulding etc.). In vendar se ta kritika nikjer ne pozna: "če vidimo, kako pogosto se v uradnih govorih in iz rutine padajočih predavanjih izvaja prominentna kritika, medtem ko ima v normalnih učnih in raziskovalnih aktivnostih komajda kako vlogo, potem se ni mogoče ubraniti vtisa, da vse skupaj služi bolj prazničnemu očiščenju in pomirjevanju vesti ("saj je vedno spet kdaj treba kritizirati") kot dejanskemu predramljenju. (...) Po vsaki mrzli prhi kake bolj ali manj prominentne kritike se zdi, da se normalnemu učnemu in raziskovalnemu obratu ni treba niti stresti, da bi se zdel suh, ker je tako in tako šlo samo za nekaj čeprav žlahtnih, pa le zgubljenih kapljic na njegovem zajetnem telesu."³⁾

Saj tudi objektivne okoliščine niso po tem, da bi na veliko začeli uvajati neko kritično znanost, posebno še, ko je tako kritično znanost, marksistično teorijo, "mogoče razviti samo skozi detajlirano kritiko meščanske, tj. tu vladajoče ekonomske teorije".⁴⁾ Poleg tega je ekonomija eminentnega praktičnega pomena za družbeno reprodukcijo, saj ji gre za to, "da bi plavzibilno naredila razumljive takorekoč najbolj grobe pojave", stem da "za meščansko domačo potrebo vedno znova prežvekuje gradivo, s katerim je znanstvena ekonomija že zdavnaj opravila, sicer pa se omejuje na to, da sistematizira, pedantizira in razglašša za večne resnice banalne in samovšečne predstave meščanskih produkcijskih agentov o njihovem lastnem najboljšem svetu."⁵⁾ Po drugi strani pa tudi ne smemo pozabiti, da je ta znanost sama produkt določenih družbenih razmer. "Najpopolnejša forma samozavesti družbe o njenih ekonomskih razmerjih je ekonomska teorija. Gotovo je na površju pravilna, tj. ne bo je mogoče že

vnaprej na vsakem koraku dokazati kot napačno. Premisa Marxove teorije pa je, da v karakterizaciji bistvenih povezanosti, v interpretaciji notranje strukture sistema odpove, in da je to mogoče vrh tega dokazati z njenimi lastnimi pojmi, metodami in kriteriji resničnosti, vsaj do določene točke, od katere naprej kritična analiza sama spravi na dan svojo lastno zasnovo in pojmovni okvir, ki privede do v glavnem nasprotno interpretacije ekonomske strukture. S tem pa bi dokaz sistematične napačnosti ekonomske teorije hkrati impliciral razkritje druge, narobne realnosti - neravnotežne, neharmonične, nestabilne etc. (...) Toliko bi bila kritika teorije hkrati kritika realnosti, in v tem smislu ne bi bila usmerjena samo na spremembo teorije, temveč tudi na spremembo realnosti. (...) Kot najpopolnejša forma družbenega mišljenja o ekonomskih veznostih je miselna zasnova ekonomske teorije sama produkt družbenih razmerij in tako za posameznega znanstvenika, neodvisno od njegove volje in njegovih intelektualnih sposobnosti, regularno izhodišče, ki ga zapusti samo slučajno (v statističnem smislu). Tendencialno temeljite spremembe te zasnove zato brez ustrezne predhodne spremembe družbenih razmerij ni prav pričakovati."⁶⁾

3. Kritika politične ekonomije (oz. danes že bolj ekonomske tehnologije) ostaja politična naloga⁷⁾. Za to je v prvi vrsti potrebna temeljita rekonstrukcija Marxove teorije in analiza današnjega kapitalizma. Ob tem se odpira tudi znano vprašanje, ali je možna ali potrebna politična ekonomija socializma. To vprašanje pa ostane mistificiranje in ideološko zamegljevanje, dokler ni odgovora na vprašanje, zakaj je tu in danes potrebna meščanska ekonomska teorija. Dokler se ta teorija predava (in je očitno kot ekonomska tehnologija, ne kot družbena veda, potrebna), ostane njena kritika aktualna naloga. Kajti še naprej je treba imeti Marxovo karakterizacijo politične ekonomije za veljavno - kljub možnemu in celo verjetnemu očitku dogmatizma: "Kolikor je politična ekonomija buržoazna, se pravi, da poj-

muje kapitalistično ureditev kot absolutno in poslednjo obliko družbene produkcije namesto nasprotno kot zgodovinsko prehodno razvojno stopnjo, lahko ostane znanost le tako dolgo, dokler je razredni boj latenten ali pa se razodeva le v posamičnih pojavih. (...) Leta 1830 je nastopila kriza, ki je bila odločilna enkrat za zmeraj.

Buržoazija je bila v Franciji in Angliji osvojila politično oblast. Odtlej je dobival razredni boj praktično in teoretično čedalje bolj izrazite in preteče oblike. Ta boj je ožnanjal smrt znanstvene buržoazne politične ekonomije. Zdaj ni šlo več za to, ali je ta ali oni teorem resničen, temveč za to, ali je kapitalu koristen ali škodljiv, prikladen ali neprikladen, policijskim predpisom nasproten ali ne. Nesebično raziskovanje se je umaknilo plačanim preprirom, nepristransko znanstveno proučevanje pa slabi vesti in zlonamerni apologetiki.⁹⁾ Kritiki, ki nastopi tu, je njen značaj s tem že določen: "Kolikor taka kritika sploh zastopa kak razred, lahko samo tistega, katerega zgodovinska naloga je prevrat kapitalističnega produkcijskega načina in končna odprava razredov - proletarijat."¹⁰⁾

Rekonstrukcija in recepcija Marxove teorije je adekvatno možna le skozi kritiko meščanske teorije. Ta kritika pa ne sme biti samo vnanja, ne sme samo pokazati njenega ideološkega značaja kot "opravičevalnega nauka" (Hofmann). Mora se tudi spustiti v teorijo samo, ki je predmet njene kritike, in jo takorekoč od znotraj obrniti navzven, jo imanentno, v njeni lastni logiki in z njeno lastno logiko postaviti na laž tako kot ideološki sistem kot tudi kot dobaviteljico gospodarskopoličnih instrumentov.

Naslednje strani bodo seveda le v manjši meri zadoščale tem zahtevam, treba bo - zaradi manjkajoče tradicije kritike politične ekonomije - sploh šele začeti z detajlirano kritiko. V tem smislu naj bo ta prispevek pobuda za delo na tem polju in hkrati poskus njegovega začetka.

II.

Teorija, katere osnovne predpostavke bomo kritično pretresli, je "Teorija tržnega mehanizma", eden osnovnih predmetov drugega letnika ekonomske smeri na Ekonomski fakulteti. Omejili se bomo na ciklostirana skripta dr. C. Mlakar: "Teorija tržnega mehanizma", ki so poleg učbenika Samuelsona in knjige P. Sweezyja o "Monopolnem kapitalizmu" edina tiskana literatura za ta predmet.

Teorija tržnega mehanizma, ali, kot jo imenujejo drugače, teorija cene, je naseljena, kot pove že sam naslov, v tržni sferi. Njen predmet je teoretično obravnavanje dogajanj na trgu, v prvi vrsti pa enega dogajanja, oblikovanja cene. Prva točka, ki tu bije v oči, je obravnavanje formiranja cen kot rezultat le tržnega dogajanja. "Oblikovanje cen zavzema v običajnih ekonomskih obravnavanjih obvladujoče mesto, ki mu ne pripada. Naše gospodarske ureditve ne označujejo dogajanja na trgih, ne občevalne forme pridobitnega sistema (...), temveč nasprotno elementarna dogajanja v produkciji, v ustvarjanju vrednosti, brez katerega ne bi mogla stopiti na trge ne blaga ne povprašujoči dohodki."¹¹⁾ Dejstvo, da se tržnemu mehanizmu pripisuje tak eminenten pomen, dokaj neprikrito kaže na izvor te teorije: na neoklasično teorijo v formulaciji P.A. Samuelsona (za B. Rowthorna je izraz "vulgarna ekonomija" sinonim za neoklasično teorijo¹²⁾), na teorijo torej, ki je tesno povezana s subjektivno teorijo vrednosti in s tem s teorijo mejne koristi.

To teorijo lahko na eni strani imamo za reakcijo na Marxovo kritiko politične ekonomije. Toda to ni edini razlog njenega nastanka. Po drugi strani je bila kapitalističnemu produkcijskemu načinu potrebna nova teorija ne samo zaradi Marxove teoretične kritike politične ekonomije, temveč tudi zaradi praktične kritike, ki jo je s svojim bojem za boljše življenjske pogoje izvajal delavski razred. "Politična ekonomija je bila s tem v ekonomske kategorije se zastrjujoč razredni boj med delom in

kapitalom."¹³⁾ Če je prej buržoazija še vztrajala pri delovni teoriji vrednosti, jo je zdaj začela opuščati, saj je bila z delovno teorijo vrednosti tesno povezano spoznanje o izkoriščanju delavcev. "Vendar bi bilo napačno domnevati, da je meščansko odvrnitev od delovne teorije vrednosti pripisati izključno tajitvi izkoriščanja. Ne glede na to, da delovne teorije vrednosti niso zapopadli po njenem dejanskem smislu, t.j. v smislu dvostranske narave delovne sile kot menjalne in uporabne vrednosti, za buržoazijo tudi ni imela nobenega praktičnega pomena. Tu ni šlo za vrednosti, določene z delovnim časom, temveč za cene, ločene od vrednosti in etabrirane s konkurenco."¹⁴⁾ Iz teorije delovne vrednosti je tako najprej nastala teorija produkcijskih stroškov, določena s teorijo treh faktorjev: zemlja, delo in kapital, ki so vsi v enaki meri udeleženi v produkciji. Vendar pa je kljub temu teorija produkcijskih stroškov ostala neki "objektiven" pojem, vrednost blaga je še vedno bila tudi rezultat v produkciji uporabljenega dela. Še vedno je bilo delo tisto, ki je delalo meščanski ekonomiji preglavice. "Problemi meščanske ekonomije so na videz izginili, brž ko se je omejila na trg in je produkcijo pustila vnemar. Golo obravnavanje trga je privedlo do preobrazbe objektivnega pojma vrednosti v subjektivnega."¹⁵⁾

S tem ko je vrednotenje blaga zdaj odvisno od individualne ocene "povpraševalca" o koristnosti blaga, odpade objektivna določenost vrednosti blaga z delom. Trg postane zdaj samo še mesto, kjer se menjavajo blaga, kjer ta menjava služi le še individualnim potrebam in je "ovrednotenje blag določeno z mnogovrstnostjo subjektivnih človeških nagnjenj", medtem ko pri Marxu ne gre "za menjavo delovnih produktov za individualno zadovoljevanje potreb, temveč za menjavo danih, kot menjalna vrednost nastopajočih uporabnih vrednot, za večjo količino menjalne vrednosti v denarju ali blagovni podobi."¹⁶⁾

Po tem torej ni več čudno, če blago v skriptah nastopa določeno le še z menjavo: "Temeljna ekonomska kategorija tržnega gospo-

darstva je blago. Blago je proizvod, ki se menjava (kupi in prodaja), ki gre preko trga na svoji poti iz proizvodnje v porabo. Blago ima na trgu svojo ceno."¹⁷⁾ Produkcije tukaj ni več, zato tudi ni več vrednosti, ki bi bila določena z delom, je samo še tržni mehanizem.

Z omejevanjem na trg pa je povezano še veliko več: "na trgu je razmerje dveh antagonističnih razredov - kapitalistov in delavcev - reducirano na razmerje kupcev in prodajalcev;" (Mlakar: "Blago je proizvod, ki se menjava (kupi in prodaja)") "toliko se ne razlikuje od odnosov, v katere medsebojno stopajo prodajalci vsakega poljubnega blaga. Nadalje so vsa produkcijska razmerja reducirana na odnose blag med seboj: ko člani neke kapitalistične družbe stopijo na trg, potem za posameznim aktom nakupa oz. prodaje zgine vsestranska odvisnost individuov drugega od drugega. Preostanejo samo še kvantitativni menjalni odnosi - ,koliko jabolk dobim za koliko parov čevljev'."¹⁸⁾

Omejevanje na tržne pojave pa določuje tudi razlago oblikovanja cen. "Vsaka tržna cena očitno temelji na ponudbi in na povpraševanju. Ponudba in povpraševanje sta dva stebra tržne cene, dva neposredna tvorca in oblikovalca tržne cene."¹⁹⁾ Prvi površinski pojavi, ki so "očitni" vsakomur, na katere naleti opazovalčevo oko, ne da bi poseglo globlje, naj bi zadostovalo za razlago, kako pride do cene. Poglejmo, kako se to zgodi: medtem ko se v navedenem citatu trdi, da sta povpraševanje in ponudba dva neposredna tvorca tržne cene, že takoj pri razlagi povpraševanja naletimo na interpretacijo, ki predpostavlja ceno: "Vzemimo, da je na prostem trgu cena blaga, na primer sladkorja 2 din za 1 kg. Ugotavljamo, da so povpraševalci pripravljeni po tej ceni kupiti (ali da so že kupili) določeno količino sladkorja" itd. "Povpraševanje po sladkorju je torej tržno razmerje med ceno sladkorja in količino sladkorja, ki so jo povpraševalci pripravljeni kupiti po tej ceni."²⁰⁾ Analogno je s ponudbo: "Tako kot povpraševanje, je tudi ponudba tržno razmerje med možno ceno in ustrezno tržno količino (ponudbe)."²¹⁾ Že tu na začetku naletimo na

logični nesmisel, da je cena določena s silami, ki so funkcija - cene. Kar naj bi bilo razloženo, je že vsebovano v predpostavkah. Očitno je, da je temelj take teorije cene tautologija. Z grafičnimi modeli, izvedenimi s tako definiranima ponudbo in povpraševanjem, se sicer za silo lahko ponazori delovanje povpraševanja in ponudbe, toda le ob že dani ceni: ob tej in tej ceni so povpraševalci pripravljeni kupiti toliko oz. ponudniki ponuditi toliko. Ni pa z njimi mogoče razložiti, kaj dejansko določa ceno.

Teoretične predpostavke teorije cene je iskati v neoklasični teoriji, v teoriji mejne koristi. To sicer iz skript ni na prvi pogled razvidno, če pa pobrskamo malo globlje, se takoj pokaže pravo poreklo. Tako je tudi pri znanem "načelu o navzdol usmerjenem povpraševanju", ki v skriptah ni posebej utemeljeno. Pri Samuelsonu²²⁾ (ki je obvezna literatura za predmet teorija cene) najdemo dve utemeljitvi tega kot funkcijsko razmerje med ceno in količino povpraševanja določenega načela. Prva utemeljitev v uvodnem delu (na straneh 69-71) je bolj makroekonomsko navdahnjena in prinaša argumente za nagnjenost krivulje povpraševanja, ki so bolj "v skladu z zdravo človeško pametjo"²³⁾:

"Če je cena pšenice izredno visoka, si jo lahko privoščijo samo bogatini; reveži se morajo zadovoljiti z rženim kruhom, kakor se tudi v resnici zadovoljujejo v revnejših deželah. (...) Prvi razlog za veljavnost zakona o pojemajočem povpraševanju je to, da znižanje cen privabi nove kupce."²⁴⁾ Itd. Vendar se pozneje, v poglavju Teorija o povpraševanju in koristnosti, izkaže, da to nikakor niso poglavitni vzroki navzdol usmerjene krivulje. Tam je šlo za uvodne pojme, tam je zadostovala neka "osprednja plavzibilnost"²⁵⁾. Tukaj, v mikroekonomskem delu,^{25a)} pa pride na dan pravi vzrok: "Zakon o navzdol usmerjenem povpraševanju je tako pomemben, da nam nalaga dolžnost raziskati tista ekonomska načela, ki delujejo v ozadju in ki ga utemeljujejo ter pojasnjujejo. Pred sto leti so ekonomisti zadeli na temeljni pojem

„marginalna korist“ in šele ta teorija jih je usposobila, da so izvedli krivuljo povpraševanja in razložili njene lastnosti.“²⁶⁾ Splošne trditve o obliki in nagibu krivulje povpraševanja, kot smo jih navedli zgoraj, zahtevajo teoretično utemeljitev, ki nam jo Samuelson ponudi z "zakonom o pojemajoči marginalni koristi".²⁷⁾ S tem zakonom hoče opisati bojda psihološko osnovo pojma marginalne koristi, in sicer z analogijo z Weber-Fechnerjevim zakonom: "čim večja je celotna obremenitev, ki jo že nosi, tem manjši bo učinek dodatne ali marginalne težne enote. Ko so nekdanji ekonomisti slišali, da se dojemanje zvoka, svetlobe in drugih pojavov ravna po podobnem zakonu o pojemajočem marginalnem učinku, jih je navdalo še večje zaupanje v ekonomski zakon o pojemajoči marginalni koristi."²⁸⁾ Ta analogija naj teoriji koristi da videz znanstvene plavzibilnosti. M. Linder je to analogijo in iz nje izhajajoče posledice detajlno kritiziral²⁹⁾, iz česar je izhajalo, "da teorija mejne koristi - marksistično formulirana - poskuša dati pojmu uporabne vrednosti kvantitativen izraz, ki ga hoče uporabiti za razlago vrednostnih kategorij in odnosov, s čimer tu razumemo površne pojme tržne ponudbe in povpraševanja ter družbeno produkcijo in konsumpcijo, ki so jim za osnovo."³⁰⁾ "Centralna strategija naše kritike je v dokazu, da je kvantitativni pojem uporabne vrednosti meščanske ekonomije v resnici prikrit pojem vrednosti, ki predpostavlja denarno formo; iz tega sledi, da ni zmožen dati razlage kapitalističnih produkcijskih razmerij, ki ne bi bila circulus vitiosus."³¹⁾

Teorija mejne koristi predpostavlja, da so dobrine (se pravi uporabne vrednote) neomejeno deljive in da jih je mogoče sukcesivno dovajati. Te lastnosti je Marx razvil za blago kot menjalno vrednost (ne kot uporabno vrednoto), za denar kot "upredmetenje občega delovnega časa"³²⁾: "Potrebne fizične lastnosti posebnega blaga, v katerem naj se kristalizira denarstvo (Geldsein) vseh blag, kolikor iz narave menjalne vrednosti neposredno izhajajo, so poljubna deljivost, enakooblikovnost delov in brezrazličnost vseh primerkov tega blaga. Kot materiatura občega delovnega časa mora

biti enakovrstna materijatura in zmožna, da upodablja zgolj kvantitativne razlike."³³⁾

Kot uporabne vrednote so blaga (oz. v terminologiji vulgarne ekonomije: dobrine) vezana na snov, ki je njihova vsebina, in torej niso neomejeno deljiva itd. V tem nasprotju se spet prikazuje ideološka ujetost meščanske ekonomije v kapitalistični produkcijski način. Kaže namreč na to, da koristi ne predstavljajo lastnosti blaga ali "dobrine" kot uporabnega predmeta, temveč njegova menjalna vrednost oz. materialna inkorporacija vrednosti: denar, blago kot denarna forma. Iz podzavesti ji uide tisto, kar pri zavesti ravno hoče negirati: korist je samo vrednost, denar, maksimiranje koristi je akumuliranje vrednosti, koristno je torej le tisto, kar služi večnemu smotru kapitalističnega produkcijskega načina - akumulaciji presežne vrednosti.

Za grafičen prikaz potrošniških nagnjenj v krivulji povpraševanja bi moralo biti mogoče preferenčne sodbe potrošnikov (ali "razumne izbire", kot jih imenuje Samuelson) kvantificirati. Potrošnik se za določeno sredstvo (blago, dobrino ipd.) odloča glede na cilj, ki ga hoče s tem sredstvom doseči. Ob različnih ciljnih pa je njegova predstava o koristi določenega sredstva, za katerega se odloča, različna. Če bo hotel iti v kino, ne bo kupil skripta za Teorijo cene, drugič pa bo rajši študiral in zato ne bo kupil vstopnice za kino, temveč skripta. Temu problemu bi se dalo izogniti edinole, če bi bilo mogoče vse te posamezne cilje, obisk kina, študij Teorije cene itd., podrediti enemu samemu končnemu cilju, ki ga zasleduje potrošnik, če bi, kakor je pri produkciji maksimiranje profita, obstajal neki končni smoter, kateremu bi bile podrejene vse preferenčne izbire potrošnika. Toda kakšen je lahko tak cilj? "Ne moremo reči, da je ta smoter maksimiranje koristi, kajti obstoj koristi kot količine, ki naj se maksimira, je sam odvisen od obstoja tega smotra. (...) Če bi imeli maksimiranje koristi za tak končen cilj, bi spet zapadli v cirkularno sklepanje. Seveda bi se lahko skušali ogniti temu

problemu s tem, da bi trdili, da ima korist predhodno, z introspekcijo preverljivo existenco kot neko kvantifikabilno, katerega maksimiranje lahko služi kot končni smoter. To pa je ravno tiste vrste vprašljiva psihološka osnova, ki so se ji hoteli teoretiki koristiti izogniti, s tem, da so se enostavno obrnili k preferenčnim sodbam. Po drugi strani pa tudi ni mogoče reči, da je končni smoter akumulacija vrednosti. Kajti to je končni smoter kapitalistov samih in sicer samo kot kapitalistov. (...)

V tej zvezi naj omenimo, da si nekateri teoretiki koristiti izrecno prizadevajo najti analogijo k motivu maksimiranja profita v teoriji produkcije. Tako krepijo nazor, da se vsakdo - tudi delavec - v kapitalistični družbi vede kot kapitalist pri gospodarskih odločitvah. Nemožnost, da bi našli neki končni cilj, ki bi zadostoval zahtevam teoriji koristiti, poudarja ideološkost tega nazora.³⁴⁾

In tudi ob predpostavki, da potrošnik zasleduje en sam smoter, ne bo mogoče spraviti vsot tisto množico lastnosti, ki rabiyo nekemu cilju, na skupni imenovalce, kot tudi hranilne vrednosti različnih živil ni mogoče meriti v eni sami velikosti. Taka redukcija mnogih lastnosti na eno samo je možna samo pri akumulaciji presežne vrednosti, in sicer izraženo v denarni formi. "Blagovna produkcija reducira najrazličnejše uporabne vrednote na eno samo kvantitativno vrednostno dimenzijo. Pozicije različnih blag vzdolž te dimenzije so izražene z njihovimi cenami in primerjava cen omogoča ocenitev učinkovitosti različnih produkcijskih metod glede na akumulacijo presežne vrednosti. Glede na glavni cilj kapitalistične produkcije je gornja zahteva do preferenčnega razmerja izpolnjena. Čeprav ta okoliščina ne more podkrepiti teorije koristiti kot osnove meščanske ekonomije, pa ventarke kaže na obseg, v katerem je pojem koristiti ideološki refleks meščanskih produkcijskih razmerij."³⁵⁾

Utemeljitev navzdol nagnjene krivulje povpraševanja torej s teo-

rijo mejne koristi ni možna. Lahko pa sedaj rečemo, "da je bistveni vzrok za padanje krivulje povpraševanja v dejstvu, da se z večajočimi se nakupi zmanjšuje kupna moč, ki ostane kupcu ali prodajalcu"³⁶⁾ (ta pa je seveda odvisna od razdelitve družbenega produkta, torej od razrednih ali lastninskih razmerij).

Sámo povpraševanje je v skriptah opredeljeno takole: "Povpraševanje je rezultat delovanja številnih vplivov in tvorcev: od želja, navad in trenutnih potreb povpraševalcev, od strukture njihovih potreb, vse do cen raznih drugih vrst blaga in plačilno sposobnih potreb povpraševalcev. Le-te so dalje določene predvsem z njihovimi dohodki. Dohodki prebivalstva so v nekem daljšem razdobju odločilni tvorec povpraševanja po predmetih osebne porabe. Povpraševanje po predmetih investicijske porabe je odvisno od ustvarjanja in delitve dohodka v gospodarskih organizacijah, od delitve narodnega dohodka itd."³⁷⁾

Povpraševanje je bilo prej nediferencirano določeno kot "tržno razmerje med ceno in količino, ki so jo povpraševalci pripravljene kupiti". To pa je samo ilustracija relacij med ceno in količino, ki vsebinsko ne more nič razložiti. Kaj je povpraševanje vsebinsko, skuša podati gornja opredelitev, vendar pa je ta opredelitev zelo nesrečna, ker pomeša popolnoma nebitvene elemente z bistvenimi. Prvič vrže v mešanico, pod firmo povpraševanja kot takega, in popolnoma nezgodovinsko, povpraševanje za končno porabo (tu gre predvsem za delavce in ostale delovne ljudi, ki si s tem povpraševanjem zagotovijo substitenčna sredstva) ter povpraševanje kapitalistov, ki je dvojnega značaja: povpraševanje po "delu" in povpraševanje po produkcijskih sredstvih. Drugič je povpraševanje (tako za končno kot za investicijsko porabo) določeno s plačilno sposobnostjo povpraševalcev: povpraševanje ali "družbena potreba (ki je tu vedno plačilno zmožna potreba)"³⁸⁾. Plačilna sposobnost je bore malo odvisna od "želja, navad in trenutnih potreb povpraševalcev", pa tudi od "strukture njihovih potreb" ne, temveč v prvi vrsti od deleža, ki ga imajo v

družbenem produktu mezde. Od tega deleža pa je spet odvisno, koliko ostane kapitalu v obliki profita, kar naprej določa povpraševanje kapitala po produkcijskih sredstvih in po "delu". Dr. Mlakar seveda ve za vse te "vplive, ki delujejo v ozadju tržnega dogajanja", tudi da "delujejo na ceno šele posredno, se pravi preko ponudbe in povpraševanja"³⁹⁾. Vendar se zadovolji s tem, da vneto zatrjuje "da ima tržna cena in tržni dogodki svoj končni izvor in svoje korenine ne na samem trgu, ampak v celotnem gospodarstvu", da izvirajo "iz razmer v proizvodnji, iz delitve družbenega proizvoda, iz oblikovanja plačilno sposobnih potreb v gospodarstvu, iz proizvodnih pobud in odločitev množice proizvajalcev in ponudnikov v tem gospodarstvu, iz odločitev in teženj množice porabnikov, itd."⁴⁰⁾ Ostane pa pri pavšalnem zagotavljanju, ker bi globlje obravnavanje prvič, zahtevalo opustitev predavane teorije, drugič pa podrobno razčlenjevanje vsebine in medsebojnih razmerij omenjenih silnic, kar bi v resnici zahtevalo poglobljen študij vsaj Marxovega "Kapitala". S tem pa se ta teorija sama izpostavlja sodbi, ki jo je Marx izrekel o vulgarni ekonomiji: "Vulgarna ekonomija dejansko ne dela nič drugega, kot da doktrinarno tolmači, sistematizira in apologetizira predstave v meščanskih produkcijskih razmerjih ujetih agentov te produkcije. Ne smemo se torej čuditi, da se ravno v odtujeni pojavnih formi ekonomskih razmerij, v kateri so ta razmerja prima facie absurd in popolna protislovja - in vsaka znanost bi bila odveč, če bi se pojavnna forma in bistvo reči neposredno ujemala -, če se vulgarna ekonomija ravno tu počuti popolnoma sama pri sebi in se ji ta razmerja zdijo toliko bolj sama po sebi razumljiva, kolikor bolj je njihova notranja povezanost skrita, jih je pa vsakdanja predstava navajena."⁴¹⁾

Povpraševanje v skriptah teoretično ni tako eksplicirano, kot smo tu kritizirali njegove osnove. Navedena je samo njegova tavtološka opredelitev, in to v makroekonomski varianti. Pravi njeni temelji so v mikroekonomski teoriji, saj je krivulja celotnega povpraševanja samo agregirana funkcija individualnih povpraševanj. Očitno pa so ti temelji le preveč subjektivistič-

ni,⁴²⁾ le preveč enodimenzionalno opredeljujejo povpraševanje in povpraševalce postavljajo v vlogo suverenih odločevalcev o svojem ravnanju na trgu, da bi lahko rabili tudi le za plavzibilno utemeljitev kategorije povpraševanja. Mimo tega, da je individualno odločanje samo že družbeno posredovano ("Poanta je nasprotno v tem, da je privatni interes sam že družbeno določen interes, in ga je mogoče doseči le znotraj pogojev, ki jih postavlja družba, in s sredstvi, ki jih ona daje; da je torej vezan na reprodukcijo teh pogojev in sredstev."⁴³⁾), naj na koncu našega obravnavanja povpraševanja kot enega od "stebrov" tržne cene še povzamajoče dodamo, da z reduciranjem silnic, ki določajo povpraševanje, na goli odnos samo med človekom kot povpraševalcem in rečmi prihaja do izraza dvoje:

"1) V meščanski družbi se družbeni odnosi individuov prikazujejo, ne kot neposredno družbena razmerja med osebami ... temveč nasprotno kot stvarna razmerja med ljudmi in družbena razmerja med stvarmi" (MEW 23:87; prim. Kap. I, str. 85).

2) Mistificirajoči značaj tega procesa postvarenja kot historično družbenega dogajanja se kaže v tem, da meščanski znanstveniki za izhodišče svojih preudarkov ne jemljejo niti teh stvarnih odnosov individuov drug do drugega, namreč blagovne menjave, temveč skušajo to menjavo samo izvesti iz samotnih odločitev drug od drugega izoliranih individuov glede uporabe blag, ki so v njihovi posesti."⁴⁴⁾

Pri teoriji ponudbe pa v nasprotju s teorijo povpraševanja naletimo na mikroekonomske utemeljitev krivulje povpraševanja. Tu se stvar prikazuje slabi vesti naših ekonomistov nekoliko lažja. Mikroekonomska teorija ponudbe namreč operira s pojmi (oz. s poimenovanji), ki dajejo vsaj videz objektivnosti, čeprav so sami tudi mistifikacija.⁴⁵⁾ Gre za stroške.

Sicer pa tudi ta kategorija ni tako nedolžna, kot se na prvi po-

gled zdi. V zgodnjih formulacijah kategorije stroškov najdemo npr. to popolnoma subjektivistično: "Stroški so zamujena korist ali negativna korist."⁴⁶⁾ Samuelson tako opredelitev že omejuje na "nekatero zelo pomembno stroške": "Toda ekonomist gre še najdlje. Ugotavlja, da nastajajo nekateri zelo pomembni stroški zaradi izgubljenih priložnosti, ki jih moramo žrtvovati, da človek lahko dela eno in ne drugo. Robinson Crusoe ni moral nikomurnič plačevati; toda uvidel je, da lahko šteje kot stroške v zvezi z nabiranjem malin tiste količine jagod, ki bi jih sicer lahko nabral v enakem času in z enakim trudom."⁴⁷⁾ V skriptah stroški niso posebej opredeljeni, le pavšalno proizvodne stroške imenujejo "razmere v proizvodnji"⁴⁸⁾. Očitno se predpostavlja, da študentje to vejo iz kurza politične ekonomije ali pa po svojem zdravem človeškem razumu.

Vsekakor pa so proizvodni stroški bistvena kategorija pri razlagi formiranja cen. Vendar nikakor ne v tem smislu, kakor jih uporablja Samuelson in skripta. Za Marxa so produkcijski stroški enaki produkcijski ceni. (op.: "produkcijski stroški, tj. enako kapitalu plus poprečni profit"⁴⁹⁾. "Cene ki nastanejo tako, da se iz različnih profitnih mer v raznih sferah produkcije najde poprečje in se to poprečje doda stroškovnim cenam raznih produkcijskih sfer, so produkcijske cene."⁵⁰⁾ Stroškovna cena pa je opredeljena tako: "Tisti del vrednosti blaga, ki nadomesti ceno porabljenih produkcijskih sredstev in ceno uporabljene delovne sile, nadomesti le to, kar stane blago kapitalista samega, in zato tvori zanj stroškovno ceno tega blaga."⁵¹⁾

"Pogoj za produkcijske cene je obstoj splošne profitne mere, ta pa s svoje strani predpostavlja, da so profitne mere v vsaki produkcijski sferi, vzete zase, že reducirane na prav toliko poprečnih mer. Te posebne profitne mere so v vsaki produkcijski sferi = $\frac{pv}{c}$, in jih je treba, kakor se je zgodilo v prvem oddelku te knjige, razviti iz vrednosti blaga. Brez tega razvitja

ostane splošna profitna mera (in zato tudi produkcijska cena blaga) brezsmiselna in brezpojmovna predstava."⁵²⁾ Produkcijski stroški ali produkcijska cena pa so po vrhu še mistifikacija, ker ne vključujejo vseh stroškov produkcije nekega blaga. "To kar stane blago kapitalista, in to kar stane sama produkcija blaga, sta seveda dve popolnoma različni velikosti. Iz presežne vrednosti obstoječi del blag ne stane kapitalista nič, ravno zato, ker delavca stane neplačano delo. Ker pa je na podlagi kapitalistične produkcije delavec po svojem vstopu v produkcijski proces sam sestavina fungirajočega produktivnega kapitala, ki pripada kapitalistu, ker je kapitalist torej dejanski producent blaga, se mu stroškovna cena blaga nujno prikazuje kot dejanski strošek blaga samega."⁵³⁾

Marginalni teoriji so taka razmišljanja tuja. Ona kot povsod operira z univerzalnim principom marginalnosti. "Ker so proizvodni stroški temelj ponudbe, bo vsekakor temeljno sredstvo marginalne analize ponudbe - marginalni ali mejni stroški."⁵⁴⁾ In kot smo pri teoriji povpraševanja imeli "zakon o pojemajoči marginalni koristi", nam pri teoriji ponudbe kot univerzalen instrument ponujajo "zakon o pojemajočih donosih". Ta "zakon" naj razloži, zakaj mejni stroški naraščajo, mejni stroški pa so s svoje strani glavna krivulja v vseh diagramih, ki naj pojasnijo ravnanje ponudnika.

V Samuelsonovi formulaciji se glasi ta "zakon" takole: "povečanje deleža nekaterih faktorjev v razmerju z deleži drugih stalnih faktorjev bo zmeraj povzročilo, da se bo ves pridelek povečal; vendar bo po neki točki dodatni pridelek, ki ga dajo enaka dodatna vlaganja, postajal čedalje manjši. To nazadovanje dodatnih pridelkov je posledica tega, da nove količine spreminjajočega se faktorja sodelujejo s sorazmerno vedno manjšim deležem stalnih faktorjev."⁵⁵⁾ Vendar mu zmeraj uspe, da za utemeljitev vzame kak poljedeljski primer, "zakon" pa naj bi veljal seveda tudi za industrijo. K temu pravi Mattick: "Kot sredstvo analize

marginalni princip seveda ni nič drugega kot posplošitev Ricardove diferencialne rente, ki je napravila ceno poljedelskih produktov odvisno od donosov najmanj rodovitnih tal. Čeprav v različni meri naj zakon pojemajočega donosa velja prav tako za industrijo kot za vsako drugo vrsto gospodarske dejavnosti in naj določa cene in njihovo spreminjanje.⁵⁶⁾ Izvesti "zakon" iz lastnosti industrijske produkcije, tega še ni poskusil nihče. Joan Robinson pa trdi, da je "zakon pojemajočih donosov" tautologija, ki izhaja iz definicije produkcijskega faktorja: "naraščajoče, fiksnemu faktorju dodane količine nekega faktorja morajo končno privedi do pojemajoče mejne in poprečne produktivnosti. Zakon naraščajočih donosov se od zakona pojemajočih donosov razlikuje v tem, da ga ni mogoče zvesti na tautologijo ... Zakon naraščajočih donosov je vprašanje dejanskega materiala." (J. Robinson, *The Economics of Imperfect Competition*, London 1950, str. 333)⁵⁷⁾. Ta zadnji zakon je teoretično razvil Marx kot "zakon povečane produktivne sile", medtem ko zakon o pojemajočih donosih nima teoretične podlage. Razen tega so številne empirične študije dokazale, da spada krivulja mejnih stroškov v obliki črke U (se pravi naraščajoči mejni stroški zaradi pojemajočih donosov) v kraljestvo pravljic. Eden od strokovnjakov na tem področju, J. Bain, ugotavlja, da "nastopajo 'diseconomies' pri produkciji v velikem obsegu samo tedaj - če sploh -, če je produkcija precej nad minimalno optimalno produkcijsko točko. To nasprotuje temu, da so a priori teorije formiranja cen in tržne oblike prikazale krivulje po navadi v obliki črke U, najbrž zaradi tega, ker je ta premisa olajševala zaključke glede prilagajanja tržnemu ravnotežju števila in velikosti firm."⁵⁸⁾

Ekstremni antimarksist in antikomunist P.J.D. Wiles pa o naraščajoči produktivnosti, ki nasprotuje teoriji o pojemajočih donosih, pravi takole: "V 19. stoletju so ekonomisti dajali prednost *laissez-faireu* in privatnemu kapitalizmu: nič od obeh ni tako zaželeno, če stroški z velikostjo stalno padajo. Ne samo, da ruševine (teh teorij) ogroža splošna teorija ravnovesja - kar

bi civilizacija še lahko preživela -, temveč družbena struktura sama. Marx je triumfiral s svojim dejstvom stalno naraščajočih donosov; kakor je neprijetno, njegov zakon koncentracije se je izpolnil in Sherman Act je bilo praktično priznanje, da je imel prav. Obstajali so torej močni, čeprav sramotni vzroki, da so zaprli oči pred dejstvi."⁵⁹⁾

Pa ne samo, da nima teoretične podlage, tudi v praksi tega principa malodane nihče ne uporablja. W. Eitelman in G. Guthrie sta naredila anketo pri nekaj sto podjetnikih, in od 334 podjetnikov jih je le 18 odgovorilo, da se odločajo do neke mere po marginalnem principu. In med pismenimi odgovori je bil tudi ta: "Tudi pri majhni učinkovitosti in plačevanju nadur bi kosovni stroški pri naraščajoči produkciji še zmeraj padali, kajti relativno zmanjšanje fiksnih stroškov bi več kot izenačilo povečanje sedaj novo nastalih, dodatnih stroškov."⁶⁰⁾

Ta anketa samo potrjuje Mattickove splošne ugotovitve: "Če se v vsakdanjem življenju za konsumenta ne spleča, da bi 'optimiral' razdelitev svojih izdatkov v smislu mejne kalkulacije - ne glede na to, ali to sploh more ali ne -, tako tudi v dejanjih kapitalističnih podjetnikov mejna kalkulacija nima tiste vloge, ki ji jo dajejo ekonomisti. Priznavajo pa, da teoretična razmišljanja mejnih analitikov niso posnetki dejanskih razmer. Vendar so po njihovem mnenju dovolj blizu dejanskosti, da imajo preko svoje vrednosti za znanstveno spoznavo tudi praktično veljavnost. Dejstvo, da podjetniki sklepajo svoje posle, ne da bi se brigali za računske metode teoretične ekonomije, teoretikom ne preprečuje, da ne bi imeli svojih teorij za potrjene v aktualnem gospodarskem življenju."⁶¹⁾

Namen skript je, da bi nam razložila, kako se popolni konkurent odloča, in pride do zaključka, da "se bo racionalni ponudnik" (tj. tisti ponudnik, ki si prizadeva doseči kar največji profit, v kapitalizmu je racionalno samo to) "ustavil pri tisti količi-

ni svoje proizvodnje (in ponudbe), pri kateri se mejni dohodek izenači z mejnimi stroški. Prav s tako odločitvijo o svoji količini ponudbe bo dosegel maksimalni možen celotni profit, torej svoj optimalni položaj, svoje ravnotežje."⁶²) Toda ta ugotovitev je odvisna od krivulje mejnih stroškov: predpostavljeno je, da poteka v obliki črke U. Ravno to pa smo skušali tukaj ovreči.

Analogno je s kategorijo mejnega dohodka, ki v "nepopolni konkurenci" v enačbi $\text{cena} = \text{mejni stroški}$ stopi na mesto cene, tako da se načelo za "nepopolnega konkurenta" sedaj modificira v enačbo $\text{mejni dohodek} = \text{mejni stroški}$ (kar velja tudi za "popolnega konkurenta", ker je tu cena enaka mejnemu dohodku). Tudi tu velja, kar smo že omenili pri obravnavanju mejnih stroškov: da se ponudniki ne ravnaajo po tem načelu. Tako piše Bain, da ponudniki "ne primerjajo izrecno za vsako možno količino outputa marginalnih prirastkov stroškov z marginalnimi dohodki prodaje, (...) da bi s tem točno določili tisto kombinacijo cene in outputa (...) ki jim prinaša največji profit."⁶³) Lahko rečemo, da se ponudniki (da ne uporabimo grde besede kapitalisti) odločajo za najboljšo kombinacijo med profitno maso, ki jo lahko dosežejo, in profitno mero. Profitno maso bodo skušali povečevati, dokler profitna mera ne bo padala. Predpostavka, da se odločajo za tisto točko, kjer je (v "popolni konkurenci") cena enaka mejnim stroškom, je samo izkrivljena ponazoritev dejstva, da je profitna mera zanje dana, da pa lahko začasno dosegaajo ekstraprofite, kar je v ustreznem diagramu prikazano tako, da je krivulja poprečnih celotnih stroškov (v katere je seveda tudi vračunan poprečni profit) pod ravnišo cene. Ti ekstraprofiti, ki so možni znotraj panoge zaradi večje produktivnosti nekaterih kapitalov (kar se izraža v tem, da je individualna vrednosta blaga posameznih ponudnikov pod tržno vrednostjo), se z naraščajočo monopolizacijo (kar pomeni najmodernejšo tehniko, najcenejše in najizdatnejše surovine ter razpolaganje s kvalificirano delovno silo) spremenijo v konstanten pojav: profitna mera v panogi ni izenačena, ekstraprofiti izvirajo iz prerazdelitve presežne vrednosti v pa-

nogi. V monopolni situaciji, kjer profitna mera v panogi ni dana in s tem tudi ne tržna cena, je za vedenje monopolista odločilna konkurenca med panogami, kjer se sedaj na višji stopnji bije boj za najvišjo profitno mero. Tako tudi v monopolni situaciji vedenje monopolistov ne more biti monopolistično v tem smislu, da bi lahko delali, kar se jim zljubi. Njihovo vedenje je določeno s prizadevanjem za dosego kar najvišje profitne mere v celotni družbi.

"Vsesplošno pravilo odločanja racionalnega ponudnika"⁶⁴⁾ ni marginalno načelo, ker temelji na krivulji mejnih stroškov, katere neosnovanost smo skušali pokazati. Odločilni kriterij je še vedno profitna mera, kot jo je razvil Marx.

Ko smo pregledali mikroekonomske temelje krivulj ponudbe in povpraševanja (in makroekonomske krivulje so samo agregirane individualne krivulje), lahko pogledamo, kako je z delovanjem ponudbe in povpraševanja kot "neposrednih tvorcev in oblikovalcev tržne cene".

Meščanska ekonomija "raziskuje samo nihanja v procesu oblikovanja cene (relativne cene), ne more pa odgovoriti na vprašanje o dejanskem procesu oblikovanja cene (absolutne cene, kako sploh pride do cen. Težava pri odgovoru je v tem, da se pri formiranju cen prepletata produkcijska in cirkulacijska sfera. Cena se realizira (tj. se pokaže) v cirkulacijski sferi. Po drugi strani pa cene nekaj izražajo, namreč vrednost blag.

Teorija cene ja zaradi tega povezana s teorijo ustvarjanja vrednosti. Vrednost pa se ustvarja v produkcijskem območju."⁶⁵⁾ Že zgoraj smo videli, da se pri opredeljevanju povpraševanja in ponudbe pod roko vtihotapi tista kategorija, ki bi jo bilo treba razložiti: cena, in da s tem stvar postane tautološka.

Naj nas ne moti, če je v skriptah uporabljen izraz "tržna cena", kar naj očitno ustvari asociacijo na Marxovo kategorijo tržne

cene. Pri Marxu je tržna cena dejansko tista cena, ki jo ustvari konkurenca z delovanjem ponudbe in povpraševanja. Vendar ta tržna cena temelji na tržni vrednosti kot "poprečni vrednosti v neki sferi produciranega blaga", ki je s svoje strani "center nihanja na tržne cene"⁶⁶⁾. Za razlago tržne cene je najprej treba razviti kategorijo tržne vrednosti, še prej pa teorijo vrednosti. Ne gre torej, da bi zamenjavali ta dva istoimenska pojma, še posebej zato ne, ker marginalistična teorija ni samo teorija tržne cene, temveč teorija cene sploh, in ravno s tem hoče biti nadomestek za teorijo vrednosti.

Kar se tiče ponudbe in povpraševanja, je Marx njuno delovanje ravno omejil na čisto določeno področje: "Razmerje med povpraševanjem in ponudbo zato pojasnjuje na eni strani samo odklone tržnih cen od tržnih vrednosti, in po drugi strani tendenco k odpravi tega odklona, tj. k odpravi učinka razmerja med povpraševanjem in ponudbo."⁶⁷⁾ Različna razmerja med povpraševanjem in ponudbo torej lahko razložijo različne tržne cene, ne morejo pa razložiti cene same. Kajti kaj se zgodi, ko se povpraševanje in ponudba izenačita. Marginalna teorija pravi, da se tedaj oblikuje ravnotežna cena, tj. tista cena ki na trgu obvelja. Toda: "Če dve sili delujeta z enako močjo v nasprotni smeri, se med seboj uničujeta, sploh ne učinkujeta navzven, in pojave, ki se dogajajo v teh pogojih, je treba pojasniti drugače kot s poseganjem teh dveh sil. Če se povpraševanje in ponudba med seboj uničujeta, ne pojasnjujeta več ničesar, ne delujeta na tržno vrednost in nas še prav posebej pustita v temi o tem, zakaj se tržna vrednost izraža ravno v tej vsoti denarja in v nobeni drugi."⁶⁸⁾ "Povpraševanje in ponudba predpostavljata preobrazbo vrednosti v tržno vrednost, kolikor pa delujeta na kapitalistični bazi, kolikor so blaga produkti kapitala, predpostavljata kapitalistične produkcijske procese, torej daleč bolj zapletena razmerja kot samo nakup in prodajo blag. Pri njih ne gre za formalno preobrazbo vrednosti blag v ceno, tj. za golo predružačenje forme; gre za določene kvantitativne odklone tržnih cen od tržnih vrednosti in dalje od produkcijskih cen. Pri eno-

stavnem nakupu in prodaji zadostuje, če nastopajo drug proti drugemu blagovni producenti kot taki. Povpraševanje in ponudba pri nadaljnji analizi predpostavljata existenco različnih razredov in razrednih oddelkov, ki si med seboj razdelijo celotni dohodek družbe in ga med seboj potrošijo kot dohodek, ki torej oblikujejo povpraševanje, ki ga tvori dohodek; medtem ko po drugi strani zaradi razumevanja povpraševanja in ponudbe, ki ju oblikujejo med seboj producenti kot taki, zahtevata vpogled v celotno zgradbo kapitalističnega produkcijskega procesa."⁶⁹⁾

Ni več nobenega plavzibilnega vzroka, zakaj naj bi še naprej mislili, da je cena določena s povpraševanjem in ponudbo, še posebej, ko smo si ogledali njuni mikroekonomski utemeljitvi. Tako nam za konec ostane le še, da se pridružimo Matticku, ki pravi: "Vprašanje ki si ga je postavila neoklasična teorija, ni bilo, kako sistem cen dejansko funkcionira, temveč kako bi funkcioniral, če bi svet bil takšen, kakor se prikazuje v predstavah ekonomov. Ta teorija je potrebovala ravnotežje, da bi v sistemu cen videla regulator gospodarstva, in potrebovala je amalgam čistega sistema cen, da bi aktualne razmere lahko razglasila za racionalne in zato nedotakljive. Kar pa je bilo rezultat tega, ni bilo nič drugega kot Adam Smithova 'nevidna roka', izražena v matematičnih formulah, in Sayevo prepričanje, da vsaka ponudba povzroči sebi ustrezno povpraševanje."⁷⁰⁾

III.

"Dejanska znanost moderne ekonomije se začenja šele, ko teoretsko obravnavanje preide s cirkulacijskega procesa na produkcijski proces."⁷¹⁾

Tu smo obravnavali oblikovanje cen, cene pa so pojav cirkulacijske sfere. Svoje korenine imajo v produkcijski sferi, njihova razlaga torej predpostavlja razvitje cele vrste kategorij, katerih temeljna je vrednost. Dejanska družbena znanost bi jih torej morala prikazati v vsej njihovi povezanosti in tudi podreje-

nosti. Kajti cene so centralna kategorija samo v subjektivni teoriji, ki se je iz družbene vede spremenila v ekonomsko tehnologijo in za svoje izhodišče jemlje izolirani menjalni proces.

Temeljni namen tu kritizirane teorije cene je naveden v skriptah C. Mlakar takole: "Če spoznamo tvorce in sile, po katerih se tržna cena oblikuje, s tem spoznamo tudi možnosti, kako bi po ekonomski poti vplivali na gibanje tržne cene, kako bi jo bilo mogoče z ekonomskimi (ne administrativnimi) posegi tudi spreminjati." Pomagala naj bi torej pri politiki cen, imela naj bi normativen značaj, s tem, da bi dajala predloge, kako odpravljati težave, ki se pojavljajo v funkcioniranju gospodarstva. To je podobno tistim slabim zdravnikom, ki zdravijo simptome bolezni, namesto da bi odpravljali njihove vzroke. Predpostavka njihovega ravnanja je nadaljnji obstoj bolezni, nadaljnji obstoj bolezni pa v določeni meri pogojuje njihovo existenco kot zdravniki. Očitno se tudi ekonomski bojijo, da bi z odpravo pravega vzroka abnormalnosti tržne stihije izgubili svoj *raison d'être*. Ta njihova bojazen ni tako zgrešena.

(Tekst ni lektoriran)

O p o m b e :

1. ČE 27, str. 2-3.
2. Uporabljali bomo pojem "meščanski" v zoperstavljanju pojmu "marksističen" v tradicionalnem pomenu, čeprav se pod okriljem antidogmatizma pojavlja mnenje, da ni vsaka nemarksistična ekonomska teorija meščanska (npr. L. Pejić v Markszizam u svetu 11/1975, str. 272 in 278, op. 1 oz. op. 3), in bomo imeli vsako nemarksistično teorijo tudi za meščansko.
3. W. Vogt v Uvodu k zborniku Seminar: Politische Ökonomie. Zur Kritik der herrschenden Nationalökonomie, Frankfurt/Main 1973 (Suhrkamp), str. 9.
4. W. Vogt, cit. delo, str. 18.
5. K. Marx, Das Kapital I, MEW 23, str. 95, op. 32; prim. slov. izdajo Kapital I, Ljubljana 1961, str. 94, op. 32.

6. W. Vogt, cit. delo, str. 19-20.
7. Prim. E. Altvater, Kritika meščanske ekonomije kot politična naloga, ČASOPIS 9-10/1975, str. 226 ssl.
8. Prim. M. Wirth, Zur Funktion einer Kritik der bürgerlichen Ökonomie heute, v: Wissenschaftskritik und sozialistische Praxis, ed. J. Klüver in F.o.Wolf, Frankfurt 1973 (Fischer).
9. MEW 23:19-20/Kapital I:16-17.
10. MEW 23:22, prim. Kapital I: 18.
11. W. Hofmann, Grundelemente der Wirtschaftsgesellschaft, Reinbek bei Hamburg 1969 (Rowohlt), str. 77.
12. B. Rowthorn, Die neoklassische Volkswirtschaftslehre und ihre Kritiker - eine marxistische Beurteilung, v omenjenem zborniku Seminar: Politische Ökonomie, str. 236.
13. P. Mattick, Krisen und Krisentheorien, Frankfurt/Main 1974, str. 11. K naslednjim odstavkom primerjaj P. Mattick, cit. delo, str. 10-26.
14. P. Mattick, cit. delo, str. 11.
15. Prav tam, str. 12.
16. Prav tam, str. 13.
17. C. Mlakar, Teorija tržnega mehanizma, I. del, izdala in založila Ekonomska fakulteta v Ljubljani, Ljubljana 1974, str. 1.
18. M. Linder, Der Anti-Samuelson. Kritik eines repräsentativen Lehrbuchs der bürgerlichen Ökonomie, 1. zvezek, Gaiganz 1974 (Politladen Erlangen), str. 76.
19. C. Mlakar, cit. delo, str. 1.
20. Prav tam, str. 2.
21. Prav tam, str. 5.
22. P.A. Samuelson, Ökonomika. Tehnika sodobne ekonomske analize, Ljubljana 1968 (Čankarjeva založba).
23. P.A. Samuelson, cit. delo, str. 70.
24. Prav tam.
25. E. Altvater, cit. delo, ČASOPIS 9-10, str. 236.

- 25a K znanemu nasprotju med makro in mikro ekonomijo, med nacionalno ekonomijo in ekonomiko posameznih podjetij, samo tole. Nasprotje med tema ekonomijama je do neke mere izraz dejanskega nasprotja med individualnim kapitalom - mikroekonomija daje instrumentarij za maksimalno uveljavljanje interesov posameznega podjetja - in celotnim kapitalom, organiziranim kot država - nacionalna ekonomija ali ekonomija narodnega gospodarstva naj analizira in posreduje izenačenje interesov vsega kapitalskega razreda, kapitala kot celokupnosti posameznih kapitalov, ki so v delnem protislovju med seboj. To nasprotje bo izginilo, ko bo izginilo nasprotje med individualnim in celokupnim kapitalom, torej ko bo celo družbeno gospodarstvo organizirano kot eno veliko podjetje. Pogojeno je z obstojem kapitala in z blagovno produkcijo, ki privatni interes postavlja nasproti družbenemu.
26. P. A. Samuelson, cit. delo, str. 467.
27. Prav tam, str. 469.
28. Prav tam.
29. M. Linder, cit. delo, 3. zv., str. 168-186.
30. Prav tam, str. 175.
31. Prav tam, str. 176.
32. K. Marx, Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohtentwurf), Frankfurt-Wien b.l. (Europäische Verlagsanstalt-Europa Verlag), str. 85.
33. K. Marx, Zur Kritik der Politischen Ökonomie, MEW 13, Berlin 1971 (Dietz), str. 35.
34. M. Linder, cit. delo, 3. zv., str. 184.
35. Prav tam, str. 186.
36. Prav tam, str. 158.
37. C. Mlakar, cit. delo, str. 9.
38. K. Marx, Das Kapital III, MEW 25, Berlin 1970 (Dietz), str. 190; prim. Kapital III, Ljubljana 1973 (Cankarjeva založba), str. 205.
39. C. Mlakar, cit. delo, str. 11.
40. Prav tam, str. 9.
41. MEW 25:825/prim. Kapital III:910-911.

42. "Razdružbljenje gospodarstva spremlja njegova subjektivizacija in idealizacija. Vse gospodarjenje se reducira na predstave individuov o koristi in na stvarne odnose med individui in dobrinami. Gospodarstvo se prikazuje kot konglomerat robinzonskih gospodarstev, tj. kot sodelovanje množice subjektov, ki gospodarijo izolirano in ki se odločajo prosti in neodvisni od vseh družbenih vplivov in vezi. Edini orientacijski kriterij je trg kot mesto menjave dobrin." - E. Altvater, W. Müller, C. Neusüss, H. Lehmann idr., Materialien zur Kritik der bürgerlichen Ökonomie, Giessen 1971 (Rotdruck), str. 126-127.
43. K. Marx, Grundrisse..., str. 74.
44. Mehrwert. beiträge zur kritik der politischen ökonomie, štev. 1, Erlangen 1972, str. 147.
45. Stroški imajo v marginalni teoriji podobno mesto kot produkcijska cena, ki je tudi določena s stroški, v klasični vulgarni teoriji. Zato tudi za marginalne teoretike velja Marxova ugotovitev: "Razumljivo je tudi, zakaj isti ekonomski, ki se upirajo določanju vrednosti blaga z delovnim časom, s kvantumom dela, vsebovanem v njem, vedno govorijo o produkcijskih cenah kot o centrih, okoli katerih nihajo tržne cene. To si lahko dovolijo, ker je produkcijska cena že čisto povnanjena in prima facie brezpojmovna forma vrednosti blaga, taka forma, kot se prikazuje v konkurenci, torej je prisotna v zavesti vulgarnega kapitalista, torej tudi v zavesti vulgarnega ekonomista." - MEW 25:208/prim. Kapital III:224.
46. Mehrwert 1, str. 98.
47. P.A. Samuelson, cit. delo, str. 502. - To je samo ena od robinzonad, ki prevevajo meščansko ekonomsko teorijo (tudi pri Samuelsonu jih je vse polno) in ki jih je Marx karakteriziral takole: "Produkcija osamljenega posameznika zunaj družbe - redkost, ki se pač lahko zgodi civiliziranecu, ki se je po naključju izgubil v divjini in ki dinamično že ima v sebi družbene sile - je prav tak nesmisel kot razvoj jezika brez skupaj živečih in skupaj govorečih individuov. (...) Nič ni bolj dolgečasno pusto kot fantazirajoči locus communis." (K. Marx, Grundrisse..., str. 6; prim. MEID IV, str. 14-15.)
48. C. Mlakar, cit. delo, str. 61.
49. MEW 25:665/Kapital III:736.
50. MEW 25:167/Kapital III:178.
51. MEW 25:34/Kapital III:32.

52. MEW 25:167/Kapital III:178.
53. MEW 25:34/Kapital III:32.
54. C. Mlakar, cit. delo, str. 62.
55. P.A. Samuelson, cit. delo, str. 35.
56. P. Mattick, cit. delo, str. 23.
57. Cit. po M. Linder, cit. delo, 3. zv., str. 192.
58. Cit. po M. Linder, cit. delo, 3. zv. str. 194.
59. Prav tam.
60. Prav tam.
61. P. Mattick, cit. delo, str. 23.
62. C. Mlakar, cit. delo, str. 70.
63. Cit. po M. Linder, cit. delo, 3. zv., str. 220.
64. C. Mlakar, cit. delo, str. 73.
65. Zur Kritik der bürgerlichen Nutzen- und Preistheorie, izdala SHG Nürnberg, Nürnberg b.l., str. 64.
66. MEW 25:187-188/Kapital III:202.
67. MEW 25:200/prim. Kapital III:215.
68. MEW 25:199/prim. Kapital III:214.
69. MEW 25:204-205/prim. Kapital III:220
70. P. Mattick, cit. delo, str. 25-26.
71. MEW 25:349/prim. Kapital III:378.

K DIALEKTIKI VREDNOSTNE FORME

Pri kritičnem pregledu sekundarne literature h Kapitalu je moč dokazati, da je bila teorija delovne vrednosti recipirana ali kritizirana samo v grobo poenostavljeni in pogosto povsem popačeni obliki. Tako je predvsem za pozitivistično interpretacijo Marxa značilno, da identificira klasično in marksistično vrednostno teorijo. Schumpeter predstavlja ostale, ko oporeka Marxovi analizi vrednosti samostojnost: "Pravo razumevanje njegove ekonomije se začne s spoznanjem, da je bil kot teoretik Ricardov učenec (...) Njegova vrednostna teorija je ricardovska (...) Marxovi argumenti so manj vljudni, bolj dolgovezni in bolj 'filozofski' v najhujšem pomenu besede."¹ "Ekonomistična" interpretacija pa mora zgrešiti kritično intenco Marxove vrednostne teorije: iz "Kritike politične ekonomije" postane ena "ekonomija" med mnogimi drugimi. Pozitivistično razumevanje nujno pelje k temu, da se Marxova teorija družbe razveže v snop socioloških in ekonomskih hipotez ali "opazovanj dejstev". Argumente, ki jih Böhm-Bawerk diskreditira kot "dialektične čire-čare", Schumpeter pa kot "filozofske", lahko najdemo predvsem v nauku o blagovni formi. Ta nauk postane, kolikor ga sploh prikažejo, ali nerazumljiv ali pa ga referirajo brez komentarja. Nerazumevanje interpretov je toliko bolj osupljivo, kolikor so Marx, Engels in Lenin vedno znova opozarjali na izreden pomen analize vrednostne forme. Marx v predgovoru h Kapitalu izrecno svari pred zanemarjanjem nauka o vrednostni formi: "Za meščansko družbo pa je blagovna forma delovnega produkta ali vrednostna forma blaga ekonomska celična forma. Neizobražencu se zdi, da blodi njena analiza v samih dlakocepstvih." Vključno v Ricardovo šolo jo je "človeški duh več kot 2000 let zaman skušal doumeti". Iz citata sledi, da si Marx prisoja, da je prvič v zgodovini raziskovanja spregledal to "skrivnostno formo".

Pomanjkljivo recepcijo analize vrednostne forme pa ne moremo pripisovati zgolj določeni problemski sleposti interpretov. Nezadostnost njihovih prikazov (Darstellung) lahko gotovo razumemo šele iz predpostavke, da Marx ni zapustil nobene zaključene formulacije (Fassung) svojega nauka o delovni vrednosti. Čeprav ga je v Kritiki politične ekonomije že razvil, je bil Marx prisiljen prikazati analizo vrednostne forme v treh nadaljnjih inačicah (Fassung), ki se vsakič medseboj razlikujejo, "ker celo pametne glave stvari niso pravilno dojele, torej mora biti v prvem prikazu, posebno v analizi blaga, nekaj pomanjkljivega."² Drugi, povsem nov prikaz, da Marx v prvi izdaji Kapitala. Toda že med stavljenjem sta Engels in Kugelmann opozorila Marxa na "teško razumljivost" analize vrednostne forme in ga tako vzpodbudila, da je kot dodatek pristavil tretji, tokrat popularizirani prikaz. Četrta inačica, ki se zopet razlikuje od predhodnih prikazov, je izdelana za drugo izdajo Kapitala. Ker pa v tej četrti in zadnji formulaciji dialektične implikacije problematike vrednostne forme vedno bolj bledijo in ker je Marx že v prvi izdaji "analizo vrednostne substance (...) kolikor mogoče populariziral", so moral v interpretaciji tega, kaj je hotel Marx označiti s pojmom "vrednostna substanca" in "abstraktno delo",³ nastopiti precejšna razhajanja. Zato je za raziskovanje Marxa najbolj pomemben desiderat, da rekonstruira iz več ali manj fragmentarnih prikazov in številnih, v drugih delih raztresenih posamičnih opazk, celoto vrednostne teorije.

V predgovoru k prvi izdaji Kapitala govori Marx še izrecno o tem, da "dialektika" označuje njegov prikaz nauka o delovni vrednosti. Če interpretacije, kot so v navadi, to dialektiko brez izjeme ignorirajo, moramo raziskati vprašanje, ali velja tista "pomanjkljivost prikaza" samo za analizo vrednostne forme ali pa kar za oba prva razdelka v prvem poglavju Kapitala. Lenin vztraja na dialektičnem značaju Marxovega postopka: "Marxovega Kapitala in posebno prvega poglavja ni moč popolnoma razumeti, če nismo preštudirali in zapopadli cele Heglove Logike." Iz tega sklepa: "To-

rej ni po polovici stoletja noben marksist dojel Marxa"⁴. Ali ni torej "po celem stoletju noben marksist dojel Marxa", ali pa je šel Marx v popularizaciji obeh prvih razdelkov poglavja Blago tako daleč, da 'dedukcije' vrednosti sploh ni več moč zapopasti kot dialektičnega gibanja?

V prvem razdelku ravna Marx, kot je znano, tako, da izhaja iz 'empiričnega' faktuma menjalne vrednosti in le-to določi kot "pojavnno formo neke od nje razločljive vsebine". To, kar naj bo 'temelj' menjalne vrednote, se imenuje vrednost. V nadaljevanju analize pa je treba opazovati vrednost najprej neodvisno od njene pojavnne forme. Analiza bistva, ki je neodvisna od pojavnne forme, vodi sedaj k temu, da se Marx povsem neposredovano, ne da bi pokazal kako notranjo nujnost, vrne k analizi pojavnne forme: "In res smo izhajali iz menjalne vrednosti blag, da bi prišli na sled njihovi v njej skriti vrednosti. Sedaj se moramo vrniti k tej pojavnni formi vrednosti". Ali se da sedaj ta razvoj še razumeti kot izraz metode, ki jo Marx v svojem uvodu spisa H kritiki politične ekonomije karakterizira kot vzpon "od abstraktnega k konkretnemu"? "Reprodukcija konkretnega", v kateri naj se le-to prikaže (darstellt) kot "bogata totalnost mnogih določitev", kot "enotnost raznovrstnega", pa postane gotovo razumljiva šele iz sledečega vprašanja: kako vrednost postane menjalna vrednost in cena - zakaj in na kak način se je vrednost odpravila v menjalni vrednosti in ceni kot načinoma svoje "drugobiti"? Zdi se mi, da način prikaza v Kapitalu nikakor ne razkrije spoznanje vodečega motiva Marxove analize vrednostne forme - namreč vprašanja, "zakaj privzame ta vsebina tisto formo". Pomanjkljiva posredovanost substance in forme vrednosti pride do izraza že v tem, da je v razvoju vrednosti moč izkazati prelom: prehod od drugega do tretjega razdelka prvega poglavja ni več razviden kot nujen prehod. Kar se bralcu vtisne, je na videz lahko razumljiv nauk o vrednostni substanci in o dvojnemu značaju dela, ki je razvit v obeh prvih razdelkih. Tretji razdelek - nauk o vrednostni formi - pa se večinoma razume samo kot dodaten dokaz ali kot "dialektičen"

ornament tega, kar je bilo v obeh prvih razdelkih že tako ali tako izvedeno. Bralčevemu razumevanju se izmakne, da se "občega predmeta" kot takega, to je vrednosti kot vrednosti - sploh ne da izraziti, marveč da se "prikazuje" (erscheint) samo v sprevrnjeni podobi, namreč kot "razmerje" dveh uporabnih vrednot. Če pa razvoja menjalna vrednost - vrednost - vrednostna forma ni več mogoče zapopasti kot "dialektičnega gibanja od neposredne ,biti' skozi ,bistvo' k posredovani ,eksistenci' (...)"⁴, da je neposrednost odpravljena in ponovno postavljena kot posredovana eksistenca"⁵, potem postane razumljiv tudi izvor tistih ,dialektičnih interpretacij', ki pomenijo karikaturu dialektike. Marxova blagovna analiza se potem prikazuje kot - neposredovan - "skok od enostavnega h kompliciranemu, od substance k pojavnim formi".⁶ Bistvo je v svoji razliki do pojavnih form določeno formalno-logično kot "obče, tipično in poglavitno". Posredovanost bistva in pojavnih forme je moč konstruirati samo še kot psevdodialektično gibanje psevdodialektičnih protislovij: "Obče ne eksistira (...) neodvisno od posameznih pojavov. Kot obče, invariantno (!!)) je vsebovano v njih."⁷ Celotni avtorji, ki lahko zase trdijo, da so "preštudirali in zapopadli celo Heglovo Logiko", ne pojasnijo, na kakšen način so temeljni pojmi vrednostne teorije dialektično strukturirani. Dialektična metoda se ne more omejiti na to, da zgolj zvaaja pojavne forme nazaj na bistvo: pokazati mora tudi, zakaj privzame bistvo ravno to ali ono pojavno formo. Namesto da bi se osredotočil na interpretacijo temnih ali na videz nerazložljivih mest, je prikaz pri ,filozofskih' marksistih dostikrat čisto referirajoč.

Prelom med prvima dvema in tretjim razdelkom pa ne problematizira samo metodološke strukture nauka o vrednosti, marveč predvsem otežkoča razumevanje tega, kar razvije Marx pod naslovom, ki je "sam precej skrivnost"⁸: fetiški značaj blaga in njegova skrivnost. Naslov označuje, kot je znano, četrti razdelek prvega poglavja. Členitev prvih razdelkov moramo imeti za nesistematično in zato razumevanje otežkujočo, ker "skrivnost"⁸ ne postane vidna

še le v četrtem, marveč že v tretjem razdelku in ker naj bo dešifrirana v nauku o treh svojevrstnostih ekvivalentne forme. Da je vsebina četrtega razdelka razumljiva le iz tretjega, izhaja že iz členitve dodatka k prvi izdaji iz leta 1867, ki ga je Marx naslovil "Vrednostna forma". Ta dodatek - koncipiran samo kot popularizirana formulacija analize vrednostne forme - vsebuje analizo fetišizma, seveda ne kot samostojnega nauka, marveč zgolj kot "četrto svojevrstnost" ekvivalentne forme.

Iz te uvrstitve lahko spoznamo, da je moč razumeti nauk o fetišskem značaju - v drugi izdaji Kapitala razširjen in koncipiran kot četrti razdelek - glede njegove vsebine samo kot osamosvojen del tretjega razdelka. Eliminacija tretjega razdelka, ki predstavlja "temnost prvih poglavij o vrednosti v Kapitalu"⁹ ali njegov prikaz brez komentarja, se izraž a predvsem v naslednjih napačnih interpretacijah:

1. Številni avtorji ignorirajo zahtevo nauka o delovni vrednosti, da izpeljuje denar kot denar in da tako inavgurira specifično denarno teorijo. Tako potem ne preseneča več, če ti interpreti prikazujejo samo vrednostno teorijo, medtem ko denarno teorijo izločajo ali korigirajo, ter so zaradi tega komaj še zmožni pojasniti razliko med klasično in marksistično teorijo delovne vrednosti. Ti interpreti ne spoznajo, da so temeljni pojmi vrednostne teorije razumljeni samo tedaj, če s svoje strani omogočajo razumevanje temeljnih denarno-teoretskih pojmov^{9a}. Vrednostna teorija je adekvatno interpretirana, če je blago razumljeno tako, da se v procesu "imanentnega prehajanja-samega-sebe" postavlja kot denar. Notranja povezanost blaga in denarja prepoveduje, da bi sprejemali Marxovo vrednostno teorijo, hkrati pa zavračali z njo postavljeno denarno teorijo. "Surovost in brezpojmovnost", da se produkcijsko in cirkulacijsko sfero - "to, kar organično sodi skupaj" - naključno nanaša drugo na drugo, da se ju poveže v golem refleksijskem sklopu", surovost, ki je značilna za interpretacijo avstro-

marksistične šole, je izraz nesposobnosti razumeti vrednostno teorijo kot analizo vrednostne forme.

2. Povezava med marksistično določenim naukom o delovni vrednosti in fenomenom postvarelosti ostane nerazvidna. Marx v četrtem razdelku sicer izrecno poudarja: "Pozno znanstveno odkritje, da so delovni produkti, kolikor so vrednosti, zgolj stvarni izrazi človeškega dela, porabljenega v njihovi produkciji, je epohalno v razvojni zgodovini človeštva, toda predmetnega videza družbenih značajev dela nikakor ne prežene (...) Določitev vrednostne velikosti z delovnim časom je skrivnost, ki je skrita pod pojavljujočim se gibanjem relativnih blagovnih vrednosti. Odkritje te skrivnosti odpravi videz zgolj naključne določitve vrednostih velikosti delovnih produktov, nikakor pa ne njihove stvarne forme."¹⁰ Ta jasna izjava pa številnih avtorjev sploh ne ovira, da ne bi razglasili prav "pod pojavljujočimi se gibanji relativnih blagovnih vrednosti skrito skrivnost" za predmet raziskave Marxovega nauka o blagovnem fetišizmu. Po teh interpretacijah tisto, kar predstavlja "mistični značaj" blaga, ni skrivnost "predmetnega videza" ali "stvarne forme", marveč je to "skrivnost" vrednostne velikosti. Toda potem je bila geneza postvarjenja spoznana že z odkritji klasičnega nauka o delovni vrednosti. Zopet se izkaže, da izolirani prikaz vrednostne teorije ne dopušča več, da bi izstopila bistvena razlika med Marxovo in klasično analizo.

Prikaz, ki zgreši bistvo blagovnega fetišizma, lahko označimo takole: avtorji referirajo nekaj stavkov iz poglavja o fetišizmu v Kapitalu in jih pojmovno, večinoma tudi terminološko, interpretirajo na način Nemške ideologije - manuskripta, v katerem Marx in Engels pomena teorije delovne vrednosti še nista pravilno razumela. Odgovarjajoči citat se glasi: producentom "se prikazujejo (...) družbeni odnosi njihovih privatnih del kot to, kar so, tj. ne kot neposredno družbena razmerja oseb v njihovih delih samih, marveč nasprotno, kot stvarna razmerja

oseb in družbena razmerja stvari."¹¹ Iz tega citata razberejo le, da so se socialna razmerja nasproti ljudem "osamosvojila". To je ugotovitev, ki predstavlja témo zgodnjih del in ki je postala pod geslom "odtujitev" ali "razosebljenje" obrabljena fraza konservativne kulturne kritike. V Kritiki politične ekonomije pa ne gre za goli opis tega dejanskega stanja, marveč za analizo njegove geneze.

Pravilna interpretacija fetiškega značaja mora torej tekst razčleniti in raziskati na sledeči način:

1. Kako je za Marxa strukturirano "družbeno razmerje stvari"?
2. Zakaj in koliko je moč zapopasti "razmerje stvari" zgolj kot "njemu samemu vnanjo in golo pojavno formo za njim skritih človeških razmerij"?

Iz tega sledijo nadaljnja vprašanja.

- a) "Človeška razmerja" so definirana kot "družbeni odnosi privatnih del" ali tudi kot "družbena razmerja producentov do celokupnega dela". Kaj moramo razumeti s pojmom "razmerje" in "celokupno delo"?
- b) Kaj označuje razlog, zaradi katerega se morajo "družbeni odnosi" nujno "prikazovati" zavesti kot neko Drugo?
- c) Kaj tvori realnost tega videza: kako je ta vidéz sam še moment dejanskosti?
- d) Kako je treba zapopasti genezo abstraktne vrednostne predmetnosti: na kakšen način se subjekt "opredmetuje", kako stopi samemu sebi nasproti kot objekt? - To misteriozno stvarno stanje se da opisati tudi takole: vrednost produkta je kot nekdo mišljeno, različna od produkta samega. Na drugi strani pa je

vrednost vedno samo vrednost produkta in se prikazuje tako kot "ideelna forma" nekega materialnega. Kot neko mišljeno, je vrednost zavesti "imanentna". Toda v tem načinu svoje biti ni vedna: vrednost se postavi nasproti zavesti kot neko tuje. Realnost delovnega produkta je že predpostavljena. Tu postane problematično samo dejstvo, da imajo delovni produkti "od svoje realnosti različno fantastično podobo", ne pa konstitucija ens qua ens.

Tu se bomo ukvarjali samo s prvim vprašanjem: kako opiše Marx strukturo, ki jo označuje kot "družbeno razmerje med stvarmi"? Najprej moramo spomniti, da so uporabne vrednosti vedno že postavljene v formi cene. V toliko zavaja izraz, da vzpostavlja enačenje dveh uporabnih vrednosti "razmerje", k nesporazumu: suknjič in platno se ne izenačujeta, marveč sta vsakič že izenačena. Enačenje je opravljeno, ker sta izenačena s tretjim, z zlatom, in sta skozi ta ovinek enaka drug drugemu. "Vrednostno razmerje je vedno vrednostni izraz". To enačenje pa je potem enačenje samo glede na vrednostno vsebino, glede na formo pa neenačenje (Ungleichsetzung): eden od produktov postane blago, drugi denar. Razmerje stvari, "vrednostno razmerje" je kot "vrednostni izraz" razmerje blaga in denarja. Kot cene so produkti "samo različni kvantumi istega predmeta (...) le še predstavljeni kvantumi zlata različnih velikosti"¹². Kolikor so blaga vsakič že "prikazana" kot "denarne cene (...) jih lahko primerjam; in fact so že primerjana. Toda da bi prikazali vrednosti kot cene, se mora prej vrednost blag prikazati (sich darstellen) kot denar."¹³

Ta problem implicira rešitev vprašanja: "Kako sploh lahko kako blago prikažem v drugem ali kako lahko prikažem blaga kot ekvivalente?" Vsebina Marxove analize forme je geneza cene kot cene. Za razliko od klasičnega nauka o delovni vrednosti je sedaj spoznan za problem "prehod" od vrednosti k menjalni vrednosti ali k ceni: "Ena od temeljnih pomanjkljivosti klasične politične ekonomije je, da ji iz analize blaga in še posebej blagovne vrednosti ni nikoli uspelo najti formo vrednosti, ki jo šele napravi za menjalno vrednost."¹⁴ Ricardovcem je ostalo skrito, da ostaja

njihova trditev, da delo določa vrednost blaga, samemu vrednostnemu pojmu vnanja. Določitveni razlog in določitveni objekt te izjave pa ostaneta različna in nista v nobeni "notranji povezavi". Delo se vede do vrednosti kot do nečesa tujega tudi še takrat, ko je vrednostna velikost določena kot funkcija porabljene količine dela. Tako je temeljna postavka klasične ekonomije le zagotovilo - "metafizična dogma". Baily, predhodnik subjektivistične vrednostne teorije, je zadel s svojo kritiko klasične šole na raznljivo mesto: "Če ricardovci odgovarjajo Bailyju surovo, vendar ne da bi zadeli v črno, potem le zato, ker niso pri samem Ricardu našli nobenega pojasnila o notranji povezanosti vrednosti in vrednostne forme ali menjalne vrednosti. Baily je zato lahko kritiziral "absolutno vrednost" Ricardove šole kot nekaj, kar je "blagu lastno", "v njem prebivajoče"¹⁶ in s tem kot sholastičen izum. Baily je postavil vprašanje: "Imeti vrednost, prenesti del vrednosti, vsota ali celokupnost vrednosti itd. - ne vem, kaj naj vse to pove."¹⁷ Baily anticipira kritiko modernega subjektivizma, ko očita Ricardu: "Kaka reč prav tako malo ne more biti na sebi vredna brez nanosa na kako drugo reč (...) Vrednost kakega blaga mora biti njegova vrednost v nečem (...) Nemogoče je določiti ali izraziti vrednost blaga drugače kot z neko količino kateregakoli drugega blaga."¹⁸ Vrednost in menjalna vrednost ali cena sta za Bailyja identični in definirani kot zgolj kvantitativno razmerje uporabnih vrednosti. Vrednost je sicer mogoče izraziti le kot "relativno vrednost", kot razmerje reči; le da "blago ne stoji enostavno nasproti denarju, marveč se njegova menjalna vrednost ideelno prikazuje na njem kot denar, kot cena je blago ideelni denar".¹⁹ Razmerje med blagom in denarjem torej ni samo kvantitativno, marveč je na misteriozem način kvalitativno strukturirano: kot blaga so produkti "ideelni kvantumi zlata", zlato pa je "realnost njihove lastne cene".²⁰ Bailyjev poskus, da bi vrednost reducirjal na zgolj kvantitativno relacijo, izloči problematiko enačbe blago-denar. "Ker nahaja to izraženo v monetary expression, mu ni treba, zapopasti", na podlagi česa postane ta izraz možen (...) in kaj zares izraža."²¹ - Marx kritizira subjektivistično pozicijo na način, katerega temeljni pomen za

kritiko modernega pozitivizma, vsaj pozitivizma lingvistične analize, je bil le nezadostno spoznan: "To nam kaže tisto vrsto kritike, ki bi rada težave, ki leže v protislovnih določitvah reči samih, s čvekanjem odstranila kot refleksijske produkte ali kot nasprotovanje definicij (...) Da se paradoks dejanskosti izrazi tudi v jezikovnih paradoksih, ki so v nasprotju s common sensom, z what vulgarians mean and believe to talk of, je razumljivo samo od sebe. Protislovja, ki izhajajo iz tega, da (...) se privatno delo prikazuje kot obče družbeno (...) leže v stvari, ne v jezikovnem izrazu te stvari."²² Iz Marxovega v podrobnosti segajočega spoprijema z Bailyjem pa lahko tudi spoznamo, da Marx jemlje "racionalno jedro" semantične kritike resno. "Absolutna vrednost", ki izraža samo "svojo lastno kvaliteto in kvantiteto", je zares jezikovni paradoks ali "mistifikacija", vendar je "paradoks dejanskosti" ali "reelna mistifikacija"²³. To vrednost je moč dešifrirati kot "razmerje oseb" šele, ko je pokazana posredovanost "absolutne" in "relativne" vrednosti.

Marxova ugotovitev, da se ricardovci zanimajo izključno za določiten razlog vrednostne velikosti - do "forme kot takšne" so, "prav zato, ker je naravna, ravnodušni"; ekonomske kategorije "veljajo njihovi meščanski zavesti za (...) samorazumljive naravne nujnosti"²⁴ - pa velja tudi za sodobno ekonomijo. Po Marxu izhaja eliminacija problematike forme iz tega, da se šolska ekonomija oklepa določitev formalne logike: "Komajda prese- neča, da so ekonomii, čisto pod vplivom snovnih interesov, spregledali vsebino forme relativnega vrednostnega izraza, če so pred Heglom profesionalni logiki spregledali celo vsebino form paradigem sodb in sklepov."²⁵

Analize logične strukture vrednostne forme ne smemo ločiti od analize njene historično-socialne vsebine. Klasična teorija delovne vrednosti pa se ne sprašuje po historično socialnem ustroju tistega dela, ki se prikazuje kot "ustvarjajoče vrednost". Prestavitev dela v njemu tujo formo ni reflektirana: "Delovni čas se pri Franklinu takoj ekonomistično enostransko prikaže

kot mera vrednosti. Sprememba dejanskih produktov v menjalne vrednote se razume sama od sebe."²⁶ "Ekonomistična enostranskost", ki jo je Marx grajal, je torej v tem, da operira ekonomija na ravni že konstituiranega ekonomskega predmeta kot separata veja znanstvene delitve dela. "Politična ekonomija je (...) sicer, četudi nepopolno, analizirala vrednost in vrednostno velikost in odkrila v teh formah skrito vsebino. Nikdar pa se ni niti vprašala, zakaj privzame ta vsebina ime forme, zakaj se torej delo prikazuje y vrednosti (...) delovnega produkta."²⁷

Levi ricardovci, ki so razvili teorijo "pravične mezde", so zato vprašali: "Če je delovni čas imanentna mera vrednosti, zakaj jemljemo drugo, vnanjo mero?" Če delo določa vrednost blag, da mora biti vrednostni račun uzrt samo kot "ovinek" in da ga je treba zavreči v njegovi izkoriščanje zakrivajoči funkciji. Produkte naj bi neposredno obračunali v enotah delovnega časa, denar naj bi se nadomestil z delovnimi certifikati. Niso se vprašali, zakaj je delo v blagovni produkciji izraženo kot menjalna vrednost produktov, kot "stvarna lastnost, ki jo imajo produkti"²⁸. Marx vidi skriti razlog za eksistenco vrednostnega računa v protislovju, ki označuje bistvo produkcijske sfere: to je (za njegovo teorijo družbe izredno pomembno) protislovje privatnega in družbenega dela. Da je družbeno delo opravljano v blagovni produkciji samo kot družbeno delo privatnih producentov - to temeljno protislovje se izraža v izvedenem (protislovju), da mora biti menjava dejavnosti in produktov posredovana skozi poseben in zato hkrati obči produkt. Pri vsej ostrini njegove kritike utopičnih socialistov je tudi po Marxu moč realizirati zahtevo, da se odpravi vrednostni račun - seveda samo, če bo odstranjena blagovna produkcija, to je produkcija neodvisnih posameznikov za trg. Ta zahteva je nujna konsekvence, substancialni in ne samo akcidentalni sestavni del Marxove vrednostne teorije. Pravi pomen kritike ekonomskih kategorij je v tem, da pokaže socialne pogoje, ki naredijo nujno eksistenco blagovne forme. "Analiza vladajoče forme dela je hkrati analiza predpostavk za njeno odstranitev (...) (Marxove) kategorije so negativne in istočasno pozitivne: negativno stanje opi-

sujejo v luči njegove pozitivne odprave."²⁹ Historični značaj analize vrednostne forme je prav v tem, "da je že v najenostavnejši formi, v formi blaga, analiziran specifično družbeni, nikakor ne absolutni značaj meščanske produkcije."³⁰

Nadaljna konsekvence pomanjkljive Ricardove analize vrednostne forme je - poleg subjektivistične Bailyjeve kritike in doktrine utopičnih socialistov o delovnem denarju, da ni raziskana "podobna - posebna določitev dela kot menjalno vrednost ustvarjajočega, Ricardo "zato sploh ne razume povezanosti med določitvijo menjalne vrednosti z delovnim časom in nujnostjo blag, da prehajajo v tvorbo denarja. Od tod njegova napačna denarna teorija (...) To napačno pojmovanje denarja pa sloni pri Ricardu na tem, da vidi sploh samo kvantitativno določenost menjalne vrednosti (...)"³¹ Napačna Ricardova denarna teorija je kvantitativna teorija; na kritiko le-te meri analiza vrednostne forme.

Čeprav moramo vztrajati na s težavo priborjenem uvodu, da Marxova kritika ekonomskih kategorij transcendirata področje strokovne ekonomije, pa moramo analizo vrednostne forme - orientirano na filozofske kategorije - razumeti v njeni funkciji odpravljanja strokovno-ekonomskih antinomij. S spremembo četrte teze o Feuerbachu lahko Marxovo kritiko Ricarda označimo takole: Ricardo izhaja iz faktuma ekonomske samoodtujitve, podvojitve produkta v vrednoto (Wertding), v predstavljeno in dejansko reč. Njegova teorija je v tem, da razreši vrednost v delo. Ricardo spregleda, da je treba poglavitno še narediti. Dejstvo, da se produkt loči od samega sebe in da se samostojno carstvo ekonomskih kategorij fiksira onstran ekonomskih kategorij, se da namreč razložiti samo iz samoraztrganosti in nasprotovanja-samemu-sebi družbenega dela. Le-to mora biti zato, prvič, razumljeno v svojem protislovju in nato praktično revolucionirano z odstranitvijo protislovja. Torej npr.: potem ko je delo spoznano kot skrivnost vrednosti, mora biti samo najprej teoretično kritizirano in praktično preobrnjeno. Metodološko gre pri tem

za že prikazano problematiko vzpona od abstraktnega h konkretnemu, od vrednosti k pojavni formi vrednosti.

Posvetimo se sedaj vprašanju, kako je strukturirano kvalitativno razmerje blaga in denarja, s tistim, kar torej tvori "oblikovno vsebnost relativnega vrednostnega izraza". Če predpostavim zlato valuto, potem je 20 vatlov platna = x gramov zlata ali 20 vatlov platna je vredno x gramov zlata. Ta enačba pove, da platno in zlato ne predstavljata samo enako velike vrednosti, marveč da sta tudi med seboj na svojstven način povezana: platno je postavljeno kot "po velikosti enako" ("grössengleich") z zlatom in "po bistvu enako" ("wesengleich") z zlatom. Vrednost platna je namesto v zlatu moč izraziti v uporabni vrednosti slehernega drugega produkta, na primer kot suknjič. "Njegova vrednosit (Wetsein) pa pride na plano, se izrazi v razmerju, v katerem se neka druga zvrst blaga, suknjič zenačuje ali velja za po bistvu enako z njim".³² (Prev. B. Debenjaka.) Platno kot uporabna vrednota ni nadomestljivo z zlatom. Platno je platno in ne zlato. Produkti so "relativne vrednosti" samo takrat, če sta relati že kot vrednosti, in sicer kot "absolutni vrednosti" postavljeni za z zlatom "enaki po bistvu". Kot vrednost je platno podobno zlatu "kot jajce jajcu".³³ "Kot vrednost je zlato": kot vrednost je torej platno zlato. "Vsa čarovnija in vsa prikazen, ki zamegljuje delovne produkte na temelju blagovne produkcije"³⁴, se izrazi v paradoksalnem razmerju, da je blago ono samo in hkrati svoje drugo: denar. Blago je torej identiteta identitete in ne-identitete. Blago je po bistvu enako z denarjem in je vendarle hkrati od njega različno. Ta "enotnost v različnosti" se označuje, kot je znano, s Heglovim terminom "podvojitvev". Marx uporablja ta dialektični pojem, da bi označil strukturo enačbe blago-denar: menjava blag "producira podvojitvev blaga v blago in denar, vnanje nasprotje, v katerem se prikazuje imanentno nasprotje uporabne vrednosti in vrednosti."³⁵ Enačba blago-denar je ekonomska odprava stavka o identiteti. Vedno si moramo priklicati v spomin strukturalno razliko med "merilom" vrednosti in merilom

naravne lastnosti. Tako se liter vode imenuje kot utežna mera kilogram. Kvantum vode je definiran kot enota teže. To pa nikakor ne pomeni, da se teža kake reči "prikazuje" in "realizira" v prostorski dimenziji vode. Voda kot voda ni pojavna forma teže. Reč se ne "razdvaja", "podvojuje" na primer v "nosilca" teže in v vodo - reč ni hkrati ona sama in svoje drugo. Prav takšen pa je odnos med blagom in denariem. Vrednost kakega blaga je moč razlikovati od njegove uporabne vrednosti le po tem, da je izražena v podobi kake druge uporabne vrednosti, da tako "blago, v svojem neposrednem bivanju kot menjalna vrednost, ni vrednost, ni adekvatna forma vrednosti = da je to kot nekaj stvarno drugega (sachlich andres) ali zenačena z neko drugo stvarjo."³⁶ Blago postane nekaj "stvarno drugega" in vendar ostane v svoji drugo biti ono samo, v izrazu "20 vatlov platna je vredno 1 suknjič" je vrednost neke stvari izražena z drugo stvarjo. Ta vrednostni izraz povzroči nenavadno "sprevrnjenost": suknjič "iz mesa in krvi", suknjič kot uporabna vrednota, velja neposredno za vrednost: "V denarju je vrednost stvari ločena od njihove substance (...). Toda na eni strani ostane menjalna vrednost seveda inherentna kvaliteta blag, medtem ko eksistira hkrati zunaj njih (...). V denarju mu (blagu) zato stopi menjalna vrednost nasproti kot nekaj drugega (...). Vse lastnosti blaga kot menjalne vrednosti se prikazujejo kot nek od njega različen predmet (...). Menjalna vrednost (...) je pridobila od blaga neodvisno, v lastnem materialu, v specifičnem blagu osamosvojeno eksistenco."³⁷ Misteriozno izenačenje platna in suknjiča spremeni ekonomsko določenost suknjiča. S tem ko "si ga" platno enači kot vrednost, medtem ko se hkrati kot uporabni predmet od njega razlikuje, postane suknjič pojavnna forma platna-vrednosti (Leinwand-Wert) v nasprotju s platnom-telesom (Leinwand-Körper) (...). Ker je kot vrednost enakega bistva kot suknjič, postane naturalna forma suknjič tako pojavna forma njegove lastne vrednosti."³⁸ Denar kot denar določi Marx kot protislovno strukturirano enotnost: posebno se neposredno prikazuje kot svoje lastno nasprotje, kot obče. "Namesto da bi razpadli, se nasprotni določitvi blaga tukaj reflektirata druga

v drugi (...) Tako je, kot da bi poleg in razen levov, tigrov, zajcev in vseh drugih dejanskih živali (...) eksistirala tudi še žival, individualna inkarnacija vsega živalskega kraljestva. Takšno posamično, ki v samem sebi zaobsega vse dejansko obstoječe vrste iste stvari, je neko obče, kot žival, bog itd."³⁹ Postavlja se vprašanje, ali se da iz tega zajeti tudi bistvo vrednosti. Opisali smo "gibanje" Nečesa, ki ima nenavadno lastnost, da se "spreminja", "podvojuje", "izraža", da se ohrani "vsakič v drugem ekstremu", "da odvrže svojo "naturalno formo" in da se "realizira". To Nekaj - čutno ga ni moč zazhati - se "meri", prenaša" itd. "Nosilec" tega dogajanja je "miselna reč", "abstraktna predmetnost brez nadaljnjih kvalitete in vsebine". Iz nepremišljenosti številnih zastopnikov teorije delovne vrednosti, ki brez zavestno operirajo s temi pojmi in njihovega logičnega statusa ne spoznajo niti kot problema, postane razumljiva tendenca semantične kritike, ki hoče argumentacije marksističnih ekonomistov zavreči kot čisti besedni fetišizem. Zato se mi zdi problematiziranje lastnih pojmov izredno pomembna naloga marksistične ekonomije. To velja predvsem za temeljna pojma vrednostne teorije: "absolutna vrednost" in "blago". Opozorili smo že na to, da vrednost kot nekaj, kar je zavesti "imanentno", ni vedena: zavesti se postavlja nasproti kot neko tuje.

Prav ta problematika je pripravila Simmla do tega, da je določil vrednost kot metafizično kategorijo: "Kot takšna stoji vrednost (...) onstran dualizma subjekta in objekta."⁴⁰ Vrednost je sicer nekaj mišljenega, vendar ni "pojem" v smislu formalne logike: ne da se pokazati ne specifične difference ne materialnega korelata. Vrednost ni rodovni pojem, marveč je "neko pojmovno, povsem različno od logičnega obsega, enotnosti značilnosti kakršnihkoli posamičnih elementov".⁴¹ Opozorilo na tradicionalni pojem boga pokaže, da razume Marx "obče" kot "enotnost", ki vsebuje v sebi totalnost vseh določitev v njihovi različnosti. Ali je sedaj ta določitev, ki neposredno označuje samo bistvo denarja, veljavna tudi za "obči predmet" vrednost? Vrednost se prikazuje le v "enot-

nosti" z uporabno vrednostjo. Ta enotnost se imenuje blago - "čutno-nadčutna reč". Reč je v pomenu tradicionalne filozofije bodisi neko materialno bodisi "transcendentalni predmet". Blago se kot Nekaj, ki mu čutno in nadčutno, uporabna vrednost in vrednost pripadajo kot lastnosti, ne da misliti. Te lastnosti ne zaobseže nekaj tretjega, ki bi kot oklepaj spravila v sebi čiste sloje v enotnost.

Začasno lahko opišemo blago takole. Dano je "razmerje" uporabnih vrednot. Kót uporabne vrednote pa so blaga "ravnodušne eksistence drug za drugega, ali bolje so brezodnosna". Tisti neposredno pa je vedno tudi neko posredovano. Razmerje ene uporabne vrednote s samo seboj kot z nekim Drugim se prikazuje kot neposreden odnos dveh s samima seboj identičnih uporabnih vrednot. Pozablja se, da je v zenačenju dveh uporabnih vrednot postavljena ena izmed njiju kot neenaka s samo seboj: "Vsako od blag postavim = načemu tretjemu; tj. neenako s samim seboj."⁴² Da blago kot uporabna vrednost ni vrednost, lahko pomeni le, "da je to kot nekaj stvarno drugega ali kot zenačeno z neko drugo stvarjo".⁴³ Kot "nekaj s seboj neenakega" ostane v razliki, ki jo ima v sebi kot svojo lastno, s seboj identično. Reč "se razlikuje (...) od same sebe kot uporabne vrednote"⁴⁴ in pridobi konkretno identiteto. "Enotnost" vrednosti in uporabne vrednosti, enotnost v samorazlikovanju se predstavlja kot podvojitve blaga v blago in denar. "Notranje nasprotje, zakrito v blagu (...) je torej prikazano z vnanjim nasprotjem."⁴⁵ Hkrati nastopi "sprevrtnjenost": vrednost blaga, ki šele naredi zlato za denar, se prikazuje na blagu in še kot ideelni kvantum zlata, tj. kot menjalna vrednost ali cena. "Posredujoče gibanje izgine v svojem lastnem rezultatu in ne zapušča nobene sledi."⁴⁶ Za razliko od klasične teorije delovne vrednosti za Marxa vrednost ni samo določitelni razlog velikosti vrednosti, marveč je v svojem "posredujočem gibanju" tisti konstituens, ki šele konstituira odnos kot odnos. Za Marxa vrednost torej ni negibna substanca v brezrazlični togosti, marveč nekaj, kar samo sebe razvija v razlikovanih: subjekt. "Toda celota cirkula-

cije, gledana na sebi, leži v tem, da se ista menjalna vrednost, menjalna vrednost kot subjekt, postavlja enkrat kot blago, drugič kot denar in da je ravno ona tisto gibanje, postavljeni sebe v tej dvojni določitvi in ohranjati se v vsaki od njiju kot nje-no nasprotje, v blagu kot denar in v denarju kot blago."⁴⁷

Razume se, da je podvojitev blaga v blago in denar dešifrirana šele takrat, ko je moč dokazati, da izraža ta antagonistični odnos med rečmi odnos med ljudmi, ki je v enaki meri antagonistično strukturiran. Obratno morajo biti ta "dialektična" razmerja med osebami" določena tako, da postane iz njihove strukture razumljivo antagonistično "razmerje stvari".

"Čutno-nadčutna" reč označuje neko realnost sui generis, ki se ne da reducirati ne na tehnološke ali fiziološke aspekte delovnega procesa, ne na zavestne ali nezavedne človeške vsebine. Abstraktna vrednostna predmetnost je za Marxa družbena objektivnost nasploh. S tem da je ta dimenzija dejanskosti hkrati subjektivna in objektivna, se razlikuje od tistih socialnih odnosov, ki jih konstituira samó zavestno delovanje. Analiza vrednostne forme je pomembna za Marxovo teorijo v treh pogledih: je stičišče sociologije in ekonomske teorije; inavgurira Marxovo kritiko ideologije in specifično denarno teorijo, ki utemeljuje primat produkcijske sfere nasproti cirkulacijski sferi in tako produkcijskih razmer nasproti "nadstavbi". "Različne forme denarja lahko bolje ustrezajo družbeni produkciji na različnih stopnjah, kaka forma lahko odstrani slabosti, ki jim druga ni dorasla; nobena forma pa ne more, dokler ostanejo forme denarja, odpraviti razmerju denarja inherentna protislovja, marveč jih lahko samo reprezentira v eni ali drugi obliki (...) Kak vzvod lahko upor mirujoče materije premaguje bolje kot kak drug. Vsak vzvod pa sloni na tem, da upor ostane."⁴⁸

Za Marxa je upor, ki se zoperstavlja racionalnemu oblikovanju materialnega reprodukcijskega procesa abstraktna vrednostna

predmetnost. Specifična forma materialne produkcije - družbeno delo privatnih producentov - je razlog za to, da sta produkcijski in reprodukcijski proces v historičnem materializmu določena kot "baza", zavestni odnosi pa nasprotno samo kot "nadstavba" - "vzvodi", ki slonijo na tem, "da upor ostane". Kolikor niso individui niti subsumirani pod samoraslim občestvom (Gemeinwesen) niti, na drugi strani, kot zavestno skupnostni ne subsumirajo občestva pod seboj, mora eksistirati le-to nasproti njim kot neodvisnim subjektom kot prav tako neodvisno, vnanje, naključno, stvarno. Prav to je pogoj za to, da so kot neodvisne privatne osebe hkrati v družbenem odnosu."⁴⁹

Za Marxa denar ni "goli znak", marveč je videz in hkrati realnost: podružabljen, popredmeten družbeni sklop izoliranih individuov. "Denar sam je občestvo in ne more trpeti nobenega drugega, ki bi stalo nad njim."⁵⁰ Za nominalistično denarno teorijo pa sta "zlato in srebro (...) brezvrednostni reči, toda znotraj cirkulacijskega procesa dobita fiktivno vrednostno velikost kot representanta blag. S procesom se ne spremenita v denar, marveč v vrednost."⁵¹ Če je cirkulacijsko sredstvo razumljeno izključno kot "denarna tančica" toka dobrin, potem je denarna cirkulacija sploh samo sekundarno gibanje. Po Marxu ti teoretiki narobe razumejo bistvo sprevrnjenosti in tako tudi pojmovno genezo denarja. "Denar je najprej reprezentant vseh vrednosti; v praksi se stvar obrne in vsi realni (...) produkti postanejo reprezentanti denarja (...) Kot cena so vsa blaga v različnih formah reprezentanti denarja."⁵² Potrebno pa je še raziskati, če se da dokazati zvezo nominalistične denarne teorije in pluralistične družbene teorije.

Obrnimo se na koncu k vrsti problemov, ki so jih pozitivistični avtorji sicer spoznali, razrešili pa ne, ki pa jih je moč razumeti izhajajoč iz Marxove analize forme in ki tako izpričujejo njeno aktualnost. Glede na nemarksistično ekonomijo Jahn povsem pravilno ugotavlja: "Zanjo je kapital enkrat denar, enkrat blago:

na eni strani produkcijsko sredstvo - na drugi strani vrednost-na vsota. (Kapital) ostane zatrdel v posamični pojavnih formi in ni v nobeni notranji zvezi z drugo (...) Kar procesira v kapitalnem procesu, ni ne denar ne blago, ne produkcijsko sredstvo ne delo, marveč je to vrednost, ki se izmenično prikazuje v denarni, blagovni in produktivni formi. Samo vrednost je zmožna takšne metamorfoze."⁵³

Kapital je na eni strani denar, na drugi blago. Navidez nekaj tretjega. Prav to nas zmede. Kapital ni ne eno ne drugo in vendar je tako eno kot drugo. Je torej to, kar se imenuje ^{zato} "presega-joče". Da bi lahko to presegaajoče mislili, smo prisiljeni misliti to, kar se na bazi subjektivne vrednostne teorije sploh ne da misliti: "absolutno vrednost". Nekaj, kar se enkrat kaže v podobni zlata - vendar ne da bi bilo s tem zlatom kot zlatom identično - potem zopet kot blago ali celo kot delovna sila. Zdi se, da se pri enostavni blagovni menjavi ta dilema ne zastavlja: blago se prikazuje kot reč in se kot takšno razlikuje od druge reči - zlata. Tukaj se še zdi, da se lahko odpovemo analizi "notranjega odnosa" in "notranjega gibanja". Toda pri kapitalu smo že prisiljeni konstruirati abstraktno vrednostno vsoto, ki z zlatom kot zlatom ne sme biti identična, ker se mora "utelesiti" tudi v drugih kapitalnih dobrinah. "Ves kapital se nahaja v stalni menjavi podobe", piše Zwiedeneck.⁵⁴ Presenetiti pa nas mora, če govorijo zastopniki subjektivne ekonomske teorije o "menjavi podobe", če recipirajo Marxovo formulo obrata D_1-B-D_2 , ne znajo pa imenovati tistega subjekta, ki lahko izpolni to "menjavo podobe".

Problemske vsebine vrednostne forme ni moč spraviti s sveta tako, da se ignorira Marxovo rešitev in prikaz. Izkaže se namreč, da kritiki teorije delovne vrednosti občasno v samokritičnem uvidu ugotovijo nerešljivost prav tistih problemov, ki predstavljajo predmet od teh kritikov ignorirane analize vrednostne forme. Brez zavestnosti odnosa med ravnokar še kritizirano, kot "metafizično dogmo" zavrženo objektivno vrednostno teorijo in med kvalitativni-

mi vrednostnimi problemi, prikazanimi v naslednjih odstavkih, se eksemplarično kaže v razpravi Joan Robinsonove Doktrine ekonomske znanosti. Avtorica ne spozna, da s svojimi vprašanji po kvaliteti ekonomskih kvantitet in po bistvu ekonomskih temeljnih pojmov opisuje prav tisti problemski kompleks, okoli katerega kroži Marxovo mišljenje: "Še vedno je v navadi, da se konstruirajo modele, v katerih nastopajo kvantitete 'kapitala', ne da bi vsaj malo navedli, kvantiteta česa naj bi to bila. Tako kot se ponavadi s tem, da se riše diagrame, zaobide problem dati pojmu koristi praktično vsebino, tako se tudi s prevajanjem v algebro izmakne problemu, dati kvantiteti kapitala nek pomen. K je kapital, ΔK je investicija. Toda kaj je K? Kaj naj to pomeni? Seveda kapital. Imeti mora nek pomen, torej bomo nadaljevali z analizo in se ne bomo trudili z dlakocepskimi pedanti, ki želijo vedeti, kaj je mišljeno."⁵⁵ Joan Robinson razkriva paradoksalno situacijo modernega ekonomista, ki na eni strani razvije komplicirane matematične metode, da bi izračunal gibanja cen in denarja, na drugi strani pa pozablja razmišljati o tem, kaj naj bi bilo to, kar predstavlja predmet izračuna. Če ostanemo v načinu mišljenja Joan Robinsonove, potem se da njeno vprašanje, ki ga zoperstavlja moderni ekonomiji: "kvantiteta česa?", karakterizirati z njene lastne pozicije le kot "metafizično"; gre namreč prav za tisto zastavitev problema, ki je kot vprašanje po genezi "nadnaravne lastnosti" vrednost ali - kar pomeni isto - kot vprašanje po "substanci" vrednosti predmet Marxovih razmišljanj. Pozitivistični navadi, da se eliminira kvalitativne probleme - "denar in obrestna mera se izkažeta tako kot dobrine in kupna moč za nedojemljiva pojma, če ju zares poskušamo obdržati"⁵⁶ - ustreza tisti sloviti formalizem, ki ga Joan Robinson glosira na sledeč način: "Moderni zastopniki neoklasične ekonomije se zatekajo v vedno bolj komplicirane matematične manipulacije in se vedno bolj jezijo nad vprašanjem po njihovi domnevni vsebini."⁵⁷

Če se vodilni prikazi moderne denarne teorije omejujejo na to, da

definirajo denar kot "obče menjalno sredstvo", ostane še vedno odprto vprašanje, kaj predstavlja specifično razliko posebnega in občega menjalnega sredstva, blaga in denarja. Šele ko je njun odnos zapopaden kot enotnost v različnem, izgine tudi tisti "misterij", ki sili ekonomistično mišljenje, da izdaja denar za "ne-dojemljiv pojem".

Na sebi trivialen uvid, da je odnos med blagom in denarjem dojemljiv samo kot socialen, ne pa kot stvaren (dinglich) odnos, podajo tudi zastopniki subjektivne ekonomije. Izhajajoč iz ugotovitve, da je vsebina subjektivne vrednosti samo fizičen odnos med nekim subjektom in nekim objektom, Amonn pravilno ugotavlja: "V pojmu 'objektivne menjalne vrednosti' je izražen nek, po svojem bistvu od tega različen, objektivni odnos. To je socialen odnos."⁵⁸ Ta premislek naj prevede ekonomsko analizo v socialno. Socialni odnosi so za Amonna "zavestna dejstva" in "odnosi volje", tako kot država, družina, prijateljstvo itd. "Kapital, denar, podjetništvo so prav takšna socialna dejstva"⁵⁹. Kapital mu velja za "koncentrirano in abstraktno (...) neosebno socialno moč", podjetnik za "nosilca koncentrirane in individualne moči razpolaganja". Očitno je, da ta pojem ne zadošča svoji nameri, da bi sociološko razpustil (auflösen) ekonomske kategorije. "Abstraktna moč razpolaganja" je samo drugo ime za tisto ekonomsko stanje stvari, ki naj bo razloženo kot socialen odnos: za kupno moč. Tautološki opis ekonomskih kategorij zapelje Amonna, da razume kapital tako kot prijateljstvo in družino, zgolj kot "zavestno dejstvo" in "socialen odnos". Toda ta odločitev negira sam, ko ugotavlja, da je abstraktna moč razpolaganja nekaj, kar je vezano na "realne dobrine, vendar je kljub temu od njih bistveno različno". "Vezanost" na materialne dobrine pa abstraktno moč razpolaganja kvalitativno razlikuje od drugih socialnih odnosov, kakršni so prijateljstvo in družina. Tisto nekaj, kar je vezano na realne dobrine in vendarle hkrati od njih različno, postavlja seveda problem, ki se izmakne razumevanju pozitivističnih teorij delovanja: materialistično formo sinteze. Sociološka teorija, ki skuša izpeljati

družbene odnose iz zavestnega "medsebojnega nanašanja" različnih individuov in ki izdaja "refleksivnost" in "intencionalnost" za konstitutivne značilnosti socialnega delovanja, se mora zlomiti že na tem, da se ekonomske kategorije ne pustijo zreducirati na zavestne ali nezavedne vsebine. "Njihov (producentov) ,mind', njihova zavest lahko da res sploh ne ve, lahko da zanjo res ne eksistira, s čim je in fact določena vrednost njihovih blag ali s čim so določeni njihovi produkti kot vrednosti. Postavljeni so v razmere, ki določajo njihov ,mind', ne da bi morali to vedeti. Vsak lahko rabi denar kot denar, ne da bi vedel, kaj denar je. Ekonomske kategorije se sprevrnjeno zrcalijo v zavesti."⁶⁰

O p o m b e :

1. J. Schumpeter, Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie, Bern 1950, str. 44, 46 in 47.
2. Marx/Engels, Briefe über ,Das Kapital', Berlin 1954, str. 132.
3. Prim. k temu diskusijske prispevke O. Lendla in H. Schilarja k problematiki Odnosa blago-denar v socializmu (Ware-Geld-Beziehung im Sozialismus), v: Wirtschaftswissenschaften, 9. let., Berlin 1961.
4. Lenin, Aus dem philosophischen Nachlass, Berlin 1954, str. 99.
5. H. Marcuse, Zum Begriff des Wesens, v: Zeitschrift für Sozialforschung, 5. let., 1936, zv. 1, str. 21 sl.
6. R. Banfi, Probleme und Scheinprobleme bei Marx und im Marxismus, v: Folgen einer Theorie, Frankfurt/M. 1967, str. 172.
7. W. Jahn, Die Marxsche Wert- und Mehrwertlehre im Zerrspiegel bürgerlicher Ökonomen, Berlin 1968, str. 116 sl.
8. K. Korsch, Karl Marx, Frankfurt/M. 1967, str. 96.
9. F. Petry, Der soziale Gehalt der Marxschen Werttheorie, Jena 1916, str. 16. - Sartre spozna fragmentarni značaj nauka o blagovnem fetišizmu: "(...) teorija fetišizma, ki jo je Marx

začrtal v osnovnih potezah, ni bila nikoli polno razvita." V: Marxismus und Existenzialismus, Hamburg 1964, str. 64. Če konstantira Sartre "popolno nerazumevanje marksistov do drugih idej" - "ne razumejo dobesedno nobene besede do tistega, kar berejo" - potem zadane ta očitek tudi številne marksistične ekonomiste glede na njihovo nerazumevanje Marxovih tekstov. Njihova lastna problemska slepost je paradni primer za tisto "rečevno" mišljenje, ki ga očitajo subjektivni ekonomiji. Če govorijo o "dialektiki" in "postvarjenju", že menijo, da so oproščeni napora, "da bi z vrednostjo sploh kaj mislili". (Marx, Theorien über den Mehrwert, 3. del, Berlin 1962, str. 144). Pojmi kot 'substancia' vrednosti, 'realizacija', 'metamorfoza', 'pojavnna forma' se iznašajo z isto kategorialno brezzavestnostjo, ki jo je Marx očitil zastopnikom pozitivistične ekonomije.

- 9a. Zvezo med vrednostno in med denarno teorijo najbolj jasno poudarja Wygodski: "Marx je razumel razumevanje kategorije 'denar' kot kriterij za to, ali je bistvo vrednosti zares razumljeno". (Die Geschichte einer grossen Entdeckung, Berlin 1967, str. 54.)
10. Marx, Das Kapital, zv. 1, Berlin 1960, str. 80 in 81 (slov. izd., Ljubljana 1961, str. 87 in 88).
11. Ibid., str. 78 (str. 85).
12. Marx, Zur Kritik der politischen Ökonomie, Berlin 1958, str. 43 in 68.
13. Theorien..., 3. del, str. 162.
14. Marx, Das Kapital, zv. 1, n.n.m., str. 86, opomba (str. 94).
15. Ibid., str. 90, opomba (str. 97).
16. Cit. v: Marx, Theorien..., n.n.m., str. 140.
17. Cit. v: Marx, Theorien..., n.n.m., str. 130.
18. Cit. v: Marx, Theorien..., n.n.m. 141, 145.
19. Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie, Berlin 1953, str. 923.
20. Ibid., str. 923.
21. Theorien..., n.n.m., str. 156.
22. Ibid., str. 130, 135.
23. Marx, Zur Kritik... n.n.m., str. 45.

24. Marx, Das Kapital, n.n.m., str. 87. (str. 94)
25. Marx/Engels, Studienausgabe II, ed. I. Fetscher, Frankfurt/M. 1966, str. 274. Prim. str. 209 pričujočega ČASOPISA.
26. Marx, Zur Kritik..., n.n.m., str. 54.
27. Marx, Das Kapital, n.n.m., str. 85 sl. (str. 93).
28. Marx, Kritik des Gothaer Programms, Berlin 1955, str. 22. (Prim. MEID IV, Ljubljana 1968, str. 491.)
29. H. Marcuse, Vernunft und Revolution, Neuwied 1962, str. 260.
30. Marx/Engels, Briefe über ‚Das Kapital‘, Berlin 1954, str. 100.
31. Marc, Theorien..., 2. del, Berlin 1959, str. 155, 500.
32. Marx/Engels, Kleine ökonomische Schriften, Berlin 1955, str. 266. Prim. str. 139 pričujočega ČASOPISA.
33. Das Kapital, I, str. 57. (str. 63)
34. Ibid., str. 82. (str. 89)
35. Ibid., str. 109. (str. 119)
36. Marx, Grundrisse..., n.n.m., str. 680.
37. Ibid., str. 67, 69, 103, 63, 103.
38. Marx/Engels, Studienausgabe II, n.n.m., str. 227, 228. Prim. str. 183 pričujočega ČASOPISA.
39. Ibid., str. 229, 234. Prim. str. 184, 191-192 prič. ČASOPISA.
40. G. Simmel, Philosophie des Geldes, Berlin 1958, str. 24.
41. Th. W. Adorno, v: Sociologica II, Frankfurt/M. 1962, str. 217.
42. Marx, Grundrisse..., n.n.m., str. 61.
43. Ibid., str. 680.
44. Marx/Engels, Studienausgabe II, n.n.m., str. 226 (podčrtal Marx). Prim. str. 181 pričujočega ČASOPISA.
45. Marx, Das Kapital, n.n.m., str. 109 (str. ?)
46. Ibid., str. 99 (str. 107).

47. Marx, Grundrisse..., n.n.m., str. 177.
48. Ibid., str. 42 sl.
49. Ibid., str. 909.
50. Ibid., str. 134.
51. Zur Kritik..., n.n.m., str. 178.
52. Grundrisse..., n.n.m., str. 67 sl., 106.
53. W. Jahn, n.n.m., str. 332 ssl. Jahn pa ne da zadovoljujoče ocene argumentov E. Preiserja, ki definira kapital samo kot denarni kapital. Ne nazadnje gre Preiserju za to, da bi eliminiral pojem "metamorfoza": "Ne zdi se mi zelo smotrno ta enostavna stvarna stanja označiti kot metamorfoze kapitala ali jih zatemniti z drugimi slikami. Denar se ne more spremeniti v blago, ekonomsko življenje ni čarovniška predstava" (Bildung und Verteilung des Volkseinkommens, Göttingen 1963, str. 106). Ugotovitev, da izraža jezikovni paradoks paradoks dejanskosti, ostane toliko časa zgolj zagotavljanje, dokler ne more marksistična teorija pokazati, kakšni so tisti socialni odnosi, ki se nujno prikazujejo kot metamorfoza blaga in denarja. Seveda lahko podvomimo v to, da je vladajoče ekonomsko šolsko mnenje sposobno vztrajati na eliminiranju pojma realnega ali produktivnega kapitala v vseh delnih strokah. Schneider se priključuje Preiserjevemu mnenju, da lahko ekonomsko relevantne poteke eksaktno opišemo, ne da bi uporabljali pojem kapitala. V njegovem prikazu teorije rasti vstajata ravnokar še negirana pojma 'produktivni stvarni kapital' ('Erzeugersachkapital') in 'kapitalska glavnica' ('Kapitalstock') kot feniks iz pepela.
54. O. v. Zwiedeneck-Südenhorst, Allgemeine Volkswirtschaftslehre, Berlin 1932, str. 102.
55. J. Robinson, Doktrinen der Wirtschaftswissenschaft, München 1965, str. 85.
56. Ibid., str. 109. Nominalistična denarna teorija bi se morala ukvarjati z nenavadnim fenomenom, "da se imena, ki jih dobijo določeni alikvotni utežni deli zlata (plemenite kovine), funt, shilling, pence itd., po nekem nerazložljivem procesu obnašajo kot samostojna glede na substanco, katere ime so" (Marx, Grundrisse..., n.n.m., str. 684). Za razliko od utemeljiteljev nemetalistične denarne teorije, ki jih je tisti 'nerazložljivi proces' še zmedel, ni ta problem za moderne učbenike denarne teorije niti omembe vreden. Knapp je vendarle ugotovil: "Pravo definicijo plačilnega sredstva bi bilo težko dati" (cit. v: K. Elster, Die Seele des Geldes, Jena 1923, str. 4). Po mnenju svojega učenca Elsterja je mislil, "da je treba pojem plačilnega sredstva, katerega definicija

se mu noče posrečiti, imeti za enega tistih zadnjih izvirnih pojmov, ki niso več dostopni nobeni nadaljnji definiciji" K. Elster, n.n.m., str. 4 sl.). Elster sam govori o problemu gospodarstva par excellence, "v katerega razrešitev ne morem verjeti. (...) Notranji psihični odnosi človeka do predmetov gospodarstva - korist, kot tisti užitek, za katerim stremi gospodarstvenik (...), ta psihična stanja ne zmorejo nikoli priti do številčnega izraza. Ti odnosi pripadajo dvema čisto različnima svetovoma: vrednost in število, to pomeni: cena". Zastopniki subjektivne vrednostne teorije po njegovem tu stojijo "pred enim tistih problemov, ki jih človeško pojmovanje ne more več zapopasti". (K. Elster, n.n.m., str. 52 sl.)

57. Ibid., str. 156.

58. A. Amonn, Volkswirtschaftliche Grundbegriffe und Grundprobleme, Bern 1944, str. 134.

59. A. Amonn, Objekt und Grundbegriff der Nationalökonomie, Wien 1911, str. 409 ssl. - Novejši poskusi izdelati "družbeno teorijo denarja" (Gerloff) ali konstituirati "nacionalno ekonomijo kot sociologijo" (Albert) ne presežejo Amonnove pozicije. Po Albertu vodi "sociološka interpretacija problematike cene (...) od vrednostne teorije k analizi moči (...) Fenomen moči (...) postane tako centralni problem nacionalne ekonomije, ki jo je treba pojmovati kot integralni sestavni del sociologije" (H. Albert, Marktsoziologie und Entscheidungslogik, Neuwied 1965, str. 496).

60. Theorien..., 3. del, n.n.m., str. 164.

Prevedeno iz: Beiträge zur marxistischen Erkenntnistheorie, ed. A. Schmidt, Frankfurt/M. 1969 (Suhrkamp), str. 126-152.

Prevedel R. Riha

UVODNO POJASNILO

Pričujoča dva preveda: Vrednostna forma iz dodatka prvi izdaji Kapitala I (1867) in pa prvo poglavje Blago po tekstu prve izdaje bosta slovenskemu bralcu pomagala, da se študijsko poglubi v tematiko, ki je metodološko izredno pomembna in za razumevanje izredno težavna. Skupaj s svojo kasnejšo vzporednico - drugo nemško izdajo - ki jo že imamo v slovenskem prevodu (Cankarjeva založba, Ljubljana 1961) bosta preveda olajšala razumevanje dialektične misli Karla Marxa, s tem, da jo bosta pokazala v njenem razvoju, skratka dialektično. Čas je namreč, da se poslovimo od nekdanjega ideala - študija zadnje avtorjeve izdaje - in da namesto tega študiramo misel v zaporedju njenih informacij, v njenem razvoju in preoblikovanju, v njeni dinamiki.

Prvo poglavje Kapitala I je tisto poglavje, v katerem je bralec neposredno soočen z novo, dialektično metodo; to je poglavje, v katerem mu je prikazana celična oblika kapitalistične produkcije, iz katere slede vse ostale (prim. Lenin, Filozofski zapisi, str. 80). Tudi Marx sam je bil soočen s težavo, kako sploh vpletati bralca v zapleteno vsebino. V prvi izdaji Kapitala je to naredil precej drugače kot pa v francoskem prevodu in v drugi nemški izdaji. Ko je Lenin pred dobrimi šestdesetimi leti zapisal, da Marx ni sicer zapustil Logike z veliko začetnico, zapustil pa je logiko Kapitala, ni mogel niti slutiti še ene osupljive vzporednice: da sta tako Heglova Znanost logike kot Marxov Kapital nastala sprva v močno drugačni verziji, kot pa je kasneje učinkovala, in da bosta prvotni verziji Znanosti logike I in Kapitala I skoraj istočasno spet postali aktualni: prva z Wielandovo izdajo 1966, druga pa najprej s ponatisom Vrednostne forme v Kleine ökonomische Schriften, Berlin (DDR) 1955, nato pa s ponatisom prve verzije poglavja o blagu v drugem zvezku Fetscherjevega izbora (Marx-Engels: Studienausgabe II, Frankfurt/M, 1966).¹

¹ Žal pa prva izdaja Kapitala I v Evropi še ni bila ponatisnjena v celoti in je zato nedostopna skoraj vsem raziskovalcem.

Z nekaj najnujnejšimi podatki nam je nakazati razvoj Kapitala: Marx najprej nadaljuje s Kritiko politične ekonomije, katere prvi dve poglavji sta dobili tudi knjižno verzijo (Prispevek h kritiki politične ekonomije, 1859 pri založbi Duncker). Deli tega nadaljevanja so bili izdani v nadaljevanju Kapitala in zlasti Teorij o presežni vrednosti. Nato je Marx po več vmesnih poskusih spremenil načrt in začel pisati Kapital. Pra-Kapital je imel šest poglavij; prvih pet je sprejel potem predelanih v prvi del prve izdaje. Ta poglavja ustrezajo odsekom (ne poglavjem!) druge izdaje. Šesto poglavje z naslovom Rezultati neposrednega produkcijskega procesa naj bi bilo most'k drugemu delu; ostalo je v rokopisu, Engels ga v zgradbo II. dela ni mogel vključiti, ker se je ravnal po Marxovih rokopisih za II. del, objavljeno je bilo šele 1933 v II(V) zvezku Arhiva Marksa i Engel'sa (AME) dvojezično, od 1968 obstoji tudi fotomehanični ponatis (Verlag Neue Kritik, Frankfurt, samo nemško besedilo).

Prvi izdaji prvega dela Kapitala (1867 pri založbi Meissner, Hamburg) je kmalu sledila močno spremenjena francoska (v snopičih, 1872-75), ki jo je Marx avtoriziral, nekoliko po tej se je ravnala tudi Marxova predelava za drugo nemško izdajo (1875). Nadaljnje izdaje so izšle šele po Marxovi smrti in so dopolnjene z nekaterimi pripombami; v besedilo Engels ni posegal, razen tega, da je odstranil tri ali štiri anglicizme, ki so kazili razumljivost (denimo "untergehen" v pomenu angleškega "undergo", kar Engels zamenja z "erleiden").

Druga izdaja se je od prve ločila zlasti po naslednjem: poglavja prve izdaje so prerasla v razdelke (odseke); tekst je bil razširjen, ponekod formulacije razvezane, nekoliko je bila reducirana raba heglovskih kategorij; najpomembnejši razloček pa je bil, da je Marx iz prvotnega (pod)poglavja o blagu in iz dodatka o vrednostni formi naredil novo celoto: Prvo poglavje: Blago. Ob tem je moral besedilo reducirati in izpustiti več pomembnih ponazoritev svoje misli.

Kot poroča Marx sam v predgovoru k prvi izdaji, je dodatek Vrednostna forma napisal na Kugelmannovo sugestijo (o tem govori tudi pismo Kugelmannu 13. julija 1867 - MEW 31,552). V vsebinskem oziru pa je na vsebino in obliko dodatka odločilno vplival Engels. Marx je dober mesec (12. aprila do 19. maja 1867) prebil na potovanju po Nemčiji, kjer se je dogovarjal z založnikom o izdaji Kapitala, nekaj časa pa je bil v gosteh pri zdravniku Ludwigu Kugelmannu. Takoj po vrnitvi se je oglasil pri Engelsu v Manchestru (21. maja do 2. junija), s katerim sta očitno prediskutirala tudi Kugelmannovo sugestijo, saj Marx takoj po vrnitvi (3. junija) pošilja Engelsu prvih pet stolpcev Kapitala in dodaja: "Lahko jih imaš about (okoli) 9-10 dni, nato pa mi moraš tudi natanko sporočiti Tvoje mnenje, katere točke v prikazu vrednostne forme je treba v dodatku za filistra specialno popularizirati" (MEW 31,301). Ta dodatek "za filistre" bo kasneje dobil manj posmehljive označbe. Engels na poziv odgovarja 16. junija. To pismo in Marxov odgovor 22. junija terjata, da ju navedemo čimbolj v celoti.

Engels: "Druga pola zlasti ima nekoliko stisnjen pečat turov (ein etwas gedrücktes Karbunkelgepräge), tega pa zdaj ni več mogoče spremeniti, in jaz menim, da z dodatkom ne boš pri tem nič opravil, zakaj filister pač te vrste abstraktnega mišljenja ni navajen in se zagotovo ne bo mukoma dokopal do njega vrednostni formi na ljubo. Kvečjemu bi veljalo tisto, kar je tu dobljeno dialektično, pokazati nekoliko bolj na široko historično, tako rekoč to na zgodovini preskusiti, čeravno je najnujnejše za to tudi že povedano; o tem pa imaš toliko gradiva, da zagotovo lahko narediš o tem čisto dober ekskurz, ki bo filistru po historični poti dokazal nujnost tvorbe denarja in proces, ki se pri tem dogaja.

Naredil si veliko napako, da miselnega toka teh abstraktnejših razvijanj niso ponazoril z več manjšimi pododdelki in separatnimi naslovi. Ta del bi bil moral obravnavati na isti način kot

Heglova Enciklopedija, s kratkimi paragrafi, vsak dialektični prehod podčrtan s posebnim naslovom in po možnosti vsi ekskurzi in голе ilustracije natisnjene s posebnimi črkami. Stvar bi bila videti nekolikanj šomoštrsko, razumevanje pa bi bilo za zelo velik razred bralcev bistveno olajšano. Populus, celo učeni, ravno na ta način mišljenja sploh ni več navajen, in tu jim je treba dati vsako olajšavo, ki je le mogoča.

V primerjavi s prejšnjim prikazom (Duncker)" - Prispevek h kritiki politične ekonomije - "je napredek v ostrini dialektičnega razvijanja zelo pomemben, v samem prikazu mi je marsikaj v prvi podobi bolj všeč. Zelo je škoda, da ravno pomembna druga pola trpi pod pritiskom turov. Tega pa se nič več ne da spremeniti, in kdor je sposoben dialektično misliti, to vendarle razume." (MEW 31, 303-4)

Marx: "Kar zadeva razvijanje vrednostne forme, sem Tvoj nasvet ubogal in ne ubogal, da bi se tudi v tem pogledu obnašal dialektično. Se pravi, 1) napisal sem dodatek, v katerem isto stvar prikazujem kolikor mogoče enostavno in kolikor mogoče šomoštrsko, in 2) sem po Tvojem nasvetu vsak stavek napredovanja razdelil na paragrafe itn., z lastnimi naslovi. V predgovoru pravim potem 'nedialektičnemu' bralcu, naj preskoči strani x-y in namesto tega bere dodatek". (Ta namig je v drugi izdaji predgovora seveda izpuščen.) "Tu ne gre le za filistra, temveč za vedoželjno mladino itdn. Mimo tega je stvar preveč odločilna za vso knjigo. Gospodje ekonomisti so doslej prezrli tisto nadvse enostavno, da je forma: 20 vatlov platna = 1 suknjič le nerazvita baza od 20 vatlov platna = 2 funta sterlinga, da torej najenostavnejša blagovna forma, v kateri vrednost blaga še ni izražena kot razmerje do vseh drugih blag, temveč le kot razločevano od njene lastne naturalne forme, vsebuje vso skrivnost denarne forme in s tem in nuce vseh meščanskih form delovnega produkta. Težavi razvijanja sem se v prvem prikazu (Duncker) izognil s tem, da dajem tisto pravo analizo vrednostnega izraza šele, potem ko se pojavi

razvit, kot denarni izraz." (MEW 31, 306)

Nekaj dni zatem (27. junija) razgrne Marx tudi členitev "Dodatka k poglavju I, 1. Vrednostna forma" (MEW 31, 314-6, prim. prevod str. 164). Ta členitev v nekaterih nadrobnostih odstopa od naslovov v Dodatku. Engles ima šele v začetku septembra priložnost brati dodatek, potem ko mu je Marx 4. sept. poslal korekture. Tudi njegova sklepna ocena potrjuje splošni vtis, ki ga je mogoče dobiti iz navedene korespondence: "Zastran Tvojega dodatka o vrednostni formi ti čestitam. V tej obliki je brought home to the most rebellious understanding /dojemljiv tudi razumu, ki se najbolj otepa/." (MEW 31, 341)

Ko je Marx za drugo izdajo združil oba teksta v novo podobo prvega poglavja, je črtal tudi obsežnejše pasaže iz obeh sestavin. Na drugih mestih pa je prvotno dikcijo razširil in poenostavil. Ekskurz o fetišizmu je npr. prvotno iz dodatka, odkoder je bil deloma dobesedno prevzet v drugo izdajo, medtem ko pasaže o sprevračanju konkretnega v izraz abstraktnega niso v celoti prešla v drugo izdajo. Prva verzija poglavja o blagu je bila tudi mestoma krajšana, odpadle so celo nekatere pripombe pod črto. Vse to dokazuje, da imamo pred seboj dve dokaj različni verziji teksta, ki bi ju ne mogli vzporediti na običajni način z navajanjem odstopanj pod črto, temveč je potrebna vzporedna izdaja - pa tudi vzporeden študij.

Božidar Debenjak

(262) Analiza blaga je pokazala, da je dvojno, uporabna vrednost in vrednost. Da bi tedaj kaka reč imela blagovno formo, mora imeti dvojno formo, formo uporabne vrednote in formo vrednote. Forma uporabne vrednote je forma blagovnega telesa samega, železo, platno itn., njegova otipljivo čutna forma bivanja. To je naturalna forma blaga. Vrednostna forma blaga je nasprotno njegova družbena forma.

Kako se pa vrednost blaga izraža? Kako torej vrednost dobi lastno pojavno formo? Čez razmerje različnih blag. Da bi pravilno analizirali formo, vsebovano v takšnem razmerju, moramo izhajati od njene najenostavnejše, najbolj nerazvite podobe. Najenostavnejše razmerje kakega blaga je očitno njegovo razmerje do enega samega drugega blaga, vseeno katerega. Razmerje dveh blag daje torej najenostavnejši vrednostni izraz za kako blago.

I. Enostavna vrednostna forma

20 vatlov platna = 1 suknjič

ali

20 vatlov platna je vrednih 1 suknjič

Skrivnost vse vrednostne forme mora tičati v tej enostavni vrednostni formi. Njena analiza je torej tista prava težava.

Parag. 1. Pola vrednostnega izraza: relativna vrednostna forma in ekvivalentska forma

V enostavnem vrednostnem izrazu imata blagovni zvrsti "platno" in "suknjič" očitno različni vlogi. Platno je blago, ki

izraža svojo vrednost v blagovnem telesu, različnem od sebe, v suknjiču. Po drugi strani služi vrsta blaga "suknjič" kot material, v katerem je izražena vrednost. Eno blago ima aktivno, drugo pasivno vlogo. O blagu zdaj, ki izraža svojo vrednost v drugem blagu, pravimo: njegova vrednost je prikazana kot relativna vrednost. O drugem blagu pa, tu o suknjiču, ki rabi za material vrednostnega izraza, pravimo: funkcioniira kot ekvivalent onega prvega blaga, ali, nahaja se v ekvivalentski formi.

Ne da bi analizirali še kaj globlje, so že vnaprej jasne te točke:

a) Neločljivost obeh form

Relativna vrednostna forma in ekvivalentska forma sta skupaj spadajoča medsebojno se pogojujoča, neločljiva momenta istega vrednostnega izraza.

b) Polarnost teh dveh form

Po drugi strani sta tidve formi med seboj se izključujoča ali zoperstavljena ekstrema, tj. pola, istega vrednostnega izraza. Porazdelita se vedno na različni blagi, ki ju vrednostni izraz nanaša drugo na drugo. Vrednosti platna ne morem denimo izraziti v platnu. 20 vatlov platna = 20 vatlov platna ni nikakršen vrednostni izraz, temveč izraža le neki kvantum uporabnega predmeta platno. Vrednost platna je torej lahko izražena le v drugem blagu, tj. le relativno. Relativna vrednostna forma platna torej predpostavlja, da se katerokoli drugo blago nahaja njemu v ekvivalentski formi. Po drugi strani se to drugo blago, tu suknjič, ki figurira kot ekvivalent platna, se torej nahaja v ekvivalentski formi, ne more hkrati nahajati v relativni vrednostni formi. Ne izraža ona svoje vrednosti.

Daje le material vrednostnemu izrazu drugega blaga.

- (264) Kajpak pa vključuje izraz: 20 vatlov platna = 1 suknjič ali 20 vatlov platna je vrednih 1 suknjič tudi povratni // odnos: 1 suknjič = 20 vatlov platna ali 1 suknjič je vreden 20 vatlov platna. Ampak to enačbo moram vendarle obriniti, da bi vrednost suknjiča izrazil relativno, brž ko pa to naredim, postane platno ekvivalent namesto suknjiča. Isto blago torej ne more v istem vrednostnem izrazu hkrati nastopati v obeh formah. Ti se nasprotno polarno izključujeta.

Zamislimo si menjalno kupčijo med producentom platna A in producentom suknjičev B. Preden si sežeta v roko, reče A: 20 vatlov platna je vrednih 2 suknjiča (20 vatlov platna = 2 suknjiča), B pa pravi: 1 suknjič je vreden 22 vatlov platna (1 suknjič = 22 vatlov platna). Naposled po dolgem barantanju sta zgovorjena. A reče: 20 vatlov platna je vrednih 1 suknjič, in B reče: 1 suknjič je vreden 20 vatlov platna. Tu se nahajata zdaj oba, platno in suknjič, hkrati v relativni vrednostni formi in v ekvivalentni formi. Ampak, notabene, za dve različni osebi in v dveh različnih vrednostnih izrazih, ki le hkrati stopita na svet. Za A se njegovo platno - saj zanj iniciativa izhaja od njegovega blaga - nahaja v relativni vrednostni formi, blago drugega, suknjič, pa v ekvivalentski formi. S stališča B je prav narobe. Isto blago torej nikoli nima, torej tudi v tem primeru ne, obeh form hkrati v istem vrednostnem izrazu.

c) Relativna vrednost in ekvivalent sta le formi vrednosti

Relativna vrednost in ekvivalent sta le formi blagovne vrednosti. Ali se kako blago nahaja v eni formi ali pa v polarno nasprotni, je odvisno izključno od njegovega mesta

v vrednostnem izrazu. To prav posebno bije v oči v enostavni vrednostni formi, ki smo jo tu najpoprej obravnavali. Po vsebini se tadva izraza

1. 20 vatlov platna = 1 suknjič, ali 20 vatlov platna je vrednih 1 suknjič,
2. 1 suknjič = 20 vatlov platna, ali 1 suknjič je vreden 20 vatlov platna

(265) sploh ne razlikujeta. Po formi pa nista le /različna, temveč sta nasprotna. V izrazu 1) je vrednost platna izražena relativno, zato se nahaja v relativni vrednostni formi, medtem ko je istočasno vrednost suknjiča izražena kot ekvivalent. Nahaja se torej v ekvivalentski formi. Če zdaj obrnem izraz 1), dobim izraz 2). Blagi zamenjata mesti, in takoj je suknjič v relativni vrednostni formi, platno pa v ekvivalentski formi. Ker sta zamenjali zadevni mesti v istem vrednostnem izrazu, sta zamenjali vrednostno formo.

Parag. 2. Relativna vrednostna forma

a) Razmerje enakosti

Ker je platno tisto, ki naj izrazi svojo vrednost, izhaja iniciativa od njega. Ono stopi v razmerje do suknjiča, tj. do kateregakoli drugega, od platna drugovrstnega blaga. To razmerje je razmerje enačenja (Gleichsetzung). Baza izraza 20 vatlov platna = 1 suknjič je dejansko: platno = suknjič, kar se z besedami izraženo pravi le: zvrst blaga suknjič je enake narave, enake substance z različno od nje zvrstjo blaga platno. To ponavadi spregledujejo, ker vso pozornost priteguje kvantitativno razmerje, tj. določena proporcija, v kateri je ena zvrst blaga zenačena z drugo. Pozabljajo, da količine različnih reči lahko kvan-

titativno primerjamo šele po tem, ko smo jih reducirali na isto enoto. Le kot izrazi iste enote so istoimenske, torej soizmerljive količine. V gornjem izrazu se torej obnaša platno do suknjiča kot do sebi enakega, ali, suknjič se na platno nanaša kot reč iste substance, po bistvu enak. Je torej z njim kvalitativno zenačen.

b) Vrednostno razmerje

Suknjič je isto kot platno le, kolikor sta oba vrednoti. Da se torej platno obnaša do suknjiča kot sebi enakega ali da je suknjič kot reč iste substance zenačen s platnom, izraža to, da suknjič v tem razmerju velja za vred-
 (266) noto. S platnom je zenačen, kolikor// le-to prav tako je vrednota. Razmerje enakosti je torej vrednostno razmerje, vrednostno razmerje pa je predvsem izraz vrednosti ali biti-vredno (Wertseins) blaga, ki izraža svojo vrednost. Kot uporabna vrednota ali blagovno telo se platno razlikuje od suknjiča. Njegova vrednosit (Wertsein) pa pride na plano, se izrazi v razmerju, v katerem se neka druga zvrst blaga, suknjič, z njim zenačuje ali velja za po bistvu enako z njim.

c) Kvalitativna vsebnost relativne vrednostne forme,
vsebovane v vrednostnem razmerju

Vrednota je suknjič le, kolikor je rečevni izraz človeške delovne sile, porabljene v njegovi produkciji, torej galerta abstraktnega človeškega dela - abstraktnega dela, ker se abstrahira od določenega, koristnega, konkretnega značaja dela, vsebovanega v njem, človeškega dela, ker delo tu šteje le kot porabljanje človeške delovne sile nasploh. Platno se torej ne more do suknjiča obnašati kot do vrednote (Wertding) ali pa se ne more nanašati na suknjič kot vrednoto (Wert), ne da bi se nanašalo nanj kot na telo, katerega edina snov sestoji iz človeškega

dela. Toda kot vrednota je platno galerta istega človeškega dela. Znotraj tega razmerja reprezentira torej telo suknjič vrednostno substanco, ki je platno z njim skupna, tj. človeško delo. Znotraj tega razmerja velja torej suknjič le za podobo vrednosti, torej tudi za vrednostno podobo platna, za čutno pojavno formo platenske vrednosti. Tako se s pomočjo vrednostnega razmerja vrednost enega blaga izrazi v uporabni vrednosti drugega blaga, tj. v drugem blagovnem telesu, drugačnem od sebe.

d) Kvantitativna določenost relativne vrednostne forme, vsebovane v vrednostnem razmerju

20 vatlov platna pa ni le vrednost sploh, tj. strdina človeškega dela, temveč je vrednost določene velikosti, tj. v njem je upredmeten določen kvantum človeškega dela. V vrednostnem razmerju platna do suknjiča se torej blagovna zvrst suknjič ne zenačuje le kvalitativno (267) s platnom kot vrednostno telo nasploh, temveč določen kvantum tega vrednostnega telesa, 1 suknjič, ne 1 ducat itn., zato ker v 1 suknjiču tiči ravno toliko vrednostne substance ali človeškega dela kot v 20 vatlih platna

e) Celota relativne vrednostne forme

Z relativnim vrednostnim izrazom dobi torej prvič vrednost blaga formo, razločevano od svoje lastne uporabne vrednosti. Uporabna forma tega blaga je npr. platno. Svojo vrednostno formo pa ima v svojem razmerju enakosti s suknjičem. S tem razmerjem enakosti postane drugo, čutno od njega razločevano blagovno telo zrcalo njegove lastne vrednovitosti (Wetsein), njegova lastna vrednostna podoba. Tako dobi vrednostno formo, razločevano od svoje naturalne forme, neodvisno in samostojno.

Drugič pa, kot vrednost določene velikosti, kot določena vrednostna količina, je kvantitativno merjeno s kvantitativno določenim razmerjem ali proporcijo, v kateri je drugo blagovno telo zenačeno z njim.

Parag. 3. Ekvivalentska forma

a) Forma neposredne zamenljivosti (Austauschbarkeit)

Kot vrednote so vsa blaga enakoveljavni, drug z drugim namestljivi ali zamenljivi (vertauschbar) izrazi iste enote, človeškega dela. Blago je zatorej sploh zamenljivo (austauschbar) za drugo blago, kolikor ima formo, v kateri se pojavi kot vrednota. Blagovno telo je neposredno zamenljivo z drugim blagom, kolikor njegova neposredna forma, tj. njegova lastna telesna ali naturalna forma nasproti drugemu blagu predstavlja vrednost ali velja za vrednostno podobo. To lastnost ima suknjič v vrednostnem razmerju platna do njega. Vrednost platna bi sicer ne bila izrazljiva v reči suknjič. Da ima torej blago sploh ekvivalentsko formo, se pravi le: Zaradi svojega mesta v vrednostnem izrazu velja njegova lastna naturalna forma za vrednostno formo za drugo blago ali ima formo neposredne zamenljivosti z drugim blagom. Ni mu torej treba šele privzeti forme, (268) razločevane od svoje neposredne naturalne forme, da bi se // pojavi drugemu blagu kot vrednost, veljalo kot vrednost in nanj učinkovalo kot vrednost.

b) Kvantitativna določenost ni vsebovana v ekvivalentski formi

Da je reč, ki ima formo suknjič, neposredno zamenljiva s platnom, ali da je reč, ki ima formo zlató, neposredno zamenljiva z vsemi drugimi blagi - ta ekvivalentska forma kake reči sploh ne vsebuje nobene kvantitativne določenosti.

Temu nasprotni zmotni nazor izvira iz naslednjih vzrokov:

Prvič: Blago, npr. suknjič, ki služi za material za vrednostni izraz platna, je znotraj takšnega izraza tudi vselej kvantitativno določeno, denimo 1 suknjič in ne 12 suknjičev itn. A zakaj? Ker 20 vatlov platna v svojem relativnem vrednostnem izrazu ni le izraženih kot vrednost sploh, temveč je hkrati merjeno kot določen vrednostni kvantum. Da pa 1 suknjič in ne 12 suknjičev vsebuje toliko dela kot 20 vatlov platna, da je zato zenačeno z 20 vatli platna, nima sploh nič opraviti z značilno lastnostjo blagovne zvrsti suknjič, da je neposredno zamenljiva za blagovno zvrst platno.

Drugič: Če je 20 vatlov platna kot vrednost določene velikosti izraženih v 1 suknjiču, je povratno tudi vrednostna količina 1 suknjiča izražena v 20 vatlih platna, torej prav tako kvantitativno merjena, a le indirektno, z obrnitvijo izraza, ne po tem, da suknjič igra vlogo ekvivalenta, temveč po tem, da nasprotno v platnu prikazuje relativno svojo lastno vrednost.

Tretjič: Formulo 20 vatlov platna = 1 suknjič ali 20 vatlov platna je vrednih 1 suknjič lahko izrazimo tudi takole: 20 vatlov platna in 1 suknjič sta ekvivalenta, ali oba sta enako veliki vrednosti. Tu ne izražamo vrednosti katerega od obeh blag v uporabni vrednosti drugega. Nobeno od obeh blag zato ni postavljeno v ekvivalentsko formo. Ekvivalent (269) pomeni tu le po-velikosti-enak, potem ko sta obe reči // že poprej bili v naši glavi natiho reducirani na abstrakcijo vrednost.

c) Svojevrstnosti //Posebnosti// ekvivalentske forme

a) Prva svojevrstnost ekvivalentske forme: uporabna vrednost

postane pojavna forma svojega nasprotka, vrednosti

Naturalna forma blaga postane vrednostna forma. Toda, notabene, ta quidproquo se dogodi za kako blago B (suknjič ali pšenica ali železo itn.) le znotraj vrednostnega razmerja, v katero stopi do njega poljubno drugo blago B (platno itn.), le znotraj tega odnosa. Zase vzet, obravnavan izolirano, je suknjič le koristna reč, uporabna vrednota, čisto kot platno, njegova suknjiška forma je tedaj le forma uporabne vrednosti ali naturalna forma določene blagovne zvrsti. Ker pa se nobeno blago ne more nanašati na samo sebe kot ekvivalent, torej tudi ne more narediti svoje lastne naturalne kože za izraz svoje lastne vrednosti, se mora nanašati na drugo blago kot ekvivalent ali narediti naturalno kožo drugega blagovnega telesa za svojo lastno blagovno formo. To naj nam ponazori primer mere, ki pritiče blagovnim telesom kot blagovnim telesom, tj. kot uporabnim vrednotam. Glava sladkorja je telo in zato teška, ima torej težo, toda nobeni glavi sladkorja teže ne moremo videti ali otipati. Vzamemo tedaj razne kose železa, katerih teža je bila prej določena. Telesna forma železa, vzeta sama zase, je prav tako malo pojavna forma teže kot sladkorjeva telesna forma. Vendar pa, da bi izrazili glavo sladkorja kot težino ali težo, ga postavimo v utežno razmerje do železa. V tem razmerju velja železo za telo, ki ne predstavlja ničesar drugega kot težo ali utež. Kvantumi železa služijo zatorej kot utežna mera sladkorja in reprezentirajo nasproti sladkornemu telesu golo podobo teže, pojavno formo teže. To vlogo ima železo le znotraj razmerja, v katero stopa z njim sladkor ali katero koli drugo telo, katerega težo je treba poiskati. Ko bi obe ti telesni ne bili težki, ne bi mogli stopiti v to razmerje in bi eno ne moglo služiti za izraz teže (270) drugega. Če vržemo // oba na tehtnico, vidimo v resnici, da sta kot teža isto in zato v določeni proporciji tudi iste teže. Kot tu železno telo nasproti sladkorju zastopa le težo,

tako zastopa v našem vrednostnem izrazu suknjiško telo nasproti platnu le vrednost.

B) Druga svojevrstnost ekvivalentske forme: Konkretno delo postane pojavna forma svojega nasprotka, abstraktno človeškega dela

Suknjič velja v vrednostnem izrazu platna za vrednostno telo, njegova telesna ali naturalna forma torej kot vrednostna forma, tj. kot utelešenje brezrazličnega človeškega dela, človeškega dela nasploh. Delo pa, s katerim se naredi koristna reč suknjič in zadobi ta reč svojo določeno formo, ni abstraktno-človeško delo, človeško delo kar tako, temveč določena, koristna, konkretna zvrst dela - krojaško delo. Enostavna relativna vrednostna forma terja, da vrednost katerega blaga, denimo platna, izrazimo le v eni sami drugi zvrsti blaga. Katera pa ta druga zvrst blaga je, je za enostavno vrednostno formo povsem vseeno. Namesto v blagovni zvrsti suknjič bi bila platenska vrednost lahko izražena v blagovni zvrsti pšenica, ali pa namesto v blagovni zvrsti pšenica v blagovni zvrsti železo itn. A bodi suknjič, pšenica ali železo, vedno bi mu ekvivalent platna veljal za vrednostno telo, zatorej za utelešenje človeškega dela sploh. In vedno bi določena telesna forma ekvivalenta, najsi sibo suknjiča, pšenice ali železa, ostala utelešenje ne abstraktno človeškega dela, temveč določene, konkretne, koristne zvrsti dela, bodisi krojaškega dela ali kmečkega dela ali rudarskega dela. Določeno, konkretno, koristno delo, ki producira blagovno telo ekvivalenta, mora torej v vrednostnem izrazu vselej nujno veljati za določeno formo udejanjenja ali pojavno formo človeškega dela kar tako, tj. abstraktno človeškega dela. Suknjič recimo lahko velja kot vrednostno telo, torej kot utelešenje človeškega dela kar tako, kolikor krojaško delo velja kot določena forma, v kateri se porablja človeška // delovna sila ali v kateri se

udejanja abstraktno-človeško delo.

Znotraj vrednostnega razmerja in v njem zapopadenega vrednostnega izraza ne velja abstraktno-obče za lastnost konkretnega, čutno-dejanskega, temveč narobe, čutno-konkretnega velja za golo pojavno formo ali določeno formo udejanjenja abstraktno-občega. Krojaško delo, ki recimo tiči v ekvivalentu suknjič, znotraj vrednostnega izraza platna nima obče lastnosti biti tudi človeško delo. Narobe. Biti človeško delo velja za njegovo bistvo, biti krojaško delo le za pojavno formo ali določeno formo udejanjenja tega njegovega bistva. Ta quidproquo je neogiben, ker je delo, predstavljeno v delovnem produktu, tvoreče-vrednosti le, kolikor je brezrazlično človeško delo, tako da se delo, upredmeteno v vrednosti produkta, sploh ne razlikuje od dela, upredmetenega v vrednosti drugovrstnega produkta.

To sprevračanje, s katerim čutno-konkretno velja le za pojavno formo abstraktno-občega; ne pa abstraktno-obče narobe za lastnost konkretnega, je značilnost vrednostnega izraza. Hkrati pa otežuje njegovo razumevanje. Če pravim: Rimsko pravo in nemško pravo, to sta dve pravi, je to samoumevno. Če pa rečem: Pravo, ta abstraktum, se udejanja v rimskem pravu in v nemškem pravu, teh konkretnih pravih, postane zveza mistična.

γ) Tretja svojevrstnost ekvivalentske forme: Privatno delo postane forma svojega nasprotka, delo v neposredno družbeni formi

Delovni produkti ne bi postali blago, ko bi ne bili produkti samostojnih privatnih del, ki se opravljajo neodvisno drugo od drugega. Družbena povezava teh privatnih del eksistira snovno, kolikor so ta dela členi samorasle,

(272) družbene delitve dela in zato s svojimi // produkti zado-

voljujejo raznovrstne potrebe. iz katerih celokupnosti sestoji prav tako samosrasi sistem družbenih potreb. Ta snovna družbena povezanost privatnih del, ki se opravljajo neodvisno drugo od drugega, pa se posreduje zato, se udejavanja samó prek menjave njihovih produktov. Produkt privatnega dela ima zato družbeno formo le, kolikor ima vrednostno formo in tedaj formo zamenljivosti za druge delovne produkte. Neposredno družbeno formo ima, kolikor je njegova lastna telesna ali naturalna forma hkrati forma njegove zamenljivosti za drugo blago ali drugemu blagu velja kot vrednostna forma. To pa se, kot smo videli, za delovni produkt dogaja le tedaj, če se zaradi razmerja drugega blaga do njega nahaja v ekvivalentski formi ali nasproti drugemu blagu nastopa v vlogi ekvivalenta.

Ekvivalent ima neposredno družbeno formo, kolikor ima formo neposredne zamenljivosti za drugo blago, in to formo neposredne zamenljivosti ima, kolikor za drugo blago velja kot vrednostno telo; torej kot enak. Torej velja tudi v njem vsebovano določeno koristno delo kot delo v neposredno družbeni formi, tj. kot delo, ki ima formo enakosti z delom, vsebovanem v drugem blagu. Določeno, konkretno delo; denimo krojaško delo, ima lahko formo enakosti z drugovrstnim delom, vsebovanem v drugovrstnem blagu, denimo v platnu, samo tedaj, če njegova določena forma velja za izraz nečesa, kar dejansko tvori enakost raznovrstnih del ali tisto enako v njih. Enaka pa so le, kolikor so človeško delo sploh, abstraktno-človeško delo, tj. porabljanje človeške delovne sile. Ker torej, kot smo že pokazali, velja v ekvivalentu vsebovano določeno konkretno delo za določeno formo udejavanja ali pojavno formo abstraktno-človeškega dela, ima formo enakosti z drugim delom in je zato, čeravno privatno delo kot sleherno delo, ki producira blago, vendar delo v neposredno // družbeni formi. Ravno zato se prikazuje v produktu, ki je neposredno zamenljiv z drugim blagom.

Obe nazadnje razviti svojevrstnosti ekvivalentne forme postaneta še razumljivejši, če posežemo nazaj k velikemu raziskovalcu, ki je prvi analiziral vrednostno formo, tako kot toliko miselnih form, družbenih form in naravnih form, in večinoma srečneje od svojih modernih naslednikov. To je ARISTOTELES.

Najpoprej pravi ARISTOTELES jasno, da je denarna forma blaga le naprej razvita podoba enostavne vrednostne forme, tj. izraza vrednosti blaga v katerem koli drugem blagu, zakaj pravi:

"5 ležišč = 1 hiša" ("κλίμακ πέντε ἀντὶ οἰκίας")

"se ne razlikuje od"

"5 ležišč = toliko in toliko denarja" ("κλίμακ πέντε ἀντὶ . . . ὅσων εἰ πέντε κλίμακ")

Dalje sprevidi, da je vrednostno razmerje, v katerem tiči ta vrednostni izraz, že samo pogojeno, da je hiša kvalitativno zenačevana z ležiščem in da ti čutno različni reči brez takšne enakosti bistva ne bi mogle biti v nanašanju druga na drugo kot soizmerljivi količini. "Menjave", pravi, "ne more biti brez enakosti, enakosti pa ne brez soizmerljivosti. ("ὅσα ἰσότης μὴ ὅσος ἀναμετρήσις"). Tu pa se zdrzne in opusti nadaljnjo analizo vrednostne forme." Je pa v resnici nemogoče (τῆ μὲν οὖν ἀληθείᾳ ἀδύνατον), da bi tako različni reči bili soizmerljivi", tj. kvalitativno enaki. To zenačevanje more biti le nekaj, kar je tuje pravi naravi reči, torej le "zasilni pripomoček za praktično potrebo".

Aristoteles nam pravi torej sam, na čem se izjalovlja njegova nadaljnja analiza, namreč na pomanjkanju pojma vrednosti. Kaj je tisto enako, tj. skupna substanca, ki predstavlja (vorstellt) v vrednostnem izrazu ležišča hišo za ležišče? Kaj takega "v resnici ne more eksistirati", pravi Aristoteles. Zakaj? Hiša predstavlja nasproti ležišču neko

enako, kolikor predstavlja tisto, kar je v obojem ✓ v le-
74) žišču in v hiši, dejansko enako. In to je - človeško delo.

Da pa so v formi blagovnih vrednosti izražena vsa dela kot enako človeško delo in zato kot enakoveljavna, tega Aristoteles ni mogel razbrati iz vrednostne forme blag, ker je grška družba slonela na suženjskem delu, in zato imela neenakost ljudi in njihovih del za naravno bazo. Skrivnost vrednostnega izraza, enakost in enaka veljavnost vseh del, ker in kolikor so človeško delo nasploh, je mogoče dešifrirati šele, odkar ima pojem človeške enakosti že trdnost ljudskega predsodka. To pa je mogoče šele v družbi, v kateri je blagovna forma obča forma delovnega produkta, je torej tudi razmerje ljudi med seboj kot posestnikov blag vladajoče družbeno razmerje. Aristotelov genij blesti ravno v tem, da je v vrednostnem izrazu blag odkril razmerje enakosti. Le historična meja družbe, v kateri je živel, mu je preprečila razkriti, v čem pa "v resnici" sestoji to razmerje enakosti.

6) Četrta svojevrstnost ekvivalentske forme: Fetišizem blagovne forme je v ekvivalentski formi frapantnejši kot v relativni vrednostni formi

Da so delovni produkti, takšne koristne reči kot suknjič, platno, pšenica, železo itn., vrednote, določene vrednostne količine in sploh blaga, so lastnosti, ki jim seveda pritičejo le v našem občevanju, ne pa po naravi kot recimo lastnost biti težak ali zadrževati toploto ali hraniti. Toda znotraj našega občevanja se te reči obnašajo med seboj kot blaga. So vrednote, merljive so kot vrednostne količine, in njihova skupna vrednostna lastnost jih postavlja med seboj v vrednostno razmerje. Da je denimo 20 vatlov platna = 1 suknjič ali 20 vatlov platna vrednih 1 suknjič, to izraža le, da 1. raznovrstna dela, potrebna za

produkcijo teh reči, enako veljajo kot človeško delo; 2. da (275) se v njihovi produkciji porabljeni kvantum dela meri po določenih družbenih zakonih; in 3., da stopata krojač in tkalec v določeno družbeno produkcijsko razmerje. Določen družbeni odnos producentov je tisto, v čemer svoja razna koristna opravila (Arbeitsarten) zemačujejo kot človeško delo. Nič manj ni določen družbeni odnos producentov tisto, v čemer merijo velikost svojih del s trajanjem porabljanja človeške delovne sile. Toda znotraj našega občevanja se jim prikazujejo (erscheinen) ti družbeni značaji njihovih lastnih del kot družbene naravne lastnosti, kot predmetna določila delovnih produktov samih, enakost človeških del kot vrednostna lastnost delovnih produktov, mera dela z družbeno najnim delovnim časom kot vrednostna velikost delovnih produktov, končno družbeni odnos producentov prek njihovih del kot vrednostno razmerje ali družbeno razmerje teh reči, delovnih produktov. Ravno zato se mu prikazujejo delovni produkti kot blaga, čutno nadčutne ali družbene reči. Tako se svetlobni vtis kake reči na vidni živec ne predstavlja kot subjektivni dražljaj samega vidnega živca, temveč kot predmetna forma neke reči zunaj očesa. A pri videnju dejansko ena reč, zunanji predmet, meče luč na drugo reč, oko. To je fizično razmerje med fizičnima rečema. Nasprotno pa blagovna forma in vrednostno razmerje delovnih produktov med seboj nimata absolutno nič opraviti z njihovo fizično naravo in iz nje izhajajočimi rečevnimi odnosi. To je le določeno družbeno razmerje ljudi samih, ki tu zadobiva fantazmagorijsko formo razmerja reči. Da bi torej našli analogijo, se moramo zateči v megleno območje religioznega sveta. Tu se prikazujejo produkti človeške glave kot samostojne podobe, obdarjene z lastnim življenjem, tako da imajo razmerja med seboj in do ljudi. Tako je v blagovnem svetu s produkti (276) človeške roke. To imenujem fetišizem,// ki se lepi na delovne produkte, brž ko so producirani kot blaga, ki je torej neločljiv od blagovne produkcije.

Ta fetiški značaj pa prihaja osupljiveje na plano pri ekvivalentski formi kot pri relativni vrednostni formi. Relativna vrednostna forma blaga je posredovana, namreč z njegovim razmerjem do drugega blaga. S to vrednostno formo je vrednost blaga izražena kot nekaj povsem razlikovanega od njegovega lastnega čutnega bivanja. V njem leži hkrati, da je biti-vreden odnos, ki je reči sami tuj, da more torej biti njeno vrednostno razmerje do druge reči le pojavnna forma nekega za tem skritega družbenega razmerja. Prav narobe je z ekvivalentsko formo. Le-ta je ravno v tem, da telesna ali naturalna forma nekega blaga neposredno velja za družbeno formo, za vrednostno formo za drugo blago. Znotraj našega občevanja se prikazuje torej kot družbena naravna lastnost neke reči, kot lastnost, ki ji pritiče po naravi, da ima ekvivalentsko formo in da je zato tako kot je čutno tu, neposredno zamenljiva za druge reči. Ker pa znotraj vrednostnega izraza blaga A pritiče ekvivalentna forma po naravi blaga B, se zdi, da le-temu pripada po naravi tudi zunaj tega razmerja. Odtod denimo tudi skrivnostnost zlata, za katero se zdi, da ima poleg svojih drugih naravnih lastnosti - svetle barve, specifične teže, tega, da na zraku ne oksidira itn. - po naravi tudi ekvivalentsko formo ali družbeno kvaliteto, biti neposredno zamenljiv za vsako drugo blago.

Parag. 4. Brž ko se vrednost prikazuje samostojno, ima formo menjalne vrednosti

Vrednostni izraz ima dva pola, relativno vrednostno formo in ekvivalentsko formo. Kar zadeva najpoprej blago, ki funkcionira kot ekvivalent, velja za drugo blago kot vrednostna podoba, telo v neposredno zamenljivi formi - menjalna vrednost. Blago pa, katerega vrednost je izražena relativno, ima formo menjalne vrednosti, vtem ko je 1. njegovo biti-vredno razodeto z zamenljivostjo drugega // blagovnega telesa zanje, 2. njegova vrednostna velikost izražena s pro-

porcijo, v kateri se to drugo blago lahko zamenjuje zanje.
- Menjalna vrednost je tedaj sploh samostojna pojavna forma blagovne vrednosti.

Parag. 5. Enostavna vrednostna forma blaga je enostavna pojavna forma v njej vsebovanih nasprotij med uporabno vrednostjo in menjalno vrednostjo

V vrednostnem razmerju platna do suknjiča velja naturalna forma platna le za podobo uporabne vrednosti, naturalna forma suknjiča pa le za vrednostno formo ali podobo menjalne vrednosti. V blagu vsebovano notranje nasprotje med uporabno vrednostjo in vrednostjo je torej prikazano z zunanjim nasprotjem, tj. z razmerjem dveh blag, od katerih eno neposredno velja le za uporabno vrednost, drugo pa neposredno le za menjalno vrednost, ali v katerem sta obe nasprotni določili uporabne vrednosti in menjalne vrednosti polarno razdeljeni med blagoma. - Če rečem: Kot blago je platno uporabna vrednota in menjalna vrednota, je to moja sodba o naravi blaga, ki sem jo dobil z analizo. Nasprotno pa v izrazu 20 vatlov platna = 1 suknjič ali 20 vatlov platna je vrednih 1 suknjič pravi platno samo, da je 1. uporabna vrednota (platno), 2. od tega razločevana menjalna vrednota (suknjiču-enako) in 3. enotnost teh dveh razločkov, torej blago.

Parag. 6. Enostavna vrednostna forma blaga je enostavna blagovna forma delovnega produkta

Formo uporabne vrednote prinese delovni produkt s sabo na svet v svoji naturalni formi. Treba mu je le še vrednostne forme, da bi imel blagovno formo, tj. da bi se pojavljal kot enotnost nasprotij uporabna vrednost in menjalna vrednost. Razvoj vrednostne forme je torej identičen z razvojem blagovne forme.

Parag. 7. Razmerje med blagovno formo in denarno formo

Če na mesto 20 vatlov platna = 1 suknjič ali 20 vatlov platna je vrednih 1 suknjič postavimo formo 20 vatlov platna = 2 funta šterlinga ali 20 vatlov platna je vrednih 2 (278) funta šterlinga, // pokaže že prvi pogled, da denarna forma ni sploh nič drugega kot naprej razvita podoba enostavne vrednostne forme blaga, torej enostavne blagovne forme delovnega produkta. Ker je denarna forma le razvita blagovna forma, izvira očitno iz enostavne blagovne forme. Brž ko smo le-to doumeli, nam je treba torej le še obravnavati niz metamorfoz, ki jih mora preiti enostavna blagovna forma 20 vatlov platna = 1 suknjič, da bi zadobila podobo 20 vatlov platna = 2 funta šterlinga.

Parag. 8. Enostavna relativna vrednostna forma ali posamična ekvivalentska forma

Vrednostni izraz v suknjiču daje platno vrednostno formo, s katero se le kot vrednota loči od samega sebe kot uporabne vrednote. To formo postavlja tudi le v razmerju do suknjiča, tj. do katerekoli posamične od njega različne zvrsti blaga. A kot vrednost je isto kot vsa druga blaga. Njegova vrednostna forma mora torej biti forma, ki jo stavi v razmerje kvalitativne enakosti in kvalitativne proporcionalnosti do vseh drugih blag. - Enostavni relativni vrednostni formi kakega blaga ustreza enostavna ekvivalentska forma kakega drugega blaga. Ali pa, blago, v katerem je izražena vrednost, funkcionira tu le kot posamični ekvivalent. Tako ima suknjič v relativnem vrednostnem izrazu platna ekvivalentsko formo ali formo neposredne zamenljivosti le glede na to posamično zvrst blaga, platno.

Parag. 9. Prehod iz enostavne vrednostne forme v razvito vrednostno formo

Enostavna vrednostna forma stori, da je vrednost kakega blaga izražena v le enem, a vseeno katerem, blagu druge zvrsti. Je torej prav tako enostavni relativni vrednostni izraz platna, če je njegova vrednost izražena v železu ali v pšenici itd., kot če je izražena v blagovni zvrsti suknjič. Glede na to pač, ali stopa v vrednostno razmerje s to ali ono drugo zvrstjo blaga, nastajajo različni enostavni relativni vrednostni izrazi platna. Po možnosti ima prav toliko različnih enostavnih vrednostnih izrazov, kolikor eksistira (279) zvrsti blaga, ki se od njega // razlikujejo. V resnici torej njegov popolni relativni vrednostni izraz ne sestoji v kakem osamljenem enostavnem relativnem vrednostnem izrazu, temveč v vsoti njegovih enostavnih relativnih vrednostnih izrazov. Tako dobimo:

II. Totalno ali razvito vrednostno formo

20 vatlov platna = 1 suknjič ali
 = 10 funtov čaja ali
 = 40 funtov kave ali
 = 1 četrtnjak pšenice ali
 = 2 unči zlata ali
 = 1/2 tone železa ali
 = itd.

Parag. 1. Neskončnost niza

Ta niz enostavnih relativnih vrednostnih izrazov je že po naravi mogoče vsakič podaljšati ali se nikoli ne sklene. Vedno namreč nastopajo nove zvrsti blaga, in vsaka nova zvrst blaga je material za nov vrednostni izraz.

Parag. 2. Razvita relativna vrednostna forma

Vrednost kakega blaga, denimo platna, je zdaj predstavljena v vseh drugih elementih blagovnega sveta. Vsako drugo blagovno telo postane zrcalo platenske vrednosti. Tako se ta vrednost sama šele zares pojavi kot strdina brezrazličnega človeškega dela. Zakaj delo, ki tvori vrednost platna, je zdaj izrecno prikazano kot delo, kateremu enako-velja (gleichgilt) vsako drugo človeško delo, kakršna že je njegova naturalna forma in naj se upredmetuje zatorej v suknjiču ali pšenici ali železu ali zlatu. S svojo vrednostno formo je platno zatorej zdaj tudi v družbenem razmerju ne več z le eno posamično drugo zvrstjo blaga, temveč z blagovnim svetom. Kot blago je platno državljan tega sveta. Hkrati pa je vsebovano v brezkončnem nizu izrazov blagovne vrednosti to, da je ravnodušna (gleichgültig) do sleherne posebne forme uporabne vrednote, v kateri se pojavlja.

Parag. 3. Posebna ekvivalentska forma

Sleherno blago, suknjič, čaj, pšenica, železo itn., velja v vrednostnem izrazu platna kot ekvivalent in zato kot vrednostno telo. Posebna naturalna forma vsakega od teh blag je (280) zdaj posebna // ekvivalentska forma poleg mnogih drugih. Ravno tako veljajo mnogotere v različnih blagovnih telesih vsebovane določene konkretne, koristne zvrsti dela zdaj za prav toliko posebnih form udejanjenja ali pojavljanja človeškega dela kar tako.

Parag. 4. Hibe razvite ali totalne vrednostne forme

Prvič je relativni vrednostni izraz platna nezgotovljen, ker se njegov niz prikazovanja nikoli ne sklene. Drugič se stoji iz pisanega mozaika nepovezanih in raznovrstnih vrednostnih izrazov. Če je naposled, kar se mora zgoditi, rela-

tivna vrednost slehernega blaga izražena v tej razviti formi, je relativna vrednostna forma slehernega blaga neskončen niz vrednostnih izrazov, različen od relativne vrednostne forme slehernega drugega blaga. - Hibe razvite relativne vrednostne forme se reflektirajo v ustrezajoči ji ekvivalentski formi. Ker je naturalna forma vsake posamične zvrsti blaga tu posebna ekvivalentska forma poleg neštetih drugih posebnih ekvivalentskih form, eksistirajo sploh le omejene ekvivalentske forme, od katerih vsaka izključuje drugo. Prav tako je določena, konkretna, koristna zvrst dela, vsebovana v vsakem posebnem blagovnem ekvivalentu, le posebna, torej ne izčrpna pojavna forma človeškega dela. Le-to ima svojo popolno ali totalno pojavno formo sicer v celokupnem obsegu (Gesamtumkreis) teh posebnih pojavnih form. Toda tako nima nobene enotne pojavne forme.

Parag. 5. Prehod iz totalne vrednostne forme v občo vrednostno formo

Totalna ali razvita relativna vrednostna forma pa sestoji le iz vsote enostavnih relativnih vrednostnih izrazov ali enačb prve forme, denimo

20 vatlov platna = 1 suknjič

20 vatlov platna = 10 funtov čaja - itd.

Vsaka od teh enačb pa povratno vsebuje tudi identično enačbo

1 suknjič = 20 vatlov platna

10 funtov čaja = 20 vatlov platna - itd.

(281) In res: Če posestnik platna zamenjuje svoje blago za mnoga druga blaga in izraža zato vrednost svojega blaga v nizu drugih blag, mora tudi teh mnogo drugih posestnikov blag svojega blaga zamenjevati za platno in zato vrednosti svojih različnih blag izražati v istem tretjem blagu, v platnu. - Če torej niz

20 vatlov platna = 1 suknjič = 10 funtov čaja ali = itd.

drnemo, tj. izrazimo tisti povratni odnos, ki je v nizu že na sebi, implicitno, vsebovan, dobimo:

III. Občo vrednostno formo

<u>1 suknjič</u>	=	}	<u>20 vatlov platna</u>
<u>10 funtov čaja</u>	=		
<u>40 funtov kave</u>	=		
<u>1 četrtnjak pšenice</u>	=		
<u>2 unči zlata</u>	=		
<u>1/2 tone železa</u>	=		
<u>x blaga A</u>	=		
<u>itd. blaga</u>	=		

Parag. 1. Spremenjena podoba relativne vrednostne forme

Relativna vrednostna forma ima zdaj čisto spremenjeno podobo. Vsa blaga izražajo svojo vrednost 1. enostavno, namreč v enem samem drugem blagovnem telesu, 2. enotno, tj. v istem drugem blagovnem telesu. Njihova vrednostna forma je enostavna in skupna, tj. obča. Vsem raznovrstnim blagovnim telesom velja zdaj platno za skupno jim in občo vrednostno podobo. Vrednostna forma blaga, tj. izraz njegove vrednosti v platnu, se zdaj ne le razlikuje kot vrednost od njegovega lastnega bivanja kot uporabnega predmeta, tj. od svoje lastne naturalne forme, temveč jo nanaša hkrati kot vrednost na vsa druga blaga, na vsaj blaga kot sebi enaka. Zato ima v tej vrednostni formi obče družbeno formo.

(282) Šele s svojim občim značajem ustreza vrednostna forma pojmu vrednosti. Vrednostna forma je morala biti forma, v kateri se blaga pojavi drugo za drugo kot gola strdina brezrazličnega, enakovrstnega, človeškega dela, tj. kot rečevni izrazi iste delovne substance. To je zdaj doseženo. Zakaj vsa so izražena kot materiatura istega dela, dela, vsebovanega

v platnu, ali kot ista materiatura dela, namreč kot platno. Tako so kvalitativno zenačena.

Obenem so kvantitativno primerjana ali prikazana druga za drugo kot določene vrednostne količine. Npr. 10 funtov čaja = 20 vatlov platna in 40 funtov kave = 20 vatlov platna. Torej 10 funtov čaja = 40 funtov kave. Ali: v 1 funtu kave tiči le 1/4 toliko vrednostne substance, dela, kot v 1 funtu čaja.

Parag. 2. Spremenjena podoba ekvivalentske forme

Posebna ekvivalentska forma je zdaj razvita naprej v občo ekvivalentno formo. Ali pa, blago, ki se nahaja v ekvivalentski formi, je zdaj - obči ekvivalent. - S tem da naturalna forma blagovnega telesa platno velja za vrednostno podobo vseh drugih blag, je (tudi) forma njihove vseenosti ali neposredne zamenljivosti z vsemi elementi blagovnega sveta. Njegova naturalna forma je torej hkrati njegova obča družbena forma.

Za vsa druga blaga, najsitudi so produkti najraznovrstnejših del, velja platno kot pojavna forma del, vsebovanih v njih samih, torej kot utelešenje enakovrstnega, brezrazličnega, človeškega dela. Tkalstvo, ta posebna konkretna zvrst dela, velja torej zdaj, prek vrednostnega razmerja blagovnega sveta do platna, kot obča in neposredno izčrpna forma udeležanja abstraktno človeškega dela, tj. porabljanja človeške delovne sile nasploh.

V platnu vsebovano privatno delo velja ravno zato tudi kot delo, ki se nahaja neposredno v obče družbeni formi ali formi enakosti z vsemi drugimi blagi.

cionira kot obči ekvivalent, velja njegova naturalna ali telesna forma za vidno inkarnacijo, občo družbeno zabubljenost vsakega človeškega dela.

Parag. 3. Razmerje enakomernega razvoja med relativno vrednostno formo in ekvivalentsko formo

Stopnji razvitosti relativne vrednostne forme ustreza stopnja razvitosti ekvivalentske forme. Toda, in to si velja zapomniti, razvoj ekvivalentske forme je le izraz in rezultat razvoja relativne vrednostne forme. Od le-te izhaja inicijativa.

Enostavna relativna vrednostna forma izraža vrednost kakega blaga le v eni sami drugi zvrsti blaga, vseeno v kateri. Blago dobi tako le vrednostno formo v razliko od svoje lastne uporabnovrednostne ali naturalne forme. Njegov ekvivalent dobi tudi le posamično ekvivalentsko formo. Razvita relativna vrednostna forma izraža vrednost enega blaga v vseh drugih blagih. Le-ta zadobijo torej formo mnogih posebnih ekvivalentov ali posebno ekvivalentsko formo. Naposled si da blagovni svet enotno, občo, relativno vrednostno formo, tako da iz sebe izključi eno samo blagovno zvrst, v kateri vsa druga blaga skupno (gemeinschaftlich) izražajo svojo vrednost. S tem postane izključeno blago obči ekvivalent ali postane ekvivalentska forma obča ekvivalentska forma.

Parag. 4. Razvoj polarnosti relativne vrednostne forme in ekvivalentske forme

Polarno nasprotje ali neločljiva sopripadnost in prav tako stalno izključevanje relativne vrednostne forme in ekvivalentske forme, tako da se 1. eno blago ne more nahajati v eni formi, ne da bi se drugo blago nahajalo v nasprotni formi, in 2., da se eno blago, brž ko se nahaja v eni for-

mi, ne more istočasno znotraj istega vrednostnega izraza nahajati v tej drugi formi - to polarno nasprotje obeh momentov vrednostnega izraza se razvija in zatrdeva v isti meri, v kateri se razvija ali izoblikuje vrednostna forma sploh.

- (284) V formi I se obe formi že izključujeta, a le formalno. Glede na to, ali beremo isto enačbo naprej ali nazaj, se vsak od obeh blagovnih ekstremov, denimo platno in suknjič, enakomerno nahaja zdaj v relativni vrednostni formi, zdaj v ekvivalentski formi. Tu je še treba napora, da bi ujeli polarno nasprotje.

V formi II lahko vedno le po ena zvrst blaga totalno razvije svojo relativno vrednost, ali, ima samo le razvito relativno vrednostno formo, ker in kolikor se mu vsa druga blaga nahajajo nasproti v ekvivalentski formi.

V formi III. naposled ima blagovni svet obćedruţbeno relativno vrednostno formo samo, ker in kolikor so vsa blaga, ki mu pripadajo, izključena od ekvivalentske forme ali forme neposredne zamenljivosti. Obratno pa je blago, ki se nahaja v obći ekvivalentski formi ali figuri ^{pa} kot obći ekvivalent, izključno od enotne in zato obće relativne vrednostne forme blagovnega sveta. Če naj bi bilo platno, tj. katerokoli blago, ki se nahaja v obći ekvivalentski formi, udeleţeno hkrati tudi v obći relativni vrednostni formi, bi se moralo nanašati na samo sebe kot ekvivalent. Dobimo tedaj: 20 vatlov platna = 20 vatlov platna, tautologija, v kateri ni izraţena niti vrednost niti vrednostna količina. Da izrazimo relativno vrednost obćega ekvivalenta, moramo obrniti formo III. Le-ta nima nobene relativne vrednostne forme, ki bi mu bila skupna z drugimi blagi, temveč se njegova vrednost izraţa relativno v neskonćnem nizu vseh drugih blagovnih teles. Tako se pojavlja zdaj razvita relativna vrednost

na forma ali forma II kot tista specifična relativna vrednostna forma, ki ima vlogo občega ekvivalenta.

Parag. 5. Prehod iz obče vrednostne forme k denarni formi

Obča ekvivalentska forma je forma vrednosti nasploh. Pritiče lahko torej slehernemu blagu, toda vselej le v izključitvi od vseh drugih blag.

Vendar pa že gola oblikovna razlika med formo II in formo (285) III kaže nekaj svojskega, kar ne razločuje form I in II. V razviti vrednostni formi (forma II) izključuje eno blago vsa druga, da bi v njih izrazilo svojo vrednost. To izključevanje je lahko čisto subjektiven proces, denimo proces posestnika platna, ki vrednost lastnega blaga ceni v mnogih drugih blagih. Nasprotno pa je blago v obči ekvivalentski formi (forma III) le, ker in kolikor so ono sámo kot ekvivalent izključila vsa druga blaga. Ta izključitev je tu od izključenega blaga neodvisen, objektiven proces. V historičnem razvoju blagovne forme je lahko obča ekvivalentska forma pritikala izmenoma zdaj temu, zdaj onemu blagu. Toda kako blago nikdar dejansko ne funkcionira kot obči ekvivalent, razen kolikor je njegova izključitev in zato njegova ekvivalentska forma rezultat nekega objektivnega družbenega procesa.

Obča vrednostna forma je razvita vrednostna forma in zato razvita blagovna forma. Delovni produkti, ki so snovno čisto različni, ne morejo imeti skončane blagovne forme in zato tudi ne funkcionirati kot blago v procesu menjave, ne da bi bili prikazani kot stvarni (dinglich) izrazi istega enakega (derselben gleichen) človeškega dela. To se pravi, da bi zadobili skončano blagovno formo, morajo zadobiti enotno, občo vrednostno formo. Ampak to enotno relativno vrednostno formo lahko pridobe le s tem, da neko določeno

zvrst blaga izključijo iz svojih vrst kot obči ekvivalent. In šele od trenutka, ko se ta izključitev dokončno omeji na neko specifično zvrst blaga, je enotna relativna vrednostna forma dobila objektivno trdnost (Festigkeit) in občedružbeno veljavnost.

Tista specifična zvrst blaga pa, s katero naturalno formo se družbeno zraste ekvivalentska forma, postane denarno blago ali funkcionira kot denar. Njena specifično družbena funkcija, in zato njen družbeni monopol postane to, da ima znatraj blagovnega sveta vlogo občega ekvivalenta. Med blagi, (286) ki v formi II figurirajo kot posebni ekvivalenti platna in v formi III skupno v platnu izražajo svojo relativno vrednost, si je to mesto zgodovinsko pribojevalo neko določeno blago - zlato. Če torej postavimo v formi III na mesto blaga platno blago zlato, dobimo (denarno formo):

IV. Denarna forma

20 vatlov platna	=	} 2 unči zlata
1 suknjič	=	
10 funtov čaja	=	
40 funtov kave	=	
1 mernik žita	=	
1/2 tone železa	=	
x blaga A	=	
itd. blago	=	

Parag. 1. Različnost prehoda obče vrednostne forme v denarno formo od vseh drugih razvojnih prehodov

Ob prehodu od forme I k formi II, od forme II k formi III se dogajajo bistvene spremembe. Nasprotno pa se forma IV v ničemer ne loči od forme III, razen da ima namesto platna zdaj zlato občo ekvivalentsko formo. Zlato ostane v formi IV

tisto, kar je platno bilo v formi III - obči ekvivalent. Napredek je le v tem, da je forma neposredne obče zamenljivosti ali obča ekvivalentska forma zdaj z družbeno navado dokončno zraščena s specifično naturalno formo blagovnega telesa zlato.

Zlato stopa drugim blagom nasproti kot denar le zato, ker jim je že prej stalo nasproti kot blago. Enako kot vsa druga blaga je funkcioniralo tudi kot ekvivalent, najsibo kot posamezen ekvivalent v posamičnih aktih menjava, najsibo kot poseben ekvivalent zraven drugih blagovnih ekvivalentov. Postopoma je v ožjih ali širših krogih funkcioniralo kot obči ekvivalent. Brž ko si je pribojevalo monopol tega položaja v vrednostnem izrazu blagovnega sveta, postane denarno blago (Geldware), in šele od trenutka, ko je že postalo denarno blago, se forma IV razlikuje od forme III ali je obča vrednostna forma preobrazena v denarno formo.

Parag. 2. Preobrazba obče relativne vrednostne forme v cenovno formo

Enostavni relativni vrednostni izraz kakega blaga, npr. platna, v blagu, ki že funkcionira kot denarno blago, npr. v zlatu, je cenovna forma. Cenovna forma platna je torej:

20 vatlov platna = 2 unči zlata

ali, če je 2 funta sterlinga novčno ime 2 unč zlata,

20 vatlov platna = 2 funta sterlinga.

Parag. 3. Enostavna blagovna forma je skrivnost denarne forme

Vidimo, da tista prava denarna forma sama na sebi ne ustvarja prav nobenih težav. Brž ko smo spregledali občo ekvivalentsko formo, si ni treba niti najmanj beliti glave, da ra-

zumemo, da se ta ekvivalentska forma prilepi na specifično zvrst blaga, kot je zlato, temnanj, ker obča ekvivalentska forma že po naravi pogojuje družbeno izključitev določene zvrsti blaga po vseh drugih blagih. Gre le še za to, da ta izključitev dobi objektivno družbeno konsistenco in občo veljavnost, da zatorej niti izmenično ne zadeva različnih blag niti nima kakega zgolj lokalnega dometa le v posebnih krogih blagovnega sveta. Težava v pojmu denarne forme se omejuje na pojmljenje obče ekvivalentske forme, torej obče vrednostne forme sploh, forme III. Forma III pa se vnačaj razveže v formo II, in konstituirajoči element forme II je forma I:

20 vatlov platna = 1 suknjič ali x blaga A = y blaga B.

Če se zdaj ve, kaj sta uporabnost in menjalna vrednost, se ugotovi, da je ta forma I najenostavnejša, najbolj nerazvita manira, da se poljuben delovni produkt, kot npr. platno, prikaže kot blago, tj. kot enotnost nasprotij uporabnost in (288) menjalna vrednost. Potem je tudi lahko najti niz metamorfoz, ki jih mora preiti enostavna blagovna forma 20 vatlov platna = 1 suknjič, da bi dobila svojo skončano podobo 20 vatlov platna = 2 funta sterlinga, tj. denarno formo.

Naslov izvirnika: Die Wertform.

Po Karl Marx, Das Kapital, Erster Band, Hamburg 1867, str. 764-84, ponatisnjeno v Karl Marx/Friedrich Engels, Kleine ökonomische Schriften, Berlin 1955, str. 262-88.

Prevedel Božidar Debenjak

VREDNOSTNA FORMA

I. Enotavna vrednostna forma

Parag.1. Pola vrednostnega izraza: relativna vrednostna forma in ekvivalentna forma

- a) Neločljivost obeh form
- b) Polarnost teh dveh form
- c) Relativna vrednost in ekvivalent sta le formi vrednosti

Parag.2. Relativna vrednostna forma

- a) Razmerje enakosti
- b) Vrednostno razmerje
- c) Kvalitativna vsebnost relativne vrednostne forme, vsebovane v vrednostnem razmerju
- d) Kvantitativna določenost relativne vrednostne forme, vsebovane v vrednostnem razmerju
- e) Celota relativne vrednostne forme

Parag.3. Ekvivalentna forma

- a) Forma neposredne zamenljivosti
- b) Kvantitativna določenost ni vsebovana v ekvivalentni formi
- c) Svojevrstnosti //Posebnosti// ekvivalentne forme
 - a) Prva svojevrstnost: Uporabna vrednost postane pojavna forma svojega nasprotka, vrednosti
 - β) Druga svojevrstnost: Konkretno delo postane pojavna forma svojega nasprotka, abstraktno človeškega dela
 - γ) Tretja svojevrstnost: Privatno delo postane forma svojega nasprotka, delo v neposredno družbeni formi
 - δ) Četrta svojevrstnost: Fetišizem blagovne for-

me je v ekvivalentski formi frapantnejši kot v relativni vrednostni formi

Parag.4. Vrednostna forma ali samostojna pojavna forma vrednosti = menjalna vrednost

Parag.5. Enostavna vrednostna forma blaga = enostavno prikazovanje v njej vsebovanih nasprotij med uporabno vrednostjo in vrednostjo

Parag.6. Enostavna vrednostna forma blaga = enostavna blagovna forma reči

Parag.7. Razmerje med blagovno formo in denarno formo

Parag.8. Enostavna relativna vrednostna forma in posamična ekvivalentska forma

Parag.9. Prehod enostavne v razvito vrednostno formo.

II. Totalna ali razvita vrednostna forma

Parag.1. Neskončnost niza relativnih vrednostnih izrazov

Parag.2. Nadaljnja določitev, vsebovana v razviti relativni vrednostni formi (Fortbestimmung)

Parag.3. Hibe razvite relativne vrednostne forme

Parag.4. Razvita relativna vrednostna forma in posebna ekvivalentska forma

Parag.5. Prehod k obči vrednostni formi

III. Obča vrednostna forma

Parag.1. Spremenjena podoba relativne vrednostne forme

Parag.2. Spremenjena podoba ekvivalentske forme

Parag.3. Razmerje enakomernega razvoja med relativno vrednostno formo in ekvivalentsko formo

Parag.4. Razvoj polarnosti relativne vrednostne forme in ekvivalentske forme

Parag.5. Prehod iz obče vrednostne forme k denarni formi

IV. Denarna forma

Parag.1. Različnost prehoda obče vrednostne forme v denarno formo od prejšnjih razvojnih prehodov

Parag.2. Preobrazba relativne vrednostne forme v cenovno formo

Parag.3. Inostavna blagovna forma je skrivnost denarne forme

(Iz pisma Marxa Engelsu z dne 27. junija 1867, prevedeno iz MEW 31, str. 314-316.)

KAPITAL, PRVA KNJIGA

Produksijski proces kapitala

Prvo poglavje

BLAGO IN DENAR (1867)1) Blago

Bogastvo družb, v katerih vlada kapitalistični način produkcije, se prikazuje kot 'velikanska zbirka blaga',¹⁾ posamezno blago kot njegova elementarna oblika. Naše raziskovanje se zato začneja z analizo blaga.

Blago je najprej vnanji predmet, reč, ki s svojimi lastnostmi zadovoljuje človeške potrebe kakršnekoli vrste. Narava teh potreb, ali npr. izvirajo iz želodca ali iz fantazije, ne spremeni nič na stvari.²⁾ Tu tudi ne gre za to, kako ta stvar zadovoljuje človeško potrebo, ali neposredno kot življenjska potrebščina, tj. kot predmet uživanja, ali po ovinku, kot produkcijsko sredstvo.

Vsako koristno reč, kakor železo, papir itd., je treba obravnavati z dvojnega vidika, po kvaliteti in kvantiteti. Vsaka taka reč je celota mnogih lastnosti in je zato lahko koristna z različnih strani. Odkriti te različne strani in torej raznovrstne načine uporabljanja teh reči, je zgodovinsko dejanje.³⁾ Takšno je tudi odkritje družbenih mer za kvantiteto koristnih reči. Različnost mer blaga izvira deloma iz različne narave predmetov, ki jih je treba meriti, deloma pa iz konvencije.

Koristnost reči za človeško življenje jo naredi za uporabno

vrednoto.⁴⁾ Okrajšujoče imenujemo koristno reč samo ali pa blagovno telo (Warenkörper), kot so železo, pšenica, diamant itd., uporabno vrednoto, dobrino, artikel. Pri obravnavanju uporabnih vrednot zmeraj predpostavljamo kvantitativno določenost (quantitative Bestimmtheit), kot ducat ur, vatel platna, tona železa itd. Uporabne vrednosti blaga dajejo gradivo za posebno disciplino, za blagoznanstvo⁵⁾. Uporabna vrednota se udejani samo v uporabi ali konsumpciji. Uporabne vrednote tvorijo snovno vsebino bogastva, pa naj bo njegova družbena oblika kakršnakoli. V družbeni obliki, ki jo naj obravnavamo, tvorijo hkrati snovne nositeljice - menjalne vrednosti.

Menjalna vrednost se naprej prikazuje kot kvantitativno raz-
 217 merje, // kot proporcija, v kateri se uporabne vrednote ene vrste zamenjujejo za uporabne vrednote druge vrste⁶⁾, kot razmerje, ki se s časom in krajem neprenehoma spreminja. Menjalna vrednost se zato zdi nekaj naključnega in čisto relativnega, blagu notranja, imanentna menjalna vrednost (valeur intrinsèque) torej contradictio in adjecto.⁷⁾ Oglejmo si stvar поблиže.

Posamezno blago, 1 quarter pšenice npr. se z drugimi artikli menjuje v najrazličnejših proporcijah. Kljub temu ostane nje-gova menjalna vrednost nespremenjena, izražena ali v x maže za ževlje, y svile, z zlata itd. Torej se mora dati razlikovati od teh svojih različnih načinov izražanja.

Vzemimo dalje dve blagi, npr. pšenico in železo. Kakršnokoli že je njuno menjalno razmerje, vedno se da izraziti z enačbo, v kateri je dan kvantum pšenice zenačen z nekim kvantomom železa, npr. 1 quarter pšenice = a centov železa. Kaj pove ta enačba? Da ista vrednost eksistira v dveh različnih rečeh, v 1 quarterju pšenice in prav tako v a centov železa. Obe sta torej enaki nečemu tretjemu, ki samo po sebi ni ne eno ne

drugo. Vsaka od obeh, kolikor je menjalna vrednost, se mora torej, neodvisno od druge, dati reducirati na to tretje.

Preprost geometričen primer naj to ponazori. Da bi določili in primerjali površine vseh premočrtnih likov, jih razdelimo na trikotnike. Trikotnik sam reduciramo na izraz, ki je popolnoma različen od njegovega vidnega lika - na polovico produkta njegove osnovnice in njegove višine. Prav tako je treba reducirati menjalne vrednosti blag na nekaj skupnega, od česar predstavljajo bodisi večjo, bodisi manjšo količino.

Da (je) substanca menjalne vrednosti nekaj vseskozi različnega in neodvisnega od fizično-otipljive eksistence blaga ali od njegovega bivanja kot uporabna vrednota, kaže njegovo menjalno razmerje na prvi pogled. Karakterizirano je ravno z abstrakcijo od uporabne vrednote. Če ga obravnavamo po menjalni vrednosti, je namreč eno blago prav tako dobro kot vsako drugo, če le obstaja v pravilni proporciji⁸⁾.

Neodvisno od njihovega menjalnega razmerja ali od forme, v kateri se prikazujejo kot menjalne vrednote (Tausch-Werte), je zato najprej treba raziskati blaga kot kâr vrednosti⁹⁾.

Kot uporabni predmeti ali dobrine so blaga telesno različne reči. Njihovo vredenstvo (Wertsein) pa tvori njihovo enotnost (Einheit). Ta enotnost ne izvira iz narave, temveč iz družbe. Skupna družbena substanca, ki se v različnih uporabnih vrednotah samo različno upodablja (darstellt), je - delo.

Kot vrednosti niso blaga nič drugega kot kristalizirano delo.

218 Merska enota dela samega je enostavno povprečno // delo, katerega značaj se v različnih deželah in kulturnih epohah sicer spreminja, je pa v podani (einer vorhanden) družbi dan. Bolj komplicirano delo velja samo kot potencirano ali nasprotno multiplicirano enostavno delo, tako da je npr. manjši kvantum kompliciranega dela enak večjemu kvantumu enostavnega dela. Kako se ta redukcija uravnava. ... tu vseeno. Da se sta ...

vrši, kaže izkušnja. Blago je lahko produkt najbolj kompli-
ciranega dela. Njegova vrednost ga zenači s produktom eno-
stavnega dela in sama predstavlja zato le določen kvantum
enostavnega dela.

Uporabna vrednota ali dobrina ima torej vrednost samo zato,
ker je v njej upredmeteno ali materializirano delo. Kako zdaj
meriti velikost njene vrednosti? S kvantomom v njej vsebova-
ne 'vrednotvorne substance' ('wertbildenden Substanz'), de-
la. Kvantiteto dela samega merimo po njegovem časovnem tra-
janju, delovni čas pa ima svoje merilo v določenih delih časa,
kot so ura, dan itd.

Če se vrednost blaga določa s kvantomom dela, porabljenega
med njegovo produkcijo, bi se lahko zdelo, da, čim bolj je
kdo len ali neroden, toliko več je njegovo blago vredno, ker
potrebuje toliko več delovnega časa za njegovo izdelavo. Am-
pak samo družbeno potrebni delovni čas velja za vrednotvorne-
ga (wertbildend). Družbeno potrebni delovni čas je delovni
čas, potreben, da se proizvede kakršnakoli uporabna vrednota
ob danih družbeno normalnih produkcijskih pogojih in ob druž-
beni povprečni stopnji spretnosti ter intenzivnosti dela. Po
uvedbi parnih statev v Angliji npr. je zadoščalo morda pol to-
liko dela kot prej, da so predelali dan kvantum preje v tkani-
no. Angleški ročni tkalec je prej ko slej potreboval za tako
preobrazbo dejansko isti delovni čas, toda produkt njegove
individualne delovne ure je predstavljal sedaj samo še pol
družbene delovne ure in se je zato znižal na polovico svoje
prejšnje vrednosti.

Samo kvantum družbeno potrebnega dela ali za izdelavo kake
uporabne vrednote družbeno potrebni delovni čas določa torej
velikost njene vrednosti. Posamezno blago velja tu sploh le
kot povprečen primerek svoje vrste.¹⁰⁾ Blaga, v katerih so
vsebovani enako veliki kvantumi dela, ali ki se dajo izdelati

v istem delovnem času, imajo zato isto velikost vrednosti. Vrednost kakega blaga je v istem razmerju do vrednosti vsakega drugega blaga kakor delovni čas, ki je potreben za produkcijo enega blaga, do delovnega časa, potrebnega za produkcijo drugega. "Kot vrednost je vsako blago le določena množina strjenega delovnega časa."¹¹⁾

Velikost vrednosti blaga bi torej ostala konstantna, če bi bil za // njegovo produkcijo potrebni delovni čas konstanten. Delovni čas pa se spreminja z vsako spremembo v produktivni sili dela. Produktivno silo dela določajo raznovrstne okoliščine, med drugimi povprečna stopnja delavčeve spretnosti, raven znanosti in stopnja njene tehnične uporabnosti, družbena kombinacija produkcijskega procesa, obseg in učinkovitost produkcijskih sredstev, in naravne razmere. Isti kvantum dela se upodablja npr. ob ugodni letini v 8 bušlih pšenice, ob neugodni samo v 4. Isti kvantum dela daje več metalov v bogatih kot v revnih rudnikih itd. Diamanti so v zemeljski skorji redki in najti diamant zahteva zaradi tega v povprečju veliko delovnega časa. Potemtakem predstavljajo v majhnem volumnu veliko dela. Jacob dvomi, da je zlato sploh kdaj plačalo svojo polno vrednost. Še bolj velja to za diamant. Po Eschwegu vsa osemdesetletna eksploatacija brazilskih rudnikov diamantov leta 1823 še ni dosegla niti vrednosti* poldrugoletnega povprečnega produkta brazilskih plantaž sladkorja in kave. Če bi bile jame bolj bogate, bi se isti kvantum dela upodabljal v več diamantih in njihova vrednost bi se znižala. Če bi se posrečilo z malo dela spremeniti premog v diamant, bi se lahko njegova vrednost znižala pod vrednost opeke. V splošnem: čim večja je produktivna sila dela, tem manjši je za izdelavo artikla potrebni delovni čas, tem manjša je v njem kristalizirana množina dela, tem manjša je njegova vrednost. Narobe, kolikor manjša je produktivna sila dela, toliko večji je za izdelavo artikla potrebni delovni čas, toliko

*V Kapital I piše namesto vrednost/Wert: cena/Preis; prim. Kapital I, Ljubljana 1961, str. 49/NEU 23, str. 55. - Op.prev.

večja je njegova vrednost. Velikost vrednosti nekega blaga se torej spreminja premo sorazmerno kot kvantum in obratno sorazmerno kot produktivna sila dela, ki se v njem udejanja.

Sedaj poznamo substanco vrednosti. Ta substanca je delo. Poznamo njeno mero velikosti. Ta mera je delovni čas. Njegovo formo, ki vrednosti ravno daje pečat menjavne vrednosti (Tausch-Wert), je še treba analizirati. Prej pa je treba podrobneje razviti že najdene določitve.

Kaka reč je lahko uporabna vrednota, ne da bi bila menjalna vrednost. To je takrat, ko njeno bivanje za človeka ni posredovano z delom. Tako zrak, deviška zemlja, naravni travniki, divje rastoč les itd. Kaka reč je lahko koristna in produkt človeškega dela, ne da bi bila blago. Kdor s svojim produktom zadovoljuje svojo lastno potrebo, ustvarja sicer uporabno vrednoto, ne pa blago. Da bi produciral blago, mora producirati ne samo uporabno vrednoto, temveč uporabno vrednoto za druge, družbeno uporabno vrednoto. Končno nobena reč ne more 220 biti vrednost, ne da bi bila uporaben predmet. // Če je brez koristi, je tudi v njem vsebovano delo brez koristi, ne velja za delo in torej ne tvori vrednosti.

Prvotno se nam je prikazovalo blago kot nekaj v dva cepa (Zwieschlächtiges), kot uporabna vrednota in menjalna vrednost. Če поблиže pogledamo, se bo pokazalo, da je tudi v blagu vsebovano delo v dva cepa. Ta točka, ki sem jo jaz prvič kritično razvil¹²⁾, je ključna točka, okrog katere se vrti razumevanje politične ekonomije.

Vzemimo dve blagi, recimo suknjič in 10 vatlov platna. Prvi naj ima dvojno vrednost zadnjega, tako da, če je 10 vatlov platna = v, je suknjič = 2 v.

Suknjič je uporabna vrednota, ki zadovoljuje posebno potrebo.

Da bi ga ustvarili, je treba določene vrste smotrne produktivne dejavnosti. Opredeljena je po namenu, načinu dela, predmetu, sredstvih in rezultatu. Delo, katerega koristnost se tako upodablja v uporabni vrednosti svojega produkta ali v tem, da je njegov produkt uporabna vrednota, naj se tu zaradi poenostavitve imenuje skratka koristno delo. S tega vidika gledamo nanj vedno v zvezi s koristnim učinkom, katerega ustvaritev je njegov namen.

Kakor sta suknjič in platno kvalitativno različni uporabni vrednoti, tako sta tudi obe deli, ki posredujeta njun obstoj, kvalitativno različni - krojaštvo in tkanje. Če ti stvari ne bi bili kvalitativno različni uporabni vrednoti in zato produkta kvalitativno različnega koristnega dela, si sploh ne bi mogli stopati nasproti kot blagi. Suknjič se ne menja za suknjič, ista uporabna vrednota ne za isto uporabno vrednoto.

V celoti raznovrstnih uporabnih vrednot ali blagovnih teles se prikazuje celota prav tako raznovrstnih, po rodu, vrsti, družini, podvrsti, varieteti različnih koristnih del - družbena delitev dela. Ta je pogoj za obstoj blagovne produkcije, čeprav blagovna produkcija ni narobe pogoj za obstoj družbene delitve dela. V staroindijski občini je delo družbeno deljeno, ne da bi produkti postali blago. Ali, če vzamemo bližji primer, v vsaki tovarni je delo sistematično deljeno, toda ta delitev ni posredovana s tem, da delavci zamenjujejo svoje individualne produkte. Samo produkti samostojnih in drugo od drugega neodvisnih privatnih del si stopajo nasproti kot blago. Videli smo torej: V uporabni vrednosti vsakega blaga tiči določena smotrna produktivna dejavnost ali koristno delo. Uporabne vrednote si ne morejo stopati nasproti kot blago, če ne tičijo v njih kvalitativno različna koristna de-

221 la.// V družbi, katere produkti na splošno privzemajo formo blaga, tj. v družbi producentov blaga, se ta kvalitativna razlika koristnih del, ki jih opravljajo samostojni producenti

neodvisno drug od drugega kot privatna opravila, razvije v mnogočlenski sistem, v družbeno delitev dela.

Suknjiču je sicer vseeno, ali ga nosi krojač ali krojačev odjemalec. V obeh primerih deluje kot uporabna vrednota. Prav tako se tudi razmerje med suknjičem in delom, ki ga producira, samo po sebi nič ne spremeni s tem, da postane krojaško delo poseben poklic, samostojen člen družbene delitve dela. Kjer ga je silila potreba, da se oblači, je človek že tisoče let krojačil, preden je iz človeka postal krojač. Toda biva nje suknjiča, platna, vsakega elementa snovnega bogastva, ki ne obstaja po naravi, je moralo vedno biti posredovano s posebno, smotrno produktivno dejavnostjo, ki posebne naravne snovi asimilira posebnim človeškim potrebam. Kot tvorec uporabnih vrednot, kot koristno delo, je zato delo od vseh družbenih form neodvisen eksistenčni pogoj človeka, večna naravna nujnost, da bi posredovala presnavljanje med človekom in naravo, torej človeško življenje.

Uporabne vrednote suknjič, platno itd., skratka, blagovna telesa, so spojine dveh elementov, naravne snovi in dela. Če odštejemo vsoto vseh različnih koristnih del, ki tičijo v suknjiču, platnu itd., vedno preostane neki materialni substrat, ki obstaja po naravi brez človekovega sodelovanja. Človek lahko v svoji produkciji ravna samo tako kakor narava sama, se pravi, lahko samo spreminja forme snovi.¹³⁾ Še več. Pri tem oblikovalnem delu samem mu stalno pomagajo naravne snovi. Delo torej ni edini vir uporabnih vrednot, ki ga producira, snovnega bogastva. Delo je njegov oče, kot pravi William Petty, in zemlja njegova mati.

Preidimo sedaj od blaga, kolikor je uporabni predmet, k blagovni vrednosti (Waren-Wert).

Po naši predpostavki ima suknjič dvojno vrednost platna. To

pa je samo kvantitativna razlika, ki nas sedaj še ne zanima. Zato spominjamo, da če je vrednost suknjiča dvakrat tolika kot vrednost 10 vatlov platna, ima 20 vatlov platna isto velikost vrednosti kot suknjič. Kot vrednosti sta suknjič in platno reči enake substance, objektivna izraza enakovrstnega dela. Toda krojaštvo in tkalstvo sta kvalitativno različni// 222 deli. So pa tudi take družbene razmere, kjer isti človek izmenoma zdaj šiva, zdaj tke, kjer sta torej oba načina dela samo modifikaciji dela istega individua in ne še posebni stalni funkciji različnih individuov, prav tako kakor suknjič, ki ga naredi naš krojač danes, in hlače, ki jih naredi jutri, zahtevajo samo variacije istega individualnega dela. Videz nas dalje uči, da se v naši kapitalistični družbi glede na to, kako se spreminja smer povpraševanja po delu, dana količina človeškega dela dovaja izmenoma zdaj v obliki krojaštva, zdaj v obliki tkanja. To spreminjanje forme dela morada ne poteka brez trenja, toda je neizogibno. Če si odmislimo določenost produktivne dejavnosti in s tem koristni značaj dela, ostane na njem to, da je porabljanje človeške delovne sile. Krojaško delo in tkalsko delo, čeprav kvalitativno različni produktivni dejavnosti, sta obe produktivno porabljanje človeških možgan, mišic, živcev, rok itd., in v tem smislu sta obe človeško delo. To sta le dve različni obliki porabljanja človeške delovne sile. Kajpak pa mora biti človeška delovna sila sama bolj ali manj razvita, da se lahko porablja v tej ali oni obliki. Vrednost blaga pa predstavlja kār človeško delo, porabljanje človeške delovne sile sploh. In tako kakor imata v meščanski družbi general ali bankir veliko vlogo, človek kar tako pa nasprotno zelo bedno¹⁴⁾, tako je tu tudi s človeškim delom. Le-to je porabljanje enostavne delovne sile, ki jo ima vsak navaden človek brez posebnega šolanja v svojem telesnem organizmu. Delovna sila kmečkega hlapca naj velja npr. za enostavno delovno silo, njeno porabljanje zato za enostavno delo ali človeško delo brez nadaljnjih okraskov, krojaško delo pa nasprotno za porabljanje više

razvite delovne sile. Medtem ko se delovni dan kmečkega hlapca zato upodablja recimo v vrednostnem izrazu $1/2 v$, se delovni dan krojača upodablja v vrednostnem izrazu v .¹⁵⁾ Ta razlika pa je samo kvantitativna. Če je suknjič produkt enega delovnega dne krojača, ima isto vrednost kot produkt 2 delovnih dni kmečkega hlapca. Tako pa krojaško delo velja vedno le za multiplícirano kmečko delo. Različne proporcije, v katerih se različne vrste dela reducirajo na enostavno delo kot na svojo mersko enoto, se določajo z družbenim procesom za hrbtnom producentov in se jim zato zdijo določene z običaji. Zaradi poenostavitve imamo v nadaljnjem delovno silo
 223 vsake vrste neposredno za // enostavno delovno silo, s čimer si bomo samo prihranili trud z redukcijo.

Kakortorej v vrednostih suknjič in platno abstrahiramo od razlike njunih uporabnih vrednosti, tako abstrahiramo v delu, ki ga upodabljata ti vrednosti, od razlike koristnih form, kjer je prvikrat krojaško delo, drugikrat tkalsko delo. Kakor sta uporabni vrednosti suknjič in platno spojini smotrnih produktivnih dejavnosti s tkanino in prejo, vrednosti suknjič in platno pa samo enakovrstni strdini dela, tako tudi delo, vsebovano v tih vrednostih, ne velja zaradi svojega produktivnega odnosa do sukna in preje, temveč samo kot porabljanje človeške delovne sile. Krojaško delo in tkalstvo sta elementa ustvarjanja uporabnih vrednot suknjiča in platna prav zaradi svojih različnih kvalitet, substancia vrednosti suknjiča in vrednosti platna pa sta samo toliko, kolikor abstrahiramo od njune posebne kvalitete in imata obe enako kvaliteto, kvaliteto človeškega dela. Suknjič in platno pa nista samo vrednosti sploh, temveč vrednosti določene velikosti in po naši predpostavki je suknjič vreden dvakrat toliko kot 10 vatlov platna. Odkod ta različnost njunih velikosti vrednosti? Od tod, ker vsebuje platno samo pol toliko dela kot suknjič, tako da se mora za produkcijo suknjiča porabljati delovna sila dvakrat toliko časa kakor za produkcijo platna.

Če torej glede na uporabno vrednost velja delo, ki ga vsebuje blago, samo kvalitativno, velja glede na velikost vrednosti samo kvantitativno, ko je že reducirano na človeško delo brez kake druge kvalitete. Tam gre za: kako se dela in kaj se dela, tukaj pa za: koliko se dela, za trajanje dela. Ker velikost vrednosti blaga meri samo kvantum dela, ki ga blago vsebuje, morajo biti blaga v določenih proporcijah vedno enako velike vrednosti.

Če ostane produktivna sila vseh vrst koristnega dela, potrebna npr. za produkcijo suknjiča, nespremenjena, potem raste velikost vrednosti suknjičev z njihovo lastno kvantiteto (v orig. Qualität, prim. str. 223). Če upodablja en suknjič x, upodabljata dva suknjiča 2x delovnih dni itd. Vzemimo pa, da se delo, potrebno za produkcijo suknjiča, poveča na dvakrat toliko ali pa da se zmanjša za polovico. V prvem primeru ima en suknjič toliko vrednosti kot prej dva suknjiča, v drugem primeru imata dva suknjiča samo toliko vrednosti kot prej eden, čeprav v obeh primerih suknjič slej ko prej opravlja isto službo in ostane koristno delo, ki ga vsebuje, slej ko prej enako dobro. Toda kvantum dela, porabljen v njegovi produkciji, se je spremenil.

224 Večji kvantum uporabne vrednote tvori sam za sebe večje snovno bogastvo, dva suknjiča več kakor eden. Z // dvema suknjičema lahko oblečemo dva človeka, z enim suknjičem samo enega človeka itd. Kljub temu lahko rastoči masi snovnega bogastva ustreza istočasno zmanjšanje njegove velikosti vrednosti. To nasprotujoče si gibanje izvira iz dvojne določitve dela (zweischlächtige Bestimmung der Arbeit). Produktivna sila je seveda vedno produktivna sila koristnega, konkretnega dela. Dejansko izraža samo stopnjo delovanja smotrne produktivne dejavnosti v danem razdobju. Koristno delo postane torej bogatejši ali siromašnejši vir produktov v direktnem razmerju s povečanjem ali zmanjševanjem svoje produktivne sile. Nasprotno pa

sprememba produktivne sile sama po sebi prav nič ne prizade-
ne delo, upodobljeno v vrednosti. Ker pripada produktivna si-
la konkretni koristni formi dela, se seveda ne more več tika-
ti dela, brž ko abstrahiramo od njegove konkretne koristne
forme. Isto delo se zato v istih razdobjih upodablja vedno v
isti velikosti vrednosti, kakorkoli se produktivna sila že
spreminja. Toda v istem razdobju daje različne količine upo-
rabnih vrednot, več, če se produktivna sila poveča, manj, če
se zmanjša. V prvem primeru se lahko zgodi, da 2 suknjiča
vsebujeta manj dela kot prej eden. Ista sprememba produktiv-
ne sile, ki pomnoži plodnost dela in s tem maso uporabnih
vrednot, ki jo delo daje, lahko torej zmanjša velikost vred-
nosti celo pomnožene celotne mase, če namreč skrajša delovni
čas, potrebnega za njeno produkcijo. Prav tako narobe.

Iz doseданjega sledi, da v blagu sicer ne tičita dve različni
vrsti dela, pač pa je isto delo različno in celo zoperstavlje-
no določeno, glede na to, ali se nanaša na uporabno vrednost
blaga kot njegov produkt ali na vrednost blaga kot njegov sa-
mo predmetni izraz. Kot mora blago biti predvsem uporaben
predmet, da bi bilo vrednost, tako mora delo biti predvsem
koristno delo, smotrna produktivna dejavnost, da bi veljalo
kot porabljanje človeške delovne sile in zato kot kàr človeš-
ko delo.

Ker sta bili doslej določeni le substanca vrednosti in velikost
vrednosti, se lotimo zdaj analize vrednostne forme.

Vrnimo se najpoprej spet k prvi pojavní formi vrednosti blaga.

Vzemimo dva kvantuma blag, katerih produkcija stane enako ve-
liko delovnega časa, ki sta torej enaki velikosti vrednosti,
in imamo 40 vatlov platna = 2 suknjiča, ali 40 vatlov platna
je vrednih dva suknjiča. Vidimo, da je vrednost platna izraže-
na v določeni količini suknjičev. Vrednost nekega blaga, tako

upodobljena v uporabni vrednosti drugega blaga, se imenuje njegova relativna vrednost./

225 /Relativna vrednost blaga se lahko spremeni, čeprav njegova vrednost ostane konstantna. Narobe lahko njegova relativna vrednost ostane konstantna, čeprav se njegova vrednost spremeni. Enačba: 40 vatlov platna = 2 suknjiča namreč predpostavlja, da obe blagi staneta enako mnogo dela. Z vsako spremembo v produktivni sili dela, ki ju proizvajata, pa se spremeni delovni čas, potreben za njuno produkcijo. Opazujmo vpliv takšnih sprememb na relativno vrednost.

I. Vrednost platna naj se spremeni, medtem ko vrednost suknjiča ostane konstantna. Če se delovni čas, porabljen za produkcijo platna, npr. zaradi vedno večje nerodovitnosti zemljišča, na katerem se prideluje lan, podvoji, se podvoji njegova vrednost. Namesto 40 vatlov platna = 2 suknjiča bi imeli: 40 vatlov platna = 4 suknjiči, ker 2 suknjiča vsebujeta zdaj samo pol toliko delovnega časa kot 40 vatlov platna. Če pa se delovni čas, potreben za produkcijo platna, za polovico skrajša, npr. zaradi izboljšanih statev, se vrednost platna za polovico zmanjša. Potemtakem je zdaj: 40 vatlov platna = 1 suknjič. Relativna vrednost blaga A, tj. njegova vrednost izražena v blagu B, raste in pada torej direktno kot vrednost blaga A, ob nespremenjeni vrednosti blaga B.

II. Vrednost platna naj ostane konstantna, medtem ko se vrednost suknjiča spremeni. Če se v teh okoliščinah podvoji delovni čas, potreben za produkcijo suknjiča, npr. ker niso nastriogli dovolj volne, imamo namesto 40 vatlov platna = 2 suknjiča zdaj: 40 vatlov platna = 1 suknjič. Če pa se vrednost suknjiča za polovico zmanjša, pa 40 vatlov platna = 4 suknjiči. Ob nespremenjeni vrednosti blaga A pada ali raste zato njegova relativna, v blagu B izražena vrednost v obratnem sorazmerju s spremembo vrednosti blaga B.

Če primerjamo različna primera pod I in II, sledi, da lahko ista sprememba relativne vrednosti izvira iz popolnoma si zoperstavljenih vzrokov. Tako nastane iz 40 vatlov platna = 2 suknjiča 1) enačba 40 vatlov platna = 4 suknjiči, ali ker se vrednost platna podvoji ali pa se vrednost suknjičev za polovico zmanjša, in 2) enačba 40 vatlov platna = 1 suknjič, ali ker se vrednost platna za polovico zmanjša ali pa vrednost suknjiča poveča na dvojno (velikost).

III. Količini dela, potrebni za produkcijo platna in suknjiča, naj se spreminjata istočasno, v isti smeri in isti proporciji. V tem primeru je slej ko prej 40 vatlov platna = 2 suknjiča, kakorkoli že sta njuni vrednosti spremenjeni. Spremembo njunih vrednosti odkrijemo, brž ko ju primerjamo s tretjim blagom, katerega vrednost je ostala konstantna. Če bi se zvišale ali znižale vrednosti vseh blag hkrati in v isti proporciji, bi ostale njihove relativne vrednosti nespremenjene. // Dejansko spremembo njihovih vrednosti bi videli iz tega, da bi se v istem delovnem času v splošnem produciral večji ali manjši kvantum blaga kot prej.

IV. Za produkcijo platna in suknjiča vsakokrat potrebna delovna časa, in s tem njuni vrednosti, naj se istočasno spremenita v isti smeri, toda v neenaki stopnji, ali v nasprotni smeri itd. Vpliv vseh mogočih kombinacij take vrste na relativno vrednost blaga dobimo enostavno z uporabo primerov I., II. in III.

Pravkar smo raziskali, koliko sprememba v velikosti relativne vrednosti nekega blaga, platna, zrcali spremembo njegove lastne velikosti vrednosti, in smo sploh obravnavali relativno vrednost samo glede na njeno kvantitativno stran. Zdaj se obrnemo k njegovi formi. Če je relativna vrednost upodobitvena forma vrednosti (Darstellungsform des Werts), je izraz ekvivalence dveh blag, kot je x blaga A = y blaga B ali 20 vat-

lov platna = 1 suknjič, enostavna forma relativne vrednosti.

I. Prva ali enostavna forma relativne vrednosti: 20 vatlov platna = 1 suknjič (x blaga A = y blaga B)

To formo je nekoliko težavno analizirati, ker je enostavna¹⁶⁾. V njej vsebovane različne določitve so zastrte, nerazvite, abstraktne in jih je zato mogoče držati vsak sebi in obdržati v rokah samo z nekaj napora abstrakcijske moči. Toliko pa sledi na prvi pogled, da ostane forma ista, če je 20 vatlov platna = 1 suknjič ali 20 vatlov platna = x suknjičev¹⁷⁾.

Platno prihaja na svet v podobi uporabne vrednote ali koristne reči. Njegova prtena (steifleinen) telesnost ali naturalna forma torej ni njegova vrednostna forma, temveč pravi nasprotek le-te.

Svoje lastno vredenstvo (Wertsein) kaže najpoprej s tem, da se nanaša na drugo blago, na suknjič, kot sebi enako (ihr Gleiches). Če ne bi bilo samo vrednost, se ne bi moglo nanašati na suknjič kot vrednost, kot sebi enako (Ihresgleichen). Kvalitativno se zenači s suknjičem tako, da se nanaša nanj kot upredmetenje enakovrstnega človeškega dela, tj. svoje lastne vrednostne substance, in zenači se samo z enim suknjičem namesto z x suknjičev, ker ni samo vrednost sploh, temveč vrednost določene velikosti, en suknjič pa vsebuje prav toliko dela kot 20 vatlov platna. S tem nanašanjem na suknjič platno zadene različne muhe na en mah. S tem, ko se zenači z drugim blagom kot vrednost, se nanaša na samo sebe kot vrednost. S tem ko se nanaša na samo sebe kot vrednost, se hkrati razlikuje od same sebe kot uporabne vrednote. S tem ko izrazi svojo velikost vrednosti - in velikost vrednosti je oboje, vrednost sploh in kvantitativno merjena vrednost - y suknjiču, dá // svojemu vredenstvu vrednostno formo, razločevano od svojega neposrednega bivanja. S tem ko se tako upo-

dobi kot nekaj samo v sebi diferenciranega, se šele dejansko upodobi kot blago - koristna reč, ki je hkrati vrednost. Kolikor je platno uporabna vrednota, je samostojna reč. Njegova vrednost pa se prikazuje samo v razmerju do drugega blaga, npr. do suknjiča, razmerje, v katerem je blagovna zvrst suknjič kvalitativno zenačena z njim in zato v določeni kvantiteti enako velja, ga nadomešča, je zamenljivo z njim. Lastno, od uporabne vrednosti razločevano formo dobi vrednost zato samo s svojo upodobitvijo kot menjalna vrednost.

Izražanje vrednosti platna v suknjiču vtisne suknjiču samemu novo formo. In res, kaj pomeni vrednostna forma platna? Da je suknjič zamenljiv z njim. Kakor hodi ali leži, s kostmi in kožo, v svoji naturalni formi suknjič ima zdaj formo neposredne zamenljivosti z drugim blagom, formo zamenljive uporabne vrednote ali ekvivalenta. Določitev ekvivalenta ne vsebuje samo, da je blago vrednost sploh, temveč da v svoji stvarni podobi, v svoji uporabni formi, drugemu blagu velja kot vrednost in je zato tu neposredno kot menjalna vrednost za drugo

Kot vrednost sestoji platno samo iz dela, tvori prozorno kristalizirano strdino dela. V dejanskosti pa je ta kristal zelo moten. Kolikor je v njem mogoče odkriti delo, in vsako blagovno telo ne kaže sledu dela, to ni človeško delo brez razlike, temveč tkanje, predenje itd., ki tudi nikakor ne tvorijo njegove edine substance, temveč so prepletene z naravnimi snovmi. Da bi obdržali platno kot zgolj stvarni (dinglich) izraz človeškega dela, moramo odmisлити vse, kar ga dejansko naredi za reč. Predmetnost človeškega dela, ki je sama abstraktna, brez nadaljnje kvalitete in vsebine, je nujno abstraktna predmetnost, mišljenina (Gedankending). Tako laneno tkivo postane pleteničenje (Hirngespinnst). Toda blaga so stvari (Sachen). Kar so, morajo biti stvarno (sachlich) ali pa pokazati v svojih lastnih stvarnih odnosih. V produkciji platna je bila porab-

ljena določena količina človeške delovne sile. Njegova vrednost je zgolj predmetni refleks tako porabljenega dela, ne reflektira pa se v njegovem telesu. Razodene se, dobi čutni izraz s svojim vrednostnim razmerjem do suknjiča. S tem ko si ga enači kot vrednost, medtem ko se hkrati kot uporabni predmet od njega razlikuje, postane suknjič pojavnna forma platna - vrednosti (Leinwand - Wert) v nasprotju s

platnom-telesom (Leinwand-Körper), njegova vrednostna forma za razliko od njegove naturalne forme¹⁸⁾./

228 /V relativnem vrednostnem izrazu: 20 vatlov platna = 1 suknjič ali x platna je vredno y suknjičev, velja suknjič sicer samo kot vrednost ali strdina dela, toda ravno s tem velja strdina dela kot suknjič, suknjič kot forma, v kateri se strdi človeško delo^{18a)}. Uporabna vrednota suknjič postane samo pojavnna forma platna-vrednosti, ker se platno nanaša na suknjiški material kot neposredno materiaturu abstraktnega človeškega dela, torej dela enake vrste kakor delo, upredmeteno v njem samem. Predmet suknjič mu velja kot čutno otipljiva predmetnost enakovrstnega človeškega dela, zato kot vrednost v naturalni formi. Ker je kot vrednost enakega bistva kot suknjič, postane naturalna forma suknjič tako pojavnna forma njegove lastne vrednosti. Toda v uporabni vrednoti suknjič upodobljeno delo ni kàr človeško delo, temveč določeno, koristno delo, krojaško delo. Kàr človeško delo, porabljanje človeške delovne sile, je sicer zmožno vsake določitve, samo po sebi pa je nedoločeno. Udejani, upredmeti se lahko samo, brž ko se človeška delovna sila porablja v določeni formi, kot določeno delo, kajti samo določenemu delu stoji nasproti naravna snov, vnanji material, v katerem se upredmeti. Samo Heglov pojém¹⁹⁾ zmore, da se objektivira brez vnanje snovi.

Platno se ne more nanašati na suknjič kot vrednost ali inkranirano človeško delo, ne da bi se nanašalo na krojaško delo kot neposredno formo udejanjanja (Verwirklichungsform) člo-

veškega dela. Kar pa zanima platno na uporabni vrednoti suk-njiču, ni njegova volnena zajetnost, ne njegov zapeti značaj, niti kaka druga koristna kvaliteta, ki mu daje pečat uporabne vrednote. Služi mu samo za to, da upodobi svojo vrednostno predmetnost za razliko od svoje prtene uporabne predmetnosti. Isti namen bi doseglo, če bi izrazilo svojo vrednost v assa foetida* ali poudrette** ali maži za škornje. Krojaško delo mu zato prav tako ne velja, kolikor je smotrno produktivna de-javnost, koristno delo, temveč samo kolikor je kot določeno delo forma udejanjenja, način upredmetenja človeškega dela sploh. Če bi platno izražalo svojo vrednost namesto v suk-njiču v maži za škornje, bi ji namesto krojaštva tudi mazanje (priprava maže) veljalo kot tista neposredna forma udejanjanja abstraktnega človeškega dela.^{19a)} Pojavna forma vrednosti ali ekvivalent postane uporabna vrednota ali blagovno telo torej samo s tem, da se drugo blago nanaša na v njem vsebovano kon-kretno, koristno vrsto dela kot neposredno formo udejanjanja abstraktnega človeškega dela./

- 229 /Tu smo pri ključni točki vseh težav, ki ovirajo razumevanje vrednostne forme. Relativno lahko je razlikovati vrednost bla-ga od njegove uporabne vrednosti, ali pa delo, ki oblikuje upo-rabno vrednost, od istega dela, kolikor se v vrednosti blaga računa samo kot porabljanje človeške delovne sile. Če obravna-vamo blago ali delo v eni obliki, ju ne obravnavamo v drugi in vice versa. Ta abstraktna nasprotja gredo sama od sebe nara-zen in jih je zato lahko držati vsak sebi. Drugače pa je z vrednostno formo, ki eksistira samo v razmerju blaga do blaga. Uporabna vrednota ali blagovno telo ima tu novo vlogo. Postane pojavna forma vrednosti blaga, torej svojega lastnega nas-protka. Prav tako konkretno koristno delo, vsebovano v uporab-ni vrednoti, postane svoj lastni nasprotek, gola forma udeja-njanja abstraktnega človeškega dela. Namesto da bi šli na dvo-je, se nasprotni določitvi blaga tu reflektirata druga v dru-gi. Čeprav je to na prvi pogled nenavadno, se pri nadaljnem

* neka farmacevtska surovina

**fekalno gnojilo

razmišljanju izkaže za nujno. Blago je že od začetka stvar v dva cepa, uporabna vrednota in vrednost, produkt koristnega dela in strdina abstraktnega dela. Da bi se upodobila kot to, kar je, mora zato podvojiti svojo formo. Formo uporabne vrednote ima že po naravi. Je njegova naturalna forma. Vrednostno formo pridobi šele v občevanju z drugim blagom. Toda njegova vrednostna forma mora sama biti spet predmetna forma. Edine predmetne forme blaga so njihove uporabne podobe, njihove naturalne forme. Ker pa je naturalna forma blaga, npr. platna, pravi nasprotek njegove vrednostne forme, mora narediti drugo naturalno formo, naturalno formo drugega blaga za svojo vrednostno formo. Kar ne more storiti neposredno zase, lahko stori neposredno za drugo blago in s tem po ovinku samo zase. Svoje vrednosti ne more izraziti v svojem lastnem telesu ali v svoji lastni uporabni vrednosti, lahko pa se nanaša na drugo uporabno vrednost ali blagovno telo kot neposredno bivanje vrednosti (Wertdasein). Ne more biti v razmerju do konkretnega dela, vsebovanega v njem samem, lahko pa je v razmerju do konkretnega dela, vsebovanega v drugi vrsti blaga, kot gole forme udejanjenja abstraktnega človeškega dela. Za to mu je treba samo, da si drugo blago enači kot ekvivalent. Uporabna vrednost nekega blaga eksistira za drugo blago sploh samo, kolikor na ta način rabi kot pojavna forma njegove vrednosti. Če opazujemo v enostavnem relativnem vrednostnem izrazu: x blaga A = y blaga B samo kvantitativno razmerje, najdemo tudi samo zgoraj razvite zakone o gibanju relativne vrednosti, ki vsi temeljijo na tem, da // je velikost vrednosti blag določena z delovnim časom, potrebnim za njihovo produkcijo. Če pa opazujemo vrednostno razmerje obeh blag po njegovi kvalitativni strani, odkrijemo v onem enostavnem vrednostnem izrazu skrivnost vrednostne forme in s tem, in nuce, denarja.²⁰⁾

Naša analiza je pokazala, da relativni vrednostni izraz nekega blaga vključuje dve različni vrednostni formi. Platno izraža svojo vrednost in svojo določeno velikost vrednosti v

suknjiču. Svojo vrednost upodablja v vrednostnem razmerju do drugega blaga, zato kot menjalno vrednost. Po drugi strani dobi drugo blago, suknjič, v katerem relativno izraža svojo vrednost, prav s tem formo neposredno z njim zamenljive uporabne vrednote ali ekvivalenta. Obe formi, relativna vrednostna forma enega blaga, ekvivalentska forma drugega, sta formi menjalne vrednosti. Obe sta dejansko samo momenta, vzajemno druga z drugo pogojeni določitvi, istega relativnega vrednostnega izraza, toda polarno razdeljeno na dva zenačena blagovna ekstrema.

Kvantitativna določenost ni zajeta v ekvivalentski formi nekega blaga. Določeno razmerje npr., v katerem je suknjič ekvivalent platna, ne izvira iz njegove ekvivalentske forme, iz forme njegove neposredne zamenljivosti za platno, temveč iz določitve velikosti vrednosti z delovnim časom. Platno lahko upodobi svojo lastno vrednost v suknjičih samo tako, da se naša na določen kvantum suknjičev kot dan kvantum kristaliziranega človeškega dela. Če se spremeni vrednost suknjiča, se spremeni tudi ta odnos. Da pa bi se relativna vrednost platna spremenila, mora obstajati, in tvori se lahko samo ob dani vrednosti suknjiča. Ali platno zdaj upodobi svojo lastno vrednost v 1, 2 ali x suknjičih, je pod to predpostavko odvisno čisto od velikosti vrednosti enega vatla platna in števila vatlov, katerega vrednost naj bo upodobljena v suknjiški formi. Velikost vrednosti nekega blaga se lahko izraža samo v uporabni vrednosti drugega blaga, kot relativna vrednost. Formo neposredno zamenljive uporabne vrednote ali ekvivalenta pa neko blago dobi narobe samo kot material, v katerem je izražena vrednost drugega blaga.

To razločevanje pa moti karakteristična svojskost relativnega vrednostnega izraza v njegovi enostavni ali prvi formi. Enačba: 20 vatlov platna = 1 suknjič, ali 20 vatlov platna je vrednih en suknjič, namreč očitno vključuje identično enačbo:

1 suknjič = 20 vatlov platna, ali 1 suknjič je vreden 20 vatlov platna. Relativni vrednostni izraz platna, v katerem suknjič figurira kot ekvivalent, vsebuje torej v nanašanju nazaj 231 (rückbezüglich) relativni // vrednostni izraz suknjiča, v katerem platno figurira kot ekvivalent.

Čeprav sta obe določitvi vrednostne forme ali oba upodobitvena načina blagovne vrednosti kot menjalna vrednost samo relativna, se ne zdita obe v isti stopnji relativni. V relativni vrednosti platna: 20 vatlov platna = 1 suknjič, je menjalna vrednost platna izrecno upodobljena kot njegovo nanašanje na drugo blago. Suknjič po svoji strani je sicer tudi samo ekvivalent, kolikor se platno nanaša nanj kot pojavno formo svoje lastne vrednosti in s tem neposredno z njim zamenljivo (Austauschbares). Samo znotraj tega nanašanja je ekvivalent. Toda obnaša se pasivno. Ne prevzema nobene iniciative. Nahaaja se v nanašanju, ker se nanašajo nanj. Značaj, ki ga dobi iz razmerja s platnom, se zato ne prikazuje kot rezultat njegovega nanašanja, temveč kot prisoten brez njegovega sodelovanja. Še več. Določeni način, kako se platno nanaša nanj, je narejen čisto za to, da ga 'prizadene', pa da bi bil še tako skromen in nikakor ne produkt nekega 'tailor run mad with pride'. Platno se namreč nanaša na suknjič kot čutno eksistirajočo materiaturo človeškega dela in abstracto in s tem kot obstoječe vrednostno telo. (Suknjič) je to samo, ker in kolikor se platno nanaša nanj na ta določeni način. Njegovo ekvivalentstvo (Äquivalentsein) je takorekoč samo refleksijska določitev platna. Toda zdi se prav narobe. Po eni strani se sam ne potrudi, da bi se nanašal. Po drugi strani se platno nanaša nanj, ne da bi ga naredilo za kaj, temveč ker je (suknjič) brez njega (platna) nekaj. Zato se zdi, da mu (suknjiču) gotovi produkt nanašanja platna na suknjič, njegova ekvivalentska forma, njegova določenost kot neposredno zamenljiva uporabna vrednost, stvarno (dinglich) pritiče tudi izven nanašanja na platno, prav tako kot npr. njegova lastnost, da greje. V prvi ali enostavni formi relativne

vrednosti: 20 vatlov platna = 1 suknjič, ta napačni videz še ni utrjen, ker neposredno pove tudi nasprotno, da je suknjič ekvivalent platna in da ima vsako od obeh blag to določenost samo, ker in kolikor ga drugo blago naredi za svoj relativni vrednostni izraz.²¹⁾

V enostavni formi relativne vrednosti ali v izrazu ekvivalence dveh blag je razvoj forme vrednosti za obe blagi enakomerno, čeprav vsakokrat v zoperstavljeni smeri. Relativni vrednostni izraz je dalje glede na vsako od obeh blag enoten, kajti platno upodablja svojo vrednost samo v enem blagu, v suknjiču in vice versa, toda za obe blagi je ta vrednostni izraz // dvojen, različen za vsako od obeh. Končno je vsako od obeh blag samo ekvivalent za drugo posamično blagovno zvrst, torej samo posamičen ekvivalent.

Taka enačba kot 20 vatlov platna = 1 suknjič, ali dvajset vatlov platna je vrednih en suknjič, izraža vrednost blaga očitno samo zelo omejeno in enostransko. Če primerjam platno npr., namesto s suknjiči, z drugimi blagi, dobim tudi druge relativne vrednostne izraze, druge enačbe, kot 20 vatlov platna = u kave, 20 vatlov platna = v čaja itd. Platno ima prav toliko različnih relativnih vrednostnih izrazov, kolikor je blag, različnih od njega, in število njegovih relativnih vrednostnih izrazov stalno narašča s številom na novo nastopajočih blagovnih zvrsti.²²⁾

Prva forma 20 vatlov platna = 1 suknjič je dala dva relativna izraza za vrednost dveh blag. Ta druga forma daje za vrednost istega blaga najbolj pisan mozaik relativnih izrazov. Zdi se, da tudi ni nič dobljeno ne za izraz velikosti vrednosti, kajti v 20 vatlov platna = 1 suknjič je velikost vrednosti platna, ki vendar v vsakem izrazu ostane ista, upodobljena prav tako izčrpno kot v 20 vatlov platna = u čaja itd., niti za določitev forme ekvivalenta, kajti v 20 vatlov plat-

na = u kave itd. so kava itd. samo posamični ekvivalenti, čisto tako kot je bil suknjič.

Kljub temu skriva ta druga forma bistven razvoj dalje. V njej namreč ni samo, da platno izraža svojo vrednost naključno zdaj v suknjičih, zdaj v kavi itd., temveč da jo izraža tako v suknjičih kot tudi v kavi itd., ali v tem blagu ali v onem ali v tretjem itd. Nadaljnja določitev se pokaže, brž ko je ta druga ali razvita forma relativnega vrednostnega izraza prikazana v svoji povezanosti. Tedaj dobimo:

II. Drugo ali razvito formo relativne vrednosti:

20 vatlov platna = 1 suknjič ali = u kave ali = v čaja ali = x železa ali = y pšenice ali = itd., itd.

z blaga A = u blaga B ali = v blaga C ali = w blaga D ali = x blaga E ali = y blaga F ali = itd.

Najpoprej tvori očitno prva forma osnovni element druge, kajti le-ta sestoji iz mnogih enostavnih relativnih vrednostnih izrazov, kot 20 vatlov platna = 1 suknjič, 20 vatlov platna = u kave itd.

V prvi formi: 20 vatlov platna = 1 suknjič se lahko zdi naključno dejstvo, da sta tidve blagi zamenljivi v tem določenem kvantitativnem razmerju. V drugi formi pa takoj sije skozi od naključnega pojava bistveno različno in ga določujoče
233 ozadje. Vrednost platna ostane enako // velika, ali je upodobljena v suknjiču ali kavi ali železu itd., v brezštevilno različnih blagih, pripadajočih najrazličnejšim posestnikom. Naključno razmerje dveh individualnih posestnikov blaga odpade. Pokaže se, da ne regulira menjava velikosti vrednosti blaga, temveč narobe velikost vrednosti blaga njegova menjalna razmerja.

V izrazu: 20 vatlov platna = 1 suknjič je suknjič veljal za pojavno formo v platnu upredmetenega dela. Tako je bilo delo, vsebovano v platnu, zenačeno z delom, vsebovanim v suknjiču, in s tem določeno kot enakovrstno človeško delo. Vendar pa ta določitev ni izrecno izstopala. Neposredno prva forma zenači v platnu vsebovano delo samo s krojaškim delom. Drugače druga oblika. V brezkončnem, vedno podaljšljivem nizu svojih relativnih vrednostnih izrazov se platno nanaša na vsa mogoča blagovna telesa kot gole pojavne forme v njem samem vsebovanega dela. Tukaj je vrednost platna zato šele resnično upodobljena kot vrednost, tj. kristal človeškega dela sploh.

Druga forma sestoji iz vsote samih enačb prve oblike. Vsaka teh enačb, kot 20 vatlov platna = 1 suknjič, pa vključuje tudi povratni odnos: 1 suknjič = 20 vatlov platna, kjer suknjič upodablja svojo vrednost v platnu in prav s tem platno kot ekvivalent. Ker to zdaj velja za vsakega od brezštevilnih relativnih vrednostnih izrazov platna, dobimo:

III. Tretjo, narobno ali nazaj se nanašajočo (rückbezogen) drugo formo relativne vrednosti:

1 suknjič = 20 vatlov platna.
 u kave = 20 vatlov platna.
 v čaja = 20 vatlov platna.
 x železa = 20 vatlov platna.
 y pšenice = 20 vatlov platna.
 itd. = 20 vatlov platna.

Relativni vrednostni izraz blag se tu povrne v svoji prvotni podobi: 1 suknjič = 20 vatlov platna. Vendar je ta enostavna enačba zdaj dalje razvita. Prvotno je vsebovala samo, da suknjiška vrednost s svojim izrazom v drugem blagu dobi od uporabne vrednote suknjič ali od suknjiškega telesa samega različno in neodvisno formo. Zdaj ista forma upodablja suknjič

tudi nasproti vsem drugim blagom kot vrednost in je zato njegova obče veljavna vrednostna forma. Ne samo suknjič, temveč kava, železo, pšenica, skratka vsa druga blaga izražajo zdaj svojo vrednost v materialu platno. Vsa se tako drugo drugemu prikazujejo kot ista materiatura človeškega dela. Samo kvantitativno so še različna, zaradi česar so 1 suknjič, u kave, / 234 / x železa itd., tj. različni kvantumi teh različnih reči = 20 vatlov platna, enaki istemu kvantumu upredmetenega človeškega dela. S svojim skupnostnim (gemeinschaftlichen) vrednostnim izrazom v materialu platno se torej vsa blaga kot menjalne vrednosti razlikujejo od svojih lastnih uporabnih vrednosti in se hkrati nanašajo drugo na drugo kot velikosti vrednosti, se kvalitativno zenačijo in se kvantitativno primerjajo. Šele v tem enotnem relativnem vrednostnem izrazu se drugo za drugo prikazujejo (erscheinen) kot vrednost in dobi njihova vrednost zato šele svojo ustrezno pojavno formo kot menjalna vrednost. Za razliko od razvite forme relativne vrednosti (forma II), ki upodablja vrednost nekega blaga v okolici vseh drugih blag, imenujemo ta enotni vrednostni izraz občo relativno vrednostno formo.

V formi II: 20 vatlov platna = 1 suknjič ali = u kave ali = v čaja ali = x železa itd., v kateri platno razvije svoj relativni vrednostni izraz, se nanaša na vsako posamezno blago, suknjič, kavo itd. kot poseben ekvivalent in na vsa skupaj kot okolico svojih posebnih ekvivalentskih form. Nasproti njemu nobena posamezna blagovna zvrst še ne velja za ekvivalent kar brez nadaljnjega, kakor v posamičnem ekvivalentu, temveč samo za poseben ekvivalent, od česar drug drugega izključujeta.

V formi III, ki je nazaj se nanašajoča druga forma in je torej zajeta v njej, pa se platno prikazuje kot generična forma (Gattungsform) ekvivalenta za vsa druga blaga. Tako je, kot da bi poleg in razen levov, tigrov, zajcev in vseh drugih človeških živali, ki grupirane tvorijo različne rodove, vrst:

podvrste, družine itd. živalskega kraljestva, eksistirala tudi še žival (das Tier), individualna inkarnacija vsega živalskega kraljestva. Tako posamično, ki v samem sebi zaobsega vse dejansko obstoječe vrste iste stvari, je neko obče, kot žival, bog itd. Kakor je platno torej postalo posamični ekvivalent, s tem, da se je eno drugo blago nanašalo nanj kot pojavno formo vrednosti, tako postane kot vsem blagom skupnostna pojavna forma vrednosti obči ekvivalent, obče vrednostno telo, obča materiatura abstraktnega človeškega dela. V njem materializirano posebno delo zato zdaj velja za občo formo udejanjenja človeškega dela, za obče delo.

Pri upodabljanju vrednosti blaga A v blagu B, s čimer blago B postane posamičen ekvivalent, je bilo vseeno, kakšne posebne sorte je blago B. Le telesnost blaga B je morala biti druge vrste kot telesnost blaga A, s tem tudi produkt drugega koristnega dela. S tem ko je suknjič upodabljal svojo vrednost 235 v platnu, se je nanašal // na platno kot udejanjeno človeško delo, in prav s tem na tkanje platna kot formo udejanjenja človeškega dela, toda posebna določenost, ki razločuje tkanje platna od drugih delovnih vrst, je bila popolnoma irelevantna. Morala je biti samo druge vrste kot krojaško delo, sicer pa določena vrsta dela. Drugače, brž ko platno postane obči ekvivalent. Ta uporabna vrednost v svoji posebni določenosti, s čimer je platno za razliko od vseh drugih zvrsti blaga, kave, železa itd., postane zdaj obča vrednostna forma vseh drugih blag in zato obči ekvivalent. V njem upodobljena posebna koristna vrsta dela velja zato zdaj kot obča forma udejanjenja človeškega dela, kot obče delo, prav kolikor je delo posebne določenosti, tkanje platna za razliko ne samo od krojaškega dela, temveč od pridelovanja kave, rudniškega dela in vseh drugih vrst dela. Narobe veljajo vse druge vrste dela v relativnem vrednostnem izrazu platna, občega ekvivalenta (forma II), samo še kot posebne forme udejanjenja človeškega dela.

Kot vrednosti so blaga izrazi iste enote, abstraktnega človeškega dela. V formi menjalne vrednosti se drugo drugemu prikazujejo kot vrednosti in se nanašajo drugo na drugo kot vrednosti. S tem se hkrati nanašajo na abstraktno človeško delo kot svojo skupno družbeno substanco. Njihovo družbeno razmerje je izključno v tem, da drugo drugemu veljajo kot samo kvantitativno različni, toda kvalitativno enaki in zato drugo z drugim nadomestljivi in drugo za drugega zamenljivi izrazi te njihove družbene substance. Kot koristna reč ima blago družbeno določenost, kolikor je uporabna vrednota za druge, razen za svojega posestnika, torej zadovoljuje družbene potrebe. Toda vseeno, na čigave potrebe ga nanašajo njegove lastnosti, z le-timi postane zmeraj samo na človeške potrebe nanašan predmet, ne blago za druga blaga. Samo to, kar spreminja gole uporabne predmete v blaga, jih lahko nanaša drugo na drugo kot blago in s tem postavi v družbeno razmerje. To pa je njihova vrednost. Forma, v kateri si veljajo za vrednosti, za strdino človeškega dela, je zato njihova družbena forma. Družbena forma blaga in vrednostna forma ali forma zamenljivosti sta torej eno in isto. Če je naturalna forma nekega blaga hkrati vrednostna forma, tedaj ima formo neposredne zamenljivosti z drugimi blagi in s tem neposredno družbeno formo.

236 Enostavna relativna vrednostna forma (forma I) 1 suknjič = 20 vatlov platna se od obče relativne // vrednostne forme 1 suknjič = 20 vatlov platna razločuje samo v tem, da ta enačba zdaj tvori člen niza

1 suknjič = 20 vatlov platna

u kave = 20 vatlov platna

v čaja = 20 vatlov platna

itd.

Razločuje se torej dejansko samo v tem, da je platno iz posamičnega razvito naprej v obči ekvivalent. Če torej v enostavnem relativnem vrednostnem izrazu ne dobi forme neposredne za-

menljivosti, ekvivalentske forme, torej neposredno družbene forme, blago, ki izraža svojo velikost vrednosti, temveč blago, v katerem se velikost vrednosti izraža, tedaj velja isto za obči relativni vrednostni izraz. Toda v enostavni relativni vrednostni formi je ta razlika samo še formalna in izginja-joča. Če v 1 suknjič = 20 vatlov platna suknjič izraža svojo vrednost relativno, namreč v platno in platno s tem dobi ekvivalentsko formo, tedaj ista enačba neposredno vključuje povratni odnos: 20 vatlov platna = 1 suknjič, v kateri suknjič dobi ekvivalentsko formo in je vrednost platna izražena relativno. Ta enakomerni in obojestranski razvoj vrednostne forme obeh blag kot relativna vrednost in kot ekvivalent se zdaj več ne dogaja. Če obče relativno vrednostno formo 1 suknjič = 20 vatlov platna, kjer je platno obči ekvivalent, obrnemo v 20 vatlov platna = 1 suknjič, tedaj suknjič s tem ne postane obči ekvivalent za vsa druga blaga, temveč samo poseben ekvivalent platna. Obča je relativna vrednostna forma suknjiča samo, ker je hkrati relativna vrednostna forma vseh drugih blag. Kar velja o suknjiču, velja o kavi itd. Sledi torej, da obča relativna vrednostna forma blag izključuje blaga sama od obče ekvivalentske forme. Narobe je neko blago, kakor platno, brž ko ima občo ekvivalentsko formo, izključeno od obče relativne vrednostne forme. Obča, z drugimi blagi enotna relativna vrednostna forma platna bi bila: 20 vatlov platna = 20 vatlov platna. To pa je tautologija, ki ne izraža velikosti vrednosti tega blaga, nahajajočega se v obči ekvivalentski formi in s tem v vedno zamenljivi formi. Nasprotno razvita relativna vrednostna forma: 20 vatlov platna = 1 suknjič ali = u kave ali = v čaja ali = itd. zdaj postane specifični relativni vrednostni izraz občega ekvivalenta.

V občem relativnem vrednostnem izrazu blag ima vsako blago, suknjič, kava, čaj itd. od svoje naturalne forme različno
 237 vrednostno formo, namreč formo platno. In prav // v tej formi se nanašajo drugo na drugo kot zamenljiva (Austauschbare) in

v kvantitativno določenih razmerjih zamenljiva, kajti če 1 suknjič = 20 vatlov platna, u kave = 20 vatlov platna itd., tedaj je tudi 1 suknjič = u kave itd. S tem ko se vsa blaga ogledujejo v enem in istem blagu kot velikosti vrednosti, se vzajemno zrcalijo kot velikosti vrednosti. Toda naravne forme, ki jih imajo kot uporabni predmeti, jim vzajemno veljajo samo po tem ovinku, torej ne neposredno kot pojavne forme vrednosti. Kakor hitro so neposredna, torej niso neposredno zamenljiva. Drugo za drugo torej nimajo forme neposredne zamenljivosti ali njihova družbeno veljavna forma je posredovana forma. Narobe. S tem ko se vsa druga blaga nanašajo na platno kot pojavno formo vrednosti, postane naravna forma platna forma njihove neposredne zamenljivosti z vsemi blagi, zato neposredno njihova obče družbena forma.

Neko blago dobi občo ekvivalentno formo samo, ker in kolikor vsem drugim blagom rabi za upodobitev njihove obče relativne, zato ne neposredne vrednostne forme. Toda blaga si morajo sploh dati relativno vrednostno obliko, ker so njihove naravne forme samo njihove uporabnovrednostne forme, in dati si morajo enotno, zato občo relativno vrednostno formo, da bi se vsa nanašala drugo na drugo kot vrednosti, kot enakovrstne strdine človeškega dela. Eno blago se torej nahaja v formi neposredne zamenljivosti z vsemi drugimi blagi in s tem v neposredno družbeni formi samo, ker in kolikor se vsa druga blaga ne nahajajo v njej, ali ker se blago sploh že od začetka ne nahaja v neposredno zamenljivi ali družbeni formi, s tem da je njegova neposredna forma forma njegove uporabne vrednosti, ne njegove vrednosti.

Formi obče neposredne zamenljivosti se res nikakor ne pozna, da je nasprotna blagovna forma (gegensätzliche Warenform), prav tako neločljiva od forme ne neposredne zamenljivosti, kot pozitivnost enega magnetnega pola od negativnosti drugega. Lahko si zato domišljamo, da moremo vsem blagom hkrati

vtisniti pečat neposredne zamenljivosti, kakor si lahko tudi domišljamo, da moremo narediti vse delavce za kapitaliste. Dejansko pa sta obča relativna vrednostna forma in obča ekvivalentska forma nasprotna si, izmenoma se predpostavljajoča in izmenoma se odbijajoča pola iste družbene forme blag.²³⁾

238 Kot neposredno družbena materiatura dela je platno, obči ekvivalent, materiatura neposredno družbenega dela, medtem ko so druga blagovna telesa, // ki upodabljajo svojo vrednost v platnu, materiature ne neposredno družbenih del.

Dejansko so vse uporabne vrednote blaga samo, ker so produkti drugo od drugega neodvisnih privatnih del, privatnih del, ki pa so kot posebni, čeprav osamosvojeni, členi samoraslega sistema delitve dela snovno odvisna drugo od drugega. Tako so družbeno povezana ravno skozi svojo različnost, skozi svojo posebno koristnost. Ravno zaradi tega producirajo kvalitativno različne uporabne vrednote. Če ne, te uporabne vrednote druga za drugo ne bi postale blago. Po drugi strani pa ta različna koristna kvaliteta produktov še ne naredi za blaga. Če kmečka družina za svoj lastni konzum producira suknjič in platno in pšenico, tedaj te reži družini stopajo nasproti kot različni produkti njenega družinskega dela, toda ne samim sebi izmenoma kot blaga. Če bi bilo delo neposredno družbeno, tj. skupno delo, bi produkti dobili neposredno družbeni značaj splošnega produkta (Gemeinprodukt) za svoje producente, toda ne značaja blag drug za drugega. Vendar nam tu ni treba dolgo iskati, v čem je družbena forma v blagih vsebovanih in drugo od drugega neodvisnih privatnih del. Sledila je že iz analize blaga. Njihova družbena forma je njihovo nanašanje drugo na drugega kot enako delo, torej, ker enakost toto celo različnih del lahko obstaja samo v abstrakciji od njihove neenakosti, njihovo nanašanje drugo na drugega kot človeško delo sploh, porabljanja človeške delovne sile, kar vsa človeška dela, kakršnakoli že je njihova vsebina in njihov ope-

racijski način, dejansko so. V vsaki družbeni formi dela se dela različnih individuov nanašajo drugo na drugo tudi kot človeška, toda tu velja to nanašanje sámo za specifično družbeno formo del. Zdaj pa nobeno od teh privatnih del v svoji naturalni formi nima te specifično družbene forme abstraktnega človeškega dela, kakor tudi blago v svoji naturalni formi nima družbene forme gole strdine dela ali vrednosti. S tem pa, da naturalna forma nekega blaga, tu platna, postane obča ekvivalentska forma, ker se vsa druga blaga nanašajo na le-to kot pojavno formo svoje lastne vrednosti, tudi tkanje platna postane obča forma udejanjenja abstraktnega človeškega dela ali delo v neposredno družbeni formi. Merilo 'družbenosti' si je treba sposoditi iz narave vsakemu produkcijskemu načinu lastnih razmer, ne iz njej tujih predstav. Kakor smo prej pokazali, da blago po naravi izključuje neposredno formo obče zamenljivosti // in lahko zato razvije občo ekvivalentno formo samo nasprotno, tako velja isto za privatna dela, ki tičijo v blagih. Ker niso neposredno družbeno delo, je prvič družbena forma od naturalnih form dejanskih koristnih del različna, tuja jim, in abstraktna forma, in drugič dobijo vse vrste privatnega dela svoj družbeni značaj samo nasprotno, s tem da so vse zenačene z neko izključno vrsto privatnega dela, tu s tkanjem platna. S tem postane le-ta neposredna in obča pojavna forma abstraktnega človeškega dela in tako delo v neposredno družbeni formi. Zato se upodablja tudi neposredno v družbeno veljavnem in obče zamenljivem produktu.

Videz, kot da ekvivalentska forma nekega blaga izvira iz njegove lastne stvarne narave, namesto da bi bila goli refleks nanašanja drugih blag, se z razvojem posamičnega ekvivalenta naprej v občega utrdi, ker se nasprotni si momenti vrednostne forme ne razvijajo več enakomerno za drugo na drugo nanašana blaga, ker obča ekvivalentska forma loči neko blago kot nekaj čisto apartnega od vseh drugih blag in končno ker ta njegova forma dejansko ni več produkt nanašanja kakršnegakoli posamič-

nega drugega blaga.

Vendar pa na našem sedanjem stališču obči ekvivalent še nikakor ni okostenel. Kako se je platno dejansko preobrazilo v obči ekvivalent? Tako, da je svojo vrednost upodobilo najprej v nekem posamičnem blagu (forma I), potem v vseh drugih blagih po vrsti relativno (forma II), in so tako v nanašanju nazaj vsa druga blaga v njem upodobila svoje vrednosti relativno (forma III). Enostavni vrednostni izraz je bil klica, iz katere se je razvila obča ekvivalentska forma platna. V tem razvoju spremeni svojo vlogo. Začenja s tem, da upodablja svojo velikost vrednosti v enem drugem blagu in končuje s tem, da rabi za material za vrednostni izraz vseh drugih blag.

Kar velja za platno, velja za vsako blago. V svojem razvitem relativnem vrednostnem izrazu (forma II), ki sestoji samo iz njegovih mnogih, enostavnih vrednostih izrazov, platno še ne figurira kot obči ekvivalent. Nasprotno tu vsako drugo blagovno telo tvori njegov ekvivalent, je torej neposredno zamenljivo z njim in lahko torej zamenja mesto z njim.

Zato dobimo naposled:

Formo IV:

20 vatlov platna = 1 suknjič ali = u kave ali = v čaja ali =
x železa ali y pšenice ali = itd.//

240 // 1 suknjič = 20 vatlov platna ali = u kave ali = v čaja
ali = x železa ali = y pšenice ali = itd.

u kave = 20 vatlov platna ali = 1 suknjič ali = v čaja ali =
x železa ali y pšenice ali = itd.

v čaja = itd.

Toda vsaka teh enačb nanašana nazaj daje suknjič, kavo, čaj itd. kot obči ekvivalent, s tem pa vrednostni izraz v suknjiču, kavi, čaju itd. kot občo relativno vrednostno formo vseh drugih blag. Obča ekvivalentska forma pritiče zmeraj samo enemu blagu v nasprotju z vsemi drugimi blagi; toda pritiče vsakemu blagu v nasprotju z vsemi drugimi. Če pa vsako blago postavi svojo lastno naturalno formo vsem drugim blagom nasproti kot občo ekvivalentsko formo, tedaj vsa blaga izključujejo vsa (blaga) od obče ekvivalentske forme in s tem sama sebe od družbeno veljavne upodobitve svojih velikosti vrednosti.

Vidimo: analiza blaga pokaže vse bistvene določitve vrednostne forme in vrednostno formo samo v njenih nasprotnih si momentih, občo relativno vrednostno formo, občo ekvivalentsko formo, končno nikoli se ne zaključujejoči niz enostavnih relativnih vrednostnih izrazov, ki tvori šele prehodno fazo v razvoju vrednostne forme, da bi se naposled sprevrgla v specifično relativno vrednostno formo občega ekvivalenta. Toda analiza blaga je pokazala te forme kot blagovne forme sploh, ki torej pritičejo tudi vsakemu blagu, samo nasprotno, tako da če se blago A nahaja v eni teh določitev form, blaga B, C itd. njemu nasproti privzamejo drugo. Odločilno važno pa je bilo odkriti notranjo nujno zvezo med vrednostno formo, vrednostno substanco in vrednostno velikostjo, tj. ideelno izraženo, dokazati, da vrednostna forma izvira iz vrednostnega pojma.²⁴⁾

Blago se zdi na prvi pogled samoumevna, trivialna reč. Njegova analiza pokaže, da je zelo zamotana reč, polna metafizičnih zvitosti in teoloških muh. Kot gola uporabna vrednota je čutna reč, na kateri ni nič skrivnostnega, ali ga zdaj obravnavam z vidika, da njegove lastnosti zadovoljujejo človeške potrebe, ali da dobi te lastnosti šele kot produkt človeškega dela. Absolutno nič skrivnostnega ni v tem, da človek s

svojo dejavnostjo spreminja forme naravnih snovi na način, ki mu je koristen. Forma lesa se npr. spremeni, če naredimo iz njega mizo. Kljub temu miza ostane les, vsakdanja čutna reč. Kakor hitro pa nastopi kot blago, se preobrazí v čutno nadčutno reč. Ne stoji samo s svojimi nogami na tleh, tem-
 241 več // se vsem drugim blagom nasproti postavi na glavo in v svoji lesení glavi razvije muhe, veliko bolj čudne, kot če bi sama od sebe začela plesati.²⁵⁾

Mistični značaj blaga torej ne izvira iz uporabne vrednosti. Prav tako ne izvira iz vrednostnih določitev, opazovanih same zase. Kajti prvič, naj so koristna dela ali produktivne dejavnosti še tako različna, fiziološka resnica je, da so funkcije specifično človeškega organizma za razliko od drugih organizmov, in da je vsaka taka funkcija, kakršnakoli že je njena vsebina in njena forma, bistveno porabljanje človeških možganov, živcev, mišic, čutil itd. Kar je drugič za osnovo določitvi velikosti vrednosti, trajanje tega porabljanja ali kvantiteta dela, se ta kvantiteta celo očitno da razločevati od kvalitete dela. V vseh razmerah je moral delovni čas, ki je potreben za produkcijo življenjskih potrebščin, zanimati človeka, čeprav ne v enaki meri na različnih razvojnih stopnjah. Končno, kakor hitro ljudje na kakršenkoli način delajo drug za drugega, dobi njihovo delo tudi družbeno formo.

Vzemimo Robinzona na njegovem otoku. Čeprav skromen, kakor je že po naravi, mora vendar zadovoljiti raznovrstne potrebe. in mora zato opravljati koristno delo različne vrste, delati orodje, izdelovati pohištvo, udomačiti lamo, loviti ribe, divjačino itd. O molitvah ipd. tukaj ne govorimo, ker ima naš Robinzon s tem svoje veselje in mu je takšna dejavnost oddih. Kljub različnosti svojih produktivnih funkcij ve, da so samo različne forme udejstvovanja istega Robinzona, torej samo različni načini človeškega dela. Stiska sama ga sili, da natančno razdeli svoj čas med svoje različne funkcije. Ali

zavzema eno več, druga manj prostora v njegovi celotni dejavnosti, je odvisno od večje ali manjše težave, ki jo mora premagati, da bi dosegel nameravani koristni učinek. Izkušnja ga to uči, in naš Robinzon, ki je iz brodoloma rešil uro, glavno knjigo, črnilo in pero, kot dober Anglež kmalu začne voditi knjige o samem sebi. Njegov inventar vsebuje seznam uporabnih predmetov, ki jih poseduje, različnih opravil, ki so potrebna za njihovo produkcijo, končno delovnega časa, ki ga povprečno potroši za določene količine teh različnih produktov. Vsi odnosi med Robinzonom in rečmi, ki tvorijo njegovo bogastvo, ki si ga je sam ustvaril, so tu tako enostavni in prozorni, da jih bo brez posebnega duhovnega napora razumel celo gospod M. Wirth. In vendar // so v tem vsebovane vse bistvene določitve vrednosti.

Postavimo zdaj na Robinzonovo mesto združenje svobodnih ljudi, ki delajo s skupnostnimi produkcijskimi sredstvi in porabljajo svoje individualne delovne sile samozavedno kot eno družbeno delovno silo. Vse določitve Robinzonovega dela se ponovijo, samo družbeno, namesto individualno. Nastopi pa ena bistvena razlika. Vsi Robinzonovi produkti so bili njegov izključno osebni produkt in zato neposredno uporabni produkti za njega. Celotni produkt združenja je družben produkt. Del tega produkta rabi spet kot produkcijsko sredstvo. Ostane družben. Toda drug del člani združenja potrošijo kot življenjske potrebščine. Zato ga je treba mednje razdeliti. Način te razdelitve se bo spreminjal s posebnim načinom družbenega produkcijskega organizma samega in ustrezno zgodovinsko razvojno ravnanje producentov. Samo za paralelo z blagovno produkcijo predpostavljamo, da je delež vsakega producenta pri življenjskih potrebščinah določen z njegovim delovnim časom. Delovni čas bi torej imel dvojno vlogo. Njegova družbena načrtna razdelitev uravnava pravilno proporcijo različnih delovnih funkcij do različnih potreb. Po drugi strani rabi delovni čas hkrati kot mera individualnega deleža producentov pri skup-

nem delu (Gemeinarbeit) in s tem tudi pri individualno potrošljivem delu skupnega produkta (Gemeinprodukt). Družbeni odnosi ljudi do svojih del in svojih delovnih produktov so ostali tu prozorno enostavni, tako v produkciji kot tudi v distribuciji.

Odkod torej skrivnostni značaj delovnega produkta, brž ko privzame formo blaga?

Če ljudje nanašajo svoje produkte drugega na drugega kot vrednosti, kolikor te stvari veljajo za zgolj stvarni ovoj enakovrstno človeškega dela, je v tem hkrati obratno tudi, da njihova različna dela veljajo za enakovrstno človeško delo samo v stvarnem ovoju. Svoja različna dela nanašajo drugo na drugega kot človeško delo s tem, da svoje produkte nanašajo drugega na drugega kot vrednosti. Osebni odnos je skrit s stvarno formo. Zato vrednosti ne piše na čelu, kaj je. Da bi nanašali svoje produkte drugega na drugega kot blaga, so ljudje prisiljeni, da zenačijo svoja različna dela z abstraktno človeškim delom. Tega ne vedo, toda to delajo, s tem ko materialno reč reducirajo na abstrakcijo vrednost. To je samorasla in zato brezzavestno instinktivna operacija njihovih možganov, 243 ki // nujno raste iz posebnega načina njihove materialne produkcije in iz razmer, v katere jih ta produkcija postavi. Najprej je njihovo razmerje praktično tu. Drugič pa, ker so ljudje, je njihovo razmerje kot razmerje tu zanje. Način, kako je zanje tu, ali se v njihovih možganih reflektira, izvira iz narave razmerja samega. Pozneje skušajo z znanostjo razkriti skrivnost svojega lastnega družbenega produkta, kajti določitev neke reči kot vrednost je njihov produkt, ravno tako kot jezik. Kar zdaj nadalje zadeva velikost vrednosti, se reducirajo neodvisno drugo od drugega opravljana, toda, ker so člani samorasle delitve dela, vsestransko drugo od drugega odvisna privatna dela na svojo družbeno proporcionalno mero s tem, da se v naključnih in stalno se menjajočih menjalnih razmer-

jih njihovih produktov kot regulirajoči naravni zakon nasilno uveljavlja delovni čas, družbeno potreben za produkcijo teh produktov, kakor npr. zakon težnosti, če se ti nad glavo zruši hiša.²⁶⁾ Določitev velikosti vrednosti z delovnim časom je torej pod prikazujočimi se gibanji relativnih blagovnih vrednosti zastrta skrivnost. Lastno družbeno gibanje producentov ima zanje formo gibanja stvari, pod katerega kontrolo so, namesto da bi ga kontrolirali. Kar končno zadeva vrednostno formo, pa prav ta forma stvarno zastira družbene odnose privatnih delavcev in s tem družbene določenosti privatnih del, namesto da bi jih razodevala. Če rečem, suknjič, škornji itd. se nanašajo na platno kot občo materiaturu abstraktnega človeškega dela, tedaj norost tega izraza bije v oči. Toda če producenti suknjiča, škornjev itd. nanašajo ta blaga na platno kot obči ekvivalent, se jim družbeni odnos njihovih privatnih del prikazuje točno v tej nori formi.

Takšne forme pa ravno tvorijo kategorije meščanske ekonomije. So družbeno veljavne, torej objektivne miselne forme za produkcijska razmerja tega zgodovinsko določenega družbenega produkcijskega načina. Privatni producenti stopijo v družbeni kontakt šele preko svojih privatnih produktov, preko stvari. Družbeni odnosi njihovih del torej niso in se zato ne prikazujejo kot neposredno družbena razmerja oseb v njihovih delih, temveč kot stvarna razmerja med osebami ali družbena razmerja stvari. Prva in najbolj obča upodobitev stvari kot družbene reči pa je preobrazba delovnega produkta v blago.

- 244 Misticizem blaga torej izvira iz tega, // da se družbene določitve njihovih privatnih del privatnim producentom prikazujejo kot družbene naravne določenosti delovnih produktov, da se družbena produkcijska razmerja oseb prikazujejo kot družbena razmerja stvari med seboj in do oseb. Razmerja privatnih delavcev do družbenega celotnega dela se njim nasproti upredmetijo in eksistirajo zato zanje v formah predmetov. Za družbo blagovnih producentov, katerih obče družbeno produkcijsko

razmerje je v tem, da se do svojih produktov obnašajo kot do blaga, torej kot do vrednosti, in v tej stvarni formi našajo svoja privatna dela drugo na drugo kot enako človeško delo, je krščanstvo s svojim kultom abstraktnega človeka, zlasti v njegovem meščanskem razvoju, s protestantizmom, deizmom itd., najustreznejša forma religije. V staroazijskih, antičnih itd. produkcijskih načinih ima preobrazba produkta v blago, in s tem bivanje človeka kot blagovnega producenta, podrejeno vlogo, ki pa postane tem bolj pomembna, čim bolj skupnosti (Gemeinwesen) stopajo v stadij svojega propada. Prava trgovska ljudstva eksistirajo samo v intermundijih starega sveta, kot Epikurjevi bogovi, ali kot Judi v porah poljske družbe. Tisti stari družbeni produkcijski organizmi so izredno mnogo enostavnejši in prozornejši kot meščanski, toda temeljijo ali na nezrelosti individualnega človeka, ki se še ni odtrgal od popkovine naravne generične povezanosti (Gattungszusammenhang) z drugimi, ali na neposrednih gospodstvenih in hlapčevskih razmerjih. Pogojeni so z nizko razvojno stopnjo produktivnih sil dela in z ustrezno uklenjenimi razmerji ljudi v procesu materialnega proizvajanja svojega življenja, zato med seboj in do narave. Ta dejanska uklenjenost se idejno (ideell) zrcali v starih naravnih in ljudskih religijah. Religiozni odsev dejanskega sveta lahko izgine samo, brž ko razmerja praktičnega delavnika upodabljaajo ljudem dan za dnem prozorno umne odnose med seboj in do narave. Razmerja pa se lahko upodabljaajo samo kot to, kar so. Podobna družbenega življenjskega procesa, tj. materialnega produkcijskega procesa, samo odvrže svojo mistično megleno tančico, brž ko je kot produkt svobodno podružbljenih ljudi pod njihovo zavedno načrtno kontrolo. Za to pa je potrebna materialna podlaga družbe ali vrsta materialnih eksistenčnih pogojev, ki so sami spet samorasli produkt dolge in mučne razvojne zgodovine./

rala vrednost in velikost vrednosti. Nikoli ni tudi samo postavila vprašanje, zakaj se delo upodablja v vrednosti in mera dela z njegovim trajanjem v velikosti vrednosti? Forme, ki jim je napisano na čelu, da pripadajo družbeni formaciji, v kateri produkcijski proces obvladuje človeka, človek pa še ne produkcijskega procesa, veljajo njeni meščanski zavesti za prav tako samoumevno naravno nujnost kot produktivno delo samo. Predmeščanske forme družbenega produkcijskega organizma obravnava zato tako kot npr. cerkveni očetje predkrščanske religije.²⁸⁾

Kako zelo je del ekonomov zaslepljen od fetišizma, ki se drži blagovnega sveta, ali od predmetnega videza družbenih delovnih določitev, dokazuje mdr. dolgočasno pusto prerekanje o vlogi narave v tvorjenju menjalne vrednosti. Ker je menjalna vrednost določena družbena manira, da se izrazi delo, porabljeno za neko reč, ne more vsebovati več naravne snovi kot npr. menjalni tečaj.

Kot najbolj občo in najbolj nerazvito formo meščanske produkcije, ki se zaradi tega pojavlja tudi že v zgodnejših produkcijskih periodah, čeprav ne na isti gospodujoči, torej karakteristični način, je bilo blagovno formo še relativno lahko spoznati. Toda konkretnejše forme, kot je npr. kapital? Fetišizem klasične ekonomije postane tu otipljiv.

Da pa ne bi prehitevali, naj zadostuje tu še en primer glede blagovne forme same. Videli smo, da je v nanašanju blaga na blago, npr. škornja na sezuvač, uporabna vrednost sezuvača, torej koristnost njegovih dejanskih stvarnih lastnosti škornju popolnoma vseena. Samo kot pojavno forma njegove lastne vrednosti zanima sezuvač škorenjsko blago. Če bi blaga torej znala govoriti, bi rekla, naša uporabna vrednost morda zanima človeka. Nam ne pritiče kot rečem. Kar nam pa rečevno pritiče, to je naša vrednost. Naše lastno občevanje kot blagovne

reči to dokazuje. Samo kot menjalne vrednosti se nanašamo drugo na drugo. Poslušajmo zdaj, kako ekonom govori iz blagovne duše: "Vrednost (menjalna vrednost) je lastnost reči, bogastvo (uporabna vrednost) pa /lastnost/ človeka. Vrednost v tem smislu nujno vključuje menjavo, bogastvo pa ne."²⁹⁾

"Bogastvo (uporabna vrednost) je atribut človeka, vrednost atribut blaga. Človek ali skupnost sta bogata; biser ali diamant sta vredna /wertvoll/ ... Biser ali diamant imata vrednost kot biser ali diamant."³⁰⁾ Doslej še noben kemik

246 ni odkril menjalne // vrednosti v biseru ali diamantu. Naši pisci, ki si posebej lastijo kritično globino, pa sodijo, da jim uporabna vrednost stvari pritiče neodvisno od njihovih stvarnih lastnosti, menjalna vrednost pa jim nasprotno pritiče kot stvarem. Kar so s tem potrdili, je nenavadna okoliščina, da se uporabna vrednost reči realizira za človeka brez menjave, torej v neposrednem razmerju med rečjo in človekom, njihova vrednost pa narobe samo v menjavi, tj. v družbenem procesu. Kdo se tu ne spomni dobrega Dogberryja, ki pouči nočnega čuvaja Seacoala: "Biti človek prikupne zunanosti je dar okoliščin, znati brati in pisati pa pride od nara-ve."³¹⁾

Blago je neposredna enotnost uporabne vrednosti in menjalne vrednosti, torej dveh zoperstavljenih. Je torej neposredno protislovje. To protislovje se mora razvijati, brž ko blaga ne opazujemo kot doslej analitično zdaj z vidika uporabne vrednosti, zdaj z vidika menjalne vrednosti, temveč ga kot celoto dejansko nanašamo na druga blaga. Dejansko nanašanje blag drugega na drugo pa je njihov proces menjave.

O p o m b e :

272 1) Karl Marx: „Zur Kritik der Politischen Ökonomie. Berlin 1859“, p. 4.

- 2) "Desire implies want; it is the appetite of the mind, and as natural as hunger to the body ... the greatest number (of things) have their value from supplying the wants of the mind." Nicholas Barbon: „A Discourse on coining the new money lighter, in answer to Mr. Locke's Considerations etc. London 1696”, p. 2, 3.
- 3) "Things have an intrinsick vertue (to je pri Barbonu specifična oznaka za uporabno vrednost), which in all places have the same vertue; as the loadstone to attract iron" (l.c.p. 16). Lastnost magneta, da privlači železo, je postala koristna šele, ko so z njo odkrili magnetično polarizacijo.
- 273/4) "The natural worth of anything consists in its fitness to supply the necessities, or serve the conveniences of human life." (John Locke: „Some Considerations on the Consequences of the Lowering of Interest. 1691” v „Works edit. Lond. 1777” V. II, p. 28.) V 17. stoletju nahajamo še pogostoma pri angleških piscih „Worth” za uporabno vrednost in „Value” za menjalno vrednost, čisto v duhu jezika, ki rad izraža neposredno stvar germansko in reflektirano stvar romansko.
- 5) V meščanski družbi vlada fictio juris, da ima vsak človek kot kupec blaga enciklopedično znanje o blagu.
- 6) "La valeur consiste dans le rapport d'échange qui se trouve entre telle chose et telle autre, entre telle mesure d'une production e telle mesure d'une autre." (Le Trosne: „De L'Intérêt Social’. Physiocrates. ed. Daire. Paris 1846. p. 889.)
- 7) "Nothing can have an intrinsick value" (N. Barbon, l.c.p. 16), ali kakor pravi Butler:
"The value of a thing
Is just as much as it will bring."
- 8) "One sort of wares are as good as another, if the value be equal. There is no difference or distinction in things of equal value ... One hundred pounds worth of lead or iron, is of as great a value as one hundred pounds worth of silver and gold." (N. Barbon, l.c.p. 53 in 7.)
- 9) če bomo v bodoče uporabljali besedo „vrednost” brez nadaljnje določitve, potem gre zmeraj za menjalno vrednost.
- 10) "Toutes les productions d'un meme genre ne forment proprement qu'une masse, dont le prix se détermine en général et sans égard aux circonstances particulières." (Le Trosne, l.c. p. 893.)

- 11) K. Marx, l.c.p. 6.
- 12) l.c.p. 12, 13 in passim.
- 13) "Tutti i fenomeni dell'universo, sieno essi prodotti della mano dell'uomo, ovvero delle universali leggi della fisica, non ci danno idea di attuale creazione, ma unicamente di una modificazione della materia. Accostare e separare sono gli unici elementi che l'ingegno umano ritrova analizzando l'idea della riproduzione; e tanto e riproduzione di valore (uporabne vrednosti, čeprav Verri tu v svoji polemiki proti fiziokratom sam prav ne ve, o kateri vrsti vrednosti govori) e di ricchezze se la terra, l'aria e l'acqua ne campi si transmutino in grano, come se colla mano dell'uomo il glutine di un insetto si transmuti in velluto, ovvero alcuni pezzetti di metallo si organizzino a formare una ripetizione." (Pietro Verri: 'Meditazioni sulla Economia Politica' (prvič natisnjeno 1773) v Custodijevi izdaji italijanskih ekonomov, Parte Moderna, t. XV, p. 22.)//
- 274 /14) Prim. Hegel, 'Philosophie des Rechts. Berlin 1840', p. 250, parag. 190.
- 15) Bralec naj pazi, da tu ni govora o mezdi ali vrednosti, ki jo dobi delavec npr. za en delovni dan, temveč o blagovni vrednosti, v kateri se njegov delovni dan upredmeti. Kategorija delovne mezde na tej stopnji našega prikaza sploh še ne obstaja.
- 16) Je takorekoč celična forma ali, kakor bi rekel Hegel, nasebje denarja (das An sich des Geldes).
- 17) Tisti maloštevilni ekonomski, ki so se, kakor J. Bailey, ukvarjali z analizo vrednostne forme, niso mogli priti do nobenega rezultata, ker pod vulgarnim vplivom praktičnega meščana že od začetka gledajo izključno na kvantitativno določenost. "The command of quantity ... constitutes value" ('Money and its Vicissitudes'. Lond. 1837, p. 11.)
Avtor: J. Bailey.
- 18) Zato govorimo o suknjiški vrednosti platna, če njegovo vrednost upodabljam v suknjičih, o njegovi žitni vrednosti, če jo upodabljam v žitu itd. Vsak tak izraz pove, da se njegova vrednost prikazuje v uporabnih vrednostih suknjič, žito itd.
- 18a) Na nek način je s človekom kakor z blagom. Ker ne pride na svet niti z zrcalom niti kot fichtejevski filozof: Jaz sem Jaz, se človek najprej ogleduje kot v zrcalu najprej samo v drugem človeku. Šele z nanašanjem na človeka Pavla kot sebi enakega se človek Peter nanaša na samega sebe kot človeka. S tem pa mu tudi Pavel s kostmi in kožo,

v svoji pavlovski telesnosti, velja za pojavno formo genusa človek.

- 19) "Der Begriff, welcher zunächst nur subjektiv ist, schreit, ohne dass es dazu eines äusseren Materials oder Stoffs bedarf, seiner eigenen Tätigkeit gemäss dazu fort, sich zu objektivieren." Hegel, 'Logik' p. 367 v 'Encyklopädie: Erster Theil. Berlin 1840.'
- 19a) Kolikor se namreč priprava **maše** sama poljudno imenuje **mazanje** (Wichsen).
- 20) Ni nič kaj nenavadno, da so ekonomski, čisto pod vplivom snovnih interesov, spregledali vsebino forme relativnega vrednostnega izraza, če so pred Heglom logiki po profesiji spregledali celo vsebino form paradigem sodb in sklepov.
- 21) Take refleksijske določitve so sploh reč zase. Ta človek je npr. kralj le zato, ker se drugi ljudje obnašajo do njega kot podložniki. Oni pa obratno mislijo, da so podložniki zato, ker je on kralj.
- 22) "The value of any commodity denoting its relations in exchange, we may speak of it as ..cornvalue, clothvalue, according to the commodity with which it is compared; and then there are a // thousand different kinds of value, as many kinds of value as there are commodities in existence, and all are equally real and equally nominal." ('A Critical Dissertation on the Nature, Measure and Causes of Value: chiefly in reference to the writings of Mr. Ricardo and his followers. By the Author of Essays on the Formation etc. of Opinions. London 1825', p. 39). S. Bailey, pisec tega anonimnega spisa, ki je svojčas v Angliji vzdignil veliko hrupa, si domišlja, da je s tem opozorilom na nadvse pisane relativne izraze iste blagovne vrednosti uničil vsako določitev pojma vrednosti. Da pa je sicer kljub lastni omejenosti otipal, kje so ranljive točke Ricardove teorije, je dokazala razdraženost, s katero ga je napadla Ricardova šola, npr. v Westminister Review.
- 23) Za malomeščana, ki vidi v formi blagovne produkcije nec plus ultra človeške svobode in individualne neodvisnosti, bi bilo seveda zelo zaželeno, da bi bil hkrati brez neprilik, povezanih s to formo, zlasti še ne neposredne zamenljivosti blag. Podroben oris te filistrske utopije tvori Proudhonov socializem, ki se, kakor sem drugod pokazal, ne odlikuje niti z originalnostjo, temveč so ga dolgo pred njim Bray, Gray in drugi razvili veliko bolje. To pa seveda take modrosti ne zavira, da ne bi dandanašnji razsajala v Franciji pod imenom 'science'. Nikdar

še ni nobena šola bolj šarila z besedo 'science' kakor Proudhonova, kajti

"wo Begriffe fehlen,
da stellt zur rechten Zeit ein Wort sich ein."

- 24) Ena od temeljnih pomanjkljivosti klasične politične ekonomije je ta, da se ji iz analize blaga in še posebej blagovne vrednosti nikdar ni posrečilo najti forme vrednosti, ki jo šele napravi za menjalno vrednost. Prav po svojih najboljših predstavnikih, kakor sta A. Smith in Ricardo, obravnava vrednostno formo kot nekaj popolnoma ravnodušnega (Gleichgültiges) ali sami naravi blaga vnanjega. Vzrok ni le v tem, da analiza velikosti vrednosti popolnoma absorbira njeno pozornost. Je globlje. Vrednostna forma delovnega produkta je najbolj abstraktna, pa tudi najbolj obča forma meščanskega produkcijskega načina, ki je s tem karakterizirana kot posebna vrsta družbenega produkcijskega načina in s tem hkrati historično. Če jo torej napak imamo za večno naravno formo družbene produkcije, potem nujno prezremo tudi specifično (das Spezifische) vrednostne forme, torej blagovne forme, v nadaljnjem razvoju denarne forme, kapitalske forme itd. Zato pri ekonomih, ki se popolnoma strinjajo, da je delovni čas mera za velikost vrednosti, najdemo najbolj pestre in najbolj nasprotujoče si predstave o // denarju, tj. o končni podobi občega ekvivalenta. To očitno pride na dan npr. pri obravnavanju bančništva, kjer z vsakdanjimi definicijami denarja ni več mogoče izhajati. Kot nasprotje temu se je pojavil restavrirani merkantilni sistem (Ganilh itd.) ki vidi v vrednosti samo družbeno formo ali boljše samo njen brezsubstanci videz. - Da enkrat za vselej priponim, razumem s klasično politično ekonomijo vso ekonomijo od W. Pettyja dalje, ki raziskuje notranjo povezanost meščanskih produkcijskih razmerij v nasprotju s vulgarno ekonomijo, ki se potika samo znotraj navidezne povezanosti, ki zato, da bi plavzibilno naredila razumljive takorekoč najbolj grobe pojave, in za meščansko domačo potrebo vedno znova prežvekuje gradivo, s katerim je znanstvena ekonomija že zdavnaj opravila, sicer pa se omejuje na to, da sistematizira, pedantizira in razglasa za večne resnice banalne in samovšečne predstave meščanskih produkcijskih agentov o njihovem lastnem najboljšem svetu.
- 25) Spominjamo se, da so Kitajska in mize začele plesati, ko se je zdelo, da ves ostali svet stoji - pour encourager les autres.
- 26) "Was soll man von einem Gesetze denken, das sich nur durch periodische Revolutionen durchsetzen kann? Es ist eben ein Naturgesetz, das auf der Bewusstlosigkeit der Beteiligten beruht." (Friedrich Engels: 'Umriss zu Einer Kritik der Nationalökonomie', p. 103 v

,Deutsch-Französische Jahrbücher, izdajata Arnold Ruge in Karl Marx. Paris 1849.'))

- 27) V čem je pomanjkljivost Ricardove analize velikosti vrednosti - in najboljša je - bomo videli iz tretje in četrte knjige tega spisa. Kar pa se tiče vrednosti sploh, klasična politična ekonomija nikjer izrecno in z jasno zavestjo ne razlikuje dela, ki je upodobljeno v vrednosti, od istega dela, kolikor je upodobljeno v uporabni vrednosti svojega produkta. Razliko dela seveda dejansko s tem, da obravnava delo enkrat kvantitativno, drugikrat kvalitativno. Vendar ji ne pride na misel, da zgolj kvantitativna razlika med deli predpostavlja njihovo kvalitativno enotnost ali enakost, torej njihovo redukcijo na abstraktno človeško delo. Ricardo se npr. izjavlja sporazumnega z Destuttom de Tracy, ko ta pravi: "As it is certain that our physical and moral faculties are alone our original riches, the employment of those faculties, labour of some kind, is our original treasure, and that it is always from this employment - that all those things are created which we call riches ... It is certain too, that all those things only represent the labour which has created them, and if they have a value, or even two distinct // values, they can only derive them from that (the value) of the labour from which they emanate." (Ricardo: 'The Principles of Pol. Econ. 3 ed. Lond. 1821', p. 334.) Opozarjamo samo, da Ricardo pripisuje Destuttu svoj lastni globlji smisel. Destutt sicer zares pravi, da vse reči, ki tvorijo bogastvo, "predstavljajo delo, ki jih je ustvarilo", pravi pa tudi, da dobiijo svoji "dve različni vrednosti" (uporabno vrednost in menjalno vrednost) od "vrednosti dela". Stem pa zaide v plitvost vulgarne ekonomije, ki predpostavlja vrednost nekega blaga (tukaj dela) da bi nato s tem določala vrednost drugih blag. Ricardo ga bere tako, da se tako v uporabni vrednosti kot v menjalni vrednosti upodablja delo (ne vrednost dela). Sam pa tako malo razlikuje dvolični značaj dela, ki je upodobljeno dvojno, da se v vsem poglavju: 'Value and Riches, Their Distinctive Properties' z muko tolče s trivialnostmi J.B. Saya. Zato se na koncu silno čudi, da se Destutt sicer sklada z njim samim glede dela kot vira vrednosti, po drugi strani pa kljub temu s Sayem glede pojma vrednosti.

277

- 28) "Les économistes ont une singulière manière de procéder. Il n'y a pour eux que deux sortes d'institution, celles de l'art et celles de la nature. Les institutions de la féodalité sont des institutions artificielles, celles de la bourgeoisie sont des institutions naturelles. Ils ressemblent en ceci aux théologiens, qui eux aussi établissent deux sortes de religion. Toute religion qui

n'est pas la leur est une invention des hommes, tandis que leur propre religion est une émanation de dieu. - Ainsi il y a eu de l'histoire, mais il n'y en a plus." (Karl Marx: Misère de la Philosophie. Réponse à la Philosophie de la Misère par M. Proudhon, 1847, p. 113). Zares zabaven je g. Bastiat, ki si domišljuje, da so stari Grki in Rimljani živeli le od ropa. Če pa kdo dolga stoletja živi od ropa, mora biti vedno nekaj za ropanje ali se mora neprestano reproducirati predmet ropa. Zdi se torej, da so tudi Grki in Rimljani imeli neki produkcijski proces, torej neko ekonomijo, ki je prav tako tvorila materialno podlago njihovega sveta, kakor tvori meščanska ekonomija podlago današnjega sveta. Ali morda Bastiat meni, da produkcijski način, ki temelji na delu sužnjev, temelji na sistemu ropa? Potem se postavlja na nevarna tla. Če se je tak miselni orjak kakor Aristoteles v svojem ocenjevanju suženjskega dela motil, zakaj bi pritlikav ekonomist, kakršen je Bastiat, v svojem ocenjevanju mezdnega dela prav sodil? - Ob tej priložnosti bom na kratko zavrnil ugovor, ki ga je ob izidu mojega spisa 'Zur Kritik der Pol. Ökonomie. 1859' objavil neki nemško-ameriški list. O mojem nazoru, da // so določeni produkcijski način in njemu vsakokrat ustrezna produkcijska razmerja, skratka, "ekonomska struktura družbe realna podlaga, na kateri se dviga juridična in politična nadstavba in kateri ustrezajo določene družbene forme zavesti", da "produkcijski način materialnega življenja pogójuje socialni, politični in duhovni življenjski proces sploh" - o tem nazoru je dejal, da je sicer vse to pravilno za današnji svet, kjer vladajo materialni interesi, da pa ne velja za srednji vek, ko je vladal katolicizem, niti za Atene in Rim, kjer je vladala politika. Najpoprej je čudno, da se komu ljubi predpostavljati, da so te svetovno znane fraze o srednjem veku in o antičnem svetu ostale komur koli neznane. Toliko je jasno, da srednji vek ni mogel živeti od katolicizma in antični svet ne od politike. Narobe pa nam način, kako so si pridobivali sredstva za življenje, pove, zakaj je tam imela politika, a tu katolicizem glavno vlogo. Sicer pa zadostuje samo malo znanja npr. o zgodovini rimske republike, da se ve, da tvori zgodovina zemljiške lastnine njeno skrivno zgodovino. Po drugi strani se je že Don Kihot pokoril za zmoto, da je imel potujoče viteštvo za enako primerno vsem ekonomskim formam družbe.

278

- 29) "Value is a property of things, riches of man. Value, in this sense, necessarily implies exchanges, riches do not." Observations on some verbal Disputes in Pol.Econ., particularly relating to value and to offer and demand. Lond. 1821, p. 16.

- 30) "Riches are the attribute of man, value is the attribute of commodities. A man or a community is rich, a pearl or a diamond is valuable ... A pearl or a diamond is valuable as a pearl or diamond." S. Bailey l.c.p. 165.
- 32) Pisec 'Observations' in S. Bailey dolžita Ricarda, da je menjalno vrednost iz nečesa samo relativnega spremeni v nekaj absolutnega. Narobe. On je navidezno relativnost, ki jo imajo te reči, npr. diamant in biseri, kot menjalne vrednosti, reduciral na resnično razmerje, skrito za videzom, na njihovo relativnost kot golih izrazov človeškega dela. Če ricardianci odgovarjajo Baileyu surovo, toda ne da bi zadeli v črno, potem samo zato, ker pri Ricardu samem niso našli nobenega pojasnila o notranji zvezi med vrednostjo in menjalno vrednostjo.

Naslov izvirnika: K. Marx, Das Kapital, Erstes Buch: Der Produktionsprozess des Kapitals, Erstes Kapitel: Ware und Geld.

Po Karl Marx, Das Kapital, I. Auflage 1867, I. Buch, Kapitel I, ponatisnjeno v: Marx-Engels Studienausgabe II: Politische Ökonomie, Hrsg. von Iring Fetscher, Frankfurt/Main 1966 (Fischer), str. 216-246 in 272-278.

Prevod Peter Wieser

RANKO BON

ZAPIS O BLAGOVNI PRODUKCIJI IN DRUŽBENEM PLANIRANJU

1. Najvažnejše in najsistematičnejše obravnavanje razmerja med blagovno produkcijo in družbenim planiranjem v Marxovem delu najdemo v četrtem razdelku prvega poglavja prvega zvezka Kapitala (naslovljenem "Fetiški značaj blaga in njegova skrivnost"). Dobro je znano, da je sam Marx imel to poglavje za ključ svojega osrednjega dela (glej na primer Predgovor k prvi nemški izdaji), kakor tudi, da je najbolj kontroverzno poglavje od vseh, ki si prizadevajo utrditi Marxove poglede. Namen tega zapisa ni ukvarjati se z akademskimi besedičenji o tem, "kaj je Marx resnično rekel". Nasprotno, tiče se predvsem sedanjih interpretacij, tj. "prezrtja" v sedanjih interpretacijah, in ne "resnične" interpretacije Marxovega dela. Konkretnije, ta zapis zadeva obravnavanje samoupravljanja kot družbenega planiranja; meri na poudarjanje njegovega "demokratskega" vidika kot njegovo osrednjo vrlino. Ta pogled je zasnovan na implicitni ali eksplicitni domnevi, da je blagovna produkcija popolnoma razviden proces, ki dopušča popolnoma racionalno samoupravno odločanje. Marxova razprava o blagovnem fetišizmu napada ravno to domnevo, kot bo pokazano v naslednjem oddelku.

2. Marx začneja četrti razdelek z naslednjimi besedami:

Blago je videti na prvi pogled samorazumljiva, trivialna stvar. Njegova analiza pokaže, da je zelo kočljiva stvar, polna metafizičnih pretanjenosti in teoloških muh. (1)

(1) Avtor citira po Capital, Vol.1, New York: International Publishers Co., Inc., 1967. V prevodu bodo strani navajane po izdaji Marx-Engels Werke, Dietz Verlag Berlin, 23. zvezek, z odgovarjajočo stranjo slovenskega prevoda (CZ, 1961), 85, /83/.

Kot predmet, ki poseduje uporabno vrednost, zagotovo ni skrivnostno, nadaljuje Marx.

Odkod tedaj izvira zagonetni značaj delovnega produkta, brž ko privzame blagovno obliko?

In Marx nemudoma odgovarja:

Očitno iz te oblike same. (2)

Ne iz kapitalističnih produkcijskih razmerij, kapitalističnega izkoriščanja ali podobnega, temveč ravno iz te oblike!

Skrivnost blagovne oblike obstoji torej preprosto v tem, da ljudem družbene značaje njihovega lastnega dela nazaj-zrcali (zurückspiegelt) kot predmetne značaje delovnih produktov samih, kot družbene naravne lastnosti teh stvari, torej tudi družbeno razmerje producentov do celokupnega dela kot neko zunaj njih eksistirajoče družbeno razmerje predmetov. (3)

Opozoriti je treba, da je blago določeno preprosto kot predmet, proizveden za menjavo, tj., ne za konsumpcijo (konsumpcijo sensu stricto oziroma produktivno konsumpcijo).

Uporabni predmeti postanejo blago sploh le zato, ker so produkti medsebojno neodvisno opravljenih privatnih del. Kompleks teh privatnih del tvori družbeno celokupno delo. Ker producenti stopajo v družbeni kontakt šele prek menjave svojih delovnih produktov, se tudi specifično družbeni značaji njihovih privatnih del pojavljajo šele znotraj te menjave. Ali, privatna dela se dejansko potrdijo kot členi družbenega celokupnega dela šele preko odnosov, v katere razmešča menjava delovne produkte in z njihovim posredovanjem producente. (4)

Kar menjalce produktov najprej praktično zanima, je vprašanje, koliko tujih produktov dobijo za lastni produkt, v katerih proporcijah se torej menjavajo produkti. Brž ko so ti proporciji dozoreli do neke gotove običajne trdnosti, se zdijo, kot da bi izvirali iz narave delovnega produkta.... Dejansko se vrednostni značaj delovnih produktov utrdi šele skozi njihovo dejstvovanje kot vrednostnih velikosti. Slednje se spreminjajo stalno, neodvisno od volje, predvidevanja in početja menjajočih. Njihovo lastno

(2) 86, /84/. Kurziv R.B.

(3) 86, /85/

(4) 87, /85/

njihovo zavestno plansko kontrolo. Za to pa je zahtevana neka materialna podlaga družbe ali vrsta materialnih eksistenčnih pogojev, ki so sami spet samorasli produkt dolge in muke polne razvojne zgodovine. (7)

3. Povrnimo se k problemu, nakazanem v prvem oddelku. Dokaj pogosto se je dokazovalo, da lahko samoupravljanje kot družbeno planiranje, s progresivnim omejevanjem akcijske sfere trga in soodnosnih institucij, postopno prevlada blagovno produkcijo. Samoupravljanje je tu razumljeno kot gonilo prevladovanja blagovne produkcije. Dokazovalo se je tudi, da je razvoj samoupravljanja kumulativna, progresivni približujoča se odprava blagovne produkcije in vseh z njo povezanih družbenih pojavov.
4. Ta vrsta dokazovanja suponira, da je vse, kar zadeva blagovno produkcijo, popolnoma razvidno, ter da odločitve samoupravnih teles zatorej ne morejo biti drugačne kot optimalne, oziroma vsaj niso strukturalno ovirane, da bi postale optimalne. Vsekakor ne zadostuje zgolj demokratizirati upravljanje družbenih zadev. Družbena produkcijska razmerja morajo biti zadostno prozorna, tj., "transparentna" ali "čitljiva", da bi bilo samoupravljanje kumulativno, imelo osvobajajočo in izobrazbeno vlogo. Sicer lahko streže nasprotnemu namenu: progresivni mistifikaciji družbenih produkcijskih razmerij. Le naraščajoče razumevanje mitičnega sveta more povečati človekovo zmožnost upravljati ga. Zapopadljiv svet je predpogoj samoupravljanja. Svet blaga, kot je pokazal Marx, ne zadovoljuje tega predpogoja.
5. Protislovje med blagovno produkcijo in družbenim planiranjem je pogosto postavljeno v meje tržno-planskih kontroverz, kjer so poudarjeni ekonomski vidiki problema. In celo če tu odmislimo protislovja, še vedno ostane protislovje med blagovno produkcijo in družbenim planiranjem zaradi notranje narave

blagovne produkcije, tj., zaradi blagovnega fetišizma. (Razvoj oblik "potrošniške družbe" v nekaterih socialističnih deželah, v katerih ostajajo različne oblike blagovne produkcije, je pogosto obravnavan kot pojav, povezan z načinom distribucije. Seveda je jasno, da je dejansko povezan z načinom produkcije.)

6. Zaključiti moremo, da proces postopnega nadomeščanja blagovne produkcije s samoupravljanjem kot družbenim planiranjem nikakor ni avtomatičen. To dejstvo zahteva izrecno revolucionarno politično silo, ki deluje kot gonilo socialističnega razvoja. Prav tako to zahteva "neko materialno podlago", brez katere je lahko ta politična sila prisiljena pretirati svojo vlogo in se celo videti kot nadomestek družbenih in materialnih pogojev, ki jih Marx ni poizdelal.

Ljubljana, december 1975

Prevod T.M.

UDK: 711.55

RUDI JAKHEL

POLITIČNA EKONOMIJA CENTROV

Kritična presoja planske prenove mestnih centrov v kapitalizmu
z vidika procesa uvrednotenja kapitala

UVOD

Prenova mestnih centrov je ena najbolj aktualnih nalog praviloma vseh večjih mest v svetu ali vsaj zahodnega sveta. Nuja prenove, ki ima svoje simptome predvsem v periodično izmenjujoči se (dnevno in tedensko) prometni zagačenosti in opustelosti središčnih ulic, je počasi očitna tudi v naših večjih mestih. V zahodnoevropski urbanistični teoriji se je izoblikoval planski koncept "urbani city", po katerem naj bi mestne centre - citije - prenovili v "izvore urbanosti", beri: "človečnosti in družbene integracije" v enem mahu. Ideologijo "urbanosti" v tem konceptu smo že razkrili:¹⁾ v potrošniškem "raju za pešce" (ki je v številnih zahodnoevropskih mestih že uresničen) se za okrašenimi napisnimi kulisami, slavnostno opremljenimi izložbami, pisanimi praporci, razkošno razsvetljava, historiziranimi fasadami, umetniškimi skulpturami in izbranimi tlaki vzpostavlja le videz humanosti kapitalistične družbe, v resnici pa se proces človekove alienacije le še stopnjuje.

Da bi razložili materialno osnovo tkzv. "propada citija" ter iz tega izhajajočo nujo po planski prenovi centrov bomo v sledečem tekstu opazovali ekonomske in politične determinante procesa tvorbe citija - izhajajoč pri tem iz historično materialističnega pojmovanja razvoja mesta.

Mesto ni slučajen pojav. Nastaja v istem zgodovinskem procesu, skozi katerega si družbeni človek vedno bolj podreja naravo. Mesto je tako rezultat kot pogoj in objekt tega zgodovinskega procesa; predstavlja kompleks preoblikovanih naravnih danosti,²⁾ prostorski razpored družbenih reprodukcijskih pogojev, ki ustrezajo vsakokratnim produkcijskim in iz teh izhajajočim družbenim razmerjem. Kot tako je mesto hkrati eksistenčni pogoj, eksistenčni prostor in eksistenčna oblika vsakokratnega družbenega reprodukcijskega, torej življenjskega procesa.

Mesto se pojavlja šele na tisti zgodovinski stopnji, ko se že pojavlja presežek življenjskih potrebščin, že nek družbeni presežni proizvod, kakor tudi družbena delitev dela - delitev rokodelskega in poljedelskega dela, delitev umskega in fizičnega dela - in s tem privatna lastnina.³⁾ S koncentracijo družbenega presežnega proizvoda na enem mestu, in s prostorsko razporeditvijo in utrditvijo pogojev za ohranitev in pomnožitev istega nastane mesto. "Če ni geografske koncentracije družbenega presežnega proizvoda tudi ni urbanizma."⁴⁾

Družbeni presežni proizvod v pojavnih oblikah privatne lastnine dobi skozi mesto in v mestu neko samosvojo eksistenco kot kapital, ki se nahaja v nasprotju s privatno lastnino na podeželju, z zemljiško lastnino. Samosvoja zakonitost kapitala izvira iz skozi izmenjavo posredovane delitve dela; po Wittfoglu je mesto pač "predstavnik tiste družbene delitve dela, ki tvori splošno podlago celotne blagovne produkcije".⁵⁾

"Ločitev mesta od vasi lahko pojmuje tudi kot ločitev kapitala in zemljiške posesti, kot začetek eksistence in razvoja kapitala neodvisnega od zemljiške lastnine, ki ima svoj temelj samo v delu in izmenjavi."⁶⁾

Nasprotje med mestom in vasjo pa lahko eksistira le skozi nasprotje med kapitalom in delom, le znotraj subsumcije dela delitvi dela pod komando privatne lastnine.

"Nasprotje med mestom in vasjo lahko eksistira le v okviru privatne lastnine. To je najbolj grob izraz podreditve in-

dividuov delitvi dela, določeni, njemu vsiljeni dejavnosti, podreditve, ki dela enega za omejeno mestno žival, drugega za omejeno važno žival in ki vsak dan znova ustvarja nasprotje med interesi obeh."7)

Koncentracija družbenega presežnega proizvoda v mestu temelji končno tudi na nasprotju med duhovnim in telesnim delom. Duhovni doprinosi sloja, ki je bil osvobojen neposrednega telesnega dela, so po Sohn-Rethelu služili predvsem kot sredstvo za prilasčanje družbenega presežnega proizvoda.⁸⁾

"Z mestom je hkrati dana nujnost administracije, policije, davka itd., skratka, občinskega ustroja in s tem politike nasploh."⁹⁾

Vzpodbujevalnik in pospeševalnik zgodovinskega razvoja mest je naraščajoča akumulacija privatne lastnine in njeno stopnjujoče se osamosvajanje v obliki kapitala. Postopoma, ustrezno ločitvi obrtniškega in trgovskega kapitala, razvoju denarništva in kreditnega poslovanja, na trg usmerjeni blagovni produkciji - sprva založniški, kasneje manufakturni - in nastanku velike industrije, postaja in postane mesto središče zgodovinskega razvoja.

Ta razvoj seveda ni bil enakomeren ali kontinuiran.

"Klasična stara zgodovina je mestna zgodovina, toda zgodovina mest, ki temelje na zemljiški lastnini in poljedelstvu; azijska zgodovina je neke vrste indiferentna enotnost mesta in podeželja; (prava velika mesta je treba tu imeti le za knežje tabore, za superfetacijo nad pravo ekonomsko konstrukcijo); sedež zgodovine je srednjemu veku (germanskemu času) podeželje in njen nadaljnji razvoj poteka potem v nasprotju med mestom in podeželjem; moderna (zgodovina) je preobražanje podeželja v mesto, ne preobražanje mesta v podeželje, kakor v antiki."¹⁰⁾

Marx ugotavlja, da enkrat zgodovinsko že razviti kapital nadalje sam sebi ustvarja svoje eksistenčne pogoje, ne kot "pogoje svojega nastanka", nego kot "rezultate svojega obstanka".¹¹⁾

Moderna urbanizacija ustreza v tem smislu vedno večjemu produktu samoniklih zakonitosti kapitala, ki si sam prilagaja ali izboljšuje pogoje, v katerih se družbeni presežni proizvod preob-

likuje v kapital. V tej zvezi ugotavlja Harvey:

"Kjerkoli je urbanizem prisoten, je edina legitimna razlaga zanj v analizi procesov, ki ustvarjajo, mobilizirajo, koncentrirajo in manipulirajo ta družbeni presežni proizvod."¹²⁾

"Laže je mobilizirati, izvleči in koncentrirati gotovo količino družbeno ustvarjenega presežnega produkta pod enimi pogoji kot pod drugimi. Ti pogoji so končni proizvod procesa zgodovinskega razvoja. Ugodni pogoji izvirajo iz nekaterih kombinacij sledečih okoliščin:

- a) veliko število prebivalstva
- b) naseljeno in relativno imobilno prebivalstvo
- c) visoka gostota prebivalstva
- d) visoka potencialna produktivnost v danem razmerju naravnih in tehničnih možnosti
- e) lahko komuniciranje in dostopnost."¹³⁾

Mesto predstavlja torej nek sistem pogojev, ki omogoča kapitalu, da se množi. Vendar to ni le nek čisto in samo ekonomski sistem, temveč po Castellsu enota ekonomskega, političnega in ideološkega sistema.¹⁴⁾ Opirajoč se nanj lahko mesto definiramo kot določeno organizacijsko obliko:

- razširjene akumulacije kapitala, ki jo tvorijo področja produkcije, konsumcije in cirkulacije (izmenjave);¹⁵⁾
- političnih institucij, ki ohranjajo distribucijo, kontrolirajo in zagotavljajo torej obstoječe lastninske in občevalne odnose;
- ideoloških institucij in mreže prostorskih simbolov, ki producirajo in reprezentirajo obstoječe družbene vrednote in tako opravičujejo obstoj celotnega sistema.¹⁶⁾

Ker se lahko kapital množi oz. uvrednoti le skozi kroženje kot "capital circulant"¹⁷⁾, predstavlja enotnost naštetih treh sistemov, ki jo označuje Castells kot izraz družbene strukture, enotni sistem cirkulacijskih pogojev kapitala, pogojev za "procesiranje"¹⁸⁾ kapitala, torej pogojev uvrednotenja kapitala. Celotna struktura in oblika prostora mesta imata svojo osnovo v socialnih in prostorskih strukturah in oblikah pogojev uvrednotenja kapitala.

Način življenja družbenega človeka v mestu, tkzv. "urbano" živ-

ljenje, ki je navidez odvisno le od organizacije mesta kot prostora, od "urbanega" prostora in tvori skupaj z le-tem tkzv. "urbanost", se izkaže na kraju krajev odvisen od načina procesiranja kapitala. Direktno, ko ljudje sodelujejo v procesu uvrednotenja kapitala - in to počno v kapitalistični družbi tudi izven neposrednega delovnega procesa¹⁹⁾ - indirektno pa preko danosti prostorskega okolja, ki ga oblikuje kapital skozi proces lastnega uvrednotenja.

Pojav tkzv. "krize mest" in "propada citija" ter aktualnost planske prenovе centrov na osnovi koncepta "urbani city", bomo lahko razložili le, če bomo opazovali mestni center - city - ne kot neko danost, temveč kot proces, in sicer kot proces izoblikovanja kapitalističnega centra iz historičnega mestnega središča oz. mesta v kontekstu prilagajanja "pogojev obstanka" v procesu uvrednotenja nenehno cirkulirajočega kapitala.

Predindustrijsko oz. predkapitalistično mesto je že predstavljalo pogoj za eksistenco koncentrirane privatne lastnine, ampak le za eksistenco ne pa tudi pogojev za brezmejno množenje in kopičenje, kot je to v kapitalističnem mestu. Že v predindustrijskem mestu so se razvili za kapitalistični način proizvodnje potrebni splošni produkcijski oz. reprodukcijski pogoji: poleg skozi oderuštvo in trgovino nakopičenega denarnega premoženja in od vsake lastnine in patriarhalnih vezi osvobojenega potenciala delovne sile tudi vsi predmetni, materialni pogoji, ki šele omogočajo produkcijski proces, poleg prostora, zemlje kot "locus standi" in kot "prostor za dejavnost" tudi delovna sredstva, "ki jih je dalo že poprejšnje delo, ...npr. delavnice, kanali, ceste itd."²⁰, nasploh celotni "sestav mestnih naprav"²¹⁾.

Za predindustrijsko mesto je še karakteristična prostorska prepletanost področij produkcije, cirkulacije in individualne konsumcije; v kapitalističnem mestu se ta področja razpletajo - ustrezno nenehnemu revolucioniranju posebnih, notranjih pogojev

produkcije, ki izzovejo ustrezno revolucioniranje splošnih, zunanjih pogojev družbene reprodukcije.²²⁾

To razpletanje oz. prostorsko ločevanje posameznih področij je nek nenehen proces, ki ustreza napredujoči delitvi dela, in skozi katerega se cirkulacijska sfera osamosvaja nasproti produkcijski sferi. Vzroke za prostorsko razpletanje teh dveh merodajnih sfer je najti v različnosti družbenih nalog posamične sfere. V tem ko se v produkciji producira blago in se ustvarja presežni produkt in presežna vrednost, se v cirkulaciji blago zamenjuje za denar in se s tem presežna vrednost šele resnično realizira, za denar pa se nabavlja življenska in produktivna sredstva, se torej realizirana vrednost rekapitalizira. Cirkulacija posreduje med individualno konsumcijo in med produkcijo kot tudi znotraj razdeljene in specializirane produkcije same²³⁾ - tako opravlja vezno funkcijo v kapitalističnem reprodukcijskem procesu.

Za produkcijo so, ustrezno stopnji delitve dela in specializiranosti, vedno bolj merodajni specifični prostorski pogoji: poleg bližine (lahka dostopnost) specialnih surovin, specializirane delovne sile in specifičnih odjemalcev tudi zadostne prostorske rezerve za razširjanje. Za cirkulacijo pa postajajo nasprotno vedno bolj merodajna splošna in lahka dostopnost za vse vrste blaga, delovne sile in kupnih moči ter informacij iz kar se da velikega akcijskega področja.

Ločitev teh dveh aktivnih sfer se odvíja po eni strani vsled teženju posamičnega kapitala, ki išče najboljše obstoječe splošne pogoje za svoj poseben proces uvrednotenja - pri čemer se odloča po kriteriju lastne rentabilnosti, ne da bi upošteval posledice, ki jih imajo njegove egocentrične odločitve na proces uvrednotenja celokupnega kapitala in še manj na celokupni življenski proces celotne družbe. Po drugi strani povzroča to ločevanje posredovanje države, ki kot zastopnik interesov celokupnega kapitala skuša omiliti negativne učinke množice neusklajenih po-

samičnih odločitev, oz., ki vpliva na odločitve posamičnih kapitalov z izgrajevanjem in serviranjem nematerialnih in materialnih zunanjih splošnih produkcijskih pogojev. Zemljiška lastnina se vriva kot profitirajoči posrednik, ki le navidez določa prostorsko razdelitev posameznih sfer in dejavnosti.²⁴⁾

Prevladujoča oblika procesa prostorskega ločevanja v zahodnoevropskem prostoru je: centriranje cirkulacijske sfere v historičnem mestu in izrivanje konsumcijske in produkcijske sfere na periferijo.²⁵⁾ To je bistvo procesa rasti mesta v regijo in izoblikovanje citija.

Mestno središče je historični prometni voz mesta oz. današnje regije. To je njegova primarna prednost in posebnost tega položaja (lokacije), ki omogoča fizično izmenjavo blaga in denarja, producenta in konsumenta - ta posebnost postaja s stopnjujočo se delitvijo dela vedno pomembnejša.

Druga prednost središčne lokacije je aglomeracijska prednost, ki rezultira iz aglomeriranja posamičnih kapitalov, ki so v svojih posebnih produkcijskih procesih vezani drug na drugega, prav tako pa iz aglomeriranja državnih institucij, ki dobivajo vedno večjo vlogo v celokupnem reprodukcijskem procesu. Posebej je treba tu izdvojiti tkzv. "kontaktno prednost", ki izhaja iz možnosti neposrednih osebnih kontaktov in s tem izmenjave originalnih in aktualnih informacij.

Nadaljna prednost je tkzv. "reprezentančna prednost", ki jo kot vse kaže uživa lokacija v središču in ki je povezana s potrebo posamičnih kapitalov po reprezentiranju svoje posebne dejavnosti in stopnje družbene pomembnosti. Te prednosti ni moč računsko izkazati, je pa prisotna v posamičnih odločitvah.²⁶⁾

Proces izoblikovanja citija označuje naraščajoče zasedanje središčne lege (lokacije) kakor tudi nenehno večanje kapacitete cir-

kulacijskih pogojev. Ta proces določa po eni strani kalkulacija rentabilnosti posamičnih kapitalov, po drugi strani pa odločitve države kot idealnega celokupnega kapitalista. Obe vrsti determinant, ekonomske in politične, učinkujejo medsebojno druga na druge.

A. EKONOMSKE DETERMINANTE IZOBLIKOVANJA CITIJA

Družbena povezanost kapitalističnega načina proizvodnje, ki temelji na anarhiji individualnih odločitev posamičnih kapitalov, se zagotavlja z zakonom vrednosti: s konkurenco²⁷⁾ se uveljavlja družbeno povprečni potreben delovni čas in s tem povprečna vrednost in povprečni profit²⁸⁾. Nenehoma skušajo posamični kapitali obiti zakon vrednosti - ki se jim kaže kot "slep naravni zakon"²⁹⁾ - da bi vsaj začasno pridobili nek ekstra profit. V ta namen se nenehno trudijo znižati stroške svoje produkcije s tem, ko izboljšujejo svoje notranje produkcijske pogoje in težijo obenem za čim intenzivnejšo izrabo zunanjih splošnih produkcijskih pogojev.³⁰⁾ Predvsem iz slednjega rezultira prostorsko razpletanje in ločevanje posameznih reprodukcijskih področij in centriranje cirkulacijskega področja. Ta proces lahko izpeljemo iz treh osrednjih momentov kapitalističnega načina proizvodnje:

1. - iz tendence po zniževanju stroškov in po skrajšanju časa obračanja kapitala
2. - iz tendence po razširjanju in povečanju kapitalistične produkcije
3. - iz tendence po centralizaciji in koncentraciji kapitala.³¹⁾

Ad/1. Nastajanje citija v kontekstu zniževanja stroškov in pospeševanja obračanja kapitala

Produkcija in cirkulacija tvorita enoto procesiranja kapitala; stalno (idealno neprekinjeno) procesiranje z namenom uvrednotenja je notranja zakonitost kapitala. V produkciji se vrednost

ustvari, v cirkulaciji se realizira in zopet kapitalizira. Vsak posamezni industrijski kapital preide v procesu uvrednotenja različne metamorfoze; v produkcijski sferi se pojavlja kot produktivni kapital, v cirkulacijski sferi kot blagovni in kot denarni kapital. Gledano s stališča celotne družbe eksistira kapital v vseh treh metamorfozah istočasno časovno in prostorsko druga poleg druge.³²⁾ S tem, ko se del kapitalistov ukvarja izključno s tehničnim gibanjem kapitala v metamorfozi blagovnega in denarnega kapitala, se osamosvoji blagovnotrgovski in denar-notrgovski kapital nasproti industrijskemu kapitalu³³⁾. Vendar ostane pri tem industrijski kapital odločilna metamorfoza, saj:

"Industrijski kapital je edini način obstoja kapitala, v katerem ni naloga kapitala samo prilagajanje presežne vrednosti oziroma presežnega produkta, ampak hkrati tudi njegovo ustvarjanje. Je torej pogoj kapitalističnega značaja produkcije, njegov obstoj vključuje obstoj razrednega nasprotja med kapitalisti in mezdnimi delavci. V tistem obsegu, v katerem industrijski kapital osvaja družbeno produkcijo, prevrača tehniko in družbeno organizacijo delovnega procesa, s tem pa ekonomsko-zgodovinski tip družbe. Druge vrste kapitala, ki so se pojavile pred njim v preteklih ali propadajočih družbenih produkcijskih ureditvah, se mu ne le podredijo in prilagodijo z mehanizmom svojih funkcij, ampak delujejo samo še na njegovi podlagi, živijo in umrjejo, stoje in padejo s to svojo podlago. Denarni in blagovni kapital sta, kolikor nastopata s svojimi funkcijami kot nosilca lastnih poslovnih panog poleg industrijskega kapitala, le še na podlagi družbene delitve dela osamosvojena in razvita načina obstoja različnih funkcijskih oblik, ki jih industrijski kapital zdaj privzema, zdaj odlaga."³⁴⁾

Vsi stroški cirkulacije so "faux frais" produkcije, stroški delitve dela, stroški na izmenjavi osnovane kapitalistične produkcije.³⁵⁾ Vendar, če gledamo širše-družbeno, so stroški pri osamosvojenem komercialnem in bančnem kapitalu bistveno nižji, kot če bi moral vsak posamezni industrijski kapitalist sam opraviti cirkulacijo svojega kapitala. Komercialni kapital prevzema organizacijo transporta, shranjevanja in razdeljevanja blaga; s tem koncentrira, skrajšuje in poenostavlja cirkulacijo blaga. Bančni kapital odvzema industrijskemu kapitalu in komercialnemu kapita-

lu organizacijo shranjevanja neuporabljenega kapitala; tako prispeva k zmanjšanju rezervnih fondov, ki bi bili posamič organizirani večji. Po drugi strani prevzema bančni kapital funkcijo družbenega blagajnika in tako zmanjšuje stroške knjigovodstva posameznim kapitalistom kakor tudi obseg dejanske, fizične cirkulacije denarja. Ekonomska ločitev pogojuje prostorsko; leta se razvija preko tendence po aglomeriranju posamičnih, skozi delitev dela samostojnih kapitalov v cirkulacijski sferi, ki iz stroškovnih razlogov dajejo prednost centralni legi in tako pospešujejo razvoj cirkulacijskih centrov.

Delitev dela, ki smo jo pravkar opisali, omogoča razen direktnega minimiranja stroškov tudi pospešitev obrata kapitala, kar doprinese k zvečanju letne profitne mase in s tem zopet pomeni relativno zniževanje stroškov. V tem, ko industrijalec proda svoj produkt trgovcu, mu ni treba čakati na dejansko realizacijo presežne vrednosti - ni mu treba torej prekinjati lastne produkcije - ampak lahko producira neprekinjeno dalje. Pri tem pa nenehno poskuša v konkurenčni borbi, kako bi čas svoje produkcije skrajšal in se tako zagotovil nek ekstraprofit. Skrajševanje časa obrata kapitala - ki ga tvorita čas produkcije in čas cirkulacije skupaj - ima svojo omejitev v času cirkulacije oz. v dejanski, fizični cirkulaciji blaga. Slednjo je mogoče skrajšati po eni strani skozi vse oblike kredita, po drugi strani pa skozi izboljšanje dejanskih, fizičnih pogojev cirkulacije - transportnih in komunikacijskih sredstev.³⁶⁾ Kakor skrajševanje nasplošno časa obrata kapitala, posebno pa časa produkcije zvišuje letno profitno maso industrialcu, tako posebno skrajševanje časa cirkulacije zvišuje letno profitno maso trgovcu in bankirju. Le s skrajševanjem časa cirkulacije trgovina lahko absorbira zvečano maso blaga, ki jo povzroča skrajševanje časa produkcije. Tako je kapital v vseh svojih oblikah vezan na kvaliteto in kapaciteto transportnih in komunikacijskih sredstev in jih tudi skozi zgodovino nenehnoboljšuje.

Postopoma z izgradnjo železnic, tramvaja, množično uporabo av-

tomobilov, podzemske železnice ... se zboljšuje historično dana ugodnost centralne lege v središčih mest. Cirkulacijski kapital začne siliti v to lego, cena zemljišč naraste, prebivalstvo (konsumna sfera) in industrija morajo iz središča; ta proces se pospešuje z zboljšanjem mreže transportnih in komunikacijskih sredstev, ki omogočajo večjo dnevno migracijo (Pendeln) delovne sile ter prostorsko cirkulacijo večje mase blaga in informacij. Glede na način prostorske in organizacijske oblike vzpostavitve in izboljševanja teh materialnih, prostorskih cirkulacijskih pogojev, se oblikujejo modifikacije centrov med dvema ekstremoma. Prvi je unicentrična "mestna regija" (npr. München), drugi pa multicentrična, navidez amorfna "mestna krajina" z delitvijo dela med posameznimi centri (npr. Porurje).

Ad./2 Nastajanje citija v kontekstu povečevanja in razširjanja kapitalistične produkcije

Kapitalistična produkcija je v nasprotju z enostavno blagovno produkcijo ne samo razširjena blagovna produkcija temveč tudi nenehno razširjujoča se produkcija. Označujejo jo na eni strani koncentracija in centralizacija kapitala, na drugi strani pa tendenca kapitala, da se razširi, da spremeni vso še preostalo v uporabne vrednosti usmerjeno produkcijo v produkcijo menjalne vrednosti, v kapitalistično produkcijo, ki je usmerjena v proizvodnjo presežne vrednosti. Kot vzrok za to navaja Marx, da

"...vsa v neposredne uporabne vrednosti usmerjena produkcija zmanjšuje prav tako število izmenjujočih kot tudi vsoto menjalnih vrednosti nasploh, ki so vržene v cirkulacijo, in predvsem produkcijo presežnih vrednosti."³⁷⁾

V nenehnem boju za možen ekstraprofit se to razširjanje dogaja sektoralno in prostorsko: "Kapital sili nenehno iz centrov (tj. iz svojih zgodovinskih rojstnih krajev), tako v vsaki posamični deželi kot tudi internacionalno, na periferijo. Poskuša se razširiti, nove sektorje enostavne blagovne produkcije spremeniti v področja kapitalistične blagovne produkcije, sektorje, ki so bili doslej omejeni na produkcijo uporabnih vrednosti, nadomestiti z blagovno produkcijo."³⁸⁾

Skozi to nenehno sektoralno in prostorsko ekspanzijo kapitala, se vključuje vedno več delovne sile v kapitalistično produkcijo, na drugi strani pa vedno več kupne moči (konsumentov) v kapitalistično cirkulacijo. Nenehno množenje mestnega prebivalstva, ki ga povzroča kapitalizacija poljedelstva in s tem porajanje viška prebivalstva na podeželju, se potem seli v mesta, je najočitnejša posledica tega pojava.

Prav v procesu nastajanja citija je mogoče ta proces jasno videti. Po Meinelu je city primarno zgodovinsko samorasla lokacija finančnega kapitala kakor tudi borzne in vele-trgovine (Meinel jo imenuje "Bürohandel" - pisarniška trgovina); današnji položaj detajlistične trgovine je po njegovem raziskovanju imela sprva še obrt³⁹⁾. Šele z ekspanzijo kapitalističnega načina proizvodnje, torej množične industrijske produkcije, pri čemer je postala trgovina bistvena predpostavka in bistveni moment produkcije same, je obrt v citiju kot tudi v območju privlačnosti citija nadomestila detajlistična trgovina⁴⁰⁾.

Stopnjujoči se pomen detajlistične trgovine, trgovine nasploh oz. celotne cirkulacijske sfere, je treba razlagati v direktni soodvisnosti s pojavom monopolnega kapitala.

Monopoli nastajajo iz težnje, da bi združen kapital izključil trg in obšel zakon vrednosti ter si zagotovil stalen ekstraprofit s kontrolo in zadrževanjem produkcije. Da ne bi ogrožal svojega lastnega ekstraprofita, monopolni kapital ne more razširjati ali intenzivirati svoje lastne produkcije. Problem prekapitalizacije, ki tako nastane, skuša rešiti z investiranjem v nemonopolizirani sektor kakor tudi v še ne kapitalizirani ali celo v še uporabne vrednosti producirajoči sektor. Taka praksa vodi na kraju krajev v tkzv. "posplošeno univerzalno industrializacijo".

"Mehanizacija, standardizacija, prespecializacija in parcelizacija dela, ki v preteklosti določajo le področje blagov-

ne produkcije same industrije, se vsiljujejo v vsa področja družbenega življenja. Za pozni kapitalizem je značilno, da se poljedelstvo korak za korak prav tako industrializira kot industrija, cirkulacijska sfera prav tako kot produkcijska potrošnja, prav tako kot proizvodnja, oblikovanje prostega časa prav tako kot organizacija dela. Industrializacija reprodukcijske sfere tvori vrh tega razvoja...⁴¹⁾ po Marxu "...razvoja nenehno razširjujočega se in obsežnega sistema vrst dela, vrst produkcije, katerim ustreza nenehno razširjujoči se in bogatejši sistem potreb."⁴²⁾

Razširitev blagovne proizvodnje in povečevanje cirkulacije je mogoče le z nenehnim večanjem potrošnje tako individualne kot produktivne in pri slednji tako znotraj produkcije kot znotraj cirkulacije same, ustrezno razširitvi reproduktivnega kroga. Vzbujanje vedno novih potreb se lahko uresničuje seveda le z nekim časovnim zaostankom obenem pa mora biti za zadovoljitev teh novih potreb in s tem za prodajo nove mase blaga tudi dovolj razpoložljivega ekvivalenta na razpolago, denarja. Tu razpoznavamo omejitve razširjanja produkcije, ki je kapitalizmu imanentna: tendenca po večanju mase presežne vrednosti vsebuje istočasno tendenco po zniževanju mase realnih mezd, kar pomeni omejevanje kupne moči. Tako nastaja permanenten problem na eni strani hiperprodukcije in na drugi hiperkapitalizacije, ki ga razviti kapitalizem ne more zadovoljivo rešiti.

Povečanje trgovine oz. celotne cirkulacijske sfere učinkuje tu kot omilitev problema v treh smislih: povečuje potrošnjo, reducira akumulacijo in ponuja možnosti za investicije.⁴³⁾ Posledica je, da se povečuje celotni sistem razdeljevanja. Poleg naraščanja števila mnogih uslužnostnih dejavnosti, ki nastopajo kot posredniki pri prodaji (posebno reklama in raziskovanje trga), nastaja tudi brez števila prepletov na področju transporta, skladiščenja in dostavljanja blaga, ki povzročajo, da tvorijo stroški prodaje nad 50% končne cene.⁴⁴⁾ Vsled možnosti lahkega dobička znotraj cirkulacije pa se obenem poveča pritisk konkurenčne borbe in možnost za pridobitev ekstraprofita ostaja le še v racionalizaciji znotraj posamičnih kapitalov, v koncentraciji kapitala kot tudi - in to je za nas posebej pomembno - v izkori-

ščanju boljših zunanjih cirkulacijskih pogojev. Tako pride do zavedanja mestnega središča, in obenem do izoblikovanja podcentrov.⁴⁵⁾ Meja, na katero je razvoj citija navidez naletel in ki bi jo naj odpravila planska prenova mestnega centra, je le prostorsko odražanje rastočih težav pri realizaciji presežne vrednosti in uvrednotenju kapitala v poznem kapitalizmu, ki zahtevajo planske posege države.

Ad/3. Nastajanje citija v kontekstu koncentracije in centralizacije kapitala

Koncentracija denarja je predpostavka kapitalističnega načina proizvodnje kot tudi nastanka citija samega. Ta koncentracija je zgodovinski rezultat prav tako kot je zgodovinsko pogojeno ustanavljanje bank in borz v središčih starih mest.⁴⁶⁾ Tu so stale že v času merkantilizma, z začetkom industrializacije pa so se začele hitro množiti. Meinel npr. izrecno poudarja, da je "city" lokacijska aglomeracija bank, borz in gospodarskih uprav.⁴⁷⁾ Proces nastanka citija tako lahko izpeljemo direktno iz procesa koncentracije in centralizacije kapitala,⁴⁸⁾ predvsem bančnega kapitala, saj je to obenem tudi proces prostorskega "centriranja" kapitala.

Denarni kapital tvori začetek in konec vsakega obrata kapitala. Vendar se pojavlja tudi znotraj produkcijskega procesa kot za kapitalista neproduktivni denar, ki se zbira v različnih skladih: v amortizacijskem skladu za obnovitev fiksnega kapitala, v mezdnem skladu za mesečno izplačevanje delavcev v teku enega produkcijskega ciklusa, v akumulacijskih skladih za razširitev produkcije, s katerimi pa je treba čakati na ugodno tržno situacijo, v potrošnih skladih, kjer se zbirajo le priložnostno uporabljeni dohodki kapitalista. Družbena vloga bančnega kapitala je, da ves ta mirujoči družbeni kapital koncentrira in ekonomizira, se pravi da ga spravi v obtok. Razvoj najrazličnejših denarnih institutov v zadnjem obdobju - zavarovalnic, hranilnic, gradbenih hranilnic in drugih hranilnih institutov (pokojninska, zdravstvena

in invalidninska zavarovanja) itd. - kaže, kako je zbiranje in mobiliziranje denarnega kapitala že napredovalo.⁴⁹⁾

Vloga družbenega zakladnika in knjigovodje daje bančnemu kapitalu možnost samostojnih kreditnih poslov, ki mu prinašajo obresti. Z različnimi oblikami kredita presega bančni kapital daleč svoje dejanske denarne rezerve in ustvarja tako nek fiktivni kapital, ki iz konkurenčne borbe rezultirajočo koncentracijo in centralizacijo kapitala izredno pospešuje.⁵⁰⁾ Posebno dobro se to vidi pri osnovanju delniških družb, ki predstavljajo svojstveno obliko investicijskega kredita. Pri prodaji delnic ohranijo banke kot ustanovitelji okoli 40% delnic, kar jim v kombinaciji s spretno politiko zagotavlja vodstvo celotnega podjetja. S tem postanejo banke upravljalci tuje lastnine in koncentrirajo kapital na vedno višji stopnji z ustanavljanjem delniških družb "druge in tretje potence"⁵¹⁾ kar pomeni "silno razširjanje obsega produkcije in podjetij, za katera posamezni kapitali niso ... zmožni"⁵²⁾.

Z razširjanjem uporabe fiktivnega kapitala dobi produkcija vedno nove vzpodbude, prav tako pa se pospeši špekulacija z vrednostnimi papirji, ki se odvija na trgu za fiktivni kapital - na borzi. Borza, ki je locirana vedno v mestnem centru, je centralni denarni trg kapitalistov. Tu se odvija prenos lastninskih pravic brez dejanskega, fizičnega prenosa lastnine.⁵³⁾ Borzne špekulacije so igra, ki temelji na poznavanju sprememb cen; boljše informirani imajo prednost pred ostalimi. Po pravilu so to velebančniki, ki imajo vpogled v delovanje delniških družb in s tem možnost, da prognozirajo razvoj kurzev. Prav tako lahko na isti osnovi sprožijo namerno in umetno takšno vzdušje, ki ustreza njihovim interesom.⁵⁴⁾ Tako se na borzi nenehno odvija poseben proces centralizacije kapitala, v katerem stalno "morski psi požirajo male ribe in borzni volkovi ovce"⁵⁵⁾. Že 1894 Engels ugotavlja, da ima borza čedalje bolj pomembno vlogo, kar ima pri nadaljnjem razvoju tendenco:

"... da skoncentrira v rokah borzijancev celotno produkcijo, industrijsko in agrikulturno, in celotni promet, komunikacijska sredstva kot tudi menjalno funkcijo, tako da postaja borza najodličnejši zastopnik kapitalistične produkcije same."⁵⁶⁾

Ta na borzi potekajoči proces koncentracije oz. centralizacije kapitala je istočasno tudi proces prostorske centralizacije oz. prostorskega "centriranja" moči razpolaganja s kapitalom v mestnih centrih, kjer so locirane posamezne borze. Pri tem pa že Hilferding opaža diferenciran razvoj in sicer nadaljne prostorsko centriranje kapitala v centru glavnega mesta, kar opiše kot

"...tendenco po kar se da veliki koncentraciji vseh poslov na enem samem trgu; tako se koncentrirajo bančni in borzni posli vedno bolj v središču gospodarskega življenja, v glavnem mestu, medtem ko provincialne borze vedno bolj izgubljujejo na pomenu. V Nemčiji berlinska borza daleč prerašča vse ostale."⁵⁷⁾

Skozi nadaljni razvoj raste skladno z nenehno koncentracijo bančnega kapitala tudi moč velikih bank, dokler si visoko koncentrirani bančni kapital ne podredi denarni trg, ga monopolizira in sam prevzame borzne posle; borzi ostanejo le še posli s tistimi vrednostnimi papirji, ki predstavljajo preostanek bančnih poslov⁵⁸⁾. V času monopolnega kapitalizma postane tako banka "najodličnejši zastopnik kapitalistične produkcije same." Moč novega "finančnega" kapitala, ki ga označuje Hilferding kot "kapital", s katerim razpolagajo banke in ga uporabljajo industrialci⁵⁹⁾, temelji v tem obdobju po Leninovi definiciji na "koncentraciji v produkciji, iz tega nastalim monopolom in stapljanja ali zraščanju bank z industrijo."⁶⁰⁾

Če opazujemo kot primer današnjo situacijo v ZRN, ugotovimo s Huffs Schmidom, da v procesu centralizacije neprestano pada število bank, medtem ko se večja volumen poslov: 1960 je imelo skupno 12.869 poslovnih bank v ZRN 46% vseh bančnih poslov v rokah, medtem kot so le 3% od tega števila, kreditne banke, opravljale eno tretjino vseh poslov.⁶¹⁾

"Iz te najvišje skupine izstopajo tri velike banke. Na tri

banke: Deutsche Bank AG, Dresdner Bank AG in Commerzbank ... je odpadlo skoraj šestina vsega poslovnega volumna, več kot petina vseh vlog in posojil, več kot tretjina vseh vlog na vpogled in okoli 40% vezanih vlog v nemškem bančnem poslovanju."⁶²⁾

"Vse nemške banke, posebno "velike tri" so udeležene na drugih podjetjih, pri bankah in pri nebankah.

"Veliki trije med bančnimi monopoli razpolagajo skupno s preko 800 filijalami, depozitnimi bankami in različnimi bančnimi podjetji, ki so pod njihovo kontrolo. Ta gigantska mreža je prepredla dobesedno vse sfere gospodarskega življenja Zahodne Nemčije."⁶³⁾

Podjetja, ki so jih kreditirale banke, kontrolirajo zastopniki bank, ki sede v nadzornih odborih. Skrajna posledica te odvisnosti je, da taka podjetja delajo pravzaprav za interese bank in ne za lastni dobiček.⁶⁴⁾

S pravico glasovanja v imenu lastnikov depojev raste moč odločanja bank na skupščinah delniških družb; s tem, ko zastopajo procentualni delež pri sebi deponiranih delnic, si zagotavljajo preko 50% glasov in s tem praktično odločanje o celotnem kapitalu družbe.⁶⁵⁾

Poseben položaj in moč odločanja bank izvira iz tkim. "personalne unije" bank z industrijskim in trgovskim kapitalom, kar je že Lenin spoznal kot pomemben instrument koncentracije moči. Po njegovi definiciji je personalna unija "obojestrano stapljanje preko posedovanja delnic, z vstopanjem bančnih direktorjev v nadzorne odbore (ali v predsedstva) trgovskih in industrijskih podjetij in obratno"⁶⁶⁾.

Tako kot se koncentrira kontrola in moč odločanja o družbenem kapitalu v bankah - kot smo pravkar ilustrirali - se da razpoznati tudi rastoča družbena pomembnost centrov mest oz. citijev, kjer imajo banke locirane svoje centrale in podružnice. Centalna lokacija v regiji je merodajna predpostavka učinkovitosti bank, ki so središče gospodarstva in ga kontrolirajo. Bančni ka-

pital je prostorsko vezan na vozlišče cirkulacijskih pogojev, saj je sam cilj in izvor tokov informacij, ljudi kot nosilcev poslov in delovne sile, ter denarja kot blaga, s katerim banka trguje. S svojimi značilnimi in prostorsko direktno relevantnimi lastnostmi povzročajo banke okoli sebe aglomeriranje zastopstev in uprav vseh branž gospodarstva in to v svoji neposredni bližini. Skozi zgodovinski razvoj pride tako do procesa citizacije, do zasedanja in prenapolnitve centralnega mestnega prostora z zgradbami, ki vsled pomanjkanja prostora vse bolj silijo v višino, dokler nismo priča "zasičenosti" oz. "prenapolnjenosti", ki se izrazi v tkzv. "omrtvičenju infrastrukture" - komunikacijska in transportna sredstva zaradi preobremenjenosti ne izpolnjujejo več svoje funkcije. V primerjanju prednosti in slabosti središčne lege se dandanes mnoga gospodarska podjetja cirkulacijske sfere odločajo za delitev lokacij znotraj podjetja in sicer tako, da svoje upravne aparate, ki ne spadajo direktno v cirkulacijo, preseljujejo na periferijo oz. v podcentre. Slabe strani takšne prostorske ločitve sicer enotnega posebnega produkcijskega procesa skušajo nadomestiti s tehniko, ki zagotavlja hiter interni pretok informacij.

Nastajanje citija pa ni samo proces, ki ga banke povzročajo posredno s svojo prostorsko navzočnostjo, ampak obenem tudi proces uvrednotenja bančnega kapitala. Za banke je vlaganje v posle, ki so v zvezi z rastjo in prestrukturiranjem mesta, donosen posel; v špekulacijah z mestnim zemljiščem se staplja bančni kapital z zemljiško lastnino in s kapitalom v transportnem podjetništvu ter tako preko računice lastne rentabilnosti direktno vpliva na prostorsko strukturo.⁶⁷⁾

Centriranje cirkulacijske sfere neke regije v citiju se odvija na višji, tj. nacionalni ali internacionalni ravni kot centriranje cirkulacijske sfere v citiju metropole. (ZRN je tu izjema vsled zgodovinsko pogojene specifične politične situacije - po Kluzkinem modelu prevzemajo v ZRN vlogo citija glavnega mesta

citiji štirih največjih mestnih regij: Frankfurta, Hamburga, Kölna in Münchena).⁶⁸⁾ To centriranje rezultira iz delitve dela med regijami oz. iz različnosti posameznih trgov znotraj cirkulacijske sfere. Predvsem gre tu za razlike med trgi, ki posredujejo povezavo znotraj procesa družbene produkcije (produktivna konsumacija) - ki se medsebojno dalje razlikujejo po branžah, po stopnji finalizacije produkta⁶⁹⁾, po regionalni delitvi dela itd. - in med trgi za neposredno, finalno, individualno konsumacijo.⁷⁰⁾

Mestno regijo lahko pri tem definiramo s pomočjo trga delovne sile, z akcijskim območjem in kapaciteto v city usmerjene regionalne transportne mreže, torej s kalkulacijo čas-stroški za transport blaga delovne sile, z dnevnimi migracijskimi odnosi (Pendlerbeziehungen)⁷¹⁾. Na drugi strani pa tudi s tržnemu območju delovne sile ustreznemu tržnemu območju za individualno konsumacijo, s trgov, ki zagotavlja reprodukcijo blaga delovne sile, s tržnim območjem detajlistične trgovine, ki je ustrezno računici čas-stroški za kupno moč in čestosti nakupov za posamezno vrsto blaga regionalno hierarhično razporejena (sistem centralnih krajev).

Trg za produktivno konsumacijo, torej celotna veletrgovina, so tako diferencirani, da le stežka najdemo podobno hierarhično razporejenost v nacionalni ali internacionalni primerjavi.⁷²⁾

Vendar prav ta raznolikost veletrgovine v kombinaciji z uslužnostnimi dejavnostmi, prevozništvom, finančništvom itd. povzroča raznolikost med posameznimi citiji. Tako je Lichtenbergova v svojih empiričnih študijah ugotovila, da:

- kolikor manjše je mesto, toliko bolj se koncentrirajo tkzv. "terciarne aktivnosti" v citiju (v primerjavi z mestnim območjem)
- z večanjem velikosti mesta izgublja detajlistična trgovina

svoj delež v strukturi delovnih mest v citiju;

- zato pa pridobivajo na pomenu: denarništvo in zavarovalništvo, veletrgovina, gospodarske in prometne usluge kakor tudi poluradne inštitucije; na stopnji polmilijonskega ali milijonskega mesta ne dominira noben gospodarski razdelek absolutno;
- šele na stopnji svetovne metropole, kot npr. London, dominira denarništvo (30-40% zaposlenih)⁷³.

Te ugotovitve Lichtenbergove potrjujejo naše dosedanje izvajanje, ki se izteka v sledečo razjasnitev: kolikor večji, razvitejši, kolikor bolj izoblikovan je nek city, toliko večji je tam delež cirkulacije denarja, čiste vrednosti nasproti cirkulaciji blaga, torej materialni cirkulaciji. To dejstvo je direkten rezultat centralizacije bančnega kapitala, ko se moč razpolaganja s kapitalom tudi prostorsko centrira. City postaja s tem razvojem vedno bolj izključno "središče obstanka kapitala" in to obstanka kapitala v njegovi najbolj abstraktni obliki, ki popolnoma abstrahira od človeka in se podreja samo svoji lastni notranji zakonitosti. Tu se spomnimo zopet na ugotovljeno periodično "opustelost citija", ki predstavlja urbanistom na Zahodu tolikšen problem. Razložimo jo lahko direktno iz procesa nastajanja citija, v katerem postaja mestno središče vedno manj povezano s človekovim bivanjem in v katerem se mestno središče oblikuje pod vplivom zasedanja tega prostora s strani kapitala in se kot "management city" vedno manj nanaša na človekove potrebe.

Ta proces - in potencialni rezultat, rezultat obenem v vsakem trenutku tega procesa - ki naj bi ga državni planski poseg zadržal s konceptom "urbani city", pa ni determiniran samo skozi mehanizem zakona vrednosti, torej ne samo "ekonomsko", temveč tudi z delovanjem države, tudi "politično".

B. POLITIČNE DETERMINANTE OBLIKOVANJA CITIJA

Kot smo pravkar videli, je prostorsko ločevanje produkcije, cir-

kulacije in konsumacije determinirano najprej ekonomsko, skozi delovanje zakona vrednosti. Preko konkurence so posamični kapitali pod grožnjo propada prisiljeni, da se prilagodijo najnaprednejšim produkcijskim pogojem. To pomeni z drugimi besedami, da so prisiljeni neprestano izboljševati svoje notranje, posebne produkcijske pogoje - tj. se periodično tehnično modernizirati, da bi lahko svoj produkcijski proces uspešno nadaljevali - in vedno bolj intenzivno izkoriščali zunanje, splošne produkcijske pogoje. Po drugi strani pa je vsaka skupina kapitalov, ki tvori v odnosu na skupno izkoriščanje nekega prostorskega sistema splošnih produkcijskih pogojev neko teritorialno interesno enoto - tako posamezni regionalni in nacionalni kapitali - vsled interregionalne in internacionalne konkurence prisiljena, da ustrezno moderniziranju mnogih posebnih produkcijskih pogojev skupno modernizira tudi svoje skupne, splošne zunanje produkcijske pogoje.

Skupnost vseh posamičnih kapitalov je utelešena v državi. Le-ta prevzema izgradnjo in vzdrževanje splošnih materialnih produkcijskih pogojev in podružblja tehnični napredek. S tem in pa z vzdrževanjem različnih nematerialnih splošnih produkcijskih pogojev določa država v veliki meri obliko prostorskega ločevanja sfer družbene reprodukcije.

Modifikacije prostorskih odrazov učinkovanja zakona vrednosti variirajo s samo obliko meščanske države. Te oblike pa variirajo z zgodovinskim razvojem in z različnostjo posameznih zgodovinskih tokov (in stopenj) razvojnega procesa kapitalistične akumulacije. Z namenom, da si razjasnimo, od česa so te variacije odvisne si bomo na kratko ogledali družbeno vlogo meščanske države.

B/1. Vloga meščanske države glede na splošne pogoje uvrednotenja kapitala

Meščanska država⁷⁴⁾ kot "najvišja državna oblika", kot najvišja

oblika "javne sile"⁷⁵⁾ je garant izmenjave, cirkulacije ekvivalentov, na kateri temelji kapitalistična produkcija. Svojo moč uveljavlja ne skozi direktno prisilo, temveč indirektno kot "upravljalec splošnih interesov"⁷⁶⁾ vseh posameznih lastnikov različnih virov dohodkov: kapitala, zemlje in dela. Ta splošni interes oblikujejo v glavnem trije momenti:

- Interes po ohranitvi virov dohodkov.

Iz le-tega izhaja interes po zagotavljanju in varovanju privatne lastnine, ki se odraža v pravnem zagotavljanju svobode in enakosti.⁷⁷⁾ Garant je tu celotni pravni sistem z inštitucijami uprave, sodstva, policije in vojske, kot tudi celotni ideološki sistem vzgoje in izobraževanja ter kulturnega življenja.

- Interes po kar se da visokem izkoristku lastnega vira dohodka.

Iz le-tega izhaja potreba po državni garanciji ekonomskega naraščanja celotne vrednosti družbenega produkta, tj. potreba po zagotovljeni gospodarski rasti.

- Interes po neprekinjenem dotoku dohodka.

Iz le-tega izhaja interes po nemotenem, brezkriznem funkcioniranju celotnega gospodarstva.⁷⁸⁾

Že ti trije bistveni momenti splošnega interesa so v stalnem nasprotju drug z drugim; še večje nasprotje oz. konkurenčnost vlada med lastniki posameznih vrst virov dohodkov, med posameznimi lastniki istega vira dohodkov, kakor tudi med posameznimi interesnimi koalicijami lastnikov materialno različnih virov dohodkov na osnovi produkta, teritorialnosti itd.⁷⁹⁾ Tako se pokaže, da je splošnost skupnih interesov le neka "iluzorična skupnost"⁸⁰⁾ v odnosu na zagotavljanje vsaj navidez enakih konkurenčnih pogojev. Če tu zaenkrat še opazujemo površinsko, lahko ugotovimo, da te skupne, enake konkurenčne pogoje lastniki posameznih virov dohodkov le sebično uporabljajo in izrabljajo, ne da bi pa tudi

vzdrževali njihovo splošno uporabljivost. Gledano površinsko je država rezultat nasprotja med posebnimi in splošnim interesom in utelešuje osamosvojitve splošnega od privatnih interesov. Splošni interes z vsemi svojimi momenti postane za državo njen specialni, posebni interes, ki kolidira s posebnimi interesi posameznih privatnih lastnikov. Za upravljanje, uveljavljanje in zagotavljanje splošnega interesa zahteva država del družbenega presežnega produkta v obliki davkov. Le-ta tvori materialno osnovo za posebno existenco države "poleg in izven meščanske družbe"⁸¹⁾.

Z zagotavljanjem navidez enakih splošnih konkurenčnih pogojev omogoča država družbeni produkcijski proces. Če pa seveda gledamo s stališča, da je kapitalistični produkcijski proces ne samo nek delovni proces temveč istočasno tudi proces uvrednotenja kapitala (kar nam tu ni treba posebej izvajati)⁸²⁾, potem spoznamo tudi meščansko državo kot razredno državo, ki z zagotavljanjem kapitalističnega produkcijskega procesa zagotavlja ustvarjanje in realizacijo presežne vrednosti in s tem izkoriščanje delovne sile. V tem, ko se kaže kot upravljalec splošnega interesa je v resnici zastopnik celokupnega kapitala, idealni celokupni kapitalist⁸³⁾, - saj je uresničevanje interesov lastnikov treh skupin virov dohodkov navsezadnje le ohranjanje teh treh skupin kot razredov, le ohranjanje razrednih odnosov.⁸⁴⁾

Z zagotavljanjem enakih konkurenčnih pogojev izpolnjuje država kvalitativno različne zahteve produkcije in cirkulacije: na eni strani splošne pogoje optimalnega izžemanja presežne vrednosti na drugi strani pa splošne pogoje optimalne realizacije presežne vrednosti.

"Tam, kjer naleti proces razvoja kapitalističnega načina proizvajanja na zapreke v stopnji razvoja predpogojev produkcije in cirkulacije, ki se uveljavljajo kot zapreke za razvoj celotnega kapitala, je dana osnova, na kateri se lahko interesi (posebni, kapitalski - R.J.) artikulirajo kot splošni in postane s tem državno upravljanje istih objektivna potreba."⁸⁵⁾

Zagotavljanje konkurenčnih pogojev in s tem poseganje v tržne

zakonitosti, torej v zakon vrednosti, je v različnih fazah razvoja kapitalizma različno. Razvija se od državnega absolutizma zgodnjega kapitalizma, preko "laissez-faire" principa v liberalnem obdobju v različnih oblikah vse do današnjega državnega intervencionizma. Zgodnjemu kapitalizmu je ustrezala merkantilistična politika države, ki je z intenzivnimi posegi v gospodarski proces vzpodbujal razvoj kapitalističnega načina proizvodnje. V konkurenčnem kapitalizmu (konec 18. stol. do začetka 20. stol.), ko se je kapitalizem do kraja razmahnil, se je država omejevala na to, da je odstranjevala še obstoječe ovire za učinkovitost kapitalistične konkurence in zagotavljala splošne družbene pogoje kapitalistične produkcije, ne da bi se pri tem vmešavala v sam produkcijski oz. reprodukcijski proces. V poznem kapitalizmu pa mora država intervenirati vedno globlje v kapitalistični gospodarski proces, saj vsled procesa koncentracije gospodarski krogotok izgublja sposobnost zagotavljanja kapitalistične akumulacije iz lastnih zakonitosti.⁸⁶⁾ Nadaljni vzrok za rastočo dejavnost države ob trgu in preko trga izhaja iz potrebe delovanja proti tendenci kapitalistične produkcije, da si vzporedno z razvojem produktivnih sil naravo ne le podreja, ampak jo skozi slepo izkoriščanje tudi uničuje in ogroža tako pogoje svoje lastne eksistence.⁸⁷⁾ Prav tako se uveljavlja z razvojem proizvodjalnih sil tudi zakon tendenčnega padanja profitne mere; s tem postaja vedno več posebnih produkcijskih procesov za posamične kapitale nerentabilnih, četudi so družbeno gledano potrebni⁸⁸⁾ - tako vzdrževanje transporta in komunikacij, preskrba z energijo in odvoz odpadkov, vzdrževanje šolstva in zdravstva, deloma stanovanjska gradnja itd. Prezem teh področij s strani države sledi načelno le, v kolikor se izkaže, da kapital iz ekonomskih ali političnih razlogov ni v stanju akumulirati na teh področjih. Ta princip doživlja skozi vsakokratno zgodovinski razvoj znatne omejitve. Po Lăppleju se dejavnost države na teh področjih pojavlja v obliki mešanic iz treh osnovnih možnosti:

- a) Vzpostavitev splošnih produkcijskih pogojev s strani države "a fonds perdu";

- b) vzpostavitev splošnih produkcijskih pogojev s strani posamičnih kapitalov po naročilu države;
- c) vzpostavitev splošnih produkcijskih pogojev s strani posamičnih kapitalov in prevzem obratovanja oz. vzdrževanja s strani države.⁸⁹⁾

Gledano v odnosu na celotno družbeno gibanje vrednosti dobimo tako nekakšen "mešan gospodarski sistem"⁹⁰⁾, kjer obstaja poleg privatnega sektorja, ki realizira svoje profite preko trga, tudi še nek "javni sektor", ki operira neodvisno od trga; eksistenca in aktivnost tega sektorja pa vplivajo na tržne odnose, se pravi, modificirajo zakon vrednosti.⁹¹⁾

Eksistenca in aktivnost države z vsemi njenimi parcialnimi politikami - ki se v odnosu na prostorsko problematiko stapljajo v navidez globalno "regionalno politiko" - vpliva direktno in indirektno na prostorsko porazdelitev kapitalov in delovne sile⁹²⁾, s tem pa tudi na porazdelitev posameznih reprodukcijskih sfer. S pomočjo zakonskih omejitev, ekonomskih ugodnosti (nematerialni splošni produkcijski pogoji) in s pripravo materialnih splošnih produkcijskih pogojev vpliva država na lokacijske odločitve posamičnih kapitalov - prihranek vsled ugodnih pripravljenih produkcijskih pogojev se v računici stroškov posamičnih kapitalov pojavlja kot "eksterni prihranek". Delovno silo privablja v posamezna mesta politika tkzv. "zboljševanja vtisa" (Imageverbesserung), tj. ponujanja materialno in nematerialno boljše "vrednosti mezde, stanovanja in preživljanja prostega časa" (Lohn-, Wohn- und Freizeitwert). Posredno pa se s to politiko privabljuje tudi "davčno močni" kapitali.⁹³⁾ Skozi tako politiko dosežena medregionalna porazdelitev kapitala in delovne sile, se v posameznih regijah izrazi kot proces oblikovanja mestne regije in citija.

B/2. Učinki državnih posegov v proces uvrednotenja celokupnega kapitala na proces oblikovanja citija

Politični moment nastajanja citija - kar nas tu predvsem zanima

- je del razvoja meščanske države same. Navidez se proces nastajanja citija začne v "laissez-faire" liberalističnega obdobja kapitalizma. Po Benevolu so Evropa in Amerika v tem času (1776 - 1832) doživele skoraj popolno odpravo vseh zakonskih ali na navadah temelječih omejitev pri izgradnji mesta in vasi⁹⁴⁾, pa se tako zdi, kot da bi nastajanje citija bilo determinirano zgolj ekonomsko. Vendar moramo tu upoštevati tudi dediščino fevdalne absolutistične države⁹⁵⁾, ki je ustvarila merodajne predpogoje za kasnejši prostorski razvoj.⁹⁶⁾

Tako kot je "absolutna država" z nasiljem in kolonijalnim, državnodolžniškim, davčnim in protekcionističnim sistemom dopolnila "prvotno akumulacijo" in povezala svetovni trg⁹⁷⁾ ter tako ustvarila podlago za nov, kapitalistični tip načina proizvodnje, je istočasno ustvarila tudi podlago za nov "kapitalistični strukturni tip prostorske členitve."⁹⁸⁾

Absolutistično mesto je produkt merkantilizma, ekonomske prevlade trgovskega oz. cirkulacijskega kapitala. Ta kapital, ki se pa skokovito razmahne z razvojem industrije, se centrirava v središču mesta, kjer so na ugodnejši pogoji za blagovno in denarno cirkulacijo. S prometno mrežo, ki je usmerjena v središče s središčno lokacijo palač vladarja in njegovega dvornega plemstva, kakor tudi državnih institucij sodstva in državne banke in dalje bližina kulturnih institucij: univerze, bibliotek, galerij itd. so že dane vse prednosti središčne lege; tako prometna, kot tudi aglomeracijska in reprezentančna prednost.

Cestna prometna mreža absolutističnega mesta tvori osnovno ogrodje za razvoj nove prostorske strukture. Čeprav je celotna "materialna infrastruktura" postopoma izginila in so jo nadomestile moderne naprave, se je osnovna mreža v določenem smislu podedovala.⁹⁹⁾ Nadomeščanje in moderniziranje "materialne infrastrukture" se odvija ustrezno periodičnemu revolucioniranju tehnične osnove produkcije, kar vsakokrat zahteva "...tudi prevrat v splošnih pogojih družbenega produkcijskega procesa, se pravi, prevrat

v komunikacijskih in transportnih sredstvih."¹⁰⁰⁾

"Kolikor bolj temelji produkcija na menjalni vrednosti, to-
rej na izmenjavi, toliko bolj pomembni postajajo zanjo fi-
zični pogoji izmenjave - komunikacijska in transportna
sredstva. Kapital sili po svoji naravi preko vseh prostor-
skih omejitev ... Produkcija transportnih in komunikacij-
skih sredstev (je) pogoj za na na kapitalu temelječi pro-
dukciji in jo izvaja zategadelj kapital sam."¹⁰¹⁾

Vendar je med produkcijo blaga in produkcijo splošnih produkcij-
skih pogojev bistvena razlika - razlika v ciklikih obrata vlo-
ženega kapitala. Ciklusi obrata kapitala, naloženega v splošne
produksijske pogoje so mnogo daljši kot ob naložbah v posebne
produksijske panoge in so zato prve naložbe za privatni kapital
le omejeno interesantne. Ker pa so splošni produksijski pogoji
predpogoj za delovanje celotnega kapitalističnega sistema, prev-
zema to področje država (v že omenjeni mešanici možnosti) oz.
mestne oblasti, ki predstavljajo decentralizirano državno si-
lo.¹⁰²⁾ Po interpretaciji Lichtenbergove se začne v kontinen-
talni Evropi v začetku 20. stoletja nek val "pomestnitve" (Ver-
stättlichungswelle) množičnih prometnih sredstev in drugih mest-
nih preskrbovalnih sistemov (tako plinarn in elektrarn). Od tak-
rat naprej odločajo investicijska sposobnost mest in njihov ta-
rifni sistem bistveno o ugodnostih lege v mestnem centru in s
tem o samem nastajanju citija.¹⁰³⁾

Od svojega začetka je proces oblikovanja citija determiniran z
v mestnem središču lociranimi inštitucijami "javne sile", ki
predstavljajo "kontaktno prednost" za cirkulacijski kapital kot
tudi ustrezajo njegovim reprezentančnim potrebam. Gre za prisot-
nost državnega upravnega aparata (dvor), represivnega aparata
(sodišča, policija), centrale ekonomskega (davkarija, državna
banka) in ideološkega državnega aparata¹⁰⁴⁾ (knjižnice, gleda-
lišče, galerije, univerza itd.), ki vse skupaj oblikujejo mest-
no središče kot politično-inštitucionalni center. V času osamo-
svajanja mestnih (meščanskih) občin obdržijo le-te iz prometno-
tehničnih in reprezentančnih razlogov lokacije vseh teh inšti-

tucij,¹⁰⁵⁾ pri čemer pa celoten sistem državnih aparatov prilagajajo splošnemu razvoju kapitalistične produkcije kot tudi njeni prostorski organiziranosti - ustrezno potrebam lokalnih kapitalov po državnih posegih za vzpostavljanje skupnih lokalnih konkurenčnih pogojev. Prilagajanje in reorganiziranje državnih aparatov se odraža v tkzv. "vklapljanju v občino" (Eingemeindung) - ti upravni prijemi so relativno ustrezni vsakokratnemu stanju prometnotehnični in gospodarski preraščanju mesta v mestno regijo. Razširjanje občinske oblasti na sosednja naselja pa vodi seveda k večanju moči odločanja celotnega sistema aparatov v prid inštitucij, ki leže v središčnem, matičnem mestu in s tem k večanju kontaktnih in reprezentančnih prednosti citija. Prav dandanes potekajoči proces tkzv. "upravne reforme" v ZRN, ki je usmerjena v vzpostavljanje komunalnega sistema konkurenčnih pogojev na ravni regije¹⁰⁶⁾ - in ki jo vsled tega Neuffer poimenuje "komunalno regijo"¹⁰⁷⁾ - ponazarja, kako se centrira politična moč odločanja v citiju centralnega mesta, kar tu pospešuje proces nastajanja citija.

Nastajanje citija pogojuje prisotnost državnih inštitucij tudi negativno in sicer skozi državno lastništvo mestnega zemljišča in z relativno nespremenljivostjo na tem zemljišču stoječih stavb. Državno oz. komunalno zemljišče praktično ni naprodaj in omejuje prostor za ekspanzijo kapitala v centru.

Posebno vlogo pri nastajanju citija ima državna banka, ki je bila ustanovljena v vseh absolutističnih metropolah. Državna banka predstavlja temeljnega garanta celotne denarne cirkulacije; depozitne rezerve vseh drugih bank izhajajo iz rezervnih skladov državne banke.¹⁰⁸⁾ Državna banka izdaja državne zadolžnice, ki so osnova borznih špekulacij¹⁰⁹⁾. Državna banka in borza tvorita skupaj z vladarjevo palačo kristalizacijsko točko, okoli katere se grupirajo privatne banke in drugi denarni inštituti kot tudi na kapitalni trg vezana podjetja.¹¹⁰⁾

Nadaljno politično determinanto predstavljajo zakonski predpisi

in omejitve. Lichtenbergova opozarja v tej zvezi na ohranjene "gradbene rede" (Bauordnung), ki so ustrezali zahtevam srednjeveških mest. Predvsem ima v mislih omejitve višine zgradb iz požarnovarstvenih razlogov na 25 m (višina požarne lestve). Ta omejitev je bila glavni razlog za pretežno horizontalno razširjanje kontinentalnoevropskih citijev¹¹¹) do po 2. svetovni vojni.

Nadaljne, za nastajanje citija merodajne zakonske ureditve se nanašajo predvsem na nenehen poskus, kako bi lahko z državnim posredovanjem regulirali zemljiški trg (vse do občasnega totalnega plafoniranja cen kot v Nemčiji med 1936 in 1952¹¹³). Pri takih posegih gre za poskus, kako bi po eni strani izključili "škodljivi" vpliv odtegotovanja zemljiške rente (ali v ceni kapitalizirane zemljiške rente) od profita posamičnega kapitala - to odtegotovanje ogroža profitno mero v medregionalnem in mednarodnem konkurenčnem boju - po drugi strani pa, kako bi odpravili drobne parcele in hišno lastništvo, ki se izkazuje kot omejitev za velika podjetja koncentriranega velekapitala (kar je v ZRN do sedaj najbolj temeljito opravljeno s tkzv. "Städtebauförderungsgesetz")¹¹⁴).

B/3. Planiranje kot zadnja stopnja oblikovanja citija

Politična determiniranost procesa nastajanja citija kulminira v planskem poseganju državne (komunalne) oblasti v ta proces, v tkzv. "saniranju". Celoten proces izrivanja prebivalstva in v svoji historični lokaciji vztrajajočega drobnega kapitala na periferijo se sedaj institucionalizira; velekapital cirkulacijske sfere se naseljuje legitimno in plansko na zanj ugodne površine v mestnem centru. Ta proces prefunkcioniranja prostora se odvija kot posredovan preko številnih procesov uvrednotenja različnih soudeleženih posameznih kapitalov, vendar sedaj s preventivnim odstranjevanjem vseh potencialnih neugodnosti za posamezni kapital, kar zagotavlja planski poseg idealnega celokupnega kapi-

talista.

Poseganje države direktno v prostorsko prerazdelitev družbenih virov dohodkov v centru mesta, ki sledi interesom kapitala, nareti na nasprotno interese prebivalstva, ki pregnano na rob mesta najde tam v mnogih ozirih slabše življenske pogoje (višje najemnine v novogradnjah, daljše poti do delovnega mesta in nakupovanja, slabe komunikacijske možnosti itd.), kakor tudi na nasprotno interese drobnega kapitala, hišnih in parcelnih lastnikov hiš in malih parcel, obrtnikov in drobnih trgovcev, saj pomeni zanje saniranje istočasno opustitev njihove ekonomske samostojnosti.

"Saniranje: to je humanitarno okrašena kamuflača pod katero se danes ekonomsko močnejši s pomočjo politikov in uprave polasčajo območij socialno šibkih." ... "Govori se o dviganju vrednosti nekega mesta ali dela mesta in se pri tem misli na prirast vrednosti za kapital."¹¹⁵⁾

Naloga države je, da ohranja družbeni proces ustvarjanja vrednosti - s tem pa nujno tudi kapitalistično strukturo gospodarstva. Istočasno pa se država nahaja tudi v legitimacijski odvisnosti do prebivalstva, ki ima drugačne interese kot kapital. S tem, ko se državni aparati in akcijska zmožnost planskih uprav nahajajo v direktni fiskalčni odvisnosti od dane kapitalistične strukture družbene produkcije, je razumljivo, da interesi vele- oz. monopolnega kapitala po "optimalnih pogojih uvrednotenja" znotraj državne prostorsko-planske politike prevladajo nad interesi prebivalstva po "izboljšanju kvalitete življenja".¹¹⁶⁾ Prav v planski prenovi mestnih centrov, v saniranju, je očitno, kar npr. Mladi socialisti v ZRN očitajo državni politiki. Da vsakodnevna praksa političnih organov v komunah, kjer se državna politika pretvarja v družbeno prakso, sledi interesom investirajočega kapitala brez ozira na dejanske potrebe prizadetega prebivalstva.¹¹⁷⁾ Ta politična praksa posreduje videz, kot da je splošni cilj "maksimiranja blaginje" odvisna od privatnega "maksimiranja profita".

Ideološko enačenje skupnih interesov celotne družbe in interesov

celotnega kapitala¹¹⁸⁾ še v zvezi s saniranjem odvíja na teoretični ravni v posebni "teoriji citija" s planskim vodilom "urbanost" in konceptom "urbani city", na praktični ravni pa v tkzv. "inciativah občanov". (Bürgerinitiative). Tu zapada od saniranja prizadeto prebivalstvo iluziji, da lahko s pomočjo zahteve po soodločanju (Mitbestimmung) uveljavi svoj interes po boljših življenjskih pogojih proti interesom velekapitala.¹¹⁹⁾ Tam, kjer ideološko prepariranje ne uspe in se prebivalstvo trdovratno upira poslabšanju življenjskih pogojev, nastopi groba sila državnih represivnih aparatov, ki lomi vsak odpor, kot to dokazuje brez števila jurišev policije v številnih zahodnonemških in sploh zahodnoevropskih mestih na hiše, ki so jih zasedli prebivalci, da bi jih obvarovali pred brezsmiselnim rušenjem.¹²⁰⁾

Planiranje kot končna oblika političnega determiniranosti nastajanja citija izpolnjuje nalogo, da optimira cirkulacijski prostorski sistem, se pravi, da vse zaviralne, v prostoru odražajoče se posledice tržnih zakonitosti tkzv. "eksterne efekte", ki jih posamezni kapitali nujno zanemarjajo in ki sumirani povzročajo tkzv. "propad" citija, plansko odpravljajo oz. preprečujejo. Apologeti kapitalizma sami zahtevajo tovrstno planiranje, kot npr. tu Samuelson:

"Te 'eksterne efekte in izgube' ni mogoče odpraviti preko konkurence in borbe za dobiček. Za to so nujni zazidalni načrti, zakonske naredbe in prepovedi, planiranje in koordinacija, subvencije in davčne kazni."¹²¹⁾

Z naraščanjem družbene pomembnosti (prostorskega) planiranja postaja mesto kot celota spoznavni in planski cilj urbanistov.¹²²⁾ Vendar pa mesta ne razumevajo kot produkt razvoja kapitala samega, temveč kot dan, nevtralen prostorsko-socialni sistem, ki ga je, tako kot "mestno življenje" nasploh, vredno ohraniti.¹²³⁾ S to ideološko predstavo se planiranje, konkretno planiranje citija integrira v proces oblikovanja citija kot imanentni sestavni del procesa uvrednotenja kapitala.

Vendar, kot smo že obširneje obrazložili, proces nastajanja in

oblikovanja citija ne more biti odvisen nekakšnih abstraktnih predstav in samovolje planerjev, temveč je ekonomsko in politično determiniran. Po eni strani z zgodovinsko pogojenim načinom in stopnjo akumulacije kapitala, po drugi pa z zgodovinsko pogojeno obliko meščanske države in od načina in intenzivnosti njenih posegov v družbeni proces ustvarjanja vrednosti - pri tem pa se ti prepletajoči se determinanti navezuje na podedovane, geografsko različne prostorskoorganizacijske oblike.¹²⁴⁾

Glede na to odvisnost se je v zahodnoevropskem prostoru razvila "mestna regija", včasih imenovana tudi "regionalno mesto" (Hillebrecht), ki predstavlja osnovno prostorsko enoto pogojev uvrednotenja kapitala, konkretnješe, osnovno cirkulacijsko enoto, ki jo omejuje dnevna prevozljivost blaga delovne sile, ki pa je dalje merodajna za prostorsko porazdelitev posameznih virov dohodkov. Center te cirkulacijske enote, city, se je razvil kot ekonomski, politični in ideološki center odločanja.

Do planiranja citija oz. planiranega procesa oblikovanja citija pride v trenutku, ko z zakonom vrednosti pogojen samonikel proces nastajanja citija ne more več sam iz sebe zagotavljati nadaljne povečevanje kapacitete in učinkovitosti cirkulacijskega sistema oz. ko se sprevrže že v svoje nasprotje.

Za državne planske posege velja v nasprotju s podjetniško kalkulacijo, ki je usmerjena le v (ekstra)profit posameznega kapitala, racionalnost celokupnega kapitala (ki je ne gre zamenjevati racionalnostjo celotne družbe!). Niso torej usmerjeni v maksimiranje posamičnih profitov, temveč v zagotavljanje in povečevanje povprečnega profita. Omejenost in pogojenost fiskalnih sredstev kot tudi prisila kratkoročnosti, ki jo pogojuje interregionalna in internacionalna konkurenca, usmerja planiranje v izpolnjevanje in optimiranje obstoječih cirkulacijskih pogojev, na odstranjevanje in preprečevanje zaprek, ne da bi se obstoječi sistem prostorske členitve pri tem bistveno izpremenil. Že obsto-

ječe neugodnosti tega sistema za prebivalstvo se jemlje še nadalje v zakup in se jih s pomočjo ideoloških "kurzschlussov" predstavlja kot legitimne in celo kot zaželjene. Nasprotje med deklariranimi cilji in med vsakodnevno prakso, prisila, da stalno izgleda kot nekaj drugega, kar v resnici je, je značilni problem kapitalističnega državnega planiranja. Kajti, v hipu, ko spoznamo kapitalistični proces uvrednotenja kot proces odtujevanja za človeka, ki dela pod gospostvom kapitala, za meznega delavca, potem spoznamo tudi proces nastajanja citija kot specifičen proces odtujevanja in planski koncept "urbani city" kot iluzijo, ki naj sedaj planirani proces odtujevanja v družbeno najbolj pomembnem prostoru prikrije in legitimira.

O p o m b e :

1. Opozarjam na prispevek z naslovom "Urbanost - alienacija verso integracija" v 12. številki Časopisa s. 34-69.
2. Po Marxu razpadejo zunanji naravni pogoji za dva velika razreda: na naravno bogastvo življenskih potrebščin in na naravno bogastvo delovnih sredstev. Na začetku razvoja kulture je bilo merodajno prvo, na višji razvojni stopnji pa drugi razred naravnih bogastev. Šele potreba po nadzorovanju neke naravne sile izsili delitev dela in tvori podlago za spremenjanje naravnih danosti. Glej Marx K.: KAPITAL I, CZ Ljubljana 1961, s. 576.
3. "Zahvaljujoč temu stalnemu presežku (skozi umetno namakanje v poljedelstvu - R.J.) se je lahko rokodelstvo osamosvojilo, specializiralo in izpopolnilo. Družba je lahko preživela tisoče ljudi, ki niso več sodelovali direktno pri proizvodnji življenskih sredstev. Mesto se je lahko ločilo od vasi. Civilizacija je bila rojena". Cit. Mandel E.: MARXISTISCHE WIRTSCHAFTSTHEORIE, EVA Frankfurt, b.l., s. 38 (prevod R.J.).
4. Cit. Harvey D.: SOCIAL JUSTICE AND THE CITY, E. Arnold London 1973, s. 240 (prevod R.J.).
5. Cit. Wittfogel K.A.: GESCHICHTE DER BUERGERLICHEN GESELLSCHAFT, Reprint 1972, s. 52 (prevod R.J.).
6. Cit. Marx K./Engels F.: NEMŠKA IDEOLOGIJA, MEID II, CZ Ljubljana 1971, s. 64.

7. Cit. ib.
8. Primerjaj Sohn-Rethel A.: GEISTIGE UND KOERPERLICHE ARBEIT, Suhrkamp Frankfurt 1970, s. 161.
9. Cit. Marx/Engels, s. 63.
10. Cit. Marx K.: OBDOBJA EKONOMSKEGA FORMIRANJA DRUŽBE, MEID IV, CZ Ljubljana 1968, s. 58 f.
11. Prim. Marx K.: GRUNDRISSE DER KRITIK DER POLITISCHEN OEKONOMIE, EVA Frankfurt Wien, b.l., s. 363.
12. Cit. Harvey, s. 240.
13. Cit. ib. s. 239.
14. Prim. Castells M.: LA QUESTION URBAINE, Francois Maspero Paris 1972, s. 166 ff.
15. "...v proizvodnji člani družbe prisvajajo (spravljajo na dan, oblikujejo) naravne produkte človeškim potrebam; distribucija določa razmerje, v katerem je posameznik deležen teh produktov; menjava mu dovaja posebne produkte, za katere želi zamenjati delež, ki mu je pripadel z distribucijo; v konsumpciji slednjič postanejo produkti predmeti uživanja, individualnega prisvajanja." Cit. Marx K.: UVOD (v Očrte kritike politične ekonomije), MEID IV, s. 19.
16. Prim. Castells, s. 166 ff.
17. Prim. Grundrisse, s. 435.
18. Prim. ib.
19. Celo v konsumptivni sferi sodeluje človek v procesu uvrednotenja; konsumira lastne produkte, ki jih je našel na trgu kot blago; v tem, ko jih konsumira, reproducira svojo lastno delovno silo, ki jo kot blago prodaja na trgu. Prim. Kapital I, s. 643 ff.
20. Marx, Kapital I, o.c., s. 205 - primerjaj: "Medtem se je moderni proizvodniški način v svojem prvem obdobju, v obdobju manufakture, razvijal samo tam, kjer so se že v srednjem veku ustvarili zanj pogoji." Cit. Kapital III, s. 374.
21. Evers A.: STAEDTISCHE STRUKTUREN UND STAATSINTERVENTIONISMUS, v časopisu ARCH. Westberlin Stuttgart 20/73.
22. Prim. Kapital I, s. 435.
23. Proizvodnja blaga je obenem konsumpcija blaga surovine in

blaga delovne sile, individualna konsumpcija je obenem produkcija blaga delovne sile. "Produkcija je torej neposredno konsumpcija, konsumpcija je neposredno produkcija." Marx, Uvod..., s. 22.

24. Problema zemljiške rente tu ne bomo obdelovali; na stopnji splošnosti, ki karakterizira našo študijo, je to vprašanje drugod že dovolj obdelano. Glej tu npr. nemške avtorje NeefR.: DIE BEDEUTUNG DES GRUNDBESITZES IN DEN STAEDTEN, v zborniku Enzensberger H.M./Michel K.M.: KURSBUCH 27, Wagenbach 72 - Fränk H./Joers H.H.: PLANUNGSPOLITIK. FUNKTION VON INFRASTRUKTUR IM SYSTEM DER STAATSMONOPOLISTISCHEN KRISENMANAGEMENTS UNTER BESONDERER BERUECKSICHTIGUNG DER BODENFRAGE, v zborniku Brake K. (izd.): ARCHITEKTUR UND KAPITALVERWERTUNG, Suhrkamp Frankfurt 1973 - Janssen J./Ratz M.: BODENPOLITIK UND BODENRECHTSREFORM IN DER BRD, Hefte zur politischen Gegenwartsfragen 9, Pahl-Rugenstein Köln 1973 - Hofmann W.: BODENORDNUNG UND GESELLSCHAFT, reprint brez podatkov.
25. Primerjaj Autorski kolektiv: DIE HERAUSBILDUNG DES ARBEITSKRAEFTE TRANSPORTS, v ARCH., 19/73.
26. Stöber (DAS STANDORTGEFUEGE DER GROSZSTADTMITTE, EVA Frankfurt 1964) ugotavlja, da še ni izdelan izčrpen in sistematičen pristop, ki bi omogočal ugotovitev vseh "lokalizacijskih pogojev" prostorsko odvisnih institucij v "povezavi gospodarstva neke velemestne naselbine". Opira se predvsem na grupiranje merodajnih momentov pri odločanju o lokaciji na tri skupine - prometne, aglomeracijske in reprezentančne prednosti. (Ib. s. 39 ff) - "Lokacijske prednosti citija izhajajo prvenstveno iz njegove središčne lege v mestnem in regijskem območju, iz pretežno radialnih linij cestnega omrežja in javnih prometnih sredstev, iz tradicionalnega socialno-ekonomskega prestiža mestnega središča kakor tudi iz raznolikosti obstoječih možnosti kontaktiranja. Zadnje tri imenovane značilnosti ne le doprinašajo k ugodnosti lokacije v citiju, temveč se tudi jačajo kot posledica naraščajočega lokacijskega potenciala." (Cit. ib. s. 40)
27. Konkurencu definirata dva pojma: najprej pojem neomejenega trga in kot drugo pojem raznolikosti med seboj nepovezanih centrov odločanja, predvsem na področju investicij in produkcije. Prim. Mandel E.: EINFUEHRUNG IN DIE MARXISTISCHE WIRTSCHAFTSTHEORIE, Neue Kritik Frankfurt 1971, s. 34.
28. "Tu deluje zakon vrednosti in uresničuje družbeno ravnotežje produkcije sredi njenih slučajnih fluktuacij samo kot notranji zakon, kot slep naravni zakon..." Cit. Kapital III, s. 980.
29. Ib.

30. "...konkurenca med kapitali teži prav k temu, da se ...razlike čedalje bolj izravnava; določanje vrednosti z družbeno potrebnim delovnim časom se uveljavlja s podcenjevanjem blaga in s pritiskom, da se blago proizvaja (in kroži - R.J.) v enakih ugodnih pogojih." Kapital III, s. 727.
31. Primerjaj tu: "...posebna gibčnost prometa in zaradi nje pospešeni obrati kapitala (kolikor je odvisen od cirkulacijskega časa) (povzroča - R.J.) pospešeno koncentracijo produkcijskega centra na eni strani in njegovega trga na drugi strani. S tako pospešeno koncentracijo množic ljudi in kapitala na določenih točkah napreduje koncentracija teh množin kapitala v nekaj rokah." Kapital II, s. 278 f.
32. Kapital II, s. 113, 114, 115.
33. Prim. Kapital III, četrti oddelek.
34. Cit. Kapital II, s. 62.
35. "Cirkulacijski stroški kot taki, tj. skozi operacijo izmenjave in z vrsto menjalnih operacij povzročena konsumpcija delovnega časa ali opredmetenega delovnega časa, so ... odtegljaj ali od časa porabljenega za produkcijo, ali od skozi produkcijo doseženih vrednosti.. Nikoli ne morejo pomnožiti vrednosti. Spadajo v *f a u x f r a i s d e p r o d u c t i o n* in ti *faux frais de production* spadajo k imantnim stroškom na kapitalu temelječe produkcije." Grundrisse, s. 526 f (prevod R.J.).
36. Cirkulacija se odvija v *p r o s t o r u* in *č a s u*. Razvoj družbene produktivne sile transportnih in komunikacijskih sredstev, ki predstavljajo za na izmenjavi temelječo kapitalistično produkcijo življensko merodajen predpogoj, predstavlja po Marxu ustvarjanje možnosti za premoščanje prostora s časom; nasproti temu je kredit le neko umetno skrajševanje cirkulacije s tem, da kredit odpravlja slučajnosti prostora in časa, katerim je cirkulacija sicer izpostavljena. Prim. Grundrisse, o.c., s. 432 ff in s. 440 ff.
37. Ib. s. 311 f (opomba).
38. Cit. Mandel E.: SPAETKAPITALISMUS, Suhrkamp Frankfurt 1972, s. 41 (prevod R.J.).
39. Prim. Meinel H.: DAS PROBLEM DER CITY, Diss. Würzburg 1954, s. 192.
40. Ib.
41. Cit. Mandel, Spätkapitalismus, s. 353.

42. Cit. Marx, Grundrisse, s. 313 (prevod R.J.).
43. Sweezy P.A.: THEORIE DER KAPITALISTISCHEN ENTWICKLUNG, ponatis s. 221.
44. "Razdeljevanje - ne proizvodnja - je zdaj veliki novi svet ameriškega poslovnega sistema. Razdeljevanje zahteva 59 centov od dolarja potrošnika, v primerjavi s samo 41 centi za proizvodni proces. Med 1870 in 1930 se je povečalo število v razdelitvi zaposlenih delavcev za devetkrat, medtem ko se je število prebivalstva le potrojilo." Cit. iz "Circular letter of economics teachers from Twentieth Century Fund, dated 9 May 1941, iz Sweezy s. 223 (prevod R.J.).
45. Meinel opozarja v tej zvezi, da ti podcentri (sekundarni centri) kakor tudi nanovo oblikovani centri v srednjih mestih niso "citiji" v pravem pomenu besede, ker jim manjkajo banke, borze in gospodarske uprave; v prvi vrsti so namreč le trgi detajlistične trgovine. Meinel, pripomba 80, s. XX.
46. Nakopičeno denarno premoženje, ki se preoblikuje v kapital, izvira predvsem iz trgovine in oderuštva, ne iz obrti ali poljedelstva, torej iz cirkulacije, ne iz produkcije. Prim. Marx, Obdobja ... s. 86.
47. Meinel, pripomba 26, s. XX.
48. Po Marxu je koncentracija kapitala tisti proces rasti kapitalov, ki temelji na akumulaciji, ki pa je razkropljen na mnogo točk in ki ga prepletajo tvorbe novih in cepitve starih kapitalov. Centralizacija pa je "koncentracija že stvorjenih kapitalov, odprava njihove individualne samostojnosti, ekspropriacija enega kapitalista po drugem, spreminjanje mnogih manjših kapitalov v majhno število večjih kapitalov." Kapital I, s. 707.
49. Prim. Mendel, Wirtschaftstheorie, s. 229 ff.
50. "V isti meri, kakor se razvijata kapitalistična produkcija in akumulacija, se razvijata konkurenca in kredit, ta dva najmogočnejša pospeševalca centralizacije." Kapital I, s. 708 - "... s kapitalistično produkcijo (nastane) čisto nova sila - kredit. Ta se v svojih začetkih kradoma vtihotaplja kot skromen pomočnik akumulacije in z nevidnimi nitmi vleče denarna sredstva, ki so raztresena v večjih ali manjših množinah po površini družbe, v roke posameznih ali asociiranih kapitalistov. Toda kmalu postane novo in strašno orožje v konkurenčnem boju in se naposled spremeni v ogromen socialni mehanizem za centralizacijo kapitalov." Kapital I, s. 708.
51. Engels v Kapital III, s. 495 - Lenin citira tu Heymanna: "Vodja kontrolira matično družbo, le-ta svojo podružnico in

le-te zopet svoje podružnice itd. Tako se da z ne prevelikim kapitalom obvladati velikanska področja produkcije; kajti če le zadošča za oblast nad 50% kapitala, mora posedovati vodja le 1 mio. da lahko kontrolira pri podružnicah podružnic celih 8 mio. V kolikor stopnjuje dalje, pride že na 16 mio., 32 mio. itd." Lenin W.I.: IMPERIALISMUS ALS HOECHSTES STADIUM DES KAPITALISMUS, Dietz Berlin 1970, cit. s. 52 (prevod R.J.).

52. Kapital III, s. 494.
53. Glej tu izčrpnjeje Hilferding R.: DAS FINANZKAPITAL, (Bd. I - II) EVA Frankfurt 1968, zv. I. s. 173 ff - "Pri cirkulaciji efektov ... gre za prenašanje lastnine, za cirkulacijo zgolj lastninskih naslovov brez istočasnega prenašanja blaga. Gibanje lastnine se tu odvija brez istočasnega gibanja blaga." Ib. s. 189.
54. Prim. ib., s. 19 f.
55. Kapital III, s. 498.
56. Cit. ib. s. 1008.
57. Cit. Hilferding, zv. I, s. 191.
58. Ib. s. 199 f.
59. Ib. zv. II, s. 309.
60. Lenin, s. 51.
61. Primerjaj Huffschnid J.: DIE POLITIK DES KAPITALS. KONZENTRATION UND WIRTSCHAFTSPOLITIK IN DER BRD, Suhrkamp Frankfurt 1969 s. 81.
62. Ib. s. 83.
63. Cit. Chmelnizkaja J.: DER WESTDEUTSCHE MONOPOLKAPITALISMUS, Verlag die Wirtschaft Berlin, 1970, s. 99
64. Huffschnid, s. 86 - "Banka, ki vodi tekoči račun za določene kapitaliste, vrši navidez čisto tehnično operacijo, neko pomožno operacijo. Kakor hitro pa ta operacija zavzame velikanske dimenzije, se izkaže, da si peščica monopolnih kapitalistov podreja trgovske in industrijske operacije, s tem ko - skozi povezave bank, tekoče račune in druge finančne operacije - dobi možnost, da se sprva natančno informira o poslovnem položaju posameznih kapitalistov, jih nato kontrolira, vpliva nanje z razširjanjem ali omejevanjem z olajševanjem ali otežkočanjem kreditov in končno njihovo usodo izključno določa, jim določa višino njihovih dohodkov, jim

odteguje kapital ali pa jim daje možnost, da povečajo svoj kapital hitro in v velikem obsegu." Lenin, s. 38 (prevod R.J.).

65. Huffschnid, s. 86 - Pri razpršitvi delnic na množico drobnih lastnikov je mogoče kontrolirati neko družbo že pri posedovanju 3% delnic; ne s strani posameznih osebnosti, pač pa s strani interesnih koalicij posameznih kapitalistov in bankirjev. Primerjaj Institut für Weltwirtschaft und internationale Beziehungen der Akademie der Wissenschaft der UdSSSR (izd.): POLITISCHE OEKONOMIE DER HEUTIGEN MONOPOLKAPITALISMUS, Verlag Marxistische Blätter Frankfurt 1972, s. 215 f.
66. Lenin, s. 44.
67. Primerjaj Lenin, s. 60 ff.
68. Glej Kluzka G.: ZENTRALE ORTE UND ZENTRALOERTLICHE BEREICHE MITTLERER UND HOEHERER STUFE IN DER BRD. Bonn-Bad-Godesberg 1970.
69. Kar imenuje Marx pravilneje "postopni izdelek", Kapital I, s. 206.
70. Primerjaj Grundrisse, s. 434.
71. Po Castellsu, s. 198.
72. Na mednarodnem posvetovanju v Amsterdamu, sept. 1966 je bilo ugotovljeno, da je tkzv. "teorija centralnih krajev" uporabna le za "funkcije" končne potrošnje. University of Amsterdam, Sociographical Demartement: URBAN CORE AND INNER CITY. PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL STUDY WEEK AMSTERDAM, 11-17 Sept. 1966, Leiden 1967, s. 527.
73. Po Lichtenberg E.: OEKONOMISCHE UND NICHTOEKONOMISCHE VARIABLEN KONTINENTALEUROPAEISCHER CITY-BILDUNG, v časopisu DIE ERDE, Berlin, 3-4/72, s. 239 ff.
74. Pojem meščanske države lahko še danes uporabimo v skladu z Marxovo razlago. Marx je ugotovil, da je "današnja država" neka fikcija, saj se spreminja z državnimi mejami. Vendar, ker je njena podlaga vsepovsod meščanska, kapitalistična družba, imajo vse različne države različnih kulturnih dežel skupne določene bistvene značilnosti. Marx K.: KRITIKA GOTH-SKEGA PROGRAMA, MEID IV, o.c., s. 503.
75. Zgodovinski moment nastanka države je razpad stare rodovne ureditve in izoblikovanje razredov. Država stoji kot "javna oblast" (öffentliche Gewalt - javna sila, oblast) navidez nad v konfliktru se nahajajočimi razredi. V vseh zgodovinskih državah je bilo politično mesto vsakega državljana vidno iz

- njegove ekonomske pozicije. Drugače v "meščanski državi", kjer postane država garant za "svobodo in enakost" medsebojno v izmenjavanju nahajajočih se lastnikov blaga, s tem pa tudi garant za izkoriščanje in nadvlado (ki ni neposredno razpoznavna) lastnikov produkcijskih sredstev nad lastniki delovne sile. Primerjaj Engels F.: IZVOR DRUŽINE, PRIVATNE LASTNINE IN DRŽAVE, CZ Ljubljana 1963, s. 156 ff.
76. Von Flatow S./Huisken F.: ZUM PROBLEM DER ABLEITUNG DES BUEGERLICHEN STAATES, v časopisu PROKLA, Berlin Erlangen 7/73, s. 122.
77. Menjava menjalnih vrednosti je produktivna realna baza vse meščansko pojmovane enakosti in svobode. Grundrisse, s. 126.
78. V. Flatow/Huisken, s. 106.
79. Ib. s. 117.
80. Iz protislovja med posebnim in skupnostnim interesom zado- bi "skupnostni interes kot država samostojno podoba, ločeno od dejanskih posamičnih in skupnih interesov - in hkrati kot iluzorična občestvenost..." Marx/Engels, Nemška ideologija, s. 38 f.
81. Ib.
82. Glej Kapital I, peto poglavje: Proces dela in proces večanja vrednosti.
83. "...moderna država ni nič drugega kakor organizacija, ki si jo buržoazna družba ustvarja, da bi obvarovala splošne vna- nje pogoje kapitalističnega načina produkcije pred samolast- nim vmešavanjem delavcev kakor tudi posameznih kapitalistov. Moderna država najsi bo njena oblika kakršna koli, je v bi- stvu kapitalistični stroj, država kapitalistov, idealni ce- lotni kapitalist." Engels F.: ANTI-DUEHRING, CZ Ljubljana 1965, s. 322.
84. V. Flatow/Huisken, s. 107.
85. Cit. ib., s. 133.
86. Rosenbaum W.: STAATSINTERVENTIONISMUS UND WIRTSCHAFTSPLANUNG IM MODERNEN KAPITALISMUS, v zborniku Kühln R. (izd.): DER BUEGERLICHE STAAT DER GEGENWART. Formen bürgerlicher Herrsch- aft II, Rowohlt Reinbek 1972, s. 9.
87. "Kapitalistična produkcija razvija ... tehniko in kombinaci- jo družbenega produkcijskega procesa samo tako, da hkrati spodkopuje oba vira vsega bogastva: zemljo in delavca." Ka- pital I, s. 569 - Meščanska država skuša to preprečiti s

- pripravo splošnih vnanjih produkcijskih pogojev kot tudi s pripravo in obvarovanjem blaga delovne sile; vendar so zagotavljanju, usposabljanju in popravilu blaga delovne sile - vsemu, kar država označuje kot "socialno dejavnost" - postavljene ozke meje. "Ohranitev ,socialnega miru' je določiten faktor spodnje meje socialne dejavnosti... ,stabilnost cen' in ,investicijska pripravljenost' podjetnikov definirata zgornjo mejo." Müller W./Neusüss Ch.: SIE SOZIALSTAATSILLUSION UND DER WIDERSPUCH VON LOHNARBEIT UND KAPITAL, v Prokla, o.c., posebni zv. 1/71, s. 23.
88. Altwater E.: ZU EINIGEN PROBLEMEN DES STAATSINTERVENTIONISMUS, v Prokla 3/72, s. 12.
89. Po Läßle D.: STAAT UND ALLGEMEINE PRODUKTIONSBEDINGUNGEN, VSA Westberlin 1973, s. 144 f.
90. Glej tu Mattick P.: MARX UND KEYNES. DIE GRENZEN DES GEMISCHTEN WIRTSCHAFTSSYSTEMS, Räteverlag Wien. Neustadt 1973.
91. Ib. s. 163.
92. Mišljene so npr. politike: varovanja okolja, infrastrukturna, strukturna, razvojna, konjunkturna itd., itd. Primerjaj Evers, s. 16 f.
93. Primerjaj Afheldt H.: STAEDTE IN WETTBEWERB, v reviji STADTBAUWELT, Berlin 26/70 - V koliki meri je takšno "izboljševanje vtisa" fetišiziranje človekovih odnosov do življenjskega prostora ponazarja med drugimi Lange: "Mesta lahko v naši družbi obstajajo le, če se pojmujejo kot nenehno obnavljajočo se ponudbo občanu. Morajo se naučiti, kako se lahko prodajo. To pomeni, da je treba vzbujati potrebo po produktu ,mesto' in pripraviti zadovoljitev te potrebe. Takšno pojmovanje mesta vodi k novi orientaciji odnosa do občana kot konzumenta mestne ponudbe. To zahteva na eni strani neprestan dialog z njim, ne da bi samo spoznali njegove želje, temveč da bi občanu - mnogim občanom z različnimi interesi - povedali, kakšne nove možnosti ponujajo prenovljena mesta in kako jih lahko uporabimo za še nepoznane dejavnosti in rezultate. Po drugi strani ne zadošča, da reagiramo na želje in zahteve. Mesta morajo sama od sebe ponujati takšne dejavnosti, usluge in oblike, ki jih občan še ne zahteva, ker še ni spoznal, da so mogoče in da mu bodo všeč." Lange H.G.: DIE STADT ALS ANGEBOT, v reviji URBANE INFORMATION, München 3/71 (prevod R.J.).
94. Benevolo L.: DIE SOZIALEN URSPRUNGE DES MODERNEN STAEDTEBAUS, Bertelsman Gütersloh 1971, s. 22 - Verjetno moramo tu njegovo navajanje nekoliko relativizirati z: "Večina dežel Evrope".

95. "Izjemoma nastanejo razdobja, ko sta si med seboj boreča se razreda v takšnem ravnotežju, da dobi državna oblast kot dozdevna posrednica začasno neko samostojnost nasproti obema. Tako npr. absolutna monarhija 17. in 18. stoletja, ki je držala v ravnotežju plemstvo in buržoazijo..." Engels, Izvor družine..., s. 157.
96. Wittfogel govori v tej zvezi celo o "revoluciji absolutizma". Navaja primere, ko je absolutistična država s silo odpravila autonomijo posameznih, v srednjeveških razmerah vztrajajočih mestih in tako prilagodi politično nadgradnjo tačas že preoblikovanemu produkcijskemu načinu. Wittfogel K.A.: GESCHICHTE DER BÜRGERLICHEN GESELLSCHAFT, ponatis 1972, s. 295.f.
97. Prim. Kapital I, s. 846 f.
98. Evers A. et al.: VERWALTUNGSREFORM ALS BESTANDTEIL VON LANDESENTWICKLUNGSPLANUNG, v Stadtbauwelt, 39/73 - Izraz "kapitalistični strukturni tip prostorske členitve" lahko uporabimo, čeprav varira glede na lokalno različno stopnjo akumulacije kapitala, na moč države in glede na historične variable posameznih mest in je pravzaprav neka fikcija; analogno "meščanski državi" pa lahko tudi tu upoštevamo bistveno skupno značilnost - kapitalistično produkcijo.
99. Primerjaj Jochimsen R.: THEORIE DER INFRASTRUKTUR, Tübingen 1966, s. 111.
100. Kapital I, s. 435.
101. Cit. Marx, Grundrisse, s. 423.
102. Komunalna samouprava je tesno povezana z razvojem kapitalistične produkcije - v Nemčiji celo politični predpogoj za njeno uveljavitev. Funkcija komunalne samouprave je bila podpiranje skupnih interesov lokalnih kapitalov. Rodenstein M.: THESEN ZUM WANDEL DER KOMMUNALEN SELBSTVERWALTUNG IN DEUTSCHLAND, v zborniku Emenlauer R. et al.: DIE KOMMUNE IN DER STAATSORGANISATION, Suhrkamp Frankfurt 1974, s. 35 ff.
103. Prim. Lichtenberg, s. 221.
104. Po Castells, s. 286 - Zanj so mestni centri med drugim tudi politično-institucionalni centri, tj. tako centri odločanja kot tudi simbolični centri, oddajniki vrednot. Politični centri se oblikujejo kot vozlišča inštitucionalne strukture mestnega prostora in postanejo opazni skozi ustrezno pogravitve. "Le centre politic-institutionnel est donc l'articulation des points forts des appareils d'Etat par rapport á une structure urbaine donnée." Ib. s. 287.

105. Prim. Lichtenberg, s. 219.
106. Evers et al., s. 28.
107. Glej Neuffer M.: ENTSCHEIDUNGSFELD STADT, DVA Stuttgart 1973, s. 143 ff.
108. Kapital III, s. 536.
109. Še l. 1865 so predstavljale državne zadolžnice glavno maso borzne vrednosti. Kapital III, s. 1008.
110. V Münchenu npr. so iz plemiških palač, ki so bile grupirane okoli vladarjeve palače, napravili banke. Ta proces se je odvijal v drugi polovici 19. stoletja. Glej Steinmüller G.: DER MUENCHENER STADTKERN, München 1958, s. 30 f. Ilustracijo grupiranja bank in okoli bank daje Peters C.: ENGLAND UND DIE ENLAENDER, Berlin 1904, - poglavje Die City - "Celoten promet se koncentrira na Bank of England, Mainson house in Stock Exchange (borzo R.J.)...." (s. 46) "Vse ... banke brez izjeme imajo svoje glavne biroje v City of London." (s. 52) "Kakor je Bank of England naravno središče Londona, kjer kulminira cestni promet, tako je ona tudi dejanski vogalni kamen londonskega poslovnega življenja, je za kreditnega sistema vsega sveta (s. 47).
111. Lichtenberg, s. 220.
112. odpade.
113. Meinel, s. 173.
114. Glej tu kritiko von Einem E.: ZUR ENTSTEHUNG UND FUNKTION DES STAEDTEBAUFOERDERUNGSGESETZES, v ARCH. 4/72.
115. Cit. Andritzky M. et al.: STADTSANIERUNG ALS STADTZERSTOERUNG, v zborniku Glaser H. (izd.): URBANISTIK, Neue Aspekte der Stadtentwicklung, C.H. Beck München 1974, s. 124.
116. Primerjaj Grauhan R.R./Linder W.: POLITIK DER VERSTAEDTERUNG, Athenäum Fischer Frankfurt 1974, pogl. Die doppelte Abhängigkeit des Staatsapparates - die fiskalische und die legitimatotische, s. 63 ff.
117. Primerjaj Roth W. (izd.): KOMMUNALPOLITIK - FUER WENN? Arbeitsprogramm der Jungsozialisten, Fischer Frankfurt 1971, s. 60.
118. Prim. Huffs Schmid, s. 135 f.
119. Prim. tu Fassbinder H.: KAPITALISTISCHE STADTPLANUNG UND DIE ILLUSION DEMOKRATISCHER FUERGERINITIATIVEN, v zborniku Büro für Stadtsanierung und soziale Arbeit Berlin-Kreuzberg (izd.): SANIERUNG FUER WENN? Berlin 1970, s. 319 ff.

120. Naj tu opozorim eksemplarično na zadostno dokumentirane dogodke februarja 1974 v frankfurtskem Westendu.
121. Cit. Samuelson P.A.: DIE VOLKSWIRTSCHAFTSLEHRE, Bd. I, s. 560.
122. Korte, H.: SOZIOLOGIE DER STADT, Juventa München 1972, s. 26 ff.
123. Po Schmidt-Relenbergu npr. je mesto in velemesto industrijske družbe danost, ki si je ni več mogoče odmisлити in jo je tre-a vsled tega "neutralno" (wertneutral) obravnavati. Schmidt-Relenberg N.: SOZIOLOGIE UND STAEDTEBAU, Krämer Stuttgart Bern 1968, s. 85.
124. Planski posegi, ki so se ravnali po nekih deklariranih ciljeh; ki niso temeljili na proučevanju družbenozgodovinskih danosti in ki so skušali odstraniti probleme z neko abstraktno planersko "voljo", so v nekaterih mestih ZDA vodili k svojemu nasprotju, ne k "urbanemu citiju", temveč k "centru za odpadke" k pravi karikaturi planiranja citija. Primerjaj Fehl G.: GARBAGE CITY, v Stadtbauwelt 27/70.

Tekst ni lektoriran.

TOMAŽ MASTNAK, LEO SESERKO

EKONOMIJA' IN RELIGIJA

Strah pred slepo silo kapitala, ki je slepa, ker je ne morejo predvidevati ljudske množice, ki grozi na vsakem koraku življenju proletarca in malega gospodarčka, da mu bo prinesla in mu tudi prinaša "nepričakovano", "nenadno", "slučajno" pogin, pogubo, smrt od lakote, da ga bo spremenila v berača, v pauperja, v prostitutko - vidite, to je tista korenina današnje religije, ki jo mora predvsem in iznad vsega imeti pred očmi materialist, če hoče ostati materialist pripravljalnega razreda. Nobena poučna brošura ne more izruvat religije iz množic, ki so otopele v kapitalistični sužnosti in so odvisne od slepih uničevalnih sil kapitalizma, dokler se ne bodo množice same naučile boriti se združeno, organizirano, načrtno, zavestno proti tej korenini religije, proti gospostvu kapitala v vseh oblikah.

(Lenin)

Religija, ki spregovori sama, kot beseda, ki je meso postala, far, ki je personifikacija religije, kot je kapitalist personifikacija kapitala, ki misli, kot misli kapital, in ki torej misli, kot misli religija, trdi o sebi, da je večna, razmerij zdaj in tu prosta, z eno besedo, zgodovine svobodna religija. Prosvetljenstvo se ji postavlja nasproti kot njeno ogledalo in ji vpije ateizem, ji očita spreženost z oblastništvom, z vladavino misli, z zgodovino perverzности. Prosvetljenstvo meče religijo iz njenega trona čistosti in samo leze nanj.

V tem tekstu nama gre za to, da proti iluzijam prosvetljenstva,

proti navidezni borbi razuma, pokaže^{va} noro idejo religije, da je večna in od družbenih, zgodovinsko-historičnih razmer neodvisna religija nekega drugega sveta, ne religija bede tega sveta in zato tudi ne beda religije, kot resnico te religije. Norosti religije, temu, da ne ve več ali je dejanskost ali domišljija, odpravi navidezne meje med obema, hočeva potrditev.

Ne gre nama več za kritiko religioznih predstav, ki gospostvo religije predpostavlja: "Vsa nemška filozofska kritika od Straussa do Stirnerja se omejuje na kritiko religioznih predstav.... Gospostvo religije je bilo predpostavljeno." (Nemška ideologija, MEW 3:19/MEID II : 15-6).*

Ne za označitev religije kot "produkta zavesti", "iluzije zavesti", ki kritiko religije izpelje v "moralni postulat", naj bi spremenili zavest, ki se nadalje "izteče v zahtevo, da naj obstoječe drugače interpretiraš, tj., ga s pomočjo druge interpretacije pripoznaš" (MEW 3:20/MEID II:16). Tako se je, če vzamemo čisto svež primer, "revolution of consciousness" sprevrgla, če ne iztekla, v različne novoreligijske, novoreligiozne in misticistične poniglavosti (ali pa v buržujski revolucionizem). Ob tem te "nove religije" (obnavljanje in prenavljanje stare) in misticizem niso nikak nov zgodovinski pojav, pojavljajo se v kriznih in represivnih obdobjih, in sta se z njimi spopadla tudi Marx in Engels. V Okrožnici proti Kriegeju napadata tega "resničnega" socialista, ki pretvarja komunizem v ljubeznipolno nasprotje egoizma, reducira svetovno zgodovino na dvojico besedi Ljubezen-Sovraštvo ter revolucionarno gibanje bojazljivo in hinavsko predstavlja kot iz(po)polnitev, ne pa uničenje, razdrtje obstoječih slabih razmer. Pridigajoč religijo ljubezni spregleduje, da so "ta krščanska sanjaštva le fantastičen izraz obstoječega sveta in zatorej njihova 'dejanskost' že obstoji v slabih razmerjih tega obstoječega sveta." (MEW 4:12) Na sporočilo

*Kjer je mogoče, navajava za paginacijo originala odgovarjajočo stran slovenskega prevoda.

Kriegejeve religije, da moramo početi še kaj drugega, kot skrbeti za naš "malovredni Jaz" (lumpiges Selbst), kajti pripadamo "človeštvu", pristavljata Marx in Engels naslednje: "S tem brezčastnim in ostudnim servilizmom nasproti nekem od "Jaza" ločenem in razlikujočem se "človeštvu", ki je tako metafizična in pri njem celo religiozna fikcija, s tem vsekakor "najmalovrednejšim" suženjskim ponižanjem končuje ta religija, kot vsaka druga. Takšen nauk, ki pridiga slast klečeplastva in samozaničevanja, je ravno pravišnji za hrabre - menihe, toda nikdar za energične ljudi, in še celo ne v času boja. Manjka le še, da ti hrabri menihi kastrirajo svoje "malovredne Jaze" ter s tem zadostno dokažejo svoje zaupanje zmožnosti "človeštva", da sámo sebe porojeva." (MEW 4:15) V recenziji knjige G.F. Daumerja "Religija novega sveta" (MEW 7:198 in dalje) Marx in Engels zopet nastopata proti modrihi, ki si umišlja, da morejo nove svetovne razmere izrasti le s pomočjo novih religij, ter razložita, da se religiozne predstave ljudi spreminjajo z zgodovinskimi spremembami družbenih razmer ter da je razlika med spremembo, ki jo vnaša proletarska revolucija, tj. med "sodobno spremembo in vsemi prejšnjimi" prav v tem, da so ljudje zdaj končno prodrli v skrivnost tega zgodovinskega preobrazbenega procesa ter zato, namesto da bi ta praktični, "zunanji proces zopet oboževali, posvečevali v prekipevajoči obliki neke nove religije, odklonili, ovrgli sleherno religijo. Praksa vsake "nove" religije, ki jo uči in izvršuje vsaka "nova" religija: samoponiževanje in zametovanje (MEW 4:16), pa slejkoprej potrjuje tiste principe, ki jih je Marx označil za družbene principe krščanstva (gl. MEW 4:200): Za krščanstvo je vsaka oblast od boga, zato je branilo tako antično suženjstvo kot srednjeveško tlačanstvo in tlačenje proletariata. Socialna načela krščanstva pridigajo nujnost vladajočega in vladanega, zatiralskega in zatiranega razreda. Višek krščanske revolucionarnosti je moledovanje tiranov, naj bodo dobrotljivi in usmiljenega srca. Z minljivostjo individualnega življenja spletkari za večnost tegob zemskega življenja, po kompenzacijo pa se zateče v nebesa. Zla in krivice,

ki jih trpijo zatirani, vse podlosti tlačiteljev do tlačenih družbena načela krščanstva posvečujejo kot pravično kazen za izvirni greh in za druge grehe ali kot preizkušnje, ki jih Gospod pošilja odrešenim po svoji modrosti. Seveda ne gre, ne da bi takšno socialno konstelacijo, to zatiralsko družbeno organizacijo zakoreninili v posameznikih, jo na ta način ponaravili ter ji dali, kot bi rekel M. Weber⁽¹⁾, "značaj etično obarvane življenjske maksime." Konstituensi tega etosa so strahopetnost, samozaničevanje, ponižanost, podredljivost, ponižnost, skratka same lastnosti sodrge, podrhaljenje, medtem ko so proletariatu, "ki noče, da bi z njim ravnali kot s sodrgo, ... njegov pogum, njegova samozavest, njegov ponos in njegov smisel za neodvisnost še veliko bolj potrebni kot kruh. Socialna načela krščanstva so prihuljena, proletarijat pa je revolucionaren." Tako kot je "nirvanistična afiniteta do orienta zgolj reminiscena poželenj po surovinah tretjega sveta"⁽²⁾, tako so poskusi rešiti krščansko vero (z njenim obujanjem v raznoterih kostumih; ena karakternih mask je krščanski socializem - spomnimo se tu Komunističnega manifesta: "Nič ni lažjega kot krščanski asketizem socialistično opleskati. Mar ni tudi krščanstvo grmelo proti privatni lastnini, proti zakonski zvezi, proti državi? Mar ni namesto tega pridigalo dobrodelnost in beraštvo, celibat in mrtvičenje mesa, življenje v celici in cerkev? Sveti socializem je le blagoslovljena voda, s katero far blagoslavlja aristokratsko togoto." V ponatisih sta avtorja nerazumljivo besedo "sveti soc." zamenjala s "christliche" - krščanski: torej, da bi ne bilo nejasnosti, kompliment krščanskemu socializmu) "naloga, ki jo narekuje kapitalizem, in pod krinko ljubezni do Boga ter duhovnega čaščenja se skriva mnogo bolj prozaična ljubezen do presežne vrednosti."⁽³⁾ - Sicer pa se spomnimo, da so mize začele plesati, ko se je zdelo, da ves ostali svet stoji - pour encourager les autres.

(1) Protestantska etika i duh kapitalizma. Veselin Masleša, Sarajevo 1968, str. 22.

(2) Bojan Baskar: Kažipotí nirvanizma (rokopis).

(3) Charles Hainchelin: Izvori religije. CZ, Ljubljana 1962, str. 66.

Ne za gledanje religije kot sadu neomikanosti, gledanje, ki se razveže v zahtevo prosvetljevanja nevednih množic, v racional- (istič)no = znanstveno kritiko iracionalnih predstav, ki svoj "ratio" fiksira kot nekaj nadzgodovinskega in nadhistoričnega, lahko v "znanstveni ateizem", pri tem pa ne vidi, da so predpostavke religije in znanosti iste, da obe, kljub medsebojnemu nasprotovanju, rasteta iz iste korenine ter iz nje črpata svojo legitimnost - da se v obeh pretakajo isti življenjski sokovi, - s tem pa potrjujeta, vsaka zase kot v zoperstavljanju ene drugi, ne pa njunim predpostavkam - in celo v iluzorični kritiki teh predpostavk, - legitimnost ravno teh predpostavk, pritrjujeta legitimnosti ravno te korenine. Tako znanost kot religijo napaja zastrtost praktičnih vsakodnevnih življenjskih razmerij, razmerij "med človekom in naravo ter človekom" -(vzp. MEW 23:94/K I:92 in MEW 25:825/K III:911). Na ta problem opozarja M. Kerševan (Religija kot družbeni pojav, MK, Ljubljana 1975, str. 77) ter pripominja (op. 146), da dolguje "pobudo za to primerjavo" Tinetu Hribarju. Nasprotno piše B. Bošnjak: "Religija kao kriva svijest o životu i svijetu, nema razlog postojanja pored naučnog tumačenja povijesti i bitka." (Filozofija i kršćanstvo. Naprijed, Zagreb 1966, str. 482 - kurziv najin). Koliko more interpretativna znanost prispevati k (revolucionarnemu) spreminjanju dejanskosti, je Marx v Kapitalu dokaj jasno naznačil (gl. MEW 23:88, 89; nekoliko "prijetneje" v Predgovoru k prvi izdaji, ibid. str. 15-6); zato ni začudujoče, da religija vztraja kljub obstoju znanosti, marveč da Bošnjak vztraja pri znanosti (kot zdravilu zoper religijo) kljub obstoju religije. Da bi ne bilo nelogičnosti pa zapiše, da odnosi v ekonomski sferi (kot tisti v sferi religiozne zavesti) "nisu na naučnim osnovama" (463): ker je Bošnjak konsekventen logik, raje žrtvuje zgodovino logiki kot logiko zgodovini. In ker religija kljub vsej znanosti obstoji dalje, jo je potrebno prenesti v sfero, ki je za znanost imuna, to pa so seveda emocije - Bošnjak tedaj zmagoslavno zapiše: "Ta mogućnost da je religija iščezla za društvo kao društvo, a time i za socijalističku državu, a da se

još zadržala kao teorija i praksa pojedinaca, pokazuje da emocionalni odnos znači negaciju svake logike." (488) 1) V Prispevku k židovskem vprašanju je Marx pokazal, da je zgodovinsko-historična dejanskost, v kateri se država osvobodi religije in religija postane privatna teorija in praksa posameznika-burgeoisa (ne bomo se spraševali, kaj je "društvo kao društvo" in ne, kje živi posameznik, ki ne živi ne v državi ne v družbi), dovršitev občanske družbe in upostavitve politične države: politična država se osvobodi religije tako, da jo proglasi za nepolitično; religije ne odpravlja, temveč jo celo predpostavlja. S tem ko preneha biti religiozna država, ne preneha biti religiozen tudi človek; ta dobi le versko svobodo. Religija postane element življenja občanske družbe in občanska družba življenjski element religije. To "pokazuje" vse kaj drugega, kot da je emocionalni odnos negator logike. 2) "Religiozni i mistički odnosi" so logični člen, člen logike družbe, v kateri vlada blagovna produkcija. 3) Emocionalni odnos sam je vedno zgodovinski produkt. "Emocije imajo vedno povsem določeno razredno podlago; oblika, v kateri nastopajo, je vedno zgodovinska, specifična, omejena in določena. Emocije nikakor niso občečloveške in izvenčasovne." (B. Brecht: Dijalektika u teatru. Nolit, Beograd 1966, str. 62) Religija nikakor ni samo emocionalni odnos, kolikor pa to je, je religiozno čustvo le zgodovinsko-historična oblika človeškega čustva in njegovega izpričevanja. Marx v 7. tezi o Feuerbachu zapopada, da je ",religiozno čustvo" samo družben produkt." Bošnjak pa nadaljuje: "Stoga daljnje postojanje religije ne proizlazi iz istine njene biti i sadržaja(?!), već samo iz ljudske želje da se živi i poslije smrti." (489) Ker more ta želja, zaradi minljivosti individualnega življenja, biti večna, čeprav so tudi človeške želje povsem produkti določenih zgodovinsko-historičnih okoliščin - sploh je za profesorja vse, kar je v človeku naravno-biološko (emocionalnost kakopak tudi spada sem) ne-družbeno in ne-zgodovinsko (jer je čovjek dvojako biće: 1) kao društveno-povijesno i 2) kao prirodno biološko - 462), večno, kot tej "sferi" po drugi strani podarja večno stzoperstav-

ljenost "večni logiki" -, je religija, kljub vsem citatom iz Marxa in solidariziranju z njimi, kanonizirana za večno (in tu ne gre le za večnost, ki je večnost naravnosti neke družbe, čeprav ta poklonitev večnosti izvira ravno iz te naravnosti). Po drugi strani se izkaže fatalno "prezrtje" ugotovitve, da "ta država, ta družba producira religijo, sprevrnjeno zavest sveta zato, ker sta sprevrnjen svet" (MEW 1:378/MEID I:191) ugotovitve, ki obvezuje (vsakega kritika religije, če naj bo na zgodovinsko-historičnem stališču), da se enkrat za vselej izkobaca iz udobnega zavetja "človeške notranjosti" in se ozre okoli sebe. Kljub naznačeni razliki med njima pa kažeta Kerševan in Bošnjak (v zadnji instanci) isto nerazumevanje kapitalsko-blagovne produkcije. Tako Kerševan piše: "Vzeto v celoti pa eksplicitni Marxovi in Engelsovi teksti o religiji ne predstavljajo celovite (marksistične) teorije religije.... manjka prikaz, kako človek ali pa družba tak specifičen proizvod proizvajata, kako poteka specifično religiozno prisvajanje sveta." In dalje, "da je ob načelni opredelitvi religije kot človeške (družbene) proizvodnje ali proizvoda, pri klasikih neobdelan sam način te proizvodnje." (52) Zato se opre na Althusserja.

Toliko manj za še vedno prisotno teološko obravnavanje "religije kot religije". V mislih nimava zgolj semeniščnikov, temveč predvsem profane teologe, tiste, ki jim ^{bogabjeja} duša ne da, da bi ne gledali religiozne probleme kot religiozne probleme, verjeli v bistvo religije, v nekakšno njej lastno substanco ter jo razlagali iz nje same ipd. Poglejmo, kaj sta o tem zapisala Marx in Engels: "Teolog bo razsojal po videzu in gledal v religioznem vprašanju religiozno vprašanje." Nemško-francoski letopisi pa pravijo kritični kritiki naslednje: "Religiozna dnevna vprašanja imajo danes družben pomen. O religioznih interesih kot takih ni več govora. Samo še teolog more verjeti, da gre za religijo kot religijo." (Sveta družina, MEW 2:115) Marx prigovarja Szeligu, ker "pretvarja krščanstvo v individualno lastnost, v ,pobožnost" (MEW 2:73), ter se podsmehuje B. Bauerju in njegovemu "teološkemu fanatizmu", ki ogradi sposobnost sveta, da bi se osvobodil,

na "edino abstraktno sposobnost kritizirati ,religijo in teologijo' kot ,religijo in teologijo'." (MEW 2:117) Za Marxa religija ni nobena "apartna, zase eksistirajoča bitnost" (Wesen/MEW 2:116), zgubi vsak videz samostojnosti, je le še nujen sublimat določene oblike materialnega življenjskega procesa: "Tudi meglene tvorbe v možganih ljudi so nujni sublimati njihovega materialnega, empirično ugotovljivega in na materialne predpostavke vezanega življenjskega procesa." (MEW 3:26/MEID I:25, na str. 137/123 pa:): "Stališče, na katerem se človek zadovolji s takimi zgodbami o duhovih (gre za Stirnerjeve predstave o krščanstvu - op. avt.), ~~ni~~ je samo religiozno, ker se na njem pomiri pri religiji, ker pojmuje religijo kot causa sui (zakaj tudi "samozavedanje" in "človek" sta še religiozna), namesto da bi jo razložil iz empiričnih pogojev in dokazal, kako so določene industrijske in občevalne razmere nujno povezane z določeno družbeno obliko, s tem z določeno obliko države in s tem z določeno obliko religiozne zavesti."

Spada med teoretske proizvode in oblike zavesti meščanske družbe, je ideologija, oblika "siceršnje ideologije"; farji so prva oblika ideologov, njihov nastop sovpaše z nastopom delitve materialnega in duhovnega dela. (MEW 3:31) V Nemški ideologiji je na večih mestih eksplicitno zapisano, da religija nima niti svojega bistva niti svoje zgodovine (niti svojega kraljestva). (MEW 3:27, 63, 539, 143, 86/MEID II:25, 96, 98, 125)

"Bistva" religije, če že hočemo o njem govoriti, oz. njene "bitnosti", tj. "materialne podlage tega (nebitja)", nam ni iskati niti v bistvu človeka niti v predikatih boga, "temveč v materialnem svetu, ki nanj naleti vsaka stopnja religioznega razvoja" (MEW 3:143/MEID II:125).

Ne gre nama niti za razvezanje "religioznih meglениh tvorb" v njihovo "posvetno osnovo", iskanje njihovega "posvetnega jedra". V takem primeru gre za kritiko religije, kritiko, ki religijo

predpostavlja, ki izhaja "iz fakta religiozne samoodtujitve, podvojitve sveta na religioznega in posvetnega" (4. ad Feuerbach), za filozofsko kritiko religije, tj. kritiko, ki sama ostaja znotraj v misel razvezane religiozne sfere.⁽¹⁾ Kolikor je taka kritika radikalna, razkraja religijo, religiozno razkroji v posvetno, ter pri tem ostane. Do posvetnega, iz katerega kritizirano religiozno dejansko izvira - kako in zakaj, se ta kritika ne sprašuje, zato ostaja nedejanska -, se nekritično vede, nanj pozitivistično pristaja, s tem pa izničuje lastno kritiko religije, religioznega, kajti hkrati z zadržanjem do danega posvetnega kot večnega, nareja večno iz le-tega nujno izvirajočo religijo: religijo tega posvetnega. Kritični razkroj danega religioznega se ob nerazkrojitvi "njegovega" posvetnega sprevrže v znovno, kritično postavitev taistega, te iste religije - tu, kjer je ta kritika dejanska, je pa nekritična -, ki s tem postane, kot živeči predmet kritike, tej kritiki nedosegljiva (- kolikor kritika še vztraja v svoji pozi, se sprevrže v religijo kritike; ta pojav je sicer dans notre régions pomenljivo razširjen in - fort apprécieé: po eni strani kot pozitivna, oz. konstruktivna kritika, na spodnjem kraju mize pa tista, ki umeje biti brezobzirna do vsega obstoječega tenja, se pa uglajeno obzirno vede do tal, iz katerih nevšečno ji rastlinje poganja; celo družabna igra, ko eni na druge uperjajo operna kukala, postopajo pa, kot bi se obstreljevali s kanoni: tu veljajo le poza in načela - ker so splošna, pomenijo mnogo -, ne pa morda védenje in metoda, ki ju je moč obvladati za obvladanje sveta: tedaj poza odpade in načela ne zavajajo več, ker so splošna, ne pomenijo mnogo, "so zavest o stvari in stvar je pogosto boljša od zavesti" (Hegel): to je raj te kritike).

Tovrstno kritiko (religije) izpelje Feuerbach: "Feuerbach raz-

- (1) Vse to so protislovja kapitalistične produkcije, ki se izkopava iz fevdalne družbe in slednjo samo še meščansko interpretira, svoje lastne oblike pa še ni našla, tako nekako filozofija, ki se najprej izkonstruira v religiozni obliki zavesti in s tem po eni strani uniči religijo kot tako, po drugi strani pa se, pozitivno, še sama giblje samo v tej idealizirani, v misel razvezani religiozni sferi (MEW 26.1:22).

rešuje religiozno bistvo v človeško bistvo. Toda človeško bistvo ni nikak abstraktum, prebivajoč v posameznem individuu. V svoji dejanskosti je skupek družbenih razmerij.

Feuerbach, ki se ne spušča v kritiko tega dejanskega bistva, je zato prisiljen:

1. abstrahirati od zgodovinskega poteka in fiksirati religiozno čustvo zase ter predpostaviti abstraktno - izolirano - človeški individuum.
2. Bistvo je lahko zato razumljeno le kot "rod", kot notranja, nema, množstvo individuumov naravno povezujoča občnost." (6. ad Feuerbach).

Feuerbach se ne spušča v kritiko tega dejanskega bistva: "njegovo delo je v tem, da razreši religiozni svet v njegovo posvetno osnovo." (4. ad Feuerbach) Toda, pristavlja Engels v svoji redakciji te teze, "spregleduje, da je potem, ko je ta posel opravljen, treba še le narediti tisto glavno." Marx: "Ampak da se posvetna osnova odpne od same sebe in se fiksira samostojno kraljestvo v oblakih, je razložljivo le iz samoraztrganosti in oporekanja-sebi-sami te posvetne osnove. To samo je treba torej v njej sami tako razumeti v njenem protislovju kot praktično revolucionirati. Torej potem ko je npr. pozemska družina odkrita kot skrivnost svete družine, mora zdaj prva sama biti teoretsko in praktično uničena." (4. ad Feuerbach)

Naloga, ki jo zastavlja Marx, je kritika "skupka družbenih razmerij", ki ne abstrahira od zgodovinskega poteka, ki se ne zateka v rod (prim. MEW 3:45/MEID II:32), temveč vidi povezavo med ljudmi v zgodovinsko-historičnem sistemu potreb; razložiti, kako in zakaj se posvetna osnova odpne od same sebe in se fiksira samostojno kraljestvo v oblakih, iz nje same, iz njenih lastnih protislovij.

V Kapitalu je problem še natančneje zastavljen: "Tehnologija

razkriva aktivno zadržanje (Verhalten) človeka do narave, neposreden proces produkcije njegovega življenja, s tem tudi njegova družbena življenjska razmerja in iz njih izvirajoče duhovne predstave. Tudi vsaka zgodovina religije, ki abstrahira od te materialne baze, je - nekritična. Dejansko je veliko lažje z analizo najti posvetno jedro religioznih meglenih tvorb, kot obratno, iz vsakokratnih dejanskih življenjskih razmerij izviti njihove ponebesene oblike. Slednje je edina materialistična in zatorej znanstvena metoda." (MEW 23:393, op./Kapital I:433-3, op.; kurziv najin). Čisto v nasprotju s filozofijo, ki sestopa z nebes na zemljo, se tu vzpenjamo z zemlje na nebo.

Izhodišče kritike je materialna baza, iz katere šele je zapopadljiva družbena bit, kot duhovne predstave, ki iz nje izraščajo; protislovja med materialno-tehnološkim produkcijskim procesom in njegovo družbeno obliko, med produkcijo ljudi in stvari ter njeno družbeno obliko, med materialno in družbeno bitjo. Nekritična je "vsaka zgodovina religije, ki abstrahira od te materialne baze"; abstrahirati od materialne baze pa ne pomeni zgolj uko-račiti se na stališču idealizma v prinavajenem pomenu besede - mešetarjenja z idejami, "filozofskega sejmarstva" -, marveč ravno tako nasesti na sipino družbene predmetnosti, družbene oblike materialno-tehnološkega procesa kot na ta proces sam, "pozabiti" protislovja med njima, oz. pristati na zabrisanost le-teh.

Za kritično zgodovino religije se izkaže "kritična zgodovina tehnologije". Razreševanje zagonetke je razkrivanje človekovega predruugačevanja narave - presnavljanja med njima, te "večne naravne nuje" (MEW 23:57/K I:52) -, procesa produkcije in reprodukcije njegovega življenja. Potrebno, koristno delo, tvorec uporabnih vrednosti, snovnega bogastva - posrednik človeškega življenja - je samo večno naravno potrebno. Delavci - delujoči, dejavni ljudje - in produkcijska sredstva; materialno-tehnološki proces; materialna baza, bit: en aspekt vsakokratne zgodovinsko-historične totalitete procesa produkcije/reprodukcije človeške-

ga življenja, človekovega razmerja do narave. Po drugi strani poseben način združevanja delavcev in produkcijskih sredstev - določen način in običaj, na kateri se ta povezava izpeljuje, razlikuje različna ekonomska obdobja družbene strukture, (MEW 24:42/K II:44)-družbena oblika materialno-tehnološkega produkcijskega procesa; produkcijskega razmerja med ljudmi; družbena bit.

Človekovo predrugačevanje narave je hkrati tvorba-nastajanje "produktivnih organov družbenega človeka, materialne baze vsake posebne družbene organizacije." (MEW 23:392, op./K I:422, op.) Materialna baza je tako način bivanja narave kot produkt človeškega dela: njegov pogoj in rezultat. Tvorba produktivnih organov družbenega človeka je hkrati tvorba družbenega človeka, določenih produkcijskih/reprodukcijskih razmerij. Z mnogokratnim posredovanjem se ta razmerja do določene mere utrdijo in posplošijo. Ta utrditev in posploševanje sovpadata s kristalizacijo odgovarjajočih družbenih razlik (med) stvar(m)i, stvári je vtisnjena določena družbena oblika. Bolj kot je produkcija totalna, oz. totalitarna, tj., bolj kot je družba podružbena, tj., večji kot je del prebivalstva, neposredno vpet v produkcijske odnose, v družbeni produkcijsko-reprodukcijski proces (meščanska, kapitalaska družba je dovršitev tega procesa), neizogibneje je stvar, (stvar je vseskozi pojmovana kot produkt človeškega dela), posrednik produkcije in reprodukcije dane družbene oblike; z uvrstitvijo produkcijskih razmerij določenega tipa, skozi nešteto kratno posredovanje istih produkcijskih in reprodukcijskih razmerij, se družbena oblika stvari, njena družbena funkcija, sedimentira na stvári kot njena naravna lastnost. Ta proces podružbljanja zajame samo materialno bazo: tako kot z ene strani vstopa v materialno-tehnološki proces, v to presnavljanje narave, narava (toda narava, vstopajoča v ta proces, torej narava, ki jo je zgrabilo človeško delo je, že predrugačena, da tako rečemo: umna), tako kot vstopajo vanj "naravni zakoni" in s tem, na ta način, postajajo "osnove smotrnostne dejavnosti ljudi" (Le-

nin), tako kot je torej po eni strani ta proces naraven, ga z druge strani oblikujoče določajo družbeno oblikovani posredniki (nanj vzvratno, bolj ali manj posredno, vplivajo produkcijska razmerja med ljudmi, predvsem kolikor so, oz. tista, materializirana): potem ko je stvar privzela družbeno obliko, ko se je njena družbena oblika prilepila nanjo, ko jo je njena družbena funkcija oblepila, kot njena naravna lastnost, vnaša, funkcionirajoča v družbenem produkcijskem/reprodukcijskem procesu, to družbeno-naravno obliko v materialno-tehnološki proces. S tem postaja družbena, družbeno-naravna oblika stvari nekaj, kar ji ni šele post festum, potem, ko je že izstopila iz materialno-tehnološkega produkcijskega procesa, pridodano, temveč lastnost, ki jo privzema v samem tem procesu (tako kot je otrok socializiran že pred rojstvom, že samo s hrano, ki jo mati je in z zrakom, ki ga diha, s samim spolnim aktom - tu se kot še pa še relevantno izkaže D. Cooperjevo vprašanje: "Did I come from an orgasmic fuck or what did they think they were doing with each other?" - socializiran skozi svoje meso in kri): ta družbenost je vsejana v samih pogojih tega temeljnega procesa, ki niso nikakršna "čista, deviška (Oh!) narava", se v njem kali in vzcveti kot njegov rezultat. Prestrukturiran je sam materialno-tehnološki proces, tehnološki aparat sam je tako skonstruiran, da drugega kot dane družbene oblike ne more (re)producirati. Cilji in interesi dane družbe, ki so vedno tisti vladajočega razreda, niso "šele ,naknadno' in od zunaj oktroirani tehniki - vstopajo že v konstrukcijo samega tehničnega aparata." (Marcuse)

Podobno kot tehnološki aparat, kot "zunanji" materialno-tehnološki proces, v istem zgodovinskem in historičnem dogajanju, se spreminja človeški organizem, njegovi fiziološki procesi, biološki ustroj. Tako kot postaja "zunanja" narava kapitalizirana in kapitalska (produkcijska sredstva kapital, delavec mezdni delavec), tako postaja človekova "notranja" narava "farška narava (pffäffischen Natur)" (MEW 1:386/MEID I:202), s tem pa dana ("dana" je, zgodovinsko gledano, vedno že producirana in reproducirana

rana) družbena oblika zasidrana, vcepljena v človekovem mesu, krvi itd., njegova biološka potreba in človeški organizem produkcijsko-reprodukcijska celica dane družbe.

S tem poniknjenjem družbe, družbene oblike, v materialno bazo je vtisnjena materialno-tehnološkemu procesu oblika, nadeta obleka, ki jo je sam že prerasel, medtem ko si jo je družba šele ukrojevala. Ta proces, ki je notranje parazitiranje in vnanje utesnjevanje materialno-tehnološkega procesa, je po drugi strani razraščanje dane družbene oblike; proces, v katerem dana družba nareja dani materialno-tehnološki proces za produkcijsko-reprodukcijski proces svoje oblike, je proces podružbljanja materialnega, materialno-tehnološkega procesa in materializiranja ter tehnologiziranja, materialno-tehnološkega procesiranja dane družbene oblike, oblike dane družbe. Proces temeljnega zlitja družbenega z naravnim: ne le, da je naravno producirano v družbeno, družbeno je, ker se vsesa, vrine v proces, ki naravo nareja človeško, v samo presnavljanje narave, producirano in reproducirano kot naravno; družbeni zakoni dobijo značaj naravnih zakonov, družbeni procesi privzamejo podobo naravnih procesov, družbene potrebe karakter naravnih potreb etc. - vse prevleče videz večnosti, v katerem utone zgodovina.

Nadalje kritični zgodovini religije ne gre več za to, da bi pokazala posvetnost religioznega, temveč religioznost posvetnega; ne za to, da bi nebeške vonjave prevonjala v peklenški smrad, ampak pokazala dviganje žvepljenih par v dišave nebes; ne za to, da bi pokazala, kako nebeški dež (ali pa mana) pada na zemljo in se nabira v blatnih mlakušah, temveč kako te mlakuže izhlapevajo v nebeške studence (oz. znoj tistih, ki garajo, da bi imeli "farji...veliko žreti" (MEW 26.1:272), v nektar in ambrozijo). Ne gleda, če, kje in kako je religioznost vsakdanja (to premleva in pogreva sociologija in jo pušča tako, kot je), temveč kako, od kod, zakaj in čemu je vsakdanjost religiozna. Ne gre več za religiozno kritiko vsakdanjosti, ne za vsakdanjo kritiko re-

ligioznosti, temveč za kritiko religioznosti vsakdanjosti, za kritiko "religije vsakdanjega življenja" (MEW 25:838/K III:925). Kaj je religija vsakdanjega življenja? - "Personifikacija stvari in postvarenje produkcijskih razmerij" (ibid.): svet splošne blagovne produkcije, produkcije, ki je ravno zaradi svojega vse-družbenega obsega, zaradi svoje splošnosti, mogoča "le v kapitalistični obliki" (MEW 23:652/K I:705; gl. tudi str. 653/706 ter MEW 24:39, 41/K II:40 i.d., 43 i.d.): svet kapitala. Tu je sprevrnjenje razmerja med materialno in družbeno bazo, med materialno-tehnološkim procesom produkcije in njegovo družbeno obliko, produkcijskimi razmerji med ljudmi, dovršeno: "mistifikacija kapitalističnega produkcijskega načina, postvarenje družbenih razmerij, neposredno zraščanje snovnih produkcijskih razmerij z njihovo zgodovinsko-socialno določenostjo je dopolnjeno: začarani, sprevrnjeni in na glavo postavljeni svet, kjer monsieur le Capital in madame la Terre strašita kot socialna značaja in obenem neposredno kot goli stvari." (MEW 25:838/K III:925). Zraščanje družbenega z materialnim, katerega cena je upropaščanje materialnega, narave - cena današnje socialnosti.

Mistifikacija: "V prejšnjih družbenih oblikah prihaja do te ekonomske mistifikacije v glavnem le pri denarju in obrestonosnem kapitalu. Po naravi stvari je izključena, prvič, kjer prevladuje produkcija za uporabno vrednost, za neposredno lastno potrebo; drugič, kjer tvorita, kot v antičnem času in srednjem veku, suženjstvo ali tlačanstvo široko bazo družbene produkcije: gospostvo produkcijskih pogojev nad producenti je tu skrito z razmerji gospostva in hlapčevstva, ki se tu pojavljajo in so vidna kot neposredna gonila produkcijskega procesa." (MEW 25:839/K III:926) Slejkoprej gre za vladanje pogojev produkcije nad producenti, za pogoje, v katerih so producenti v odvisnem položaju. Najprej predružbene oblike; potlej odnosi osebne odvisnosti: "Osebna odvisnostna razmerja (sprva povsem samorasla) so prve družbene oblike, v katerih se človeška produktivnost razvija le v neznatnem obsegu in na izoliranih točkah";⁽¹⁾ "še le v

(1) Grundrisse, str. 75. (4) Sledi "zur Abwechslung" (MEW 23:92/K

kapitalističnem produkcijskem načinu" je vzpostavljen sistem splošne družbene menjave snovi: "Osebna neodvisnost temeljena na stvarni odvisnosti je druga velika oblika, v kateri šele se izoblikuje sistem splošne družbene menjave snovi, univerzalnih odnosov, vsestranskih potreb in univerzalnih zmožnosti." (1a)

Splošna ekonomska mistifikacija, lastna "kapitalističnemu produkcijskemu načinu", splošni blagovni produkciji: kapitalsko-blagovni produkciji; mistifikacija tega zgodovinsko-historičnega produkcijskega načina, te zgodovinsko-historične oblike produkcije. Kako in zakaj se je spremenila "narava stvari", da te mistifikacije ne izključuje? Da se je razrasla religija vsakdanjega življenja? - Marx išče odgovor v analizi celične oblike kapitalsko-blagovnega sveta, elementarne oblike bogastva družb, v katerih vlada kapitalsko-blagovna produkcija. Produkcijski proces človekovega življenja, to praktično vsakodnevno človeško razmerje do narave in drugih ljudi, zagrinja zastor, skrivnostnosti-- ta zagrnjenost produkcije in reprodukcije pogojuje religijo. Nasprotno je pogled za zastor produkcije človeškega življenja razblinja. Tako je obdobje nastopanja velike industrije označeno z upadanjem religioznosti, zlasti pri delavcih, kajti "velika industrija je raztrgala pajčolan, ki je ljudem zakrival njihov lastni družbeni produkcijski proces in narejal različne samorasle posebne produkcijske panoge drugo drugi in celo v vsaki panogi vanjo posvečenim skrivnostne." (MEW 23:510/K I:547, prim. Nemško ideologijo, Položaj delavskega razreda v Angliji ...) - Po osvojitvi terena in zavladanju nad njim, je velika industrija sama spletla tančico... --, skrivnostnosti, ki izvira iz vrednostne oblike, blagovne oblike, ker "ljudem nazaj-zrcali (zurückspiegelt) družbene značaje njihovega lastnega dela kot predmetne značaje delovnih produktov samih, kot družbene ~~naravne~~ lastnosti teh stvari, torej tudi družbeno razmerje producentov do celokupnega dela kot neko zunaj njih eksistirajoče druž-

I:91): "Svoboda individualnost, temeljena na univerzalnem razvoju individuov in podreditvi njihove skupnostne, družbene produktivnosti, kot njihovih zmožnosti, je tretja stopnja. Druga ustvarja pogoje za tretjo." (Grundrisse: 75-6).

beno razmerje predmetov. Skozi ta quid pro quo postanejo delovni produkti blaga, čutno-nadčutne ali družbene stvari." (MEW 23:86/K I:84-5)

Blago: polno teoloških muh; tako je analiza blaga hkrati analiza njegove teološke muhavosti, hkratne zemskosti in nebeškosti, naravnosti in nadnaravnosti, telesnosti in nadtelesnosti, grešnega in brezmadežnega porekla, analiza elementarne celične oblike teologije, razkrivajoča splošno blagovno produkcijo/reprodukcijo kot vsakdanjo in vsakodnevno teološko prakso oz. prakso teologije, blagovnega producenta kot teologa ex professo, kapitalsko-blagovno produkcijo/reprodukcijo kot teološko in produkcijo/reprodukcijo teologije, tako da je teologija ne le "nebeška nacionalna ekonomija" (MEW 2:116), veda o produkciji, distribuciji, menjavi in konsumpciji "duhovnega bogastva" in "zakladov v nebesih", temveč tudi materialnega in duhovnega bogastva na zemlji: politična ekonomija zemska teologija, ko ne gre več za kritične teologe in teološke kritike, marveč za profani "nizkotni materializem": veda o produkciji, distribuciji, menjavi in konsumpciji materialnega in s tem duhovnega bogastva je, ob predpostavljenelem produkcijskem načinu, tudi veda o teologiji in kot kritika politične ekonomije hkrati kritika teologije, neteološka kritika teologije. Brezbožnost te kritike je, da - začenjajoča osredotočujoče se na nadnaravno, nadčutno, nebeško etc. ne zgubljajoča z vidika naravno, čutno, zemsko, marveč nasprotno, opirajoča se nanje in iz njih izvajajoča ponadnaravenje, ponadčutenje, ponebesenje, oz. bolje: sledeča dejanskemu zgodovanju tega iluzorično-neiluzoričnega, neiluzorično-iluzoričnega samoraztrganja dejanskosti, dejanskosti samoraztrganja, nenehnemu zoperstavljanju in preženaju nasprotij in protislovij, vzajemnemu izključevanju in predpostavljajanju, sprevračanju bistva v pojav in pojava v bistvo, dejanskosti v domišljijo in domišljije v dejanskost, transsubstanciacijam ..., začenshi torej s skalpelom, ubadajoč se s pretanjenostmi, mikrološko anatomsko, zarezujoč do celične oblike ekonomskega organizma kapitalsko-blagovnega sveta

in dalje, samo celico: secirajoč tako kapital pri živem telesu, izkazujoč s tem tako moč kot nemoč tako t(ak)e kritike kot kapitala (razgrinjajoč paradoksnost situacije, postavljaajoč paradokсно situacijo, da morejo nemočni nastopati s pozicij moči in da so tisti, ki stojijo na pozicijah moči, nemočni) - dvigne roko na vrhovno, absolutno subjektivnost tega sveta, ne le na njegovega vrhovnega in absolutnega, temveč e d i n e g a subjekta: kapital.

In še enkrat: ta skrivnostnost je objektivni temelj religije. Skrivnostnost, ki ljudem ne da neposredno videti njihovega lastnega dela, ustvarjalnega procesa, tega, da so sami stvarniki lastnega življenja in življenja soljudi, oz. tega značaja in pomena njihovega delanja - od tod po drugi strani izrašča -, temveč se njihovo delo izraža prek posrednika, ker tiransko vlada družbena manira izražanja dela skozi menjalno vrednost, vrednostno obliko, blagovno obliko. Religija je ravno priznavanje človeka po ovinkih. Prek posrednika. V tem je kapitalsko-blagovni svet bitno religiozen. Bogastvo kapitalsko blagovne družbe je religiozno bogastvo. Bogastvo religije te družbe je religija njenega bogastva. Tako kot je bogastvo religija je tu religija bogastvo. Nesnovnost, dejanska iluzoričnost tega bogastva se izvija v prividno snovnost, iluzorično dejanskost religije - in obratno.

Ko religija oz. njene "profane" personifikacije pridigajo iluzoričnost posvetnega bogastva, jim lahko pritrđimo, saj izrekajo resnico družbenega bogastva kapitalsko-blagovnega sveta. Toda tega ne vedo; zato bi pritrjevanje tu pomenilo zavestno laž, medtem ko je tisto, čemur bi moglo biti pritrjevano, lažna zavest. In kar je najpomembnejše: to farško stališče zanikuje farška praksa: far, ki stopi s prižnice, ne grmi proti iluzoričnemu bogastvu, temveč si to iluzorično bogastvo grmadi. Tudi njegovo prižniško preklicavanje tega bogastva se izkaže v vsej svoji profanosti: za priklicavanje le-tega: business, commerce, mešetarjenje; "celo oznanjevanje evangelija je...postalo

trgovsko blago" (MEID I:184). Politično ekonomijo povzdigne far v nebesa, zato ga politična ekonomija sprejme v svoje nebo. Farška praksa sprejema družbeno bogastvo in družba sprejema farško prakso pridobivanja bogastva: zažiranje neposrednih producentov. Tu srečujemo modernega, izobraženega svetnika, ki - v nasprotju s klasičnim krščanskim svetnikom, ki je mrtvičil svoje telo, da bi rešil duše množic - mrtviči telesa množic, da bi rešil svojo lastno dušo, kot piše Marx v članku Kirchliche Agitation (MEW 11:322 in dalje), kjer sicer pokaže povezavo med cerkvijo in kapitalom.

S tem ko farška praksa iluzorično nastopa proti iluzoričnemu bogastvu, tj. k slednjemu dejansko pristopa, se neiluzorično bori za dejansko bedo zdajšnjega sveta, s tem torej nam hkrati razkriva, proti čemu se dejansko bori. Proti snovnemu bogastvu. Klanjanje iluzorični materialnosti, ekonomiji, in vključevanje vanjo, je istočasno klanje dejanske materialnosti: naravnosti, čutnosti, telesnosti, snovnosti... Znova se princip farške prakse pokaže za princip kapitalsko-blagovne produkcije/reprodukcije. Kapitalsko-blagovna produkcija/reprodukcija je celovito udejanjenje farške prakse, udejanjena celovitost farške prakse, dotlej, ko je kri obarvala jutranje nebo kapitalističnega produkcijskega načina, teoretične dovršitve "samoodtujitve človeka od sebe in narave". Bogoslužje je eno samo: služenje. Služenje posvetnemu bogu: Posvetni kult. Posvetni temelj religije. (Bog praktične potrebe in sebičnosti je denar. - MEID I:185)

Pomembno je pripomniti, da je bogastvo kot tako, i.e. meščansko bogastvo vedno v najvišji potenci izraženo v menjalni vrednosti, kjer je postavljeno kot posrednik, kot posredovanje ekstremov menjalne vrednosti in uporabne vrednosti same. Ta sredina se prikazuje vedno kot dovršeno ekonomsko razmerje, ker sprijema (zusammenfasst) nasprotja, in pojavlja se naposled vedno kot enostrana višja potencia nasproti samim ekstremom; ker gibanje ali razmerje, ki se izvorno prikazuje kot posredovano med ekstre-

ma, dialektično nujno dalje vodi k temu, da se prikazuje kot posredovanje s samim sabo, kot subjekt, katerega momenti so le ekstremi, katerih samostojno predpostavko odpravlja (aufhebt), da bi se po njihovi odpravi samo postavilo kot edino samostojno. Tako postane v religiozni sferi Kristus srednik med bogom in človekom - goli cirkulacijski instrument med obema - njuna enost, bogočlovek, ter postane kot tak pomembnejši kot bog; svetniki pomembnejši kot Kristus; farji pomembnejši kot svetniki. Totalni ekonomski izraz, sam enostran proti ekstremoma, je vedno menjalna vrednost, kjer je postavljena kot sredni člen (Mittelglied).

Religija je ravno priznavanje človeka po ovinkih. Prek posrednika. Religija je priznavanje človeka prek menjalne vrednosti, po menjalni vrednosti. Kakor Kristus Jehova, sveti Peter Kristusa, far svetnike (prim. odblesk Grundrissov v Marxovem članku Quid pro Quo - MEW 13:455), tako menjalna vrednost producenta. Religija je priznavanje, čaščenje menjalne vrednosti. Religija je religija menjalne vrednosti. Religiozni človek je ekonomski človek. Ekonomija je religija.

(In da bi se kateri onih tovarišev, ki namišljajo ucveti jo iz dimnice tega našega neprisrčnega obstoječega sveta, ogrinjajoč si plašč mistike prek pleča, na glavo globoko poveznjeno pokrivalo misticizma, ne čutil - zakaj le-ti tovariši najraje čutijo, saj to je tisto, kar pač najlaglje kar samo pride - tu izvzete ga, visoko nad tem, kakršno je pač njih samočutje, je trdno predstaviti, da ta zgodba o njem govori. Ti vitezi ne-dogmatizma, ta knežja gospoda višjih svetov, izbornih občevanj, prelestnih vrednot itn., pač skratka: posvečena v tisto, kar je najvišje in večno in nad vsem, je brezpogojno podložna ravno tistemu, nad čemer si umišlja biti, podlegla najglobljemu principu in temeljni značilnosti zdajšnjega produkcijskega načina. Saj bi se pač lahko reklo tudi, da onih, ki si umišljajo ignoriranje ekonomije, pa ekonomija ne ignorira. Njihova ignoranca je bogočastje in najgloblje religiozni so tedaj, ko si pričarajo, da niso.)

Menjalna vrednost, oblika vrednosti, blagovna oblika, ki se postavi med producente in njihovo delovanje, delo, kot zrcalo in jim ne da videti skozenj, ter se, ker je v njeni absolutni nesnovnosti, nenaravnosti, netelesnosti, nečutnosti (oz. nadnaravnosti, nadčutnosti etc.) ne morejo nikjer zgrabiti, osamosvoji ter ona njih grabi, jim ugrablja življenje, se postavlja kot nadnaravno, ki določa obliko tvorjenja, tj. predružačevanja snovnega, naravnega, telesnega, čutnega, in se sama prikazuje kot tvorec, vrhovni delavec, katerega so delavci le orodje. Tako kot je blagovna oblika nujno zrcalo med producentom in njegovim delom, tako je tu nujen stvarnik, tj. zanikanje tako narave kot človeka; še več, ta oblika sama, kot posrednik med delavcem in njegovim delom, tj. opredmetenim, materializiranim delom, vsrka vase to delo ter sama zaživi kot stvarnik, se kot taka dozdeva ljudem. Ker njegovo delo, je človek tu sam priznan le po ovinku: po dvojnem ovinku, prek posrednika, in če hoče živeti, ne more, ne da bi priznaval božanskega posrednika, in k sebi se vrača vedno le skozenj, a le tako, da ga takega nareja, da v njem pušča svojo božanskost, mu naprti vso svojo religiozno ujetost. Religija je ukinjena šele, ko je to zrcalo razbito; ko je razstreljena sama družbena bit, zakaj ta bit je, dokler je družba kapitalsko-blagovna družba, torej družba splošne blagovne produkcije, zrcalna in božanska, nujno fiksirana kot abstraktnost nasproti dejanskim ljudem, ki se zgublajo v njenem zrcalnem labirintu, medtem ko je ona toliko bolj pri sebi, kolikor bolj so oni zgubljeni, toliko bolj božanska, kolikor bolj so le personifikacije kapitala oz. delovne sile. Religija bo prevladana šele, ko bodo ljudje ne le tu pa tam poškilili za zastor produkcije (ki je produkcija/reprodukcija njihovega življenja), temveč ko bo ta zastor dokončno raztrgan in bodo razmerja praktičnega delovnega vsakdanjega življenja ljudem dan za dnevno predstavljala prozorno umne odnose enega do drugega in do narave. Rečeno je bilo, da se za kritično zgodovino religije izkaže kritična zgodovina tehnologije; torej razkrivanje človekovega aktivnega zadržanja do narave, zatorej njegovih družbenih živ-

ljenjskih razmerij; "samo določeno razmerje ljudi samih je, ki tu privzame zanje fantazmagorično obliko razmerja stvari." Tako je tudi problem religije vsakdanjega življenja problem zgodovinsko-historične oblike prakse dela (oz. človeške dejavnosti). Povsem določena oblika te prakse je objektivna baza blagovnega fetišizma, religije vsakdanjega življenja: "Ta fetiški značaj blagovnega sveta izvira, kot je že pokazala predhodna analiza, iz svojskega družbenega značaja dela, ki producira blago." (MEW 23:87/K I:85)

Kakšen je tedaj ta svojski družbeni značaj dela, iz katerega vre fetiški značaj blagovnega sveta? Značilnost tega sveta, značilnost družbene ekonomije in hkrati (total(itar)no) ekonomske družbe je, da so nosilci, organizatorji, družbene produkcije privatni (blagovni) producenti, svobodni in neodvisni ter upoštevajoči samo in edinole lastne interese, opravljajoči ali puščajoči drugim opravljati zase medsebojno ločena in neodvisna privatna dela ter na ta način "upravljaajoči" produkcijo: družba blagovnih producentov dejavnosti svojih članov neposredno ne uravnava. Družbena delitev dela združuje ta privatna dela v družbeno celokupno delo, v družbeni produkcijski organizem. Ker stopajo blagovni producenti v družben kontakt šele z menjavo, se ta družbeni produkcijski organizem ne vzpostavlja v (neposredni) produkciji, temveč zunaj nje, s čemer pa je tisto "zunaj", menjava, vpotegnjeno v produkcijsko-reprodukcijsko sfero, preneha fungirati kot od produkcije ločena in neodvisna sfera⁽¹⁾ in obratno. V menjavo, na trgu pa lahko blagovni producenti stopajo le kot lastniki blag, uporabnih vrednosti, na katerih realizaciji sami ne morejo in ne smejo sodelovati, katerih družbena uporabnost se ima izkazati z realizacijo njihove

(1) I.I. Rubin piše: "Produkcija in menjava predstavljata neločljivo povezani, čeprav specifični komponenti reprodukcije... Menjava postane del samega procesa reprodukcije... Menjava nas zanima v glavnem kot družbena oblika procesa reprodukcije, ki specifično zareže v fazo direktne produkcije, ne kot faza procesa reprodukcije, ki se izmenjuje (alternate) s fazo direktne produkcije." (Essays on Marx's Theory of Value. Black and Red, Detroit 1972, str. 9.)

menjalne vrednosti. Nastopajo kot depersonalizirani primerki določene tipa blaga, ne ozirajoč se na to, kdo, kje, kdaj, kako jih je sproduciral, pri tem pa, ko se menjujejo z drugim blagom, postavljajo svoje producente v menjalna razmerja.

Na trg lahko ljudje vplivajo le, kolikor se kot blagovni producenti in menjalci svojega blaga podrejujejo njegovim zakonitostim, do njega so v profanem razmerju, le kolikor ga priznavajo za višjo silo, in ko so z njim v najbolj profanem razmerju, se do njega skozi in skozi religiozno vedejo. Vsakdanje življenje blagovnih producentov je stalno bogoslužje. Celotno njihovo življenje določajo religiozni obrazci in če želijo biti deležni vsaj trohe tržne milosti in ne biti pahnjeni v pekel bede in še večjega ponižanja, se ne smejo pregrešiti zoper nobeno božjih zapovedi. Pa še tedaj, ko skrbno in predano opravljajo službo božjo, jih lahko muhasti bog, ko se prenažre darov, pahne v pogibel. Kolike milosti božje bodo deležni, ni odvisno od tega, kaj, v kolikem času in s koliko truda so sproducirali, temveč od tega, kaj, kako in v kolikem času so svoje darove sproducirali vsi ostali hlapci božji - ljudje v pogojih vladanja blagovne produkcije ne morejo, ne da bi častili božanstvo in ateizem je tudi tu poslednja stopnja teizma -, zakaj v slučajnih in stalno kolebajočih menjalnih razmerjih med njihovimi produkti se nasilno uveljavlja za njih produkcijo družbeno potrební delovni čas kot urejajoči naravni zakon. Družbeno potrební delovni čas se odpne od privatnega, družbeno delo od privatnega, sfera menjave od sfere produkcije, družbeni naravni zakoni od človeških. Sfera menjave, odpeta od sfere produkcije, je sfera, v kateri ugasne vsa peklenskost produkcije, v kateri vlada pravica, četudi besnijo v sferi produkcije same krivičnosti, prevare in sleparije; vse kršitve človeških naravnih zakonov so izbrisane, ko je zadovoljevan in spoštovan družbeni naravni zakon, zakaj kjer vlada ta zadnji, tam nima prejšnji, človeški, kaj iskati. Sfera menjave blaga je dejansko domovanje svobode, morale, pravičnosti, enakosti in kar je še takih lepih čednosti, tu vladata zakonitost in justica, ki sta sankcioniranje zakonitosti in justici-

ce vladajočega naravnega zakona družbe, četudi se vse te lepe in krasne reči v sferi neposredne produkcije sprevrnjene v svoja nasprotja: umor v sferi produkcije ni justični umor. Sfera menjave je idealnost nikoli idealne realnosti in sankcioniranje realnih neidealnosti; utopijska kapitalsko-blagovna družba v kateri utapljuje blagovni producenti vsa svoja gorja. V ločenosti od pekla je ta sfera nebo, božanstvo sámo, "dejansko resnični raj prirojenih človeških pravic" (MEW 23:189/K I:199), sfera, v kateri si freetrader vulgaris sposoja nazore, pojme in merila za svoje razsojanje o družbi kapitala in meznega dela. Ker je stekališče njihovih poti v nebesih, si privatni blagovni producenti ne morejo pomagati, ne častiti svetega kraja, kjer se odloča o njihovem življenju in določa njihovo življenje, ne biti do družbe v religioznem odnosu - kot z druge strani družba ne more, kot general-zvodnica, kot univerzalna javna hiša, ne da bi bila božanska -, in v religioznem razmerju so, božanstvo spoštujejo, božjo službo opravljajo, četudi (in ravno zaradi tega, ker) v svojem brlogu počnejo raznolike nesvetosti.

Da pa menjava more potekati, tj., da se produkti različnih privatnih del morejo menjavati, morajo biti soizmerljivi. Takšni so le kot produkti abstraktnega človeškega dela, substancé vrednosti, kot produkti tistega produkcijskega procesa, ki je enost procesa dela in procesa vrednotenja (Verwertungsprozess), pri čemer je proces dela le pojavna oblika Verwertungsprozessa, tako kot Marx v analizi ekvivalentne oblike vrednosti odkrije, da je konkretno delo le pojavna oblika svojega nasprotja, abstraktnega človeškega dela (kot uporabna vrednost vrednosti in privatno delo družbenega). Menjava blaga se more (in mora) oddeliti od produkcije blaga, ker je blago sámo razcepljivo, ker se vrednost more odpeti od uporabne vrednosti, četudi je druga nosilec, substanca, funkcija prve in ta brez prejšnje ne more funkcionirati; to pa spet zato, ker se abstraktno delo nujno odpne od konkretnega, četudi je le po tem zadnjem mogoče in brez njega ne more, medtem ko obratno lahko, in se kljub svoji nepredmetnosti, nesnovnosti, nenaravnosti predstavlja kot predmetno, kot naravna lastnost produkta dela. Ravno to, da se delo, potrošeno v pro-

dukaciji neke uporabne reči, predstavlja kot njena "predmetna lastnost", kot njena vrednost, označuje neko historično določeno razvojno obdobje in je tisto, ki produkt dela, ki je v vseh družbenih oblikah, neodvisno od njih, uporaben predmet, spremeni v blago. Tako kot je po eni strani vrednostna predmetnost blaga, za nasprotje od predmetnosti blagovnih teles, čutno netopljiva, ker ni v njej niti atoma naravne snovi, in zatorej nekaj povsem družbenega, ker je izraz iste družbene substance, (enakovrstnega) človeškega dela, tako da se more pojaviti le v družbenem razmerju blaga do blaga: čisto družbena predmetnost, golo družbeno bivanje teh stvari, potrdljiva le v določeni zgodovinsko-historični obliki družbe, je po drugi strani vsa predmetnost te družbe ravno v tej vrednostni predmetnosti ter na tej in iz te je ta družba zgrajena. Abstraktno delo zato velja nad vse; človek zatorej toliko in le toliko, kolikor takega dela iztisne iz sebe. Je le personifikacija abstraktnega dela. Tako kot v tej družbi vlada kult abstraktnega dela, vlada hkrati kult abstraktnega človeka. Konkretni, čutni, predmetni človek je pojavna oblika abstraktnega, nadčutnega, družbenopredmetnega človeka. Tu si ta družba blagovnih producentov in krščanstvo planeta v hermafroditiski objem: "Za družbo producentov blaga, katere splošno družbeno produkcijsko razmerje obstoji v tem, da se obnašajo do svojih produktov kot blag, torej vrednosti in v tej stvarni obliki primerjajo svoja privatna dela drugo z drugim kot enako človeško delo, je krščanstvo s svojim kultom abstraktnega človeka, zlasti v meščanskem obdobju svojega razvoja, protestantizmu, deizmu itd., najustreznejša oblika religije." (MEW 23:93/K I:92) Poleg tega, da so ljudje kapitalsko-blagovne družbe religiozni v profanem, vsakdanjem in vsakodnevem življenju, kjer fungirajo kot personifikacije kapitala in meznega dela, so še "dodatno" religiozni kot kristjani. Toda to je le lošč istega, pološčena religija vsakdanjega življenja: dovršitev krščanstva, dovršitev židovstva in dovršitev občanske družbe sovpadajo; krščanstvo je vzvišena misel židovstva, židovstvo je prostaška uporaba krščanstva, toda ta uporaba je lahko postala splošna šele potem, ko je krščanstvo kot izgotovljena religija teoretično dovršilo samoodtujitev človeka od

sebe in narave. Šele zdaj je lahko židovstvo doseglo splošno oblast in napravilo otujenega (entäussert) človeka in odtujeno naravo za potujljiva (veräusserlich), kupivna predmeta, za predmeta, ki sta zapadla v sužnost sebični potrebi, mešetarjenju. Nebeška potreba se sprevrže v zemeljsko in "židov monoteizem je zategadelj v dejanskosti politeizem mnogih potreb, politeizem, ki naredi tudi stranišče za predmet božje postave." (MEW 1:374/MEID I: 185), tako da je tudi resnica sranja religiozni akt.

V kapitalsko-blagovnem sistemu potreb je religija religija potreb: religija vsakdanjega življenja ravno v opravljanju, zadovoljevanju takih ali drugačnih potreb, v prvi vrsti tistih, ki jih je organsko-nujno zadovoljevati ("organsko" seveda ni ne-, oz. nad-družbeno), potreb, kakršne so zgodovinsko-historično razvite, kakor so lahko, po drugi strani, te potrebe, naj bodo še tako majhne in neznatne, zadovoljevane le na religiozni način, tj. način, ki je določen z danu zgodovinsko-historično obliko človeške življenjske prakse, ki tu doseže stopnjo vseinvsakogarobségajočnosti; zato je v religijo ujeta in jalovo kakršnokoli meščansko preganjanje religije; "vsakomur mora biti omogočeno, da opravlja svoje verske kakor tudi telesne potrebe; ne da bi vtikala vanje svoj nos policija. Toda delavska stranka bi morala pri tej priložnosti vendarle povedati, da se zaveda, kako ni buržoazna "svoboda vesti" nič drugega kot dopuščanje vseh mogočih vrst verske svobode vesti, da pa si delavska stranka nasprotno prizadeva, da bi vest osvobodila verskih utvar." (MEID 4:507)

Ta nesmrtna ljubezen kapitala in krščanstva, katere žar se ne ozira ne na kraj ne na čas, teh čednosti zakoncev, ki pridigata vzdržnost in odpovedovanje ter si nadevata krepostni izraz, ki pa zgubita vsako mejo in razsodnost, ko gre za tešitev njunih gonov in apetitov, ki so za vrati spalnice, v "skrivnem kraju produkcije, kjer je nad vhodom napisano: No admittance except on business" (MEW 23:189/K I:199), kruto materialni - "anglikan-

ska visoka cerkev npr. raje odpusti napad na 38 od svojih 39 verskih členov kakor na 1/39 svojih denarnih dohodkov" (MEW 23:16/K I:12) - in osupljivo meseni, ljubezenski objem, ki je nesmrten, kot je nesmrten kapital (zgolj z znanstvenega stališča je kapital lahko večni), torej to, da je krščanstvo "specialna religija kapitala" (MEW 26.3:442), se nam kaže tudi z drugega vidika: ko buržoazija, ki je v svoji revolucionarni mladosti napadala "neproduktivne delavce" (gl. zanimiv farški očitek A. Smithu, ki je uvedel to kategorijo, v op. 75 23. pogl. 1. zv. Kapitala), tj. "suverene, sodnike, farje, oficirje" (MEW 26.1:273) ipd., sama zavladala, se je s spremembo njenega mesta v produkcijsko-reprodukcijskem procesu spremenilo tudi njeno stališče do teh "transcendentnih poslov", ost njene kritike se je obrnila proti tedanjemu (in zdajšnjemu) produktivnemu razredu, proletariatu, ter se od tam odbila proti njej sami. V odbijanju napadov s strani izkoriščenega razreda se je buržoazija skoitirala z omenjenimi neproduktivnimi staleži, si jih podredila - ker je obvladovala produkcijska sredstva (tudi "neproduktivnih" dejavnosti) -, tako da so postali in jih je priznala za kri svoje krvi, jih spremenila v svoje funkcionarje, jim dala svojo podobo, da bi sámoohranjali njeno. Ker je duhovno delo vkleščeno v produkcijsko-reprodukcijski proces - znanost npr. je postala in vse bolj postaja "glavna produkcijska sila" -, je moral vladajoči razred obvladati tudi to produkcijsko-reprodukcijsko sfero, vpreči "neproduktivne delavce" v produkcijsko-reprodukcijski proces kapitala in jih tako narediti produktivne, tj. oplajajoče kapital. Ideološki staleži se začnejo kvantitativno in kvalitativno množiti. Religija, oz. farji, kot njena personifikacija, so produkcijsko-reprodukcijska sila kapitala, funkcionarji produkcije/reprodukcije kapitala. Kot ostali "paraziti dejanskih producentov" postanejo potrebni v tem najboljšem vseh možnih svetov, ki s tem postane še boljši, ali se take narejajo, zaradi slabosti, pomanjkljivosti, trenj (telesnih, duševnih, sporov privatnih in nacionalnih interesov itd.) tega sveta. Kot velik del "neproduktivnih delavcev, ki sami ne producirajo nič, ne duhovno ne materialno,

temveč so le potrebni, nujni zaradi pomanjkljivosti družbenih razmerij - zahvalo za svoj obstoj dolgujejo social evils," (MEW 26.1:261) potrebni so v tisti meri, "v kateri narejajo le plus efficace le travail des travailleurs productifs." (ibid.)

Kaj se dogaja v menjavi, oz. kako sploh more priti do nje in kako se perpetuirata? (Predpostavljena je tista obsežnost blagovne produkcije in s tem menjalnih razmerij, ko prihaja vrednostni značaj stvari v poštev že pri produkciji:) razcep delovnega produkta na koristno stvar in vrednostno stvar, enačenje popolnoma različnih del z abstrakcijo od njihove dejanske neenakosti, redukcijo na njihov skupni značaj, ki ga imajo kot abstraktno človeško delo. Toda to so že rezultati, ozreti se je treba na "predhodno analizo", na analizo vrednostne oblike, menjalne vrednosti. Analiza te oblike je še posebej pomembna: "Vrednostna oblika delovnega produkta je najabstraktnejša, toda tudi najsplošnejša oblika meščanskega produkcijskega načina, ki je skozi označen kot posebni način družbene produkcije in s tem hkrati historično karakteriziran. Če jo prezremo za večno naravo oblike družbene produkcije, tako nujno spregledamo tudi tisto specifično vrednostne oblike, torej blagovne oblike, dalje razvite denarne oblike, kapitalske oblike itd." (MEW 23:95/K I:94,op.) Pri obravnavanju religije, religioznosti kapitalsko-blagovnega sveta takšno "prezrtje" potegne za sabo naravnost-večnost kapitala, zatorej religije.

Ker torej razrešitve in korenine religije ne iščeva v religiji, ampak v ekonomiji, zato je tudi ne povezujeva zgolj z Marxovo kritiko religije, ampak z njegovo kritiko politične ekonomije. Ne trdimo, kot apologeti menjalnih razmerij in obstoječega - meščanskega kozmosa, da vzeto v celoti eksplicitni Marxovi in Engelsovi teksti o religiji ne predstavljajo celovite (marksistične) teorije religije, ampak nasprotno, da je revolucija meščanskega kozmosa mogoča skozi revolucijo teh razmerij, da je odprava te celote mogoča le v nasprotju z "jemanjem v celoti", da

sta Marx in Engels kritično opravila z religijo v celoti s tem, da sta opravila kritiko politične ekonomije. Ne trdiva kot apologeti temeljnih razmerij in principov obstoječega kapitalsko-blagovnega sveta, katerih apologetskost drema utajena pod sicer hvalevrednimi napadi na akcidence tega sveta, da se "religija ne more zvesti samo na prakso" - in to da velja za "svaku možno religijo" - (svojevrstna ironija je, da se tisti, ki so največ govorili o praksi, niso lotili analize te prakse), marveč nasprotno, da je marksistična kritika religije mogoča le skozi kritiko vsakokratne zgodovinsko-historične oblike prakse človeške dejavnosti, torej le z zvedbo religije na prakso družbenega produkcijsko/reprodukcijskega procesa, v najinim spisu na kapitalsko obliko prakse produkcije ljudi in stvari, iz nje in skozi njo, zato v nasprotju s filozofsko kritiko religije, ki je po Marxu sama še religiozna, poprijemava kritiko politične ekonomije kot edino zgodovinsko relevantno "kritiko religije"; medtem ko filozofska kritika religije na religijo pristaja, kritika politične ekonomije ne, in tako kot jo prva ohranja, jo druga, v svojem zadnjem dejanju, odpravlja.

Gre za to, da si apologet vedno znova sam postavi svoj predmet in svojo metodo, kot apologet obstoječe predmetnosti, okamenelih oblik te predmetnosti, ker te oblike sprejema kot dokončne predmete, in te primerja s predmeti Marxove in Engelsove analize. Tako se mu kaže, da ta dva nista v celoti obravnavala predmeta, ki ga on, apologet, obravnava, ravno zato, ker sta obravnavala predmetnost v celoti, s tem ko sta jo v celoti podvrgla kritični analizi, ker sta obravnavala reprodukcijo predmetnosti v kritiki politične ekonomije, in se jima je zato vsak predmet nujno razkrojil. On, apologet, pa svojemu predmetu ne more dopustiti niti v mislih, da bi se mu ta razkrojil, ker živi od tega predmeta, živi od svojega posla, od svojega ukvarjanja s tem predmetom. Apologet parazitira na svojem predmetu, sam razkrije parazitstvo le v razmerju do predmeta, in je s tem apologet delitve dela prav po svojem apologetskem razmerju do svojega položaja v delitvi de-

la. Metoda in predmet analize sovpadata zunaj kritike politične ekonomije iluzorično, nasilno, kot ju je mogoče le v tej kritiki nasilno spraviti vsaksebi.

Predpostavke in vse bistvene poteze Marxove in Engelsove "kritike religije" so torej podane v kritiki politične ekonomije. Gre za razkritje, da ni v produktih inkorporirani delovni čas, temveč sedaj nujni delovni čas tisto vrednost določujoče. To je tu izhodišče za vpogled v blagovna protislovja. Tisto, kar blaga konstituira, je vedno že pretekli, potrošeni, minuli delovni čas, tisto pa, kar določa njihovo vrednost na trgu, njihovo eksistenco za ljudi, individue, njihovo družbeno eksistenco, in za individue nimajo blaga nobene druge eksistence kot za individue, je sedanji živi delovni čas. Pretekli, popredmeteni delovni čas se skozi blaga menjuje za sedanji živi delovni čas, sedanji živi delovni čas je podvržen, je vladan od preteklega, popredmetenega delovnega časa. Vrednost (realna vrednost) vseh blag (vklučno z delovno silo) je določena po produkcijskih stroških, z drugimi besedami, po delovnem času, ki je potrošen za njihovo proizvodnjo. Cena je ta njihova menjalna vrednost izražena v denarju. Ta po delovnem času določena vrednost blag je le njihova povprečna vrednost. Povprečje, ki se kaže kot vnanja abstrakcija, kolikor je izšteta (herausaddiert) kot povprečno število neke epohe. Je pa zelo realno, če je hkrati spoznano kot gonilna sila in gibalni princip oscilacij, skozi katere tečejo cene blaga v določeni epohi. Ta realnost ni le teoretično pomembna. Ne tvori le podlage trgovske spekulacije, katere verjetnostni račun izhaja tako od osrednjih povprečnih cen, ki veljajo kot center oscilacije, kot od povprečnih višin in povprečnih nižin oscilacije nad in pod tem centrom. Posebej je od te poprečne vrednosti blaga njena tržna vrednost stalno različna in stoji stalno ali pod ali nad njo. Tržna vrednost se izravnava z realno vrednostjo skozi svoje stalne oscilacije, nikoli z neko izravnavo z realno vrednostjo kot nekim tretjim, temveč skozi stalno neenako postavljanje sebe same. V ekonomiji se nam

religija razkriva kot substanca, ker je ekonomija substanca religije. Tu je religija močnejša od svoje personifikacije - cerkve, čeprav se zdi, da cerkev obvladuje religijo. Realnost povprečne vrednosti, povprečje, ki sezdi menjujočemu individuuum vnanja, tuja realnost, ali kot religiozna abstrakcija, tuja realnost, ker mu jo vsiljuje odvratna, odljudna in antisocialna institucija, ki se sama imenuje cerkev, se individuuum samemu, brez teh odljudnih posrednikov, v njegovi intimi, čisto njegova ali njegova v svoji čistosti, kaže kot gonilna sila in gibalni princip zunaj njega, kot božanski princip, ki je od njega - individua toliko bolj neodvisen, kolikor bolj se individuuum spoznava odvisen od tega zadnjega in tako prvega gibalca. Da to božanstvo ni eno in isto z njegovo praktično formo, da bog ni tisti, ki hodi na trg in mešetari z individuuum, to ve že spreten trgovec, ki ve, da se tržna vrednost, in le s to vrednostjo ima trgovec in vsak individuuum opraviti, izravnava skozi svoje stalne oscilacije, nikoli z neko izravnavo z realno vrednostjo kot nekim tretjim, božanstvom samim kot posredovalcem. To tretje, absolutni posrednik, je božansko tudi po tem, da je stalno tu, in da ni nikoli tukaj, da je realna vrednost in da ni nikoli realna, da se more in mora tržna vrednost in personifikacija te vrednosti, trgovec, individuuum, vernik, polastiti tega tretjega le skozi stalno neenako postavljanje sebe same. Individuum, vernik, si mora sebe sebi stalno postavljati neenakega, da si je realna vrednost, ki je od njega neodvisna in ki ji je absolutno podvržen, da si je bog, ki je od njega neodvisen in ki mu je vernik absolutno podvržen, enaka. Čeprav ne prakticira božanstva, ne fiksira realne vrednosti kot realne vrednosti, čeprav ravna povsem brezbožno, ker tudi s to odtujitvijo mešetari, pustí hkrati, da ta proizvod njegove dejavnosti, odtujitev zapleše svoj lastno ples, da ga ta posrednik povabi na plesišče in se potem muči v tem in onem ritmu, kakršni so pač nebeški glasovi. Predvsem pa ta odtujitev zapleše svoj lastni ples v glavah ljudi, kjer se fiksira strah, da ti za vsako napačno stopicanje tvoj soplesalec pohodi prste, strah, da ti bo pohodil kurja očesa. Poprečna vrednost kot gonilna sila in gibalni princip,

katere realnost ni le teoretično pomembna, ni torej pomembna za religiozno teorijo in apologijo, ampak za praktično klečeplazenje in bogohlinjenje, pa je šele izhodišče za vstop v skrivnosti tega plesa, religioznega obreda, blagovnih protislovij. Da je religija po svojem bistvu ples, ritmika po božanskem taktu, je v sodobnih religijah toliko zakrito, ker se je tu religiozna zgodovina že končala, kot se je sploh končala zgodovina, in je med individua, trgovca in vernika in tisto pravo realnost, tisto tretje, stopil neki drugi posrednik, v obliki okostenele in sklerozne cerkve, ki sam ni več eleganten plesalec, toda kot dovršitev zemeljskih podob edini, ki bi mu bilo namenjeno pokazati vso gracioznost religioznih plesov. Kakor je prava religija odvzeta ljudem in prenešana v cerkev, tako je religiozni ples odvzet primitivcem in prenešen v cerkveno togost. Ker pa cerkev ni ustvarila religije, ne daje ona religije ljudem, tako cerkev religije ljudem ne more odvzeti, lahko se le tišči med ljudi in religijo, kot da bi ta bila njihova posebna, od njih in njihove dejavnosti ločena dejanskost. Cerkev ni religija, je iluzija, sprevrženost religiozne prakse. Ni v nobenem neposrednem, čistem razmerju do religije. Cerkev je le commerce z religijo, medtem ko je religija sama religija splošnega commerce. Vsako razmerje med religijo in cerkvi je slučajno. Toda niti religija niti cerkev nista slučajni. Cena se torej razlikuje od vrednosti, ne le kot nominalna od realne. Protislovje med menjalno vrednostjo in ceno - poprečno ceno in cenami, katerih poprečje je -, razlika med veličinami in njihovo poprečno veličino, ne bo ukinjeno s tem, da se ukine zgolj razlika v imenu med obema. Razlika med ceno in vrednostjo, med blagom, merjeno po delovnem času, katerega produkt je, in produktom delovnega časa, za katerega se zamenja, ta razlika zahteva (erheischt) neko tretje blago kot mero, v kateri se izraža dejanska menjalna vrednost blaga. To je protislovje, na katerem korenini religija in skozi katero dobi svojo posebno formo odtujitve. Ker cena ni enaka vrednosti, vrednost določuje element - delovni čas - ne more biti element, v katerem se izražajo cene, ker bi se de-

lovni čas izrazil hkrati kot določujoče in nedoločujoče, kot enako in neenako svojega razmerja. Ker delovni čas eksistira kot mera vrednosti le idealno, ne more služiti kot materija primerjave. Ker se torej delovni čas, živo delo, delovna sila ne more hkrati izraziti kot določujoče in nedoločujoče, kot enako in neenako njega samega, ker je delovni čas kot mera vrednosti in s tem mera vseh stvari le idealen, mora realno existenco prepustiti neki realni existenci, bogu ali denarju. Teološkemu pojmovanju vprašanja je to pojmovanje tako tuje, kot mu je tuje iskanje vernikove skrivnosti v delavniškem verniku. Ali drugače:

Ne iščimo Židove skrivnosti v njegovi religiji, marveč poiščimo skrivnost religije v dejanskem židu!

Kaj je posvetni temelj židovstva? Praktična potreba, sebičnost. Kaj je židov posvetni kult? Mešetarjenje. Kaj je njegov posvetni bog? Denar. Denar je zato bog med blagi. (Grundrisse 132)

Kot posamezen oprijemljivi predmet je denar zato lahko slučajno iskan, najden, ukraden, odkrit, in splošno bogastvo oprijemljivo spravljeno v posest posameznega individua. Iz njegove hlapčevske podobe, v kateri se prikazuje zgolj kot cirkulacijsko sredstvo, postane nenadoma vladar in bog v svetu stvari. Predstavlja nebeško existenco blag, medtem ko te predstavljajo njegovo zemsko. Vsaka forma naravnega bogastva, preden je skozi menjalno vrednost predstavljeno, pripisuje bistveno razmerje individua do predmeta, tako da se ta po svojih straneh sam popredmeti v stvari in se njegova posest te stvari hkrati prikazuje kot nek določeni razvoj njegove individualnosti; bogastvo ovac razvoj individua kot pastirja, bogastvo žita njegov razvoj kot kmeta etc. Denar nasprotno, kot individuum splošnega bogastva, kot sam izhajajoč iz cirkulacije in reprezentirajoč to splošno, kot samo družbeni rezultat, nikakor ne pripisuje nobenega individualnega razmerja do svojega posestnika; njegovo posedovanje ni razvoj katere koli bistvene strani njegove individualnosti, temveč mnogo bolj posedovanje tega brezindividualnostnega (des Individualitätslosen), ker to družbeno (razmerje) eksistira hkrati kot nek čutni, vnanji predmet, katerega se lahko mehanično

polasti, in ki je prav tako lahko izgubljen. Njegovo razmerje do individua se prikazuje torej kot neko čisto slučajno; medtem mu to razmerje do neke z njegovo individualnostjo sploh ne koherentne stvari hkrati, skozi karakter te stvari, daje splošno gospodarstvo nad družbo, nad vsem svetom užitkov, del etc. To bi bilo isto, kot če bi mi na primer najdenje kamna, čisto neodvisno od moje individualnosti, oskrbelo posedovanje vseh znanosti. Posed denarja me postavlja v razmerju do bogastva (družbenega) v isto razmerje, v katerega bi me kamen modrosti postavljajal v odnosu do vseh znanosti.

Denar zato ni le en predmet sle po bogatenju, temveč je sam predmet le-te. Ta (sla) je bistveno auri sacra fames. In obratno, bog ni le en predmet sle po bogatenju, kot bodo apologeti in teologi hoteli opraviti s to analizo, ker bog ni le predmet, temveč izvir sle po bogatenju, kar je mogoče seveda le po tem, ko se je splošno bogastvo, bogastvo kot tako, individualiziralo v neki posebni stvari, se pravi brž ko je denar postavljen v njegovi tretji označitvi. Kot odtujitev te "tretje označitve" in hkrati njeno nasprotje je zato denar bog med stvarmi.

Sla imetja je mogoča tudi brez denarja; sla obogatenja je sama produkt določenega družbenega razvoja, ne naravna v nasprotju z družbenim. Zato tarnanje starih nad denarjem kot virom vsega slabega. V ubesedeni religiji, v bibliji, je seveda bog tako kreator vsega dobrega kot vsega slabega, torej tudi hudiča. Hudič je edini produkt boga, ki se je bogu odtujil in zoperstavil, vendar fantastični refleks odtujitve vsakega produkta individuu. In ta edini produkt boga spravlja na stranpota vse ljudi, oziroma vsi problemi vesti, vse religiozno tarnanje je rezultat dejavnosti tega odtujenega, od boga neodvisnega produkta. Ta produkt, ta fantastični refleks, je seveda sam podvržen božanski zvijači, stalno hoče slabo, in vedno doseže dobro. Za tarnanje torej več kot dovolj razlogov, ne glede na pozicijo, na katero se postaviš. To tarnanje proti denarju kot viru vsega sla-

bega je bilo samo meglena, sebi sami nejasna, anticipirajoča kritika religije, mistificirajoča kritika mistificiranih razmerij. Bila je namreč hkrati zahteva po odpravi menjavnih razmerij in refleks propada skupnosti.

Sla užitka v njeni splošni formi in skopost sta dve posebni formi denarnega pohlepa. Abstraktna sla užitka udejanji denar v določitvi, v kateri je materialni reprezentant bogastva; pohlep, kolikor je (denar) le splošna forma bogastva nasproti blagom kot njegovim posebnim substancam. Da bi (denar) držal kot tak, mora vsa posebna razmerja do predmetov posebnih potreb žrtvovati, se jih odpovedati, da bi zadovoljil potrebo denarnega pohlepa kot tako. Vzdrževanje od čutnosti, žrtvovanje posebnih naravnih razmerij do drugih individuov, do stvari in do narave, ki ga prakticira in pridiga religija, ni nobena posebnost religije, tako kot celibat, razmerje moškega do ženske in ženske do moškega je najbolj generično razmerje individua do individua, ni nobena posebnost neke posebne inštitucije - cerkve. Vzdrževanje od čutnosti, žrtvovanje posebnih naravnih razmerij do drugih individuov dejansko prakticirajo druge inštitucije - družina etc., ki po eni strani uravnavajo produkcijo ljudi po produkciji stvari, neposredno tudi tako, da jo podrejajo taki stvari, taki odtujitvi generičnih razmerij med ljudmi, kot je družina etc., po drugi strani pa so to družbene forme, v katerih sta združeni obe posebni formi denarnega pohlepa, sla užitka v njeni splošni formi in skopost hkrati.

Denarni pohlep in sla bogatenja sta nujno propad starih skupnosti. Zato nasprotje proti temu, Zato je religija kot nejasna si, mistificirana kritika, zganjala vedno jasno apologijo vladajočih razmerij med ljudmi. Toda (denar) sam je skupnost, šele z njegovim posredovanjem nastane kakršna koli skupnost, vsa razmerja vzajemnosti so posredovana skozenj, in ne more trpeti nobene druge nad njim stoječe skupnosti. To pa vzpostavlja poln razvoj menjalne vrednosti, torej njej ustrezajočo organizacijo

družbe. Skupnost postane dejansko religiozna s tem, ko dejansko postane skupnost, takrat se religija odtrga od golega praznoverja in mitologije in postane racionalna; seveda tako religija kot skupnost te religije, se ta pojava racionalnosti postavi na temelj, na podlago praznoverja in mitičnosti, toda svoje sokove črpa iz nje tako, da se s to svojo predpostavko prikazuje ločena in v nasprotju z njo.

Pri starih ni bila menjalna vrednost nexus rerum. Pri starih ljudstvih se prikazuje kopičenje zlata in srebra prvotno kot svečeniški (duhovniški) in kraljevski privilegij, ker bog in kralj blag pripade le bogovom in kraljem. Le ti zaslužijo posedovanje bogastva kot takega. To kopičenje potem po eni strani le kot za razkazovanje izobilja, se pravi bogastva kot izredne nedeljske stvari; za darilo za templje in njihove bogove; za javne umetniške predmete; končno kot gotovo sredstvo za primer izredne nuje, za nakup orožja etc. To kopičenje postane poznejše pri starih politika. Državni zaklad kot rezervni fond, in tempelj sta prvotni banki, v katerih se to od vsega najbolj sveto konservira. To kopičenje in nalaganje (doseže) svoj končni razvoj v modernih bankah; tu pa z naprej razvito določitvijo. Po drugi strani pri privatnikih to nalaganje kot spravljanje-na-varno bogastva v njegovi posrečeni formi pred spremenljivimi padci, v kateri je lahko zakopan etc., kratko stopi v čisto skrivno razmerje do individua. To se ponavlja pri vseh panikah, vojnah etc. v meščanski družbi, ki potem pade nazaj v barbarsko stanje. V takem stanju menjalna vrednost spet neha biti nexus rerum, toda nakopičeno bogastvo ima isti prvotni karakter, da je svečeniški in kraljevski privilegij, ker potem bog in kralj blag pripade spet le bogovom in kraljem. Čeprav torej pri starih menjalna vrednost ni bila ta nexus rerum, je že pri starih ta nexus rerum tvoril, proizvajal, formiral religijo kolikor se je osamosvojil, tako kot tvori, proizvaja, formira religijo zdaj in tu. Vprašanje torej, zakaj religija pri starih, ki niso poznali meščanske ekonomije, je religiozno vprašanje,

vprašanje znotraj horizonta religije same, ki vidi isto religijo danes in pri starih in ne vidi ničesar drugega mimo te religije, ji je vse drugo, razen religije zgodovinsko minljivo. Ker je to religiozno vprašanje, je torej tudi kritično, kolikor je religija kritična, kritično je do razmerij zdaj in tu, kolikor je to v mejah religije mogoče. Zato priznava, da v "moderni" ekonomiji leži koren religije, ki pa kot moderna ekonomija ni večni koren, ni vse tisto, kar religijo kot religijo konstituira, kajti temu religioznemu stališču se religija prikazuje prej kot ekonomija, bog se mu prikazuje prej kot denar, odtujitev prej kot proces odtujevanja, produkt prej kot producent. In ker je v meščanski družbi ves ta proces sprevrnjen, ker so tu in zdaj akcidence dejansko pred substanco, ker se blaga prikazujejo prej kot njihovi producenti, ker se forma stvari prikazuje prej kot individui, skozi katere so si stvari to formo nadele, ker se ljudje prikazujejo šele skozi stvari in ker se stvari prikazujejo personificirano, kot ljudje, najde to religiozno stališče potrditev svojega religioznega vprašanja in religioznega dvoma v kapitalsko bistvo religije v vseh pojavih, v vseh stvareh, v vseh individuih, in kakšna ironija, v kapitalu samem. Ker religija dejansko vlada ekonomiji, da je ekonomija sploh mogoča, ker božanstvo dejansko vlada denarju, da je denar mogoč, ker torej odtujitev dejansko vlada procesu odtujevanja, ker produkt dejansko vlada producentu, da je mogoč kot blago, ker menjalna vrednost dejansko vlada uporabni vrednosti, da je mogoča menjava, zato teološkemu in apologetskemu mišljenju te dejanskosti ni mogoče obrniti tako, da se od vseh teh sprevrnjenih dejanskih razmerij poskuša obrniti eno samo in reči nekaj nedejanskega, namreč da je ekonomija pred religijo, da je religija produkt menjave in menjavi podvržene produkcije, ker je to izrekanje ateizma v religiozni praksi. Nasprotovati trditvi, da je religija več kot refleks, praktičen, realen refleks odtujitve človekovih moči skozi menjalno vrednost etc., je v iluzoričnih razmerjih in za ta razmerja nedejansko, ker so ta razmerja dejanska. V njih so dejanske le panike, ko pade meščan-

ska družba nazaj v barbarsko stanje, stanje, ki je v meščanski družbi preseženo le na videz, ker kot damoklejev meč visi nad njo in ki ga ta družba bolj in bolj ostri, in ravno v teh panikah se religija izkaže v svoji dejanskosti, ker edina dejansko ostane individuu. To je nadaljni kritični moment religije kot mistificirane kritike, ki menjavi imanentna ostane pri življenju, tudi ko nexus rerum pod njo ostane brez diha, se zamaže in ko ga ona vodi čez to ozko brv. In prav zato mora kritika politične ekonomije kritično opraviti tudi z religijo, ki je produkt osamosvojenih menjavnih razmerij, ki se proizvajajo zdaj in tu, se pa tudi od ekonomije zdaj in tu osvobajajo, kot religija sploh neha biti produkt človeške dejavnosti. Temu protislovnemu razmerju, da religija je produkt menjavnih razmerij, ker nastaja po posredovanju menjavne vrednosti, in da religija ni produkt menjavnih razmerij, ker neha sploh biti produkt, ker se osamosvoji in sploh neha biti produkt svojega producenta, ni mogoče dati teoretične rešitve, kot to delajo teologi in apologeti, ampak ga je mogoče rešiti samo praktično, skozi radikalizacijo kritičnega momenta religije, tako da se ta kritični moment iz religije osamosvoji proti njej v kritiki politične ekonomije. To osamosvajanje se je v vsej tej predzgodovini dogajalo le znotraj religije in se izkazalo za dejansko harmonijo religije in ateizma, cerkve in države, praznoverja in razsvetljenstva. Ta harmonija se vedno posreduje skozi utopizem, tudi če je socialističen. Je prav tako pobožna kot abotna želja, da se npr. menjalna vrednost ne bi smela iz forme blaga in denarja naprej razviti k formi kapitala, ali da se menjalno vrednost producirajoče delo ne bi smelo naprej razviti v mezdno delo. Kar te socialiste razločuje od meščanskih apologetov, je na eni strani občutek protisloviij sistema, na drugi strani utopizem, da ne zapopadejo nujne razlike med realno in idealno podobo meščanske družbe, in da zato prevzemajo odvečen posel, da hočejo spet udejanjiti idealni izraz sam, olepšano in od dejanskosti same kot tako iz sebe vrženo reflektirano fotografijo (Lichtbild). (Grundrisse 916) Kritika religije kot kritika religije je tak odvečni

posel, zastiranje, da gre za apologijo "ekonomske harmonije". Da pa je religija sama bistveno religija ekonomske harmonije, da je religija odmišljanja protislovij, ki so imanentna protislovja. In za protislovja religije, ne za religijo sprave, nama gre. Od tod se tudi vprašanje po religiji kot nadekonomski religiji, religije, ki ni le religija meščanske družbe, ampak "vse dosedanje zgodovine", izkaže kot poskus demonstracije, da se potrdijo historično v obtok vržene meščanske ideje, da je religija prvotno (v času) adekvaten refleks prvotnih razmerij med ljudmi, da pa naj bi bil prvotni sistem (prakomunizem) svobode in enakosti vseh izkrivljen skozi denar in kapital. Ta apologija religije kot nadekonomskega pojava se izteče v tem, da se poleg ekonomskega korena religije zdaj in tu odkriva še neka religiozna posebnost religije, ki naj bi bila ravno ta nadekonomska fiksnost, in ki je religiji, ki je zdaj in tu, posredovana iz preteklosti. Tako ni spoznana niti pretekla substanca tega zdaj in tu, temveč je le-ta še religiozno fiksirano, teološko in znanstveno, da ne trpimo le zaradi živih, temveč tudi zaradi mrtvih. Le mort saisit le vif!

S tem ko apologeti in teologi zatrjujejo in prepričujejo o posebni substanci religije, ki je naj bi ne bilo mogoče izvesti iz politične ekonomije, ker naj bi religija obstajala prej kot menjalna vrednost, denar in kapital, religija in siceršnja ideologija ter skozi nje reflektirane oblike zavesti ohranjajo videz samostojnosti, videz ene strani, enega momenta protislovja, v katerem dejansko so kot meglene tvorbe v možganih ljudi. Kar je bistveno v tem zatrjevanju religije, ni toliko to, da naj se zabriše, da je koren religije zdaj in tu, čeprav se ustvarja videz, da na isti - domnevno neekonomski podlagi, na kateri je stala religija v predmeščanskih skupnosti, stoji tudi zdaj in tu, se torej sodobna religija navidezno hrani iz pretekle religije, ampak to, da religija v starih skupnostih ni bila sublimat materialnega, empirično ugotovljivega in na materialne predpostavke vezanega življenjskega procesa. Resnica vpraševanja po starih in od ekonomije neodvisnih religijah se tako izkaže kot sestopanje iz nebes na zemljo, tu pa se čisto v nasprotju s takim apologetsko religioznim spraševanjem, ki za hrbtom skriva odgovor kot macolo,

vzpenjava z zemlje v nebo. To se pravi, da ne izhajava iz tega, da teologi in apologeti vprašujejo, kako je mogoča religija, če ni ekonomije, od teh teologov in apologetov mišljene, umišljene, predstavljene religije, da bi od tod prišla k ekonomiji, ne izhajava od rečenega, umišljenega, predstavljenega človeka, da bi od tod prišla k ljudem iz mesa in kosti; izhajava iz dejansko dejavnih ljudi in iz njihovega dejanskega življenjskega procesa prikazujeva tudi razvoj ideoloških refleksov in odmevov tega življenjskega procesa. Morala, religija, metafizika in siceršnja ideologija in njim ustrezne oblike zavesti tu ne ohranjajo več videza samostojnosti. One nimajo zgodovine, one nimajo razvoja, kakor hoče dokazati apologet z nadekonomsko zgodovino religije, ki je le njegova izmišljotina, marveč ljudje, ki razvijajo svojo materialno proizvodnjo in svoje materialno občevarje, spreminjajo s to svojo dejanskostjo tudi svoje mišljenje in proizvode svojega mišljenja. Ne določa zavest življenja, marveč življenje določa zavest. Po prvem načinu opazovanja izhajajo apologeti in teologi iz zavesti, kot bi bila živ individuum, po drugem, ki ustreza življenju, pa izhajava iz dejanskih, živih individuov samih in obravnava zavest le kot njihovo zavest.

Vrednost blaga je od blaga samega različna. Vrednost (menjalna vrednost) je blago le v menjavi (dejanski ali predstavljeni); vrednost ni le zmožnost izmenjave blag na sploh, temveč njihova specifična izmenljivost. Hkrati je eksponent razmerja, v katerem se je v produkciji že izmenjalo z drugimi blagi (materializiran delovni čas); je njegova kvantitativno določena izmenljivost. Vrednost je družbeno razmerje blag, njihova ekonomska kvaliteta. Toda analiza blaga in denarja, protislovij, ki se tu razkrivajo, kaže, da ta ekonomska kvaliteta sama zapleše lastni ples, da je ekonomska kvaliteta, in da ni ekonomska kvaliteta, pač glede na stališče, s katerega jo opazujemo, čeprav nobeno stališče ni niti poljubno niti slučajno.

Kot vrednost je blago hkrati ekvivalent za vsa druga blaga v ne-

kem posebnem razmerju. Kot vrednost je blago ekvivalent; kot ekvivalent so vse njegove naravne lastnosti v njem ugasnjene, ne stoji v nobenem kvalitativno posebnem razmerju več do drugih blag; temveč je tako splošna mera kot splošni reprezentant, kot splošno menjalno sredstvo vseh drugih blag. Kot vrednost je denar. Če je bilo skozi protislovje menjalne vrednosti razvidno formiranje gonilne sile in gibalnega principa, z eno besedo odtujitve, ki se osamosvoji kot božanstvo, je iz te antinomijske menjalne vrednosti razvidna razcepitev med nadnaravno, vseh naravnih lastnosti osvobojeno odtujeno formo, božanstvom, in med človekom kot individuum naravnih, čutnih potreb. To posebno razmerje, da je blago kot vrednost ekvivalent, obrača vsa splošna razmerja, trga vezi človeka do narave, človeka do človeka in ga spreminja v individua, egoista, v bitje razuma nasproti slepi naravi. In hkrati je to racionalno, zato fiktivno nadnaravno bitje, kreatura nekega drugega, dejansko nadnaravnega bitja, boga.

Da je delovna sila blago kot vsako drugo blago, da je individuum podvržen blagovni formi, pojasnjuje, zakaj so tudi v tem posebnem blagu ugasnjene vse njegove naravne lastnosti, da ne stoji v nobenem kvalitativno posebnem razmerju več do drugih blag delovne sile, do drugih individuov, kolikor je kot vrednost to blago ekvivalent, in da je zato za vzpostavitve ene same kvalitativne razlike z nekim drugim bitjem potrebno hkrati vzpostaviti vse kvalitativne razlike do tega bitja, človekovi slabovidnosti postaviti nasproti boga, ki vse vidi, človekovi nevednosti boga, ki vse ve in človekovi minljivosti boga, ki je večni.

Ker pa je blago oziroma produkt ali produkcijski instrument od sebe kot vrednosti različen, je blago kot vrednost različno od sebe kot produkta. Njena lastnost kot vrednost ne le more, temveč mora hkrati dobiti neko od njene naravne različno eksistenco. Blago je vrelec nenaravne, nadnaravne, božanske eksistence.

Ker so blaga kot vrednosti drugo od drugega le kvantitativno

različna, ker je vsako blago ekvivalent drugemu blagu, ker je delovna sila blago in individuum le personifikacija tega blaga, mora biti vsako blago kvalitativno različno od svoje lastne vrednosti. Njihova vrednost mora zato posedovati neko od njih kvalitativno razločljivo eksistenco in v dejanski menjavi mora ta razločljivost postati dejanska ločitev, ker mora priti naravna različnost blag z njihovo ekonomsko ekvivalenco v protislovje in obe lahko obstojita le druga poleg druge, dobi s tem blago dvojno eksistenco, poleg njene naravne neko čisto ekonomsko, v kateri je (blago) zgolj znak, črka za neko produkcijsko razmerje, zgolj znak za svojo lastno uporabno vrednost in v nasprotju z njo. To je dejansko religiozno razmerje, v katerem naravne značilnosti blaga niso več v nobenem razmerju do ekonomske eksistence in ekonomskih značilnosti blaga, je njihova narava in s tem vsa narava povsem podvržena "čisti" ekonomski eksistenci tako, kot se skozi religijo neko posebno blago, delovna sila, individuum, "človek", podvrže skupaj s svojimi naravnimi, minljivimi lastnostmi in potrebami neki nenaravni, "čisti", božanski eksistenci, da mu vlada. Nemoč človeške narave, njegove eksistence, njegovih misli, njegovih potreb, pred to "čisto" eksistenco seveda ni nikakršna nemoč zgolj človekove glave, njegovega mišljenja ali njegove zavesti, ni neutemeljeno praznoverje in ni neutemeljen strah, ni zgolj nemoč človeka, da bi razumel, da je on, človek, božanski; nadnaravna ali nenaravna, "čista" eksistenca ni nobena izmišljotina, zlasti pa ne zgolj izmišljotina farjev, ampak je dejanska človeška nemoč, nemoč človeške narave in njeno dejansko hlapčevanje, podvrženost in odvisnost od te "čiste" eksistence, menjalne vrednosti, boga.

Menjalna vrednost blaga, kot posebna eksistenca poleg blaga samega, je denar; forma, v kateri se vsa blaga enačijo, se primerjajo, se merijo; v kateri se vsa blaga razkrojijo, kar se razkroji v vsa blaga; splošni ekvivalent. Individuum je blago kot delovna sila, zato njegovo enačenje, njegovo primerjanje, nje-

govo merjenje samega sebe z drugimi individui, ki se le dejansko fiktivno dogaja v denarju, se v denarju ne more izvršiti dokončno, ker je tudi denar kot blago še obremenjen z naravnimi lastnostmi, ki jih individuuum lahko tipa, gleda, vonja, ampak se dokončno izvrši fiktivno dejansko v "čisti" eksistenci, ki z naravo ni več obremenjena, pa vendar se morajo in se morejo v njej dejansko vsa blaga, vsi individui enačiti, se primerjati, se meriti, kot v neki posebni, od njih ločeni božanski eksistenci. Da je ta eksistenca božanska, to ne izvira iz njene splošnosti, ampak iz njene posebnosti, da se vsa blaga, vsi individui, vsi "ljudje" v njej razkrojijo, v njej izginejo, da se ta eksistenca prikazuje skozi vsa blaga, vse individue, ona se razkroji v vsa blaga, vse individue. Ta eksistenca v njeni dovršeni formi, ta substanca meščanskega kozmosa, katere akcidence so individui v razmerju do nje samo kot delovna sila, je kapital. Ta eksistenca v njeni nedovršeni ideološki, iluzorični formi, torej iluzorični formi iluzoričnih razmerij, to človeku odtujeno bitje, je bog.

Produkti (ali dejavnosti) se menjujejo le kot blaga; blaga v menjavi eksistirajo le kot vrednosti; le kot taka se primerjajo. Tu izvira nadaljna teološka skrivnost. Blago mora biti najprej spremenjeno (prestavljeno) v delovni čas, torej nekaj od njega kvalitativno različnega 1) ker ne eksistira delovni čas kot delovni čas, temveč materializirani delovni čas; ni delovni čas v formi gibanja, temveč miru; ne procesa, temveč je rezultat; ker ni popredmetenje delovnega časa nasploh, ki eksistira le v predstavi (je samo od njegove kvalitete ločeno, le kvantitativno različno delo), da bi bilo potem kot določen kvantum delovnega časa, določena veličina dela, primerjano z drugimi kvantumi delovnega časa, drugimi veličinami dela. Tisto kar individuuum vlada, "čista" eksistenca, se od njega, ki je blago po tem, da je delovna sila, razlikuje in loči po tem, da je on, delovna sila, individuuum v formi gibanja, da je blago le kot proizvajalec, ki mora svojo delovno silo stalno popredmetovati, da bi sploh imel kaj

prodajati, da sploh more eksistirati se mora sam sebi odtujevati. Individuum spreminja, predstavlja sebe kot blago, tako da svoje blago - delovno silo spreminja, prestavlja, popredmetuje v vseh drugih blagih in v sebi kot blagu, da torej reproducira samega sebe zunaj sebe in v nasprotju s samim seboj, da torej svoj delovni čas, svojo dejavnost, svoje gibanje, spreminja, predstavlja v nekaj od njega (individua) različnega, njemu tuj produkt, mirovanje, v nekaj od njega (individua) povsem različnega. Individuum ne eksistira kot delovni čas, ampak se skozi svoj delovni čas ločuje in stopa v nasprotje vsaki eksistenci, med delovnim časom si je najbolj tuj, in pri sebi je najbolj, kadar ne dela, k delu se vedno znova sili in je prisiljen, vedno znova si želi iz procesa dela, in materializirani delovni čas individua, produkt njegovega živega dela, eksistira kot njegovi dejavnosti, njegovemu gibanju tuj materializirani ali okameneli delovni čas, njemu tuje popredmeteno delo. Ta eksistenca delovnega časa individua je individuu tuja, kajti delovni čas individua je za individua v formi gibanja, procesa dela, minevanja, je individuum kot nemir, in na miru participira le, kolikor je deležen milosti svojega nasprotja, kolikor mu je milostna "čista" eksistenca, čisti mir. Ves svoj nemir, svojo radovednost, svoje živo delo, svojo minljivost naloži individuum v mir "čiste eksistence, vsevednost, večnost boga. In individuum je, kolikor sploh je, le po primerjavi, le po svoji ničnosti in le po potencialnosti dela je deležen te aktualnosti, "čiste" eksistence.

Z drugimi besedami, "ekonomske" rečeno: vsa blaga so minljivi denar, denar je neminljivo blago. Denar je prvotno reprezentant vseh vrednosti; v praksi se stvar obrne, in vsi realni produkti in dela postanejo reprezentanti denarja. V neposredni menjavi ne more biti vsak artikel zamenjan za vsak artikel in neka določena dejavnost je lahko zamenjana le za določene produkte. Težave, ki ležijo v menjavi, lahko denar odpravi le, v tem da jih posploši, naredi univerzalne. Ustvarja se videz, da je skupaj s

prenosom družbene moči, moči individua, od individua v čisto eksistenco, prenešana tudi vsa produktivnost in kreativnost, ali drugače, vsaka produktivnost in kreativnost individua je mogoča le, torej eksistira le, če reproducira čisto eksistenco kot čisto eksistenco, če potrjuje svojo potenco skozi tujo eksistenco. Teološko rečeno: vsi individui so minljiva božanstva, bog je neminljivi individuum. Zato nadaljna teološka trditev, da je bog napravil človeka po svoji podobi kot krono temu svetu. Posredno, skozi boga, skozi posrednika, v iluziji, se individuum postavlja proti naravi, je ironičen do sebe kot producenta. Zgornjo trditev obrača v stavek: vsa narava je minljivi individuum, individuum je neminljiva narava. In individuum dejansko v razmerju do narave kot individuum ni minljiv, ni naravno ampak "čisto" ekonomsko bitje, ni določen s svojimi naravnimi lastnostmi in potrebami ampak s sistemom potreb, s tem da zadovoljuje potrebe drugega individua in da oni drugi zadovoljuje njegove potrebe, vendar ta vzajemnost ni vzajemnost individuov, ampak vzajemnost stvari, narave, po kateri se posreduje. Je vzajemnost, ki vsakemu človeku dopušča, da v drugem človeku ne najde udejanjenja, ampak oviro svoje svobode. Sfera homo homini lupus ali sfera homo economicus-a je naravi zoperstavljena in s stališča individuuma ni podvržena nobeni spremembi, medtem ko je narava sfera samih sprememb. Ker je religija protest proti tem razmeram, ker je mistificirana kritika teh razmer, nahaja individuum udejanjenje v bogu, potem ko ga v meščanski družbi ni našel v sebi - v individu. Individuum se lahko emancipira samo individualno in zato se je proti njemu emancipiral en sam individuum - bog. V svoji emancipaciji, v svoji izoliranosti, v tem da se z vsakim svojim aktom potrjuje kot nase skrčena monada, je individuum osvobojen sprememb, ki jim je podvržena narava, individuum je za individuuma zgodovini odtegnjeno, od zgodovine neodvisno, večno bitje. Skozi boga, idol individualne emancipacije in skozi naravo, dejanskost individualne emancipacije, se kaže, da je vsa narava minljivi individuum in da je individuum neminljiva narava.

S stališča apologetske modrosti so v tej analizi boga kot čiste eksistence same težave. Ni pa razvidno, da je religija protest proti protislovjem te dejanskosti, čeprav nejasni, mistificirani protest, in da že obstoji sila, ki proti tem razmeram, proti tem težavam nastopa. Apologetska modrost pa je ravno v zamagljevanju dejanske kritike in dejanskega protesta, zato ne more odkriti niti tega, da je moč, ki odpravlja težave menjavnih razmerij spet čista eksistenca sama. Odpravlja jih kot sploh opravlja vse svoje posle - iluzorično, tako da jih dela univerzalne. Kar pa je za teologijo najbolj bistveno, je od tod izvirajoča univerzalnost religije, ki je spet v nasprotju s svojo personifikacijo, cerkvijo in farjem, ki sta nerazrešljivo ujeta v svoje lokalne, naravne in individualne meje.

Ta novi izvir protislovij razkriva, kako je denarju imanentno, da svoje smotre izpolnjuje, v tem ko jih hkrati negira; se osamosvoji proti blagom; postaja iz nekega sredstva smoter; realizira menjalno vrednost blag, v tem ko jo od njih loči; menjavo olajša, v tem ko jo cepi; težave neposredne blagovne menjave preseže, v tem ko jih posploši; v isti stopnji, kot postajajo producenti odvisni od menjave, se menjava osamosvaja proti producentom.

Produkt kot neposredno menjalno sredstvo je 1) še neposredno koherenten s svojo naravno kvaliteto, torej v vseh pogledih skozi njo omejen; lahko se na primer deteriorira itd.; 2) z neposredno potrebo, ki jo ima drugi prav po tem produktu ali je nima, ali bi jo tudi po njegovem produktu naj imel. V tem da je produkt dela in delo samo podvrženo menjavi, vstopa moment, ko sta ločena od svojega lastnika. Če se iz te ločitve v neki drugi podobni spet povrneta k njemu, je slučajno. V tem ko denar vstopa v menjavo, sem prisiljen zamenjati moj produkt za splošno menjalno vrednost ali splošno možnost menjave, tako postane moj produkt odvisen od splošnega commerce in iztrgan iz njegovih lokalnih, naravnih in individualnih meja. Prav skozi to lahko neha

biti produkt.

Te podobe sva opazovala skupno s teologi, kot da bi bile tudi religiozne podobe, ki se individuom prikazujejo zdaj tako zdaj drugače, pač odvisno od mesta na katerega so nas postavile, potem ko so nam zavladaile, toda za nas vedno slučajno in le za čisto eksistenco, božanstvo, absolutno vedenje je slučajnost tega prikazovanja nujna. Slučajnost individua je koherentna z njegovimi naravnimi lastnostmi, z njegovimi potrebami. Tako delovna sila kot produkti živega procesa dela, procesa dela individua, so obremenjeni s temi naravnimi lastnostmi in s potrebami individuov, z uporabno vrednostjo. Skozi sistem potreb, skozi sistem obremenitev s temi naravnimi lastnostmi in s temi naravnimi potrebami pa je vsak produkt dela, in dela se samo s temi lastnostmi in za te potrebe, in delo samo, torej individuum, ki dela, podvržen menjavi in je le iluzorično lastnik svoje delovne sile kot je iluzorično podlaga svojim naravnim potrebam, tako kot produkt njegovega procesa dela evidentno ni njegov produkt, ni v nobenem naravnem razmerju do njega kot svojega producenta, ampak je od njega ločen in namenjen menjavi z drugim individuom, njegova uporabna vrednost in njegove naravne lastnosti obstojijo torej za tega drugega individua, za katerega pa ta produkt ni predmet dela. Kolikor je individuum producent, kolikor je kreator, ne obstoji zanj nobena druga narava kot naravnost njegovih razmerij do drugih individuov. Kolikor pa je individuum konzument, je povsem izročen naravnim lastnostim produktov, ki jih konzumira, je do narave povsem pasive. Narava je zato za individua po eni strani dosegljiva le skozi drugega individua in mu zato kot individuu ni dosegljiva, po drugi strani pa mu je onstran dosegljivosti povsem nespremenljiva, kot individuum je lahko in mora biti do nje pasiven. Ker pa narava eksistira, ker se individuum ne more prepričati, da narave ni, in ker je ne more niti doseči niti spremeniti v njenih naravnih lastnostih, in ker ne more dopustiti drugemu individu, da bi opravil in da bi lahko opravil tisto, česar ne more opraviti

sam, potem bi se ukinil kot individuuum, kot egoist, kot nase skrčena monada, se mora prepričati, da gre za čisto eksistenco in da je vsa narava produkt te eksistence. Tako kot do nobenega svojega produkta individuuum ni v naravnem razmerju, ni do njega v razmerju kot do produkta z naravnimi lastnostmi, tako ni v naravnem razmerju do nekega svojega posebnega produkta - boga. Do vsakega svojega produkta je individuuum v "čisto" ekonomskem razmerju, v razmerju do blaga, do njegove menjalne vrednosti, ki je svobodna vseh naravnih vezi, in do svojega posebnega produkta - boga je individuuum v "čisto" religioznem razmerju, v razmerju kot do boga, torej v razmerju, ki je videti svobodno vseh naravnih vezi, kot je bog videti svoboden vseh naravnih lastnosti. Če pa individuuum ni in ne more biti v razmerju do boga kot do nekega bitja, ki bi bilo samo produkt in ki bi bilo zato samo tudi obremenjeno z naravnimi lastnostmi, če torej individuuum ni do boga v nobenem naravnem razmerju, pa to ni niti najmanjša ovira, da bi z njim ne bil v ekonomskem razmerju, da bi z njim ne mešetaril, ga prodajal in kupoval, mu zviševal ceno in jo zbijal. Toda to mešetarjenje samo se mu spet odtuja in se nad njim in proti njemu upodobi v posebni inštituciji mešetarjenja - cerkvi. Celo pozitivni sociologi so odkrili, da cerkev ni nič drugega kot eden od servisov, ki ljudem zadovoljujejo njihove potrebe. Kolikor imajo torej ljudje potrebe po tem posebnem servisu, toliko je cerkev zakoreninjena in je ni mogoče izkoreniniti iz tega sveta.

Individuum kot producent je v tej svoji ločitvi od svojega produkta povsem ločen ne le od svojega produkta, ki je od njega ločen in kot blago, kot menjalno vrednost namenjen drugemu individu, ampak tudi od drugega individua, ker mu ta stopa nasproti le skozi dejavnosti in produkte, torej z uporabnimi vrednostmi, in se vidi tudi v stvari ločen od njega, ker jima gre vedno za različne, nasprotno kvalitete na istih stvareh. Na tisti stvari, na kateri gre prvemu individu samo za menjalno vrednost, gre drugemu individu samo za uporabno vrednost. In na drugi stvari

gre prvemu individuu samo za uporabno vrednost, drugemu pa le za menjalno vrednost. Ker pa je individuum sam tudi stvar, ker je blago, ki se menjuje kot vsako drugo blago in je zato tudi kot vsako drugo blago razcepljeno na menjalno vrednost in uporabno vrednost, ker je individuum naravno bitje in ker je kot delovna sila menjalna vrednost, mu na samem sebi vedno gre za menjalno vrednost, takrat ko gre v isti stvari in istočasno drugemu individuu za uporabno vrednost. In obratno, kolikor si hoče biti sam naravno bitje in uporabna vrednost, se sam kot blago prikazuje le kot menjalna vrednost. Nikjer v stvareh zunaj sebe niti v sebi samem ne more odkriti individuum razmerja, ki bi bilo blizu njegovemu, ampak brezupno osamljen odkriva v vsaki svoji naklonjenosti brezbržje drugega individua, v vsaki svoji ljubezni sovraštvo drugega individua. Zato individuum niti ne more posvetiti svoje pozornosti in ljubezni drugemu individuu, niti ne more česa takega pričakovati od drugega individua, niti ne more odkriti česa takega v vseh stvareh in v vsej naravi. Ker pa je individuum v svetu stvari in v naravi, ker je individuum to protislovje naravnih in "ekonomskih" lastnosti, ker je čuteče in ljubeče bitje, posvetiti svojo pozornost in ljubezen bitju, ki mu edinemu gre za individua, za njegovo delovno silo, za vse njegove dejavnosti in produkte dela, z eno besedo - v celoti, ki mu torej gre za individua tako za menjalno kot uporabno vrednost, ki mu gre za individua kot producenta in kot konzumenta, ljubečega in sovražnega, ki mu gre za individua kot individua, čisti eksistenci, božanstvu, kapitalu. Dejansko razumevajoče in ljubeče bitje lahko človek odkrije edino v bogu. Ker pa bog ni naravno bitje, ker ni bitje naravnih lastnosti, individuum tega razumevanja in ljubezni bogu, tega razmerja ne more narediti vzajemnega, saj je on, individuum nesvoboden naravnih lastnosti; če torej naklonjenost in ljubezen do boga ni naravno razmerje individua, pa to ni niti najmanjša ovira, da bi individuum teh razmerij ne udejanjil, potem ko jih ni mogel udejanjiti do boga, v ekonomski sferi, da bi z njimi ne mešetaril, jih prodajal in kupoval, jim zviševal ceno in jo zbi-

jal. Seveda se mu to mešetarjenje samo spet odtuji in se nad njim in proti njemu uporabi v posebnih inštitucijah mešetarjenja - zakonu kot družini, celibatu itd.

Družina in celibat sta seveda navidezno nasprotje. V obeh gre za slo užitka v njeni splošni formi in za skupnost hkrati, za abstraktno slo užitka, ki je posebna forma denarnega pohlepa. V teh inštitucijah gre za brezbržnost (Gleichgültigkeit) moškega do ženske in ženske do moškega, brezbržnost do generičnega razmerja, do sebe samega kot naravnega bitja in do drugega naravnega bitja. Toda brezbržnost moškega do ženske je hkrati naostrena bržnost do nje: "Z ženo se mešetari" (MEID I:186); brezbržnost do generičnega razmerja je hkrati stalna skrb zanj: "generično razmerje, razmerje med možem in ženo itn. postane predmet trgovanja" (ibid.); brezbržnost do sebe samega kot naravnega bitja in do drugega kot naravnega bitja je hkratno intenzivno poklanjanje ekonomske pazljivosti svoji naravnosti in naravnosti drugega: "dejansko zaničevanje, praktično ponižanje narave" (ibid.). Brezbržnost je zadržanje ekonomskega individua do naravnih razmerij, lastnosti, narave. Toda brezbržnost ni v pasivnosti, v pasivnem odrekanju tem razmerjem, lastnostim in naravi, temveč v aktivnem odrekanju le-tem, v aktivnosti, ki ta razmerja, lastnosti, naravo zadeva, zadeva na tak način, da jih uničuje, ponižuje, zatira, mrtviči in mrcvari. Razlika med celibatom in zakonom (družino) je le v ekonomski regulaciji te brezbržnosti, je brezčutnost razmerij med ljudmi, ki so v kakršnihkoli razmerjih ne kot naravni in čutni ljudje, ampak le kot ljudomrzni, abstraktni, svoji čutnosti na videz odtujeni individui - egoisti. Ta navidezna odtujenost čutnosti je enako prisotna v družinskem kot samostanskem življenju (ter v obliki navidezne neodtujenosti v njima komplementarni ustanovi javne hiše), pri patriarhalnem koitiranju kot masturbiranju, v tovarni kot cerkvi, posvetni šoli kot seminišču, v vsej svoji ekonomski določ-

nosti, vase obrnjeni nevrotični obliki, redukciji na čute in čutenje ekonomskega sveta - dejanska odtujenost čutnosti, ravno tako kot brezbržnost, ki ji ekonomska regulacija sicer daje vsakokratno podobo, je pa ne odpravlja, kot je ne odpravljajo demonični izbruhi čutnosti brezčutnih individuov, demonične čutnosti, ki jo poraja - kakšna ironija! - ravno ekonomskemu boju proti naravi odgovarjajoče stalno vojevanje individuov proti mikom strasti, tj. globokoverno bogoslužje. Naš "lastni notranji far" (MEID I:202) poraja demone in kliče v življenje hudiča, naša "farška narava" je, ki nas nareja hudičevske, da smo lahko še bolj pobožni, še bolj bogaboječi, še bolj - brezbržni.

Brezbržnost je ekonomsko določena in ekonomsko posredovana, toda nikakor ne brezbržnost do ekonomije, ekonomskih razmerij in zakonov, temveč totalna pozornost, skrbnost, bržnost do ekonomije, ekonomskih razmerij in zakonov, in zato ter po tem totalna brezbržnost do narave. Ko je vsako človekovo razmerje do narave posredno ali neposredno ekonomsko, je postavljen človek v paradoksen položaj, da je tudi tedaj, ko ni brezbržen do narave, ker ni brezbržen do ekonomije, marveč je bržen do narave, ker se prikazuje brezbržen do ekonomije, v svoji bržnosti do narave do nje brezbržen, v svoji navidezni izvenekonomskosti ekonomski.

Družina in celibat sta tako inštituciji individuov za individue. Brezbržnost je ekonomsko-religiozno generično razmerje, generično razmerje ekonomsko-religioznih individuov, blagovno-religioznih fetišistov.

Ker je torej razmerje producenta do njegovega lastnega produkta, razmerje individua do njegove lastne dejavnosti slučajno, kot je slučajno njegovo razmerje do stvari in do drugega individua, ker torej individuum v meščanskem kozmosu ne more niti v sebi niti v vseh stvareh zunaj sebe najti oporne točke, na katero bi se sam in vse stvari mogle opreti, ker je sam skozi razdvojenost v menjalno in uporabno vrednost v protislovju, ki je na tem, da izgine, ker so vse stvari njegovega meščanskega sveta le še podobe

protislovij med menjalno in uporabno vrednostjo, ker jih je moral spremeniti vse v blaga, da bi se sam konstituiral kot individuum, zato mora ta individuum odkriti edino neprotislovno mesto, oporno mesto za vse ostalo v bitju, v čisti eksistenci, ki je nadnaravna in nenaravna in zato ne more biti niti menjalna niti uporabna vrednost, si je povsem neprotislovna, je čista identiteta, in identiteta vseh drugih stvari je mogoča in posredovana skozi to neprotislovno eksistenco. Da je individuum individuum, identiteto samega sebe lahko najde individuum le v bogu. Ker pa je individuum bistveno praktično bitje, bitje prakse, protislovnosti blag - vseh stvari ne jemlje v njihovi protislovnosti, ne jemlje jih v njihovem razcepu na menjalno in uporabno vrednost, ampak jih jemlje kot identitete, ki so zato neprotislovne, ker so posredovane skozi čisto identiteto, popolno neprotislovnost. Ker stvari še zdaleč niso za individua na tem, da propadejo, da izginejo, čeprav vsaka od njih izginja, tako individuum zase kot individuum ni na tem, da je v protislovju s samim seboj, ker mu to neprotislovnost in lastno identiteto zagotavlja popolna neprotislovnost in čista identiteta. Seveda pa ga tudi to, kot naravnega in praktičnega bitja ne odvrča od tega, da bi z vprašanjem lastne protislovnosti in lastne identitete ne mešetaril, prodajal in kupoval prepričanje o lastni neprotislovnosti in identiteti, saj je tudi naravno bitje in se vidi v naravnem minevanju. Toda to mešetarjenje z lastno neprotislovnostjo se mu spet odtuja in se fiksira proti njemu in v nasprotju z njim. Mešetarjenje z njegovo identiteto in z njegovo neminljivostjo, ki jo individuum kupuje in prodaja, ki ji zvišuje in zbija ceno, se odtuji spet v posebni instituciji, bolnici in za mešetarjenje z vprašanjem te neprotislovnosti in identitete, z eno besedo - neminljivosti, je tu institucija, poleg drugih, ki zna s težavnimi vprašanji individua napraviti vedno dober posel, naj stojijo stvari kakor koli - cerkev.

Dejavnost individua in s tem individuum sam je tako odvisen od neke tuje, čiste eksistence, ki je od njega povsem neodvisna.

Če pa je njegova dejavnost odvisna od te eksistence, sama ta eksistenca pa je videti od dejavnosti individua povsem neodvisna, in če vsa dejanskost s svojo eksistenco prepričuje individua v to, je mogoč za individua en sam sklep. Namreč da je njegova dejavnost odvisna in da je eksistenca neodvisna, da je eksistenca neodvisna od njegove dejavnosti. Skozi religijo se individuum prepričuje, da ne le čista eksistenca je, temveč da je tudi eksistenca vsega meščanskega kozmosa neodvisna od njegove dejavnosti. Skozi religijo se individuum ne prepričuje le, da tega sveta ni ustvaril, to je težko, ker ustvarja v njem za individua vsako posamezno stvar in zdi se mu, da sam določa celo, kdaj ustvari drugega individua, ampak mnogo bolj, ker tega sveta - dejanskosti meščanskega sveta ni ustvaril, da je zato tudi ukiniti ne more.

Religija torej ne prepričuje individua le v to, da vsega tega, kar je, ni on ustvaril, ampak ga prepričuje v to, da vsega tega, kar je, on ne bo ukini. Prepričuje ga torej v resnico individua, prepričuje ga, znotraj meja individualne emancipacije, o mejah te emancipacije. Religija je potrditev in zanikanje tega sveta, religija je kritika tega sveta in religija ni kritika tega sveta. Da se individuu zdi, da tega sveta ne more odpraviti, ker ga ni on ustvaril, to prepričanje individuu kot naravnemu bitju, ne ostaja neločljivo od čiste eksistence, ki od dejavnosti individua za individua ni odvisna, pač pa je povsem odvisna prav ta dejavnost, ampak je individuum do njega v praktičnem razmerju, z njimi mešetari, ga prodaja in kupuje, mu dviguje ceno in jo zbiha, toda tako, da se mu ta dejavnost spet odtuji in se etablira v posebnih inštitucijah, v katerih se mora individuum pustiti organizirati, da kot znanstvenik raziskuje ta problem. Opravlja torej miren posel, tako kot posluje s tem, da je mir in da se karkoli lahko dogaja samo in edino v glavi in sicer v njegovi glavi. In svoj posel opravlja in z njim mešetari toliko bolje, kolikor manj se v njegovi glavi opravi.

Težji je položaj individua, kolikor kot praktično bitje mešetari

s temu prepričanju in tej dejavnosti nasprotno dejavnostjo. Početi mora namreč nekaj, česar ne počne, in ne sme početi nečesa, kar počne. Ali natančneje, počne nekaj, česar ne počne, in ne počne nečesa, kar počne. In individuuum verjame, da je to tako. Individuum veruje. In vse religiozne podobe eksistirajo kot dejanske podobe te čiste eksistence, neprotislovja, identitete, boga.

S tem ko je moj produkt odvisen ne od mene, ampak od splošnega commerce in je iztrgan iz njegovih lokalnih, naravnih in individualnih meja, je hkrati rešen vseh svojih zgodovinskih vezi, rešen je vezi svojega nastanka, rešen je tega, da sem ga jaz naredil in se je prestavil v brezčasnost, ki vlada vsem minljivim potrebam individua. Kakor zna človek, dokler je ujet v religijo, opredmetiti svoje bitje samo tako, da naredi iz njega neko tuje fantastično bitje, tako se lahko pod oblastjo praktične potrebe praktično udejstvuje, izdeluje praktične predmete samo tako, da postavi svoje izdelke, svojo dejavnost pod oblast nekega tujega bitja in jim da pomen nekega tujega bitja - denarja. Da se je bog postavil proti individuu kot dejansko bitje nad in proti nedejanskemu bitju, da se je predmetnost, ki je rezultat človekove dejavnosti vzpostavila proti človeku, da se je njegov produkt - stvarje, postavilo proti njemu kot dejansko bitje, izvira iz tega, da je individuuum nedejanski, da eksistira le potencialno kot delovna sila in da se zato ne ravnaajo stvari po njem, ampak on po stvareh, da je bitje le kot personifikacija stvari in potemtakem stvar. Zato je to bitje - individuuum stvar, in stvar v svoji božanski dovršitvi je edino bitje - bog. Brezčasnost te čiste eksistence, to da ta eksistenca nima nobene zgodovine, preide na vsak produkt dejavnosti individua. Ko ugasnejo v produktu, v blagu vse naravne lastnosti, ko tako v stvari sami ugasnejo vse naravne lastnosti, ugasne v njih tudi živi delovni proces, čas sam se v njih ustavi in same participirajo na nadčasnosti čiste eksistence. Njihovo ekonomsko bistvo jih osvobodi načina njihove produciranosti, niso več videti produkt živega dela,

ampak so po svoji participaciji na mrtvem, popredmetenem delu, so po tem, da so za kapital. In po tem da so za kapital, se zdi, da so rešene svojega izvora, svojega nastanka. Rešene so dejavnosti, ki jih je sproducirala, tako da je videti, da se skozi blago odreši ta dejavnost.

Religija je iluzorična dejanskost, je dejavnost, ki se individu duu za individua slučajno vrača namesto njegove lastne dejavnosti, ki se mu je kot božanski, nadnaravni in nenaravni predmet, kot čista eksistenca odtujila. Religija ni preostanek neke preteklega dobe, ni ena od metamorfoz ali ena od podob ločitve producenta od njegovega produkta, individua od individua, družbe od narave, človeka od boga, to so institucije, ki so popredmetenje neke segmentarne dejavnosti, fiksacije delitve dela, ampak je živa praksa tega ločevanja, ni produkt ampak element dejavnosti same. Zato farji niso v slepi ulici, če trdijo, da je religija in nadnaravni svet z božanstvom vred večna, od zgodovinskega procesa neodvisna eksistenca, ki ni podvržena nobenemu spreminjanju, nobeni človeški dejavnosti. Trditev farjev ni kaprica, ampak refleks iluzoričnosti proizvodnje individuov, ki skozi menjavo in nikoli v ločitvi od menjave vsak svoj produkt, tudi človeka, v vsej tej predzgodovini skozi njegovo odvisnost od splošnega commerce trga iz njegovih lokalnih, naravnih, in individualnih meja, tako da ne neha biti le produkt njegove dejavnosti, ampak sploh neha biti produkt. Tu smo na tej točki, ko se je religija osvobodila svojih lokalnih, naravnih meja in meja individuuma, s tem ko religija ni produkt individuuma, s tem da sploh neha biti produkt, ji je posredovana večnost, kot ji je posredovana neodvisnost. Večnost, ki je skozi menjalno vrednost posredovana religiji, tako kot vsem odtujenim dejavnostim individuov, je hkrati večnost, ki se kot ustvarjanje predpogojev za reprodukcijo produkcije individuov vzpostavlja kot dejanskost za hrptom individuov. Religija je torej dejansko nezgodovinska in nadnaravna in bog je dejansko neminljiv, kolikor je neminljiva otujena človeška dejavnost, delitev dela in urni listek (Stun-

denzettel), kolikor je neminljiva ekonomija. Religija je dejansko človeške predzgodovine, dejanskost te dejanskosti je ekonomija; religija je lahko pokopana le skupaj s to predzgodovino; toda pokopanje le-te ni ekonomsko pokopanje, četudi ekonomija pripravlja - in spodmika - temelj tega pokopanja, pokopanje na ekonomski osnovi le toliko, kolikor hkrati ne: je pokopanje ekonomije same. Predzgodovina je ne le ekonomija religije, temveč tudi religija ekonomije; je religiozna in ekonomska, kot sta ekonomija in religija predzgodovinski. Religija je iluzorična dejanskost; to je tudi ekonomija: spiritualizem materialnega.

(Ne smemo pozabiti, da pravo prav tako nima svoje lastne zgodovine, kot je nima religija.- MEID II:96.)*

LITERATURA:

- Karl Marx, Friedrich Engels: Werke, Dietz Verlag Berlin - MEW
- Karl Marx: Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie, Europäische Verlagsanstalt Frankfurt - Grundrisse
- Karl Marx, Friedrich Engels: Izbrana dela v petih zvezkih, CZ 1967 - MEID
- Karl Marx: Kapital, CZ 1961 - K I, CZ 1967 - K II, CZ 1973 - K III
- I. I. Rubin: Essays on Marx's Theory of Value, Black & Red, Detroit 1972

*Tekst ni lektoriran; - avtorja.

OPOMBA: Ta tekst je nastal kot raziskava pri Centru za preučevanje religije in cerkve Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani.

FRANC GLAŽAR

SOCIOLOŠKE RELACIJE ODNOSOV V DELITVI OSEBNIH DOHODKOV

Pri uresničevanju z ustavo opredeljenega sistema delitve osebnih dohodkov na osnovi načela "vsakemu po njegovem delu" se nujno pojavi vrsta vprašanj in dilem glede ugotavljanja realnega delovnega prispevka slehernega udeleženca v združenem delu.

Tehnološki in organizacijski razvoj je vplival na to, da je večina delovnih mest v neposredni proizvodnji vključena v sistem nagrajevanja "po normi", v katerem je vsebovan element delovnega časa in intenzitete dela, medtem ko se zahtevnost oziroma zapletenost dela določa s posebnim vrednotenjem zahtev delovnega mesta. Nagrajevanje "po normi" predstavlja merilo, ki ob predpostavki pravilnega vrednotenja zahtevnosti delovnega mesta, realnosti norm in pravilne delitve minulega dela omogoča dejansko nagrajevanje po delu, ker so natančno vidne razlike v uspešnosti dela slehernega delavca.

Vendar pa v praksi obstaja cela vrsta dejavnosti in veliko število delovnih mest, kjer se uspešnost dela ne ugotavlja s časovnimi in fizičnimi pokazatelji. Običajno je za vsa ta delovna mesta poleg ugotavljanja zahtevnosti dela delovni čas edino merilo za udeležbo v delitvi osebnih dohodkov.

Upoštevajoč dejansko stanje v sistemu delitve osebnih dohodkov je torej izpolnitev ustavne obveze še vedno naš cilj, ki zahteva ožjo organizacijsko in širšo sociološko obravnavo.

S sociološkega vidika se nam v delitvenih odnosih kaže vrsta odprtih vprašanj, ki so vredna osvetlitve in temeljitejše proučitve.

V delitvenih odnosih se nam kažeta dve večji skupini, katerih značilna razlika je v delitvi dela in v sistemu ugotavljanja uspešnosti dela. Takšna delitev opredeljuje na eni strani skupino, ki je vključena v sistem nagrajevanja "po normi" in na drugi strani skupino, ki je vključena v sistem nagrajevanja "po času".

Vemo, da se je v zgodovinskem procesu delitve dela ločevalo umsko in fizično delo, prav tako pa vemo, da so bili z razvojem produkcijskih procesov in s tem z uvajanjem zahtevnejšega (tudi umskega) dela v neposredno proizvodnjo ter s spremenjeno vlogo delavca v družbi, postavljeni osnovni pogoji za odpravo razlik med fizičnim in umskim delom. Prisotno je tudi spoznanje, da je v slehernem procesu dela vsebovan element fizičnega in umskega napora in je zato delitev neumestna, vendar pa se vseeno v procesu dela kažejo določeni pojavi, ki zadržujejo še nekatere elemente tega razlikovanja. Iz ugotovitev v nalogi je mogoče spoznati, da sodijo med te elemente razlikovanja prav položaj človeka in vrednotenje njegovega dela. Utemeljenost te domneve je razvidna iz sledečih ugotovitev.

Predvsem je že sama delitev zaposlenih na sistem nagrajevanja "po normi" in "po času" zelo sporna. Tako sestavljajo skupino "po normi" izključno operativni delavci v neposredni proizvodnji, katerih značilnost dela in zahtevnost delovnih nalog temelji na psihofizičnem naporu in spretnosti, manj pa na zahtevah po visokem znanju in izobrazbi. Skupino "po času" pa sestavljajo v pretežni meri vodstveni, tehnični, administrativni in vodilni kadri, katerih zahtevnost dela je opredeljena predvsem z vrednostjo znanja, izobrazbe in sposobnosti.

To ugotovitev potrjujejo vrednosti posameznih zahtev po analitični oceni delovnih mest, kjer je za operativna delovna mesta v povprečju 70% vrednosti v fizičnih zahtevah dela in delovnih pogojih, obratno pa pri upravno-administrativnih in tehničnih

delih prevladuje v 90% vrednosti ocena znanja, sposobnosti in odgovornosti. Vsekakor se vsiljuje vprašanje umestnosti tako nizkega vrednotenja znanja in sposobnosti operativnih delavcev, še posebno, če izhajamo iz zahtev delovnih mest in ne iz obstoječega stanja izobrazbene strukture operativnih delavcev.

Če na osnovi prikazanega neenakega izhodiščnega položaja obeh skupin pogledamo še značilnost enega in drugega položaja skupin pri ugotavljanju uspešnosti s sociološke plati, se bo element neenakosti še jasneje odražal.

Skupina "po normi" si v osnovi ne postavlja in ne ugotavlja sama zase delovnih obvez in uspešnosti dela, niti pri tem ne sodeluje. Oba ključna elementa dela sta v rokah skupine "po času". Če zanemarimo še vidik udeležbe skupine "po normi" na racionalizatorskem in novatorskem področju (večini delovnih organizacij ni zaznaven in ni formalno-normativno urejen), je vpliv skupine "po času" v celoti tudi na področju organizacije dela, delitve dela in kontrole izvajanja zadolžitvev.

Obratno pa skupina "po normi" nima nikakega vpliva na organiziranost in delitev dela v skupini "po času" in je v celoti odvojena iz sistema ugotavljanja uspešnosti dela te skupine.

Izhajajoč iz takšne položajne neenakosti je v bistvu logično, da ima skupina "po normi" bistveno bolj opredeljen obseg in zahtevnost delovnih nalog in ima uvedeno zelo temeljito ugotavljanje uspešnosti dela. Tu je delovna obveza in uspešnost dela določena z minuto natančnostjo, v drugi skupini pa se to ne ugotavlja niti v letnem obsegu dela.

Te značilnosti so osnova tudi v sistemu ugotavljanja in določanja produktivnosti dela. Elementi produktivnosti dela se največkrat ugotavljajo in prikazujejo v fizičnih ali finančnih kazalcih na zaposlenega operativnega delavca iz skupine "po normi".

Očitno je, da je vprašanje produktivnosti skupine "po času" nepomembno (!) Upoštevajoč strukturo zaposlenih, kjer je v večini primerov gospodarskih organizacij preko 35% delovnih mest v tej skupini, je to vsekakor težko sprejemljivo. Spornost slednjega odnosa pogojuje tudi dejstvo, da so v nasprotju z odsotnostjo ugotavljanja uspešnosti dela na delovnih mestih "po času", prav tu vsa tista delovna mesta, kjer ima uspešnost dela odločilne in dolgoročne posledice za celotno organizacijo združenega dela. Očitno je torej, da je osnovna težnja k organiziranju dela; ugotavljanju produktivnosti in uspešnosti dela usmerjena le k tistemu delavcu, ki ima najmanjši vpliv na področju lastnega dela in ki na delo drugih sploh nima možnosti vpliva. Če pri tem upoštevamo še dejstvo, da morajo biti delovne obveze naravnane tako k ekonomskim kot socialnim in samoupravnim ciljem, potem je obstoječa neenakost še bolj izrazita.

Glede na ustavno opredeljeno načelo delitve po rezultatih dela je potrebno nekoliko podrobneje osvetliti vprašanje delitve v eni in drugi skupini.

1. Skupina "po normi"

Čeprav je v tej skupini celotni obseg in kvaliteta dela normirana, so vseeno določene razlike. Pomembnost teh razlik se v sociološkem smislu kaže na eni strani v neenakosti postavljenih obvez in s tem v neenakosti meril pri delitvi osebnih dohodkov ter v odsotnosti načela "za enako delo enako plačilo", na drugi strani pa v neenakem vplivnem položaju oz. v neenaki distribuciji moči v okviru ožjih delovnih skupin.

Neenakost postavljenih obvez v tej skupini se kaže v vprašanju realnosti delovnih norm in v neenakem sistemu normiranja vseh delovnih skupin. Tako imajo predvsem osnovni operativni delavci visoke norme na tehnični osnovi; te je zelo težko doseči. Tudi izpolnjevanje delovne obveze, odnosa do dela, do delovnih sred-

stev in kvalitete dela je tu natančno nadzorovana. Bistveno manj dosledno je postavljena obveza in nadzor nad uspešnostjo dela na delovnih mestih izven osnovne dejavnosti, kjer so normativne obveze le izkustveno določene in jih delavci lahko izpolnijo in visoko prekoračujejo.

Osnovni operativni delavci so torej izpostavljeni bistveno večjemu vsestranskemu naporu v enaki časovni enoti, poleg te razlike pa se neenakost odraža še v razliki pri višini udeležbe v delitvi osebnih dohodkov.

Pri osnovnih operativnih delavcih pa je glede na prikazano nizko doseganje norme prisotno tudi vprašanje realnosti norm. Pomanjkljivost potrebnega znanja in poznavanja tehnike dela, neupoštevanje organizacijskih pomanjkljivosti izven vpliva samega delavca ter omejenost možnosti vpliva delavca na nivo osnovnih produkcijskih odnosov, postavljajo dvom v realnost norme, ki se ugotavlja in določa v okviru takih odnosov.

To potrjujejo tudi pogosti spori pri praktičnem delu, ko delavec noče sprejeti postavljene obveze (noče podpisati delovnega naloga, na katerem je izračunana norma), mnogokrat tudi zato, ker ne sodeluje in ne razume načina ugotovitve in postavitve delovne obveze. Delavčevo nasprotovanje pomeni dololeno izgubo delovnega časa, ki pa jo nosi predvsem delavec sam, ker "kolikor naredi, za toliko je plačan". Tega se operativni delavci močno zavedajo, zato tudi ne težijo k takšnim "izgubam časa".

Prikazana neenakost normiranja je težko razumljiva tudi zaradi tega, ker je število osnovnih operativnih delavcev in ostalih profilov pogosto približno enako. Očitno je tako različen odnos povezan z dejstvom, da se vrednost dela osnovnih delavcev odraža neposredno na trgu (pomeni za podjetje prodajo in finančno realizacijo), medtem ko se vrednost dela ostalih delavcev odraža le navznoter (in pomeni za delovno organizacijo le porabo

sredstev ?). Takšen odnos je seveda napačen, ker je uspešnost poslovanja in dela odvisna ne samo od finančne realizacije, temveč tudi od porabe sredstev, v katero so vključena tudi dela izven prodajne sfere. Po drugi strani pa pomeni uspešnost dela tudi realizacijo celotnega plana ne samo na ekonomskem, temveč tudi na socialnem področju. Očitno je torej, da se že v okviru postavljanja delovnih obvez in ugotavljanja uspešnosti dela v skupini "po normi" sprevrže načelo enakosti v neenakost, le-ta pa se še bolj utrdi, če si ogledamo odstopanja med skupinami. Ta so še posebno vidna v položaju skupine delavcev iz drugih republik.

Iz ugotovitev izhaja, da so delavci iz te skupine oddvojeni od domačih delavcev, da se kaže odsotnost vertikalne mobilnosti, da je zavrt proces adaptacije in asimilacije, da imajo bistveno manjši vpliv od normativno predvidenega, da so v veliki meri izključeni iz informacijskih tokov, da obstojijo problemi komuniciranja in da se na površini obstoječih odnosov kaže osebni dohodek kot osnovni motivacijski faktor.

V naštetih ugotovitvah je prisotna očitna izoliranost in zapostavljenost te skupine, kar kaže na prisotnost nezadovoljstva, čeprav se le-to ne odraža v nasprotovanju, ampak v pasivnem izvajanju nalog in v oženju interesov le na materialno področje. Takšno stanje je vsekakor kontraindikacija integracije kolektiva in pomeni oviro za uveljavljanje procesa socializacije kolektiva. Upoštevač večletno delo članov te skupine v podjetjih in obstoječi nivo integriranosti ter komuniciranosti ima proces socializacije izrazito avtoritativno obliko, ki pa očitno ni uspešna. Tako je v tej skupini značilna visoka stopnja fluktuacije, visoko število kršitev delovnih in socialnih norm, visoko število delovnih sporov, nizka stopnja intergrupne povezave... Kaže se očitna odsotnost težnje obojestranskemu prilagajanju ciljev organizacije potrebam kolektiva in prilagajanju potreb posameznih skupin skupno sprejetim ciljem organizacije združenega dela. Ta skupina delavcev je zaradi izoliranosti od širšega

delovnega in življenjskega okolja (delajo pretežno ločeno od domačih delavcev, živijo v bivališčih, ki so največkrat ločena (življenjsko in prostorsko) od okolja, prepuščena tudi v reševanju lastnih nasprotij sama sebi. Vpliv zunanjega okolja, ki lahko bistveno pripomore k razreševanju intragrupne problematike, je v tem primeru v celoti odsoten. Takšno stanje je pogojeno z zmotno asocialno investicijsko politiko, po kateri so se bivališča za te delavce gradila vedno stran od naselij, čeprav je bilo treba delavce prevažati na delo.

Izoliranost te skupine povečuje tudi njihova oddvojenost od komunikacijskega in informacijskega sistema. Horizontalna komunikacija je bistveno omejena zaradi pomanjkanja informacij. Vemo pa, da se prav s horizontalno komunikacijo lahko zelo zmanjšujejo napetosti v odnosih in s tem pridejo do trdnejše intragrupne kohezivnosti. Prav tako pomanjkljiva pa je tudi vertikalna komunikacija, ki je ovirana predvsem iz sledečih razlogov: število komunikacij izven te skupine je izrazito nizko. Sama vsebina komunikacijskih relacij zadeva le ozko področje (predvsem izpolnjevanje delovnih obvez). Vzroki so zlasti v oddvojenosti od kolektiva, v hierarhični obliki informiranja in še posebno v jezikovni pregradi.

Celoten informacijski sistem, tudi po vprašanju delitve OD, je grajen predvsem na pisani slovenski besedi, ki je v podani obliki nerazumljiva in nesprejemljiva za to skupino. Enako je tudi z neposredno obliko informiranja. Delavcem iz te skupine je razumevanje slovenskega jezika omejeno predvsem na ozko področje lastnega dela, medtem ko so jim širše kolektivne obrazložitve, poročila, diskusije itd. razumljive le v najmanjšem obsegu. Tolmačenja ali pisanja tudi v srbsko-hrvatskem jeziku ni, v izobraževalni sistem pa niso vključeni kljub izrazito nizki izobrazbeni strukturi in kljub prekinjenemu informacijskemu krogotoku. Ta ovira je očitno prisotna tudi kot razlog odsotnosti vertikalne mobilnosti, saj so ti delavci v celoti izključeni iz

sistema izobraževanja in napredovanja.

Prikazani sociološki problemi te skupine ovirajo tesnejšo delovno in življenjsko povezanost te skupine s kolektivom, zato tudi ni zanimanja za delovno in organizacijsko problematiko, ekonomski položaj podjetja in dolgoročni razvojni program, temveč predvsem za materialni položaj in specifično socialno problematiko. Vendar je njihov položaj tak, da tudi na tem področju nimajo potrebnega vpliva, ki je normativno predviden. Člani te skupine zato ne kažejo potrebe po tesnejši kolektivni integriranosti in medsebojni odvisnosti, temveč se zadovoljujejo z interakcijo le znotraj skupine, kar pa slabi njihovo moč in s tem tudi vpliv v kolektivu. Takšno stanje sproža socialne napetosti, ki jih vodstva podjetij skušajo paralizirati z avtoriteto. Interes delavcev je usmerjen k zahtevi po popuščanju pri delovnih obvezah, ni pa usmerjen k zahtevi po učinkovitem in strokovnem delu vodstvenega kadra.

Ker se delovno integriranje ne intenzivira, ostane avtoriteta edina možna oblika vpliva. Vemo pa, da ohranjanje avtoritativnosti ovira proces demokratizacije in uveljavljanje samoupravnih pravic zaposlenih. Če pri tem upoštevamo, da sta funkcionalna in delovna integracija pogojeni s stopnjo demokratizacije, potem tudi delovna koordinacija ne bo dosegla visoke stopnje.*

Opisani položaj in vplivna moč skupine delavcev iz drugih republik zelo jasno opredeljuje ustreznost vrednotenja njihovega dela. Očitno je, da se tej skupini postavljajo večje zahteve, kot jih dopušča stopnja njihovega znanja, usposobljenosti in kolektivne integriranosti. Prav tako je možno zaključiti, da je vrednost njihovega dela v celoti izven sfere njihovega vpliva in da se povečana stopnja njihovih prizadevanj, večjega znanja in sposobnosti ne odraža v adekvatni meri v delitvenih odnosih.

V okviru delovnih mest, ki so vključena v nagrajevanje "po normi"

*Veljko Rus: Človek, delo in strukture.

torej ni doslednosti v izpolnjevanju načela - za vsako delo enako plačilo. V obstoječem normativnem sistemu je to načelo izpolnjeno le v okviru ene skupine, medtem ko so med skupinami posameznih poklicnih profilov bistvene razlike in je za enako plačilo vložena bistveno različna količina in zahtevnost dela.

Pri ugotavljanju realnosti norm in realnosti vrednotenja dela na osnovi normativov se kažejo še nekatere druge negativne dimenzije. Sistem normiranja bi moral temeljiti tudi na psihofizičnih sposobnostih človeka, na delovnih in življenjskih pogojih, na dejanskih odnosih, na nevarnosti in škodljivosti dela in ne nazadnje na objektivnem stanju okolja ter njegovih vplivih na človeka v procesu dela.

Če vemo, da se normativi časa postavljajo na osnovi snemanja dejansko porabljenega delovnega časa pri delu, največkrat celo po "boljših delavcih" in da se ugotovljene vrednosti ne korigirajo, potem je jasno, da vsi našteti soodvisni elementi delovne uspešnosti sploh niso upoštevani. Verjetno je to širši pojav, vendar pa so si v nekaterih panogah (predvsem v industriji) delavci z osveščenostjo že priborili osnovno ureditev pogojev življenja in dela, ki neposredno vplivajo na delovno uspešnost.

Podatki o delovnih in življenjskih pogojih ter zdravstvenem stanju nekaterih osnovnih proizvodnih profilov (posebno delavcev iz republike BiH) postavljajo v ospredje vprašanje realnosti vrednotenja tega dela in ekonomsko ter socialno upravičenost obstoječih organizacijskih postopkov. Pri tem je treba poudariti, da težo teh posledic ne nosi le sam delavec, ampak tudi oče in širše okolje. Tako v obstoječih pogojih, kljub nekoliko boljšemu zaslužku ostajajo družine teh delavcev osamljene in neurejene, otroci ne napredujejo v šolanju in zastajajo v vzgojnem, kulturnem in razvojnem procesu. Funkcije v družini kot primarni družbeni skupini, se ne delijo, funkcija očeta je v celoti izostala.

V razčlenjevanju vplivov posameznih skupin je nujno poudariti, da je urejenost oz. upoštevanje vseh opisanih elementov dela operativnih delavcev v izključni pristojnosti skupine "po času", čeprav nikogar iz te skupine urejenost teh pogojev ne zadeva. Tako tudi tabele norm in normativov časa ne sprejemajo delavci (kot ostale interne akte) temveč se to obravnava kot "tehnična stvar", o kateri delavci nimajo kaj diskutirati. Kažejo se torej elementi odtujenosti delavcev od dela, kar potrjuje tudi prikazani način delitve kolektivnega učinka, ko delavci pogosto ne odločajo o delitvi ostanka dohodka TOZD. Ta odločitev je v bistvu tudi v rokah skupine "po času", ki je po ustaljenem sistemu delitve udeležena v enaki vrednosti.

Očitno je torej, da sami delavci ne morejo vplivati na to, da se pri postavljanju delovnih zahtev in vrednotenju uspešnosti dela upoštevajo vsi tisti elementi, ki so potrebni za readaptacijo vseh psihofizičnih sposobnosti človeka na tem delu, upoštevajoč pri tem tudi potrebe človeka kot družinskega in družbenega subjekta, njegove funkcije v družini ter potrebe po združevanju, izobraževanju, kulturnem in vzgojnem udejstvovanju idr.

Že opisane spornosti pri delu dokazujejo, da se delavci iz skupine "po normi" zavedajo nepravilnosti, zato postavljajo tudi zahteve in dajejo iniciativo za rešitev določenih vprašanj, vendar že v okviru lastne skupine nimajo moči in ne zadostnega vpliva, ki je potreben pri konfrontaciji z vodstveno strukturo skupine "po času".

Pri tem je nujno poudariti, da tudi spremljanje uspešnosti dela te skupine v celoti opravlja druga skupina, zaradi česar delavci ne zaupajo izračunanemu podatku o višini doseganja norme in se njihove ocene vedno bistveno razlikujejo od "uradnih". Dejstvo je torej, da skupina "po času" pripravlja, vodi, nadzoruje, kontrolira in vrednoti delo skupine "po normi". Obratno pa

ta skupina, čeprav je bistveno večja, nima nobene od teh vlog za skupino "po času", in kar je še posebno usodno, ne more niti za lastno delo uveljaviti potrebnega vpliva. Očitno je vodstveno strokovna struktura visoko presegla delavsko strukturo, kar kaže na zaprti sistem vodenja, ki ne ustvarja možnosti za demokratično integriranost delovne skupnosti. "Demokratično integrirana organizacija je odprti sistem komuniciranja na interpersonalni in intergrupni ravni. Samo odprti sistem omogoča osebni razvoj posameznika, saj ga integrira v širši sistem aktivnosti. V zaprtem sistemu ni mogoča niti personalna niti grupna integracija v širši socialni sistem. S tem pa tudi ni sta mogoča osebni razvoj in resnična človekova sreča, saj le ta izvira iz njegove polne socialne vključenosti v širše socialno totaliteto."*

Enakost in pravičnost nagrajevanja je še bolj nedoločena, če primerjamo vrednotenje uspešnosti dela med obema skupinama "po normi" in "po času". Vendar pa je nujno, da si najprej ogledamo še značilne dimenzije v okviru skupine "po času".

2. Skupina po času

V tej skupini ni normativnih obvez glede obsega in kvalitete dela. Delovne obveze in s tem vrednost dela izhajajo iz zahtev delovnega mesta, ki je ovrednoteno z analitično oceno. Bistvena je torej le prisotnost na delu, ker se uspešnost dela ugotavlja redkokje in še to le v minimalni vrednosti (povprečna vrednost 8 do 15% OD) z delovno oceno.

Pri tem je bistveno to, da že samo vrednotenje delovnih mest po analitični oceni delovnih mest za vsa delovna mesta opravljajo člani te skupine. V komisiji, ki ocenjuje vsa delovna mesta (tudi vsa iz skupine "po normi") navadno ni nobenega delavca iz

*Veljko Rus: Vertikalna in horizontalna diferenciacija delovnih organizacij.

neposredne proizvodnje. Ker v to komisijo predlaga vsaka TOZD svojega predstavnika, je vsekakor očitno, da se v vsaki TOZD borijo predvsem za pravilnost ocenitve delovnih mest skupine "po času", kar dokazuje enostransko distribuiranost moči že na sami TOZD. Torej že prvi element vrednotenja dela vsebuje elemente privilegiranosti, ki lahko odločilno prispevajo k neenakosti tudi v delitvi dohodka.

Glede na osnovni poudarek delovnega časa oz. prisotnosti na delu, ki je osnovni element nagrajevanja, je potrebno poudariti, da so delovna mesta v tej skupini po delovnih zadolžitvah taka, da ni ožje skupinske delovne povezave, temveč je v ospredju individualno delo (delovodje, tehnični kadri, vodilni kadri), kar onemogoča uspešno intragrupno kontrolo. Pri večini teh kadrov je odnos do delovnega časa in do dela nasploh odvisen predvsem od stopnje zavesti in upoštevanja načela enakosti ter pravičnosti.

No, tu je vsekakor vidno odstopanje zaželjenega in dejanskega stanja, ki se odraža tudi v negativnih ocenah posameznikov po kriteriju discipline dela. Primerjava stanja v obeh skupinah nam pokaže, da je v skupini "po času" npr. 10-15 minutno zamujanje na delo povsem normalen pojav, ki si ga posameznik lahko privoščiti skozi celo leto (v delovni organizaciji ni bil šeniščar zaradi tega poklican na disciplinsko komisijo), na drugi strani pa je ob organiziranem prevozu na delo delavec iz skupine po normi lahko zaradi enominutne zamude ob ves delovni dan, za kar izgubi osebni dohodek, poleg tega ima ta dan značilnost "neupravičenega izostanka", zaradi katerega izgubi terenski dodatek, dodatek za delovna leta, dodatek za prehrano, lahko pa postane tudi kandidat za disciplinsko komisijo. Ob tej očitni neenakosti je zelo pomembna tudi praksa odobravanja izostankov z dela, po kateri ima delavec skupine "po času" v vseh nujnih primerih (zasebni opravki) možnost zapustitve delovnega mesta za določen čas ali za ves dan, s tem da mu "plača teče". Obratno pa ima normirani delavec bistveno težjo pot,

preden dobi dovoljenje za izredni izostanek z dela (biti mora skrajno tehten razlog), vendar pa mu v tem primeru odpade OD in terenski dodatek in sam nosi stroške prevoza.

Očitno je torej, da se v skupini "po času" niti v osnovnem elementu vrednotenja dela - tj. prisotnosti na delu, ne zagotavlja doslednost izvajanja, ker v pretežni meri ni organiziranega nadzora, ki pa je pri normiranih delavcih stalen. Tudi v tej dimenziji se torej potrjuje predhodno prikazana konzentracija moči in vpliva.

Iz primera distribucije delovne ocene je razvidno, da se tudi v okviru same skupine "po času" kaže močna diferenciranost. Čimvišji je položajni nivo posamezne ožje skupine, temvišja je poprečna vrednost delovne ocene in tem ožji je razpon. Tako so npr. delovodje močno potisnjeni navzdol, na poprečno vrednost 4-5%, tehnični kadri na 9-11%, vodilni kadri pa na 12-14%. Upoštevajoč zakonitost normalne distribucije se v ocenah kažejo očitne nepravilnosti, ki so vzročno pogojene tako s samim sistemom ocenjevanja kot s formalnim in neformalnim vplivom posamezne strukture. Za razliko od odločilnega vpliva, ki ga ima skupina po času na vrednotenja dela skupine "po normi", je vpliv operativnih delavcev pri postavljanju delovne ocene v celoti izključen. V obstoječi praksi ocenjevanja je delovna ocena dejansko v rokah vodilne strukture. Čimvišji je položaj posameznika v tej strukturi, večjo pristožnost ima (ta je tudi formalizirana). Tako ima pogostokrat največji vpliv direktor podjetja, ki ocenjuje vse vodilne delavce, le-ti pa so v svojem področju dela povsem samostojni pri določanju delovnih ocen podrejenim. Načelo sodelovanja še dveh članov, ki jih določi sam vodilni, se upošteva samo formalno. Torej so delavci tudi pri delovni oceni iz skupine "po normi" v celoti izključeni. Glede na fleksibilnost tega sistema pa ti delavci niso niti informirani o višini dejanskih osebnih dohodkov skupine "po času".

Čeprav se vrednotenje dela delavcev skupine "po normi" odraža v objektivni vrednosti na trgu, kar posredno pomeni neposredno soodvisnost ustvarjenega dohodka in tega dela, je razpolaganje s tem dohodkom v bistvu izven njihovega vpliva. Tako ne morejo vplivati na višino OD v strukturi režijskih delovnih mest, omejuje se jim pravica odločanja o delitvi ostanka dohodka, nimajo možnosti vpliva na uveljavitev enakosti delovnih obvez in odnosa do dela in ne nazadnje nimajo možnosti vpliva na "menjavo" ustvarjenega dela in s tem na bistveni del ustvarjanja dohodka. Tudi slednje - tj. vrednotenje njihovega dela na trgu - je v rokah skupine "po času".

Pri analiziranju elementov vrednotenja dela skupine po času je nujno omeniti še eno dimenzijo, ki je izrazito pomembna. V okviru te skupine so dane vse možnosti za napredovanje in s tem možnosti višje udeležbe v delitvi. Ves sistem izobraževanja, ki omogoča tudi napredovanje, je v bistvu dostopen le skupini "po času". Tako je tudi formalna normativna ureditev področja izobraževanja v bistvu "ukrojena" za to skupino. Kljub izrazito pomanjkljivi izobrazbeni strukturi skupine "po normi", ponavadi ni v normativnem aktu predvideno nikakršno izobraževanje za to skupino. Očitna razlika se kaže tudi v formalnih možnostih izobraževanja. Posameznik iz skupine po času ima večjo možnost, da se mu izobraževanje odobri, s tem pridobi vrsto ugodnosti, med katerimi je zelo pomemben izostanek z dela ob predavanjih in izpitih, zaradi česar pri OD ni prizadet.

Obratno pa posameznik iz skupine "po normi" nima dejanske možnosti izobraževanja iz sledečih razlogov: organizacijski sistem dela in značilnost večine del je takšna, da je delavčev prosti popoldnevni čas izgubljen (prevoz z dela). Poleg tega pa v normativnem aktu ni predvideno kritje izgube OD delavcem, ki so plačani po normi. Bistvena razlika je še v stimulativnem in motivacijskem elementu, ko ima posameznik iz skupine "po času" jasno vidno možnost napredovanja, za katero je tudi motivacij-

sko usmerjen od strani strokovnih služb, medtem ko ima kandidat iz druge skupine zelo zoženo možnost napredovanja. Zanj ni odprtih mnogo "višjih delovnih mest". Edina možnost, ki se mu v bistvu nudi, je napredovanje v okviru istega kvalifikacijskega ranga, na drugo, "uglednejše" ali pa fizično manj naporno delovno mesto.

Očitno je torej, da tudi na področju porabe dohodka, ki ga ustvari skupina "po normi" le-ta nima vpliva in da so sredstva (ki niso majhna) namenjena le privilegirani skupini.

Prikazano stanje dokazuje, da je proces strukturne diferenciacije na takšni stopnji, ko vodstvena struktura še vedno dominira nad delovno strukturo.

Prikazane sociološke relacije sistema nagrajevanja in odnosov v okviru sistema vrednotenja dela obeh osnovnih skupin zahtevajo osvetlitev še tistih dimenzij, ki dajejo celovito podobo prikazanim odnosom. Pri tem so bistvena sociološka razmerja med skupinama in odnos do vodstvene strukture in samoupravnega poslovanja in dela. Predhodne ugotovitve dovoljujejo spoznanje, da prevladujejo v skupini "po času" predvsem težnje po prevladovanju, po združevanju moči in zadrževanju vpliva. Te težnje je v dani organizacijski strukturi vodenja in organiziranosti dela mogoče tudi uresničevati. V skupini "po normi" se predvsem kaže še vedno pripravljenost prilagajanja formalnim in neformalnim zahtevam vodstvenih struktur. Spoznanje o pomanjkljivem izpolnjevanju načela neodtujljivosti dohodka, načela nagrajevanja po delu in načela enakopravnosti še ni v celoti prodrlo. Pomembnost prevzemanja odgovornosti, moči in vpliva še ni intenzivirana. Možnosti sedanjega in bodočega normativnega urejanja odnosov so še neizkoriščene.

Prikazane odvisnosti delitve odnosov dokazujejo, da je delovna organizacija heterogen kolektiv, ki ga sestavljajo številne pro-

fesionalne in socialne skupine, ki imajo tudi različne interese. Pri tem je pomembno, da se odnosi med skupinami ne gradijo na osnovi dominantnih vlog, kar jača stopnjo centraliziranosti in zavira stopnjo demokratičnosti odnosov v kolektivu. Prodreti mora spoznanje, da je v sodobnem kolektivu nujna delitev dela, delitev odgovornosti in delitev moči, ker se samo tako lahko doseže optimalna integriranost, kooperativnost in socializacija kolektiva, odpravi socialna distanca med vodilno in delovno strukturo in doseže identifikacija vodstva in delavcev s cilji delovne organizacije, kar vse skupaj omogoča tudi dejansko normativno in življenjsko uveljavitev načela "pravične" delitve "vsakemu po njegovem delu".

Seveda pa je pri delitvenem odnosu nujno poudariti, da je sistem delitve po delu le v načelu pravičen, ker v njem niso vsebovane objektivne razlike med ljudmi v sposobnostih, znanju, fizioloških zmogljivostih, zdravstvenem stanju itd., kar neposredno vpliva na uspešnost dela posameznika.

"Ta enaka pravica je neenaka pravica za neenako delo. Pri enakem delovnem učinku in zato enakem deležu iz družbenega potrošnega fonda dobi potemtakem dejansko eden več kakor drug, je eden bogatejši od drugega itd. Da bi te pomanjkljivosti odpravili, bi pravica ne smela biti enaka, temveč neenaka."*

Pravičnost v sistemu delitve bo mogoča šele v fazi komunističnega razvoja družbe, ko bo mogoče sistem delitve prilagoditi načelu "vsak po sposobnosti, vsakemu po potrebi!".

*Karl Marx: Kritika Gothskega programa.

ČLANKI
RAZPRAVE
POLEMIKE

BOJAN BASKAR

KAZIPOTI NIRVANIZMA

I. UVOD

Lahko bi rekli, da je nirvanizem privzemanje ali imitiranje orientalske metafizike, psihologije, filozofije, seksualnih, psihičnih, prehranjevalnih, dihalnih in drugih tehnik, ne da bi pri tem upošteval, da vse te zadeve v kontekstu našega sveta funkcionirajo temeljito drugače. A s tako definicijo bi nirvanističnega pojma ne zajeli dobro - predvsem zato, ker nirvanizem hkrati seže čez imitacijo orientalskega sveta, ker si postavlja temelj v našem svetu samem, čeprav v našem primeru ne avtonomno. Tako lahko že zdaj zaslutimo posebno interakcijo, ki poteka med obema svetovoma in ki nas tu zanima kot tisto, čemur pravimo nirvanizem. Razumljivo je torej, da mora biti definicija nirvanizma šele dosežena, in pričujoči tekst poskuša prav to - izoblikovati pojem nirvanizma in ga vzporedno konfrontirati s širšimi predpostavkami. V tekstu bo ostalo definiranje nirvanizma zgolj implicitno in sam pojem "nirvanizem", ki je zaenkrat še skoraj v celoti neutemeljen in neupravičen, bo le postopoma sprejemal konkretno vsebino vase.

Slovenski nirvanizem ni nekaj homogenega, še manj káko organizirano in sistematično delovanje. Obstajajo pravzaprav nirvanisti, medtem ko je izraz nirvanizem zelo umetno skonstruiran in povzema le najsplošnejše karakteristike nirvanistov. Izraz je preveč abstrakten, da bi lahko z njim precízno operirali.

Kritika nirvanizma naleti še na eno težavo: nirvanisti zelo malo publicirajo. Tako je tisti, ki se spopada z nirvanizmom, prisiljen, da pristopi k problemu drugače: z empirično raziskavo, in-

tenzivnim opazovanjem, življenjem v kaki nirvanistični sredini, komuni oz. nirvanišnici ali kako drugače. Ker omenjenih možnosti nisem imel ali jih nisem sprejel, sem se moral zadovoljiti s tem, kar o nirvanizmu "pač vem": kar sem izvedel iz srečanj z njimi (osebno jih ne poznam preveliko število - tistih prav tipičnih namreč), kar sem razbral iz njihovega obnašanja in delovanja, kar sem videl nirvanističnih prizorov, kar sem slišal od drugih, kar poznam ta pojav v drugih, predvsem zahodnih državah in še kaj. Potemtakem razprava ni v celoti objektivna, vendar upam, da nakazuje nekatere premise in zadeva problem. Njeno težišče se po sili razmer od fakturnega raziskovanja prenaša v razbiranje pomenov, kar že odpira prostor samovolji in subjektivnim predsodkom ter dovoljuje spekulativno konstrukcijo; to pa ne pomeni nujno laganja in zlaganosti. S tem se razprava hote ali nehote "znanstveno" devalvira. Razprava je polemična in ker "nirvanistična stran" svojih stališč ne obelodanja tako, da bi bila širše dostopna, dobi polemika videz fiktivnosti. To se pa spet veže na zgoraj povedano. Vsaka nadaljnja kritika nirvanizma bi morala preko tega, kar si tu privoščim. Treba bi bilo sprovcirati nirvaniste in zaostriti nasprotja.

Hkrati je ta tekst polemika proti nirvanizmu, ki ga prepoznavam v sebi kot eksponatu nekega (proti)okolja, ki je sito evropske samozadostnosti in planetarnega mesijanstva. S tem dobi tekst še bolj subjektivno noto, to pa mi je bolj všeč kot ne.

II. ČUTENJE DEVIŠKE NARAVE

"The Child's Toys and the Old Man's Reasons
Are the Fruits of the Two Seasons".

(W. Blake: Auguries of Innocence)

Nirvanistični svet je svet, kjer delo, produkcija ni določujoči princip sveta. Narava, kot v tem svetu nastopa, je še nekaj nasebnega, nekaj, kar še ni bilo od človeškega dela iz amorfne

materije skreirano v predmetnost. Ljudje, ki nastopajo v tem svetu, so "naravni": spontani, receptivni, trpni, erotični, čustveni itd. Hkrati pa nirvanisti vedo za univerzalno polucijo, destrukcijo naravnih virov itd., kakor tudi za eksploatacijo človeka po človeku, mogoče celo razreda po razredu. Seveda je prav vedenje o tej totalni avtodestrukciji najbolj neposreden stimulans za odpotovanje posameznikov, ki jih je ta profani svet razočaral, v nirvanistični svet.

Ker naš svet ni od dela nedotaknjen, ker je - prav nasprotno - z delom totalno določen, je delo predpostavka, preko katere ne moremo. Nirvanistični svet je fiktiven, pa ne zato, ker je drugačen od danega sveta, ker hoče le-tega preseči, zanikati, ampak zato, ker se izogne osnovni predpostavki in s tem zgodovini. Kot u-topos ima v sebi minimalno stopnjo konkretne utopije.

Nirvanistične teme, kot so čutenje, spontanost, ljubezen, odprtost svetu, predajanje univerzalni ljubezni itd., niso nekaj takega, s čimer bi lahko mirno opravili kot irelevantnim. Poznomsčanska situacija (zgodovina stopnjevanega abstraktnega dela) se najizraziteje perpetuira s tem, da v individue vgrajuje napačne potrebe - potrebe po ohranjanju statusa quo. Kontinuiteta te situacije je hkrati kontinuiteta samoodtujenja. Tu nas zanima kontinuiteta prodirajoče nečutnosti oz. "brezčutnosti". To dejstvo sicer nirvanisti dobro čutijo, a ga ne reflektirajo. Prav v omejenosti na čutenje se nirvanizem najusodnejše zlomi v svojih aspiracijah in se sprevrže v antiintelektualizem.

Funkcija individualnega in kolektivnega čutenja postane v svetu abstraktnega dela ta, da s pomočjo čutov dobivamo orientacijo prav v tem svetu dela in ne morda izven nje. Čutnost je tedaj osleparjena za svoj ontološki status (so-kreacija človeškega sveta oz. človekovo prisvajanje svojega človeškega bistva. Čuti, ki so neposredno v svoji praksi postali teoretiki. Vse to ve nirvanizem naznani Marx) in izrabljene za perpetuiranje statusa quo (v

tem se izkaže njen nihilizem). Dovoljeno ji je, da gre samo v eno, v družbeno določeno smer. Ta kanalizacija in sprevrnjenost čutnosti čutnost obrabi in onesposobi; pognana v antipod intelektu postane čutnost površna. Ko se konkretni nosilec take čutnosti sreča s tistim, kar naj bi bilo njegov predmet, ostane v njem vse nespremenjeno. Ni kontakta, ko prideta skupaj, ker je vmes vse zarjavelo. Srečata se le na površini in s tem posameznik izničuje svoj predmet in samega sebe. Srečanje z jabolkom, z vetrom, z govorjenjem ne vpelje čutne zadovoljitve že zato, ker jabolko, veter, govorjenje najprej in hkrati enostavno je, ker gre mimo pred njegovimi očmi, ker se kot mlačna voda vali skozenj in upogiba vse čutnice ter kot refleksija vstopa v zavest. Nekaj, kar je, ga ne zadene v celoto, sprejema ga zoženo. Ostane enak, ko gre nekaj mimo. Takoj skrene misel drugam, ker mu tudi misel ne prodre v tej smeri. Odpove se kontemplaciji, ker mora loviti čas, biti na tekočem s časom: ne po-časen, temveč pred-časen.

Srečanje z jabolkom, z vetrom itd., ki zadene, je želja vseh nirvanistov, ki se sklicujejo na čutenje (obstoje namreč tudi nirvanisti, ki jim je čutenje oz. čutnost utelešenje Zla, npr. Jesus Freaks). Spontanost, ki kontemplira mimohod narave, je nirvanistom vrednota. A z vztrajno redukcijo na čutenje, s senzitivizmom, z emocionalizmom itd. se zgodi prav isto, namreč nihilizem čutnosti. Da nirvanisti odvržejo zajebani intelektualizem ambicioznih znanstvenikov in profesorjev, to jih še ne reši. Hkrati pa tisto, kar enostavno najprej je, tisti biti, zadene le, ko se vzporedno kaže spoznavnemu naporu kot posredovano, kot so-kreirano. Le v oživiljeni naravi, v sklopu počlovečena narava/po-naravljene človek, torej v sklopu so-kreacije, lahko tisti biti, ki je hkrati tudi reflektiran v svoji bitnosti, zares dobro zadene.

Nirvanist, ki kontemplativno sedi pod drevesom in navede igra igro, v kateri je on sam ta kontemplacija, v kateri subjekta in objekta ni več, v kateri je eno samo neposredno čutenje in vibrira-

nje kozmične energije znotraj narave-kozmosa kot nasebnega, ne počne nič drugega kot to, da zaradi napačne predstave o naravi spregleda naravo in sebe. Njegova "kontemplacija" je čisti voluntarizem; znotraj mnogostranske posredovanosti se sili kot čista neposrednost čutenja: utvara, ki je posredovana s površinskim čutenjem, to pa z abstraktnim delom. Da pri tem kontemplirajoči subjekt in kontemplirani objekt nemoteno živita dalje, je odveč pripominjati.

Tako je nirvanistični prehod k čutnosti kot poslednjemu samo obrat v okviru istega dualizma, ki se v evropski metafiziki sploh ne pojavlja prvič. Čutenje postane nirvanistom temeljna kategorija sveta, ki povzema samo njegovo bit: Sentio, ergo sum! Kot blebda parafraza cogita je razglašeno za totalno: poslednji verifikator resnice, spoznavni akt sam, resnica sama, etični ideal in ne ve se, kaj še vse. Treba je človeka ČUTITI, drevo ČUTITI, veter ČUTITI. To je tisto neposredno, gotovo, izven vsakega dvoma, poslednje, neokrnjeno, neumazano. Gre edino za to, da v njem ne delujejo motni, posredovani, patogeni faktorji (malomeščanska miselnost, lastniški čut, intelektualizem itd.) in kar je tudi zanimivo: dostikrat se med patogene faktorje štejejo druge, ne glede na staro modrost z Orienta, ki pravi: "Če prava sredstva uporablja napačen človek, prava sredstva delujejo napačno." Kakor so ti faktorji eliminirani, že je čutenje avtentično. Skratka: čutenje naj bi bilo izhod in cilj delovanja, še preden smo obračunali z njegovo odtujitvijo.

III. TURISTIČNO POTOVANJE, NIRVANISTIČNO POTOVANJE

"To the mind which pursues every road to its end, every road leads nowhere"

(A. Watts; Nature, Man and Woman)

"Nečutni" individuuum - predstavnik meščanskega sveta - je nečuten v tem, da je njegova čutnost izolirana in nereflektirana.

Zato se nikakor ne odpove čutnemu užitku, temveč ga šele vzpostavi "kot takega", tj. kot trošenje - in to kot totalno trošenje, tudi samo-trošenje. Totalno trošenje je fanatično trošenje, nekaj aktivističnega, produktivističnega. Pravzaprav je princip Storilnosti tisti, ki se hkrati uveljavlja kot trošenje. Čutni užitek skozi totalno trošenje je vedno aktivni užitek. Šele ko je tuj predmet prešel v moje roke, ko ga posedujem, ga naredim za predstavo, sem za hip zadovoljen. Gre za to, da jaz zadenem predmet in nikoli predmet mene. Potovanje skozi svet predmetnosti ima predznak odrešeništva.

Prav tako je turistično potovanje. Preden se turist odpravi na potovanje, mora predmete, ki jih bo zaužil, že predhodno aranžirati, napraviti priročne v ustreznem času. Ta čas je prav tako aranžiran za aktivno potrošenje-použitje. Turistični prospekt (pro-spekt) je tisti, ki dobesedno omogoča turistično potovanje. Po njem turist konstituira ustrezen teritorij, ki potuje skozenj. R. Barthes opozarja, da je ta teritorij, ta turistična dežela - konkretno Španija, kot jo predstavlja prospekt Le Guide bleu - bila že od vsega začetka narejena za turista⁽¹⁾. V zavesti povprečnega turista stoji demiurg te Španije kot nek meščanski kolektivni subjekt, ki je neodvisno od socialne realnosti (Barthes tudi poudarja, da socialna stvarnost turizma in eksotizma ne zanima) postavil cerkve in podobne kulturne spomenike, njegova vloga pa je, da te spomenike vidi.

K uspešni izvedbi subjektove-turistove namere pripomore v prvi vrsti turistična agencija s celotno mrežo svojih uslug (in s prospektom par excellence), medtem ko turistova finančna zmožnost stopi v tem oziru v drugi plan. Neorganizirano in individualno

(1)...R. Barthes: Mythologies (Editions du Seuil 1975, collection Points, str. 239 in 121-125).

Barthes prav tako pripominja, da naj bi primitivna plemena izvajala svoje plese z namenom eksotično zabavati turiste.

potovanje je v turizmu vse manj priljubljeno in tudi vse manj možno, ker ne omogoča zadostne stopnje programiranosti in racionalnosti. Nasprotno pa je na potovanju, ki ga organizira institucija, vsak trenutek maksimalno izrabljen. Turistu, ki potuje v sočredi, je omogočeno, da čimbolj uživa in spoznava ta svet-zanjega. Mnogo mu je do tega, da ne opravi poti zastoj, ampak da vidi vse, kar je tam, ko je pač že šel tja. Enostavno da je tam bil in vse videl, se vsega dotaknil s svojo naruro naturans. Da je mimo vsega šel, ono pa je ostalo tam in zdaj priča o njem (o atomu kolektivnega meščanskega subjekta) kot kulturni spomenik. Turistično potovanje mu je hkrati kulturno potovanje, kulturna misija, ki jo v zadnji instanci legitimira ontološko: turistično potovanje postane življenjsko potovanje/potovanje življenja in to je potovanje Subjekta, ki se vzburi s tem, da znotraj meščanskega univerzuma zabrazda v Objekt.

Volja turizma je VSE VIDETI, biti povsod, vse prevohati, onesnažiti, obkrožiti itd. A v tem ekstatičnem poželenju po vse videti ne vidi nič ozirgma vidi irelevantne stvari. Ogledati si Louvre v nekaj urah pomeni nobene slike videti. Utrujene noge, mrzlično hitenje za ciljem, dohitevanje časa, teženje vodičev - vse to je posrečeno nezdružljivo z gledanjem in videnjem. Voverizem turizma se naslanja na bolj ali manj jasno izraženo predpostavko, da tu in zdaj (v prostoru in času vsakodnevnega bivanja) ni kaj videti, pač pa da se ta možnost NEKAJ VIDETI nahaja nekda drugič (prosti čas) in nekje drugje. Čimbolj je ta nekje "drugje" daleč, tem več je tam videti. S tem postaja domet današnjega turizma planetaren, če že ne kozmičen. Tudi čas, v katerega potuje, postaja totalen. Bolj kot prihodnost pa vabi preteklost. Arhaični svet in stare civilizacije so eminentno mamilo. Indija in Kitajska vas vabita s svojo kulturo! Tako tudi v vsakodnevnem turizmu v skrajno primitivni obliki vegetira določen korelat nirvanizma.

Nirvanistično potovanje je manj konvencionalno. Nima afinitete do čutno-nazornih kulturnih spomenikov (pa če so to spomeniki

padlih civilizacij, padlih borcev ali pa spomeniki padle narave, kamor se hodi na piknike), ker so le-ti profani, maya, ampak predvsem goji afiniteto do vzvišenih spiritualnih in mističnih plodov človeške vrste. Njegova afiniteta je afiniteta do tistega, kar je neposredno tu-in-zdaj, vendar na ta način, da z njim ne mara delati, kot da je pri roki, kot da je vedno na razpolago, ampak se hoče do tu-in-zdaj šele povzpeti: Užitek mu ne pomeni več nekaj, kar je povzročeno z aktivnim prisvajanjem, ampak se že preveša v kultivacijo spontanosti in receptivnosti; sredstva, s katerimi nirvanisti dosega tu-in-zdaj (askeza, joga, meditacija, kontemplacija, seks itd.) se jim izmaknejo iz območja refleksije, ker so pač ves intelekt prodali za devocijo in ljubezen; zato mislijo, da je njihova pot do tu-in-zdaj kar nekaj neposrednega (tj. da poti sploh ni). Užitek nirvanistov se spet - transcendentalno in from beyond - plemenito vdaja in predaja samodisciplini in volji po samorealizaciji ter naporu, da se to doseže. S tem v novi preobleki vpeljuje pojme žrtvovanja, delavnosti, vztrajnosti kot sredstev za dosego cilja. Seveda užitek še zmerom stoji nekje zadaj in opominja, da je treba zdaj pač malo delati, z disciplino doseči višji nivo, kjer bo užitek bolj nepredmeten, manj maya. Pojem užitka konvergira s pojmom breztelesne blaženosti. To se najlepše vidi pri Jesus Freakih.

IV. NIRVANISTIČNI KOZMOS, MEŠČANSKI KOZMOS

"One of the most marked characteristics of cultural imperialism is not the imposition of first-world cultural patterns on the third world, which is violent enough, but the parasitic sucking of wisdom in any form from older civilizations"

(David Cooper; The Death of the Family)

Nirvanizem ima svoj vulgarni korelat v meščanskem svetu. To ne samo zato, da z izumetničenim nirvanizmom sistem integrira subkulturni nirvanizem, temveč tudi zaradi težnje blagovne družbe po kakršnikoli umiritvi: avtodestrukciji, Konformizmu, "socialni nirvani" (izraz je Zijderveldov) itd. Nirvanizem je zaradi svojega an-

tiintelektualizma, zaradi odklanjanja, da bi reflektiral svoje socioekonomske predpostavke in zaradi odklanjanja nereflaktivnega čutenja še posebej hvaležen plen; s tem kapitalizem forsira nirvanizem kot zelo praktično sredstvo, ki si ga kot fiktivno opozicijo postavlja nasproti, da s tem samega sebe kropi (kot boj proti religiji, drogam, nemorali itd.)⁽²⁾. Tako si neka družba za okras in zadovoljitev lastnih potreb po socialni nirvani lahko na en mah privoščiti dve verziji nirvanizma, ki sta sicer mogoče med seboj sprti, vendar gresta - objektivno - z rakco v rokci lepši bodočnosti nasproti. Vulgarno izvedbo nirvanizma krasno ilustrira naslednja reklama: "Nirvana je simpatična in udobna garnitura sodežnega pohištva za počitek, ki prihaja iz rok oblikovalca inž. arh. Branka Ladavca. Nič klasičnega ni v njej. Sproščena je tako po materialu kot po barvi in izvedbi, saj omogoča hitro 'variacijo na isto temo'. Z zasukom dveh elementov se kotna garnitura spreminja v spolno enoto. - Ob počitku nam ne primanjkuje odlagalnega prostora; njena poglavitna prednost je udobje".

Subkulturni nirvanizem, s katerim se tu ukvarjamo, vseeno ni tako vulgaren kot Badavčev, ki je banalna vizija nirvane kot sproščene, udobnega, ekonomičnega, simpatičnega itd., vendar ostaja pred tem svojim pandanom brez moči. Moralna digniteta mu pač ne more pomagati dosti.

Prav tako se nirvanistično spiritualno potovanje postavlja nasproti turističnemu potovanju z vzvišenostjo, vendar v tej poenostavitvenosti, v tej zreduciranosti na eno dimenzijo: spiritualnost, povezano z delovnostjo, žrtvovanjem itd., da se doseže končni cilj in se zmagoslavno ozre nazaj, da se sledi vsako pot do konca, da se šari po neki kulturi kot po svojem domu in t.

(2) ... Vendar nirvanizmu ne očitamo toliko, da je bil manipuliran, da je prišel spontano, na način Watercourse in to ob pravem času, kot pač vsako gibanje pod zastavo E. de la lux (v tem je vsa njegova historičnost), marveč to, da tega še ni uspel spregledati in da očitno ne misli napraviti kaj takega tudi v bodoče.

kot po predpostavki, ne preseže turizma v nobenem bistvenem momentu. Volja VSE VIDETI, aktivistično potovanje (človek, ki ga na potovanje žene princip Storilnosti, se tudi na potovanju žene) se uveljavi tudi v nirvanizmu in ta volja sistemu profitne ekonomije nadvse ugaja, saj odvrta kritične poglede od njega na kulturne spomenike in piknike v naravi alias na tradicijo budističnih, taoističnih, hinduističnih, sufističnih ipd. sistemov in naturizem izpred Pascala. Ali drugače rečeno: da zaradi dreves ne vidi gozda. Ne bi bilo preveč drzno trditi, da je nirvanizem obstoječemu sistemu nezaželjen samo v toliko, v kolikor sistem v njem še ni prepoznal njegove uporabnosti zase, tj. možnosti, da dela na njegov račun razne oblike biznisa, od ekonomskega do političnega⁽³⁾.

Ta istovetnost dveh variant nirvanizma pa kulminira v točki, kjer začneta obe koketirati s kozmičnimi razdaljami. Ne le, da se kozmična zavest fanatičnega nirvanista ne razlikuje bistveno od kozmične zavesti ameriškega astronavta, ampak še kaj več. Prostor kulminacije je astrologija. Zelo dobro analizo mitološke funkcije astrologije je opravil že omenjeni Barthes v svojih *Mythologies*. Tam ugotavlja, da astrologija ni uvertura v sanjski, onorični svet, temveč čisto zrcalo, čista institucija realnosti. Glavne rubrike horoskopa (Sreča, Pri vas doma, V službi, Romantika...) uvajajo totalni ritem delavnega življenja, ki je njegova enota delovni teden. Zvezde so torej zavezane malomeščanskemu življenju, uvajajo v spoštovanje reda, nikoli pa ne postulirajo obrnitve tega reda⁽⁴⁾.

Vidimo torej, da se malomeščanski kozmos v horoskopu na simboličen način etablira kozmično. Horoskop pove, da ni ozvezdja izven

(3) ... Tu gre vsaj za dve plasti: a) ekonomski in politični profit, ki ga doprinese manipulacija z nirvanizmom, b) tista ekonomija, ki iz ozadja nirvanizma nepremagana seva skozenj - v tem primeru je nirvanistična afiniteta do orientala zgolj reminiscenca poželenj po surovinah tretjega sveta.

(4) ... *Mythologies*, str. 165-168.

malomeščanskega ozvezdja. Zvezde odločajo o financah, ljubezni, seksu, zdravju, potovanjih, delu itd. Vera v tak horoskop je avtomatično pristajanje na vseidnost in relevanco financ, ljubezni, seksa, poslov itd. takih, kot so. Usodo malomeščanskega kozmosa zvezde predestinirajo vedno tako, da se vse srečno konča in izravna, da harmonija statusa quo ostane nedotaknjena. Skozi popularno astrologijo se vzpostavlja harmonija meščanskega individua (mikrokozmosa) s celotnim kozmosom - makrokozmosom in to na tak način, da se v makrokozmos, v zvezde projicira ritem malomeščanskega življenja, da bi se od tam skozi horoskop vračal nazaj z navdihom mističnega. Enost, harmonija makrokozmosa in mikrokozmosa, posameznika in celotnega človeškega rodu, narave in vesolja je stvar mistike in le-ta ne uide nirvanistični deformaciji. Nirvanisti, ki nimajo pojma o zgodovini, si nekritično prilasčajo minule situacije, ne vedoč, da sta oba kozmosa postala totalno določena z enim samim, meščanskim kozmosom, ki se z razcepom na posamezni individuuum (mikrokozmos) in blagovno-kapitalski univerzum (makrokozmos) hkrati skriva in razkriva. Prav ta skritost ostane nirvanistom za vselej nedostopna, saj jim je pozicija osamljenega in odtujenega posameznika startna točka za polet v raz-odtujitev, ki je po njihovem mnenju izmiritev obeh kozmosov na način zavedanja enosti, čemur sledi univerzalna ljubezen. Ko tako nasproti stoječa kozmosa stopita naprej v mistični objem, v enost, v enotnost, je izključen vsak revolt elementov te celote. Nastane situacija predzgodovinske čredne zavesti, za katero vemo, da učinkovito onemogoča ne samo delinkvente, ampak še bolj zavestne revoltirance. Tudi dejstvo, da čreda kliče firerja, je splošno znano⁽⁵⁾.

(5)... O tem, kako se nirvanistična skupnost sprevrže v totalitarno skupnost, glej zelo impresivno pisano knjigo R. Hourieta *Getting Back Together*, poglavje *Spiritual Odyssey* (tam, kjer je govora o krišnaitski komuni *New Vrindaban* in *Jesus Freaks* komuni *Brotherhood of the Spirit*).

Rezime je torej, da je nirvanistična enost s kozmosom v resnici enost z meščanskim kozmosom, temu pa bi lahko rekli tudi meščanska mistika. Konfliktnost sveta se skozi nirvanista prece-di tako, da jo v sebi pomiri in svetu pokaže nekonfliktno fasado (Potjomkinova vas).

Ekskurz

Osnovna literatura nirvanistične astrologije je I Ching. Z ome-njanjem tega dejstva ne mislim zanikati vrednosti I Chinga niti ne njegove uporabnosti za evropske ljudi. Vse je pač odvisno od načina uporabe in načina branja, bolj zanimivo pa je, kako hitro se nirvanizem povzpne preko njega. Za vulgarne nirvaniste je po-skrbljeno s srbohrvatskim prevodom I Chinga, ki ga je oskrbel neki šarlatan iz Subotice; ta njegov "Ji-Džing, Kazivanje sreče i knjiga promjena (Filozofski i mistički sistem sa istoka star oko 6000 godina)" vsebuje poleg skrajno iznakaženega originalnega teksta še naslednje rubrike: finansije, uspeh, posao, ro-mantika, putovanja. Za uglednejše nirvaniste je poskrbljeno s kvalitetnejšim, posodobljenjem I Chinga v priredbi Sama Reifler-ja (I Ching: A New Interpretation for Modern Times; Bantam Books 1974). V tej knjigi je celotna Interpretacija orakla sumirana pod tri principe hindujske filozofije: artho, kamo in mokšo, kar uporabnika te knjige sili v razumevanje sveta in prebiranje I Chinga posebej, skozi prizmo teh treh kategorij - in prav to, da so ti (ko konsultiraš I Ching) ponujeni odgovori, ki grejo bodisi pod rubriko artha (ki funkcionira kot uspešnost in praktično življenje), kama (seks) ali mokša (kot osvoboditev, razsvetlje-nje), da ti I Ching daje odgovore zgolj v polju nirvanistično-meščanskih kategorij, je nirvanizem par excellence: totalitarni aspekt nirvanizma, nirvanizem, ki hoče biti univerzalni posred-nik (podobno kot klerikalizem). Tudi sicer je knjiga zgleden primer eklekticizma.

V. ANTIINTELEKTUALIZEM, INDIVIDUALIZEM

"Reakcija, ki se sedaj začenja na Zahodu proti intelektu v ko-

rist čutenja ali intuicije, se mi zdi znak kulturnega napredka, širjenje zavesti preko preozkih meja tiranskega intelekta"⁽⁶⁾. Jung je s takimi in podobnimi izjavami predstavnik tistega naivnega mišljenja, ki vidi v Zahodu utelešenje Intelektu (Ratia, Logosa) in mu pripisuje krivdo za vse nevšečnosti, medtem ko vidi rešitev v nečem, kar je Intelektu nasprotno: Intuicija, Čustva, Čuti itd. Jungov vpliv na nirvanizem je nedvomno velik, čeprav Jung sam še ne izvede vseh konsekvenc antiintelektualizma, predvsem še ni glasnik takšne ali drugačne subkulture.

Ne bi spet ponavljali, kako je antiintelektualizem obrat v okviru istega dualizma in kako so v skladu s tem čutnost, čustva, intuicija sami zase nemočno podvrženi manipulaciji, kako so npr. še bolj hvaležen plen kot je npr. intelektualizem. Videli smo že tudi, da senzitivizem, emocionalizem in spiritualizem ne postavijo tega sveta pod vprašaj, ampak se gibljejo znotraj njega kot fiktivna opozicija - opozicija, ki jo kapitalski svet potrebuje za lastno utrjevanje. S tem nirvanizem ne kreira ničesar novega, čeprav ga vzdržuje ravno želja po novem. Ohranja stereotip (nepremagani evropski fa(k)tum), čeprav ga ne mara. Hoče se ga osvoboditi tako, da se mu umika, da nanj pozablja, ker živi v lepi iluziji, da je akt gole volje svet spreminjajoči akt. S tem se temeljito vrača v imanenco domačega fa(k)tuma, postane "žrtev sistema". Drugi stereotip nirvanizma (ki je po mnenju nirvanistov tisti novum) je logična posledica prvega: nakup uvoženega spomenika z Orienta. Prav v trenutku, ko nirvanizem zanika svoje evropskost in uvozi luč (surovino) z Orienta, šele v resnici докаže svoj evropocentrizem.

Na vsakem koraku spoprijemanja z nirvanizmom se izkazuje, kako so vse njegove teme teme, ki se v kriznih obdobjih ponavljajo skozi našo zgodovino. Te teme (privatizem, emocionalizem, sentimentalizem, kičasti naturizem, romantizem itd.) se vsakokrat

(6) ... C.G. Jung, komentar h knjigi The Secret of the Golden Flower, A Chinese Book of Life (Harvest Book 1962, str. 85).

proklamirajo kot eshatološke, zato le zgodovinska obravnava lahko razkrije zgodovinsko breztemeljnost takih eshatonov.

Antiintelektualizem nirvanizma se zliva z individualizmom. O človeškem bistvu kot totaliteti družbenih razmerij med nirvanisti sploh ni govora, saj je nirvanizem že rojen onstran takih profanih dejstev. V svojem naturizmu⁽⁷⁾ izvrše socialno, generično plat človeka. S tem izvrše tudi socialno izkustvo in mišljenje; v kolikor se mišljenje že poslužuje, gradi na individualnem čutenju plus ezoterični literaturi. Da mišljenje, ki gradi na individualnem čutenju, ne prileze mimo zdravega razuma, je več kot jasno. Tudi spoznavna teorija se v tem svetu atomarnih, izoliranih individuov nadvse poenostavi: duh in telo sta enostavno enota, celota. Mišljenje kot modus duhovnega se tembolj razvija, čimbolj se razvija, napreduje telo (oziroma čutenje kot njegov modus). Tako so atomarnemu individu kot "celoti duševnosti in telesnosti" odprta vrata do poslednjega spoznanja, ki ga mišljenje lahko doseže. Posamezni individuum je tisti ultimatum, ki sam sebe osvobodi-razsvetli (čeprav rabi v začetku gurujevno pomoč). Tako je tudi tokrat poklican, čeprav le še k sebi samemu. Meščanski svet je tak egoizem v njegovih najlepših oblikah že pustil za sabo, nirvanisti pa ga dodatno navržejo, kot da bi jim šlo za renesanso zgodnjega meščanstva. Tudi nirvanistično pojmovanje svobode je tipično meščansko, in to iz časov izpred Hegla oz. iz časov eksistencialističnega protesta. Svobodo si nirvanisti predstavljajo tako: tudi če sem z vsemi petimi udi prikovan na stene celice, sem lahko svoboden. To ponotranjeno svobodo transcendentálnega subjekta pa postavi na laž poznomeščanski svet sam, npr. s pridelki uradne psihiatrije. Govorjenje o svobodi duha (točneje - o možnosti dosege nirvane) postane v svetu, ki ga pomaga obvladovati omenjena psihiatrija, reakcionarno delovanje. V takem svetu je nirvanizem boj

(7) ... Ko se nirvanistična skupnost sklicuje na naravno življenje, na naravne odnose v skupnosti, počne prav isto kot meščanska družba, ki trdi, da so njeni zakoni večni naravni zakoni. Zanimivo bi bilo tudi raziskati, kako v nirvanizmu funkcionira meščanski mit o naravi.

proti pacifikaciji sveta in boj proti nirvani sami. Zato ni nič čudnega, če se nirvanistični proces samoosvobajanja sprevrča v farso. V umetni izolaciji od družbe se hoče nirvanist znebiti svojega ega. Vendar ga ostanki subjektivnega in racionalnega že nejo dovolj močno, da se ne more ustaviti tam, kjer bi se dvojna spona nenadoma razblinila in bi tako padel v nirvano. O dvojnih sponah ekonomije in politike se mu še sanja ne. Tako lebdi v praznem: zazrt v nirvano, a hkrati ugotavljajoč (če sploh to), da se ego še kar sprehaja v njem in se spretno izmika dosegu rok, s katerimi ga hoče izvreči. Vendar v pričakovanju napredka upa, da bo s pomočjo raznih naprezanj (joga, transcendentalna meditacija, kontemplacija itd.) nekega dne lé raztrgal dvojno spono in se povzpел do Čiste Luči. Njegova akcija - in akcija to vsekakor je - je torej spopad s fiktivnim, spopad z dvojno spono, se pravi točno to, čemur se hoče izogniti. Na tem paranoičnem potovanju zato zelo malo vidi: ne vidi tistega, kar gre sámo mimo, niti ne vidi tistih konkretno represivnih, odtujenih mehanizmov. Izmakne se tako vzhodu kot zahodu, če njegovo terminologijo obrnemo proti njemu. Ne vidi konteksta, v katerem se nahaja in s tem radikalno krši proti njemu ljubemu zenu in Tau. Vidi samo skozi vizije. Samorealizacija je v takem okviru iluzorna in kot taka iluzija je nirvanizem obsojen na avtodeformacijo. V taki obliki subkulture se ne morejo izgraditi kvalitetni prototipi nove družbe. To, da je intelektualna plast izvršena, pomeni deformacijo celotne osebnosti. Je ovekovečenje kontinuitete abstraktnega dela, saj je njegova gola, ničéča se čutnost najbolj abstraktna od vseh čutnosti⁽⁸⁾. O zgodovini in ekonomiji ne ve ničesar, zato propade tudi v mistiki. Racionalnega mišljenja se loteva sramežljivo in ga skriva v razne preobleke. To mišljenje običajno ne seže preko jungovskih klanf (mistificiranega

(8) ... "Predno začno jesti, se okrog skupne posode s pripravljeno jedjo, okrog katere so položene žlice, primejo za roke in si v tišini z mirnim, globokim dihanjem umirijo duha in telo, medtem ko se vsi čutijo med seboj, z rokami združeni v človeško enakost". Poročilo Lojzeta Staniča o raznih komunah v Ljubljani in okolici v Nedeljskem dnevniku iz 7. decembra 1975, str. 14.

in absolutiziranega dualizma med Vzhodom in Zahodom), teorije čutenja in devocije, trivialnih definicij nirvane itd. Njegov interes za transcendiranje pojmovnega mišljenja je jasen, saj ga sploh ne obvlada.

Tako osvobajanje nujno zapade v potiskanje potreb, čustev itd. in s tem postane frustrirano. Ko se ponavadi še sramuje negativnih čustev (da se ne bi pregrešilo proti Love, Devotion and Surrender) mora skrito in zatrto agresivnost spustiti na dan drugje in drugače.

"Boj za nirvano", "sledenje Poti" itd. so možni le na naših tlah, to pa ne pomeni primarno na čutno-nazornih tleh naše narave (zemlji, kamenju itd.) ampak na zgodovinskih tleh naše socio-ekonomske realnosti (vključno s tlemi izmaličene, predelane narave, torej narave, ki ne more pomagati k drugačnemu natur-misticizmu kot meščansko-nirvanističnemu). Boj za nirvano je torej možen edino posredno, preko negativnega mišljenja in delovanja, medtem ko je neposrednost (neposredno sprejemanje orientalskih data ni nič drugega kot eksploatacija surovinske baze) le nostalgična želja po avtentičnosti, je le nekaj posredovanega skozi manipulacijo.

VI. GURUJI

"There is a hunger, now quite universal in the first world, for supreme teachers, spiritual masters who will, if not solve all one's problems, at least point out the right way to the right end".

(D. Cooper; The Death of the Family")

Nirvanistično življenjsko potovanje je fanatično strukturirano. Slediti Pot je nad vsem. Zablod, digresij, grehov itd. se nirvanisti neskončno bojijo, saj je njihov svet bistveno zaznamovan z moralnim l'esprit de sérieux. Odrešenje pride le skozi razsvetljenje, zato pa je treba biti v skladu s samim seboj. Biti v skla-

du s samim seboj (tj. s svojim organizmom, s svojo naravo) pomeni hkrati biti v skladu s svetom in kozmosom. Struktura sveta in kozmosa je torej brezhlebnost, gre le za to, da se ji prilagodimo, da ne interferiramo procesu univerzalne harmonije.

A zgrešiti Pot ni težko. Zato je nirvanistično metanoično potovanje že ob samem odhodu v zadregi. Rodi se potreba po razsvetljenem učitelju, ki naj uvede pronirvanično uglašena adolescenca v regijo svetega, poslednjega, resničnega, ki naj v prvem križišču pokaže "right way to the right end".

Guru, ki v naši situaciji funkcionira kot vzgojitelj nirvanistov, predstavlja neformalno institucijo avtoritete. Je predstavnik institucije, ki teži k moči, k avtoperpetuiranju, in zato ne dopušča nobenega dvoma o sebi. "Vzgojni smoter" gurujevske koncepcije vzgoje je stanje enosti s kozmosom, univerzalne ljubezni, nekaj, kar je visoko nad pojmovnim mišljenjem. Pot, ki do tega vodi, je adekvatna: zatiranje nirvanistovih intelektualnih sposobnosti, potlačanje vsakega racionalnega dvoma v avtoriteto guruja. Racionalne polemike guru ne dovoljuje, zahteva pa brezpogojno devocijo, ubogljivost⁽⁹⁾, ljubezen itd. Gurujevi učenci so sledniki oziroma sleditelji; že to nakaže bistvene značilnosti interakcije. Alternativa, ki je dana, je slediti ali ne slediti (oziroma slediti drugega), guru pa je, logično, vodič ali firer. Situacija spominja na marsikatero zgodovinsko ekspozicijo. Od grobega fašizma vse do turističnih voditeljev. Ko se zgodi, da guru Maharadži zahteva od ameriškega sodišča razsodbo, ali je on sam inkarnacija božanstva ali ni, se njegovi slovenski privrženci vprašujejo le, ali bo sodišče razsodilo pravično ali ne, medtem ko jih dejstvo, da se mora božanska oseba uveljavljati kot taka na tako profani instituciji, kot je sodišče, ne gane. Prav tako ne vidijo, kako je poklic guruja s komercialne plati neskončno uspešen money making. Prav tako lepe so jim

(9) ... "Dobro se je učiti biti ubogljiv", pravi nirvanist Ronidhir; gl. R. Hourriet: Getting Back Together (Avon Books 1973, str. 337).

živobarvne sličice, na katerih se pojavlja sveti Maharishi Mahesh Yogi med kičastimi rožicami in obžarjen s prekrasnim sončnim zahodom (tu se nirvanizem zliva s sentimentalnim malomeščanskim šundom).

Za razumevanje strukture osebnosti povprečnega nirvanista bi bila potrebna široka in poglobljena analiza z interdisciplinarnim pristopom. Zelo relevantne ugotovitve bi nedvomno prispevali socialna psihologija in psihoanaliza, pa prav tako tudi nekatere druge discipline. Pričujoči pristop, ki je zaradi že omenjenih težav dokaj površen, pa bi le s skrajno težavo naletel na globlje premise in jih razumel.

VII. DODATEK (NEDELJSKI DNEVNIK PO SLEDEH NIRVANE)

V nedeljo, 7. decembra 1975, to je v času, ko sem bil s pisanjem Kažipotov nirvanizma nekje na sredi, se je v Nedeljskem dnevniku pojavil na štirinajsti strani ilustrativen tekst z naslovom Iskalci iz "Družine v kleti" avtorja Lojzeta Staniča. Nad naslovom piše še: "Skozi Ljubljano vodijo poti na vzhod: tudi k njegovim filozofijam", pri čemer ne vem, ali je ta stavek delo avtorja ali ga je dodal kdo iz redakcije. Čeprav sem si takrat, ko sem se spravljal k pisanju, želel čimveč tekstov s tovrstno problematiko, mi ta tekst ni pomagal kaj dosti, ker pač piše o skupinah in ljudeh, ki jih v glavnem osebno poznam (vključno z avtorjem teksta). Ker pa tako ilustrativnih tekstov pri nas (še) ni dosti (dobi se še časopis Vsemirje, ki ga izdajajo v Klubu za prevecijo narkomanije alias Vsemirje), bi v kratkem opozoril na nekatere njegove značilnosti.

Tekst v Nedeljskem v glavnem piše o komuni Gradaška, nekaj pa tudi o komuni v Podgorici (Maharadži trip) in o "skupini brez imena" (kot član dotične skupine pripominjam, da je informacija zaradi skrajne enostranskosti v celoti neobjektivna).

Tekst se odlikuje po tem, da svetu napredka, shizofrenije, profita, kompeticije itd. zoperstavlja idilični svet mladih, herojskih ljudi, ki odhajajo v komune. S profano stvarnostjo so opravili tako, da so se dvignili nad njo. Samostojni inženir organizacije Ciril z Barja je citiran takole: "Ker ni pričakovati družbene nesebičnosti kot nesebičnosti vseh posameznikov, sploh ne, iščejo načine, da bi živeli sami, po svoje. In tako je! "To je tipična "teoretska" utemeljitev nirvanistične privatizacije. Bolj zgoraj avtor pove še več: "Vendar ta prebujanja (komune namreč - op. B.B.), ki vstopajo v svet, niso več uperjena proti kakšnemu političnemu in družbenemu sistemu, temveč se nagonsko odvrtaajo od civilizacijskega sistema, ki je postal nepriroden". Vsa dejanska nasprotja se pri nirvanistih namreč zreducirajo na abstraktno nasprotje med nenaravno civilizacijo in nepokvarjeno naravo. Nirvanizem je ravno reševanje tega nasprotja in je torej logično, da je tudi sam abstraktno početje.

V tekstu je mogoče zaslediti več misli o človeku, naravi itd., ki so ali avtorjevo delo ali pa citati ljudi, o katerih piše. "Kdor zanemarja telo, zanemarja duha, ker oboje skupaj je celota, oboje je eno, pravijo". Tu gre spet za primitivno pojmovanje človekove celote kot sestavljene iz dveh delov: telesa in duha, pri čemer duh nikoli ne napravi kaj več, kot da na predpojmovnem nivoju govori o telesu in sebi kot celoti.

V celem se zdi, da je namen teksta prav isti kot namen tipičnega nirvanističnega početja - naivna apologija neke nepokvarjene narave in naravnih ljudi pred "boleznimi civilizacije". "Ko slišijo (običajni ljudje namreč - op. B.B.) besedo "komuna" in vidijo neugledno oblečene dolgolasce in bradače, že ogorčeno obsodijo skupinski seks, narkomanijo, delomrzištvo, zanemarjenost in nesocialnost". Ta stavek je višek celotnega teksta; v njem pride najbolj očitno na dan tisto, kar je prisotno skozi ves tekst: žurnalistično podane sentimentalne vrednote malomeščan-

stva. Tudi tu si nirvanizem in malomeščanstvo složno čuteče stopata nasproti.

Hvala!

NADALJEVANJE?

- A) Ves tekst je zreduciran na polemični spoprijem. Ko ga takega preberem, se mi zdi, da ga polemika osiromaši, mene pa razdvoji. Tekst se mi odtuji. In tudi v širših okvirih se mi zgornje pisanje izkaže kot žrtev, torej vnanje delo ali pa mogoče kot (ne preveč uspešen) money making. S tem se hkrati postavi pod vprašaj? Tišina in Praznina ("Brez ptiča, ki poje, je gora še tišja" - zen izrek), ki naj bi ju izkusili še danes, uhajata čez horizont kot privilegij ezoteričnih in elitnih.
- B) Za nekoga, ki začne razkrivati vzorce in strukturo socialne igre zgleda nujno, da ga morebitno nepristajanje nanje kljub vsem naporom sili v pozicijo elitizma, cinizma in ironije - ali so torej elitizem, cinizem in ironija edini možni načini nepristajanja na socialno igro? Ali pa kar nepristajanje samo? Nirvanisti ne reflektirajo svojega cinizma in s tem ne mislijo na sestop v družbo. Pri tem je možno dvoje: ali cinizem na nek neznan način premagujejo (potiskajo?) ali da enostavno ne uvidijo, kako se njihovi naporji sprevračajo v farso, kako so vsi mediatorji zlagani. Prav preko uvida v totalno zlaganost bi bilo treba šele iti dalje, medtem ko nirvanizem temu ne posveča nobene pozornosti.

RECENZIJE

VZGOJA OTROK V SYNANON KOMUNAH

Po članku Edwarda Goulda: Child Rearing and Education in the Synanon School; Human Relations, Vol. 28, No. 2, March 1975.

Osem let po ustanovitvi prve Synanon komune (ustanovil jo je Charles Diederich leta 1958)* se je pojavila v tedaj že povečanem številu komunskih podružnic potreba po organizirani vzgoji in izobraževanju otrok, ki stalno živijo v komuni. Leta 1966 so ustanovili prvo šolo v podružnici v Tomales Bayu v Kalliforniji. Ustanovitev prve šole je v življenju komune pomenila poskus uresničitve okolja, ki bi naj vsklajevalo vzgojo otrok z osnovnimi principi skupinskega življenja v komuni.

Synanon komuna je bila ustanovljena kot poskus reformatičnega pristopa k zdravljenju narkomanije, alkoholizma in asocialnega vedenja. Učinek življenja v skupini naj bi bil predvsem vzgojen, kontrolirano in nenehno eksperimentiranje s skupinskimi procesi pa naj bi povzročalo individualne, skupinske ter posredno tudi družbene in institucionalne spremembe. Iz komune zaprtega, terapevtskega tipa (sprva so morali člani ob vstopu v komuno pretrgati vse stike z okolico, po določenem času bivanja v komuni so dobivali gratifikacije ipd.) se je komuna postopoma razvila v skupnost odprtega tipa. Danes živi v vseh štirih podružnicah (Santa Monici, San Franciscu, Oaklandu, Tomales Bayu) 30-40% članov, t.im. "stilizatorjev življenja", ki opravljajo svoje redno delo izven komune. To so zdrave, odrasle osebe, ki vzdržujejo zvezo med komuno in zunanjim svetom ter s tem vplivajo na raznolikost in neodvisnost življenja v komuni. Za razliko od "stilizatorjev" opravljajo redni člani komune vsa življenska opravila v komuni, po potrebi v različnih podružnicah. Oboji so dolžni prispevati denarni prispevek, le da redni člani vplačajo večjo vsoto ob vstopu v komuno, "stilizatorji" pa plačujejo

*Vinko Zalar: Komune med utopijo in realnostjo, Časopis 7-8, 1975.

tekoče življenske stroške.

Ob ustanovitvi prve šole je v komuni stalno živelo 30-40 otrok; živeli so pri starših. S hitrim naraščanjem števila otrok se je pojavila potreba po uveljavljanju novih, skupinskih vzgojnih prijemov. Že leta 1968 so zgradili prve stavbene komplekse, namenjene samo otrokom.

Naj navedemo nekatera osnovna življenska pravila, ki neposredno vplivajo na vzgojo otrok. Vsak odrasli član komune ima svoj privatni prostor v posebnih zgradbah za privatne prostore. V nekaterih podružnicah so zgradbe celo ločene glede na spol. Družbeno življenje se odvija v skupinskih prostorih, kot so jedilnice, delavnice, igralnice ipd. Otroci živijo v posebnih prostorih, in sicer v skupinah po starosti, v katerih potekajo vse osnovne aktivnosti. Pristopni so jim vsi prostori za družbeno življenje, kjer lahko po svobodni izbiri vzpostavljajo stike z odraslimi in sodelujejo pri njihovih opravilih. Tako imajo otroci stike s številnimi odraslimi, ki igrajo vlogo staršev. Odrasli kot otroci morajo sodelovati v vsakodnevnih shodih, imenovanih "games" (igre).

E. Gould navaja štiri filozofske temelje vzgoje in organizacije življenja v Synanonu:

- Fullerjevo teorijo o možnostih za kreacijo in uporabo okolja kot bolj ali manj ugodnega dejavnika rasti posameznika;
- Emersonovo teorijo rasti kot razvoja samozaupanja, samoodgovornosti, samekspresije in zmožnosti zastopanja lastnih principov;
- Deweyevo teorijo učenja preko neposrednega delovanja (oz. doje-manja);
- po kibucih prevzet princip učenja v skupinah vrstnikov (peer groups).

Približno 800 v komuni stalno živečih otrok v starosti nekaj ted-

nov pred rojstvom do dvanajstih let je stalno deležno organizirane skupinske vzgoje.

V jasliah živijo matere nekaj tednov pred porodom in matere z novorojenci 6-9 mesecev po porodu. V porodnišnici v Santa Monici živijo v jasliah tudi očetje novorojencev. Matere (očetje) skupno skrbijo za otroke in ves ta čas ne opravljajo del izven jasliah, pač pa izdelujejo igrače, se igrajo z otroki, pripravljajo prehrano ipd.

6-9 mesecev stari otroci se s prehodom v vzgajališče ločijo od staršev. V vzgajališčih, ki so v Santa Monici in v Tomales Bayu, se prične za otroke skupinsko učenje, razdeljeno na tri področja. Igralno in delovno področje, omejeno na določene prostore in pre-skrbljeno z različnimi pripomočki, orodji, materiali in igračami, je namenjeno razvijanju fizičnih in lingvističnih sposobnosti. Namen skupnih jedilnic je poleg prehranjevanja tudi učenje samostojnih prehranjevalnih navad. Zanimivo je, da so tako v delovno-igralni kot v prehranjevalni dejavnosti otroci samostojni akterji, ki se učijo drug od drugega. Spalnice so prostor za shajanje otrok z odraslimi, za intimnosti in zaupnosti. Z enim in pol do dveh let otroci zapustijo vzgajališče in se vključijo v šolo prve stopnje. Obvezni del šolskega programa je deljen na področja in po starostnih skupinah. Skupine otrok od 2 do 4, od 3 do 5 in od 4 do 6 let se vključujejo (po svobodni izbiri) v štiri učne programe; jezikovnega, dramskega, matematično-znanstvenega in umetnostno-oblikovalnega. Učenje na prvi in na drugi stopnji je namenjeno izkustvu funkcionalnega in dekorativnega vidika predmeta učenja. Idealen model je za otroke odrasli, zavzet z aktivnim odkrivanjem svojega sveta. Ta model je otrokom praktično dostopen z možnostjo aktivne vključitve v dejavnost odraslega. Tako na prvi kot na drugi stopnji so otrokom dane možnosti opazovanja in vključevanja v projekte, ki jih po področjih vodijo odrasli. Na drugi stopnji je za otroke od 6. do 12. leta organiziran ekstenziven pouk v skupinah ali v dvojicah. Poleg aktivnega

sodelovanja v projektih je pouk iz praktičnih predmetov intenziviran tako, da se z določenim predmetom seznanjajo učenci tudi po cele tri dni skupaj in sicer po možnosti "na kraju samem"; npr. prirodoslovja se uče na farmi v Tomales Bayu, političnega odločanja z obiskom prestolnice ipd. Kjer praktični poduk ni mogoč, se poslužujejo simulacijskih iger.

T.im. "prosti čas" je namenjen običajnim prostočasnim aktivnostim, kot so šport, igre, branje, ipd. ter sestajanju z odraslimi. Ti sestanki so lahko v jedilnicah, skupnih prostorih, igralnicah; ob skupnih dejavnostih, v privatnih sobah ali ob obveznih "games" (igrah). "Igre" igrajo vsi člani komune, vsak dan, v najrazličnejših starostnih zasedbah in različno dolgo (od 1 do 48 ur). To so nekakšna skupinska srečanja desetih do petnajstih članov komune, ki intenzivirajo spreminjanje posameznikov in skupin. Za razliko od "ecounterja" situacija pri "igrah" ni umetna, ampak je del vsakodnevnega skupinskega življenja. Vsi sodelujoči posamezniki se trudijo reagirati čim bolj neposredno, ostro, fleksibilno, potencirano. Situacija med igrami je tudi primerna za prevzemanje in preizkušanje starševskih vlog. Preko "iger" se lažje vzpostavljajo "mного-starševski" odnosi.

Raziskave, ki so jih izvedli v okviru komune, so v glavnem verificirale hipoteze o pozitivnih vplivih zgoraj opisanih vzgojnih metod (okolja, v katerem odraščajo otroci) na rast otrokove osebnosti. Tako so npr. z znanstvenimi metodami dokazali, da so karakterne lastnosti, značilne za otroke v Synanonu, kot so neposrednost, odkritost, komunikabilnost, nezavrtost, zaupnost napram odraslim, rezultat kolektivne vzgoje.

Priredila D.P.

VIRGINIA M. AXLINE

IGRALNA TERAPIJA (PLAY THERAPY)

Ballantine Books, New York, 1969

O aplikaciji principov in "filozofije" (tako trdi avtorica) skupinskega dela, kot ga je razvil Rogers, na delo z otroki, govori knjiga Virginie M. Axline o igralni terapiji. Po mnenju avtorice je nedirektivna ali še boljše samodirektivna terapija več kot tehnika in več kot teorija. Gre za filozofska načela, ki jih avtorica sprejema kot izhodišče. Opis praktičnega dela z otroki pa je opis nekaterih specifičnih izkušenj oz. metod dela, ki se razlikujejo od Rogersovih glede na specifičnost subjekta.

Subjekt je posameznik, h kateremu je terapija usmerjena, je spreminjajoča se osnova, ki v vsakem trenutku reorganizira akumulirane izkušnje, stališča, misli in občutja, ter se obnaša glede na samozavedanje tega procesa. Odnos terapevt - "klient" omogoča izražanje samopreraščanja tako, da terapevt brez zadržkov sprejme neodtujljivo pravico klienta, da se sam usmerja. Terapevt sprejema klienta takega, kot je.

Teoretična osnova samodirektivne terapije je po mnenju avtorice teorija rasti vsakega posameznika; tako odraslega kot otroka. Proces rasti pa je pri otroku še bolj poudarjen kot pri odraslem; individualna sila v posamezniku, ki kontinuirano teži k samorealizaciji, izgradnji, odraslosti, samoopredeljevanju in, ki se zoperstavlja omejitvam okolja, je v otroku intenzivnejša. Otrok je sposoben hitro pozabljati negativne izkušnje in sprejemati življenje ter ljudi take, kot so. S tem izraža svojo željnost, radovednost in ljubezen do življenja. Otrok reagira na okolje, ki ni izrazito omejujoče, tako da neprestano raste: v svojih izkušnjah, v razumevanju sveta in samega sebe, v specifičnosti organizacije asimiliranih izkušenj.

Nasprotno od omejujočih okoliščin, ki rast preprečujejo in izkrivljajo, terapevtska situacija vzpostavlja okolje, ki rast pospešuje in korigira.

Ker naša kultura po mnenju avtorice otroka omejuje in mu vsiljuje odvisnost, otrok nadaljuje svojo rast v notranjem svetu. Zapiranje v notranji svet je nadomestek neuspešnih poskusov uveljavljanja notranjih teženj v zunanjem svetu in je lahko zelo nevarno. Takšna ali drugačna oblika samorealizacije se kaže v vzorcih obnašanja otroka. Igralna terapija temelji na igri kot naravnem mediju otroške samoekspresije. Njen namen je ustvariti možnosti, v katerih lahko otrok izigra svoje notranje občutke in probleme. V primeru, ko ima otrok probleme s socializacijo, avtorica priporoča skupinsko igralno terapijo in v primeru čustvenih težav individualno izgralno terapijo. Soba za igranje je okolje za rast otroka, kjer je vsak posameznik najpomembnejši, kjer je vodja situacije in sebe, kjer mu nihče ne zapoveduje in kjer je sprejet takšen, kot je. Po avtoričinih izkušnjah otrok reagira sprva z nezaupanjem zaradi občutka odgovornosti, potem pa glede na gotovost situacije vedno bolj odločno raziskuje možnosti in uveljavlja svoje delovanje. Terapevt mora biti občutljiv za občutja otroka. Reflektirati mora otrokove izraze z emocionalnega vidika in jih posredovati tako, da prispeva k otrokovemu samorazumevanju. Minimalno omejevanje s strani terapevta in dajanje občutka varnosti ter sigurnosti temelji na totalnem sprejemanju otroka; to pa na zaupanju in spoštovanju otrokovih zmožnosti. Leta, zunanost in spol terapevta niso važni; važen pa je profesionalen odnos, ki temelji na neodvisnosti od mnenj drugih in na neemocionalni vezanosti na otroka. Terapevt mora že ob prvem srečanju pokazati odkrito zanimanje za otrokovo početje, pri čemer pa se mora čim bolj samodisciplinirati. Najostrejša samodisciplina je po mnenju avtorice tista, ki temelji na prepričanju, da mora imeti vsak človek pravico in možnost za samostojnost in za sprejemanje lastnih odločitev.

Ni nujno, da so tudi starši vpleteni v terapijo otroka. Potrebno jih je seznaniti ali vključiti v terapijo glede na stopnjo zanimanja, ki ga pokažejo. Za starše in otroka je koristen le tisti nasvet, s katerim se starši strinjajo.

Avtorica navaja osem osnovnih principov nedirektivne, igralne terapije in dokumentira vsakega s primeri iz individualne in skupinske terapevtske prakse.

Prvi princip je razvijanje toplega in prijateljskega odnosa z otroki. V skupini se stik lažje vzpostavi, paziti pa je treba, da se pozornost usmerja enakomerno. Ob prvih srečanjih so otroci še posebej nezaupljivi, med njimi se pojavljajo napetosti, kar pa omogoča odkrito odgovarjanje terapevta.

Po drugem principu mora terapevt sprejemati otroka takšnega, kot je. Vedenje terapevta v odnosu do otroka mora biti mirno, konstantno, prijateljsko, potrpežljivo, strpno in sprejemljivo za vse oblike in vsebine izraženih občutij. V skupinski situaciji se ne sme postavljati otrok v primerjalno ali zapostavljeno medsebojno vlogo, do česar prihaja ob vsakršni direktni ali indirektni pohvali oz. kritiki posameznika.

Terapevt mora uveljavljati princip permisivnosti. Verbalno tako, da opiše, kaj lahko otrok z igračami počne; neverbalno pa z barvo ter tonom glasu in neposrednimi dejanji. Nasveti naj samo odpirajo možnosti, odločiti pa se mora otrok sam.

Četrti je princip refleksije otrokovih občutkov. Verbalna razlaga naj bo minimalna. V večini primerov se otrok izraža simbolično preko igre, zato naj bo tudi terapevtovo prepoznavanje otrokovih občutkov posredovano na ta način.

Spoštovanje otroka je princip, ki omogoča otroku reševanje lastnih problemov in samostojno odločanje. Igralno uro mora imeti

otrok zase in se mora konfrontirati z nalogo, da funkcionira zase in samo po sebi. Dinamika skupine probleme posameznika izkristalizira; rešuje se jih skupno.

Princip samodirektivnosti se kaže kot prevzemanje vodstva igralnih ur s strani otrok. Četudi ima pri tem eden od otrok pomembnejšo vlogo, to ni isto, kot da bi uro vodil terapevt.

Postopnost je princip, ki omejuje terapevta v prehitovanju dogodkov in omogoča razvoj otrokove pripravljenosti za izražanje občutij. V vsakdanjem življenju je otrok prisiljen v naglico. Dogaja se, da otrok v naglici zahtevanega ne more storiti in potem opravi to odrasli namesto njega. Rezultat takega prehitovanja je stopnjevanje tenzije, izgubljanje samozaupanja in nezmožnost opraviti nalogo po svoje.

Otrok bo iznesel svoje probleme, ko bo pripravljen na to. Problem, ki ga predpostavlja terapevt, je enostranski in ga ne more izraziti namesto otroka; zato lahko reflektira le trenutne zaključke.

Osmi princip je princip omejevanja. Omejevanje je nujno, vendar le toliko, kolikor usklajuje terapijo z realnim svetom in kolikor osvešča otroka za odgovornost v medčloveških odnosih. Omejitve naj se nanašajo predvsem na materialne predmete, poškodbe, nevarne situacije in na nedotakljivost terapevta. Najboljše so zdraverazumske omejitve, definirane v konkretni situaciji. Ko so enkrat postavljene, se jih mora dosledno izvajati. V nobenem primeru ne smejo vzbujati v otroku občutka krivde in ne smejo se uporabljati kot sredstvo za reševanje otrokovih problemov.

Po mnenju avtorice se navedeni principi temelj uspešne igralne terapije, uporabni in koristni pa so v vseh oblikah dela z otroki; npr. v šoli. Ker pa pretenzije avtorice (tako kot Rogersa) presegajo okvire terapije in znanstvene teorije, poskuša avtorica

aplicirati zgoraj navedene principe na reševanje družbenih konfliktov; v tem primeru konflikta med pedagoškimi delavci, administracijo in hierarhično strukturiranostjo pedagoških institucij. Naj navedemo kot ilustracijo eno od nakazanih rešitev, ki se nanaša na uvajanje inovacij v izobraževalni sistem. "Prisila je neefektivna, učitelje je treba sprejeti take, kot so. Prepoznati je treba njihove občutke, reflektirati njihova stališča, jim omogočiti osebno rast, razvoj in vpogled vase... V odnosu nadrejeni-učitelj je treba uveljavljati principe terapije; sprejemati je treba odklonilna stališča, nuditi pomoč za odkrivanje pogleda vase. Če učitelj nasprotuje predlagani motivaciji, naj ga nadrejeni ne zavrača, ampak naj reflektira njegovo negativistično stališče ter mu pomaga s tem pridobiti več zadovoljstva s svojim položajem...." (str. 161).

Distancirati se moramo od takšnih in podobnih zaključkov, ker sociološka kritika enostranskega prenašanja principov terapije otrok na "terapijo družbenih konfliktov" ni naš namen. Uporabnost in koristnost terapevtskih principov naj se omeji le na terapijo specifičnega subjekta. Ob koncu knjige sta poglavji ekscerptov in individualne in skupinske terapije, katerih namen je prikazati način (metode) terapevtske obdelave otroških problemov: "le-ti ilustrirajo otrokovo izigravanje trenutno najbolj akutnih problemov in občutkov na način, ki se ga lahko pismeno posreduje bralcu" (str. 171). Gre za opise dialogov in ravnanj vseh prisotnih na igralnih urah, iz česar so razvidne terapevtske tehnike (metode), eksplicitno vsebovane v osmih principih igralne terapije.

UDK : 330.1

ekonomska znanost, kritična ekonomija, vulgarna ekonomija, "meščanska" in "marksistična" ekonomija

DRENOVEC, Franček: Do kod vulgarna ekonomija

Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo
13-14/1976

Po sami svoji opredelitvi (je teorija le izoliranega fragmenta celovitega človeškega sveta) obstoji ekonomska znanost našega časa nujno le znotraj okvirja vsakokrat danega konkretnega sistema razširjene blagovne proizvodnje. Ker ne more razumno opazovati celote, da bi razložila posamezni del, se postavlja ekonomski znanosti njen predmet v svoji vsakokratni razvojni fazi kot edino izhodišče in obvezni horizont. Vseeno pa se lahko trudi opazovati ga nepristransko, prodreti čim globlje v njegove izvore, principe funkcioniranja - ali pa površno, s samovoljnim shematiziranjem pojavnih ekonomskih oblik zasledovati cilje, ki niso izključno le cilji te znanosti; lahko je kritična ali vulgarna. Tekst postavi osnovne grobe opredelitve okrog kritičnosti in vulgarnosti na primerih ekonomske znanosti za čas, ki ga je zaobsegel s svojo kritiko tudi Marx, ter nadaljuje z ugotavljanjem usmerjenosti "meščanske" in "marksistične" ekonomije v zadnjih sto letih.

UDK : 330.1

ökonomische Wissenschaft, kritische Ökonomie, Vulgärökonomie, "bürgerliche" und "marxistische" Ökonomie

DRENOVEC, Franček: Wie lange noch Vulgärökonomie

Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo
13-14/1976

Nach ihrem Selbstverständnis, Theorie nur eines isolierten Fragments der Ganzheit der menschlichen Welt zu sein, existiert die ökonomische Wissenschaft unserer Zeit notwendig nur innerhalb des Rahmens des jeweils gegebenen konkreten Systems der erweiterten Warenproduktion. Da sie nicht vernünftig die Ganzheit betrachten kann, um einen einzelnen Teil zu erklären, stellt sich der ökonomischen Wissenschaft ihr Gegenstand in seiner jeweiligen Entwicklungsphase als einziger Ausgangspunkt und verbindlicher Horizont dar. Trotzdem kann sie bemüht sein, ihn unparteiisch zu betrachten, möglichst tief in seine Wurzeln, Funktionsprinzipien einzudringen - oder aber oberflächlich, durch willkürliches Schematisieren der ökonomischen Erscheinungsformen Ziele verfolgen, die nicht ausschliesslich nur Ziele dieser Wissenschaft sind; sie kann kritisch sein oder vulgär. Der Text gibt grobe Grundbestimmungen der Kritizität und Vulgarität an Beispielen der ökonomischen Wissenschaft für eine Zeit, die auch Marx mit seiner Kritik erfasst hat, und setzt mit der Feststellung der Ausrichtung der "bürgerlichen" und der "marxistischen" Ökonomie in den letzten hundert Jahren fort.

UDK 33 (049.3)

kritika politične ekonomije, marginalistična teorija cene, ponudba in povpraševanje

WIESER, Peter: Teorija tržnega mehanizma ali Kako se cene ne oblikujejo

Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo
13-14/1976

Avtor po uvodnem razmišljanju o stanju kritike politične ekonomije skuša ovreči osnovne predpostavke marginalistične teorije cene. Cena je v tej teoriji določena s ponudbo in povpraševanjem. Ne samo, da samo z delovanjem teh dveh površinskih pojavov cene ni mogoče razložiti, tudi mikroekonomske utemeljitve krivulj ponudbe in povpraševanja so subjektivistične in zato nevzdržne.

UDK 33 (049.3)

Kritik der politischen Ökonomie, marginalistische Preistheorie, Angebot und Nachfrage

WIESER, Peter: Die Theorie des Marktmechanismus oder Wie der Preis nicht gebildet wird

Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo
13-14/1976

Der Autor ^{versucht} nach einigen einleitenden Gedanken über den Zustand der Kritik der politischen Ökonomie die Grundvoraussetzungen der marginalistischen Preistheorie zu widerlegen. Der Preis ist in dieser Theorie durch Angebot und Nachfrage bestimmt. Abgesehen davon, dass der Preis durch das Wirken dieser beiden Oberflächenerscheinungen nicht zu erklären ist, sind auch die mikroökonomischen Begründungen der Angebots- und Nachfragekurven subjektivistisch und daher unhaltbar.

UDK : 330.173

blagovna produkcija, blagovni fetišizem, družbeno planiranje
 BON, Ranko: Zapis o blagovni produkciji in družbenem planiranju
 Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo
 13-14/1976

Najvažnejša in najbolj sistematična obdelava razmerja med blagovno produkcijo in družbenim planiranjem v Marxovem delu se nahaja v četrtem razdelku prvega poglavja prve knjige Kapitala; razdelek nosi naslov Fetiški značaj blaga in njegova skrivnost. Pričujoči zapis govori o obravnavanju samoupravljanja kot družbenega planiranja. Takšno obravnavanje hoče poudariti "demokracičnost" kot centralno vrlino le-tega. To pojmovanje temelji na implicitni ali eksplicitni postavki, da je blagovna produkcija popolnoma razviden proces, ki omogoča popolnoma racionalno samoupravno odločanje. Marxovo razpravljanje o blagovnem fetišizmu napada prav to postavko; njegovo razpravljanje o družbenem planiranju je postavljeno v kontekst razvidnosti družbenih razmerij med producenti in njegova analiza blagovnega fetišizma je koncentrirana na blagovno produkcijo kot tako.

UDK : 330.173

commodity production, commodity fetishism, social planning

BON, Ranko: A Note on Commodity Production

Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo
 13-14/1976

The most important and most systematic treatment of the relationship between commodity production and social planning in Marx's work can be found in the Fourth Section of the First Chapter of the First Volume of Capital (entitled "The Fetishism of Commodities and the Secret Thereof"). This note concerns the treatment of the subject of self-government as social planning that tends to emphasize its "democratic" aspect as its central virtue. This view is based on an implicit or explicit assumption that commodity production is a perfectly intelligible process which allows perfectly rational self-government decision-making. Marx's discussion of commodity fetishism attacks precisely this assumption. His discussion of social planning is set in the context of intelligibility of social relations between producers, and his analysis of commodity fetishism concentrates upon commodity production as such.

UDK : 711.55

mesto kot rezultat, objekt in pogoj eksistence kapitala, prostorska členitev produkcije, cirkulacije in konsumpcije, "centriranje" kapitala, regionalizacija in citizacija, osnovni sistem cirkulacije

JAKHEL, Rudi: Politische ekonomija centrov. Kritična presoja planske prenove mestnih centrov z vidika uvrednotenja kapitala.

Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo 13-14/1976

Pri pojasnjevanju vzrokov tkzv. "krize mest" in "propada cityja" - kar naj bi planska prenova mestnih centrov odpravljala - izhajamo iz historično materialističnega pojmovanja mesta kot rezultata, objekta in pogoja eksistence kapitala. V kapitalističnem mestu smo priča procesu regionalizacije in citizacije. Vzroke zanj odkrivamo v razpletanju posameznih glavnih področij družbene reprodukcije - produkcije, cirkulacije in konsumpcije - ki so bila v predkapitalističnem mestu še tesno prepletena. Kapitali cirkulacije silijo v zanje odločilno centralno lego in preko mehanizma cen zemljišč izrivajo produkcijo in konsumpcijo proti periferiji. Ta proces uravnava: a) zakon vrednosti, ki sili posamične kapitale, da brezobzirno izrabljajo obstoječe pogoje uvrednotenja ter b) vplivi in posegi države, ki mora kot idealni celokupni kapitalist te pogoje zagotavljati. Plansko poseganje v proces citizacije postane potrebno tisti hip, ko le-ta sam iz sebe ne more več zagotavljati učinkovitosti sistema prostorskih pogojev cirkulacije.

UDK : 711.55

die Stadt als Resultat, Objekt und Bedingung der Existenz des Kapitals, räumliche Gliederung der Produktion, Zirkulation und Konsumtion, "Zentrierung" des Kapitals, Region- und City-Bildung, grundlegendes System der Zirkulation

JAKHEL, Rudi: Politische Oekonomie der Zentren. Kritische Betrachtung planmäßiger Stadtzentrenenerneuerung aus der Sicht der Kapitalverwertung

Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo 13-14/1976

Bei der Erklärung der sog. "Krise der Städte" und des sog. "Verfalls der City" - Erscheinungen, die durch planmäßige Stadtzentrenenerneuerung behoben werden sollten - gehen wir vom historisch-materialistischen Begreifen der Stadt als Resultat, Objekt und Bedingung der Existenz des Kapitals aus. In der kapitalistischen Stadt lässt sich ein Prozess der Region- und City-Bildung feststellen. Seine objektive Ursachen sind in der Entflechtung der Bereiche gesellschaftlicher Reproduktion - Produktion, Zirkulation, Konsumtion- zu finden, die in der vorkapitalistischen Stadt noch eng durchflochten waren. Kapitale der Zirkulation drängen sich in die für sie entscheidende zentrale Lage ein, Produktion und Konsumtion werden durch Mechanismus der Bodenpreise an die Peripherie hinausgedrängt. Dieser Prozess wird determiniert durch: a) das

UDK : 330 : 261.6

religija, cerkev, kritika politične ekonomije, blagovno-religiozni fetišizem.

MASTNAK, Tomaž/ŠEŠERKO, Leo: Ekonomija in religija

Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo
13-14/1976

Proti apologetski modrosti, da Marx in Engels nista postavila celovite teorije religije, je kritika politične ekonomije "resnica" kritike religije. Temu religioznemu stališču, stališču blagovno-religioznega fetišizma, se religija prikazuje pred ekonomijo, bog pred denarjem, odtujitev prej kot odtujevanje, produkt prej kot producent, ker je po posredovanju menjalne vrednosti produkt sploh nehal biti produkt in je zato religija nehala biti produkt ekonomskih razmerij. Ker pa so ta razmerja sama odtujena "čisti" ekonomski sferi, se tudi z religijo mešetari in je vsako razmerje med cerkvijo in religijo čisto slučajno. Družina in celibat sta navidezno protislovje. V obeh gre za slo užitka v njeni splošni, skozi menjalno vrednost posredovani formi in za skopost hkrati, za abstraktno slo užitka, ki je posebna forma denarnega pohlepa. V vseh teh institucijah gre za brezbržnost moškega do ženske in ženske do moškega, brezbržnost do generičnega razmerja, do sebe samega kot naravnega bitja in do drugega naravnega bitja. Razlika med celibatom in družino (zakonom) je le v ekonomski regulaciji te brezbržnosti. Religija je iluzorična dejanskost; to je tudi ekonomija: spiritalizem materialnega.

UDK : 330.261.6

Religion, Kirche, Kritik der politischen Ökonomie, warenhaft-religiöser Fetischismus

MASTNAK, Tomaž/ŠEŠERKO, Leo: Ökonomie und Religion

Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo
13-14/1976

Entgegen der apologetischen Weisheit, Marx und Engels hätten keine geschlossene Theorie der Religion hinterlassen, ist die Kritik der politischen Ökonomie die "Wahrheit" der Religionskritik. Dieser religiösen Sichtweise, der Sichtweise des warenhaft-religiösen Fetischismus, erscheint die Religion vor der Ökonomie, Gott vor dem Geld, Entfremdung vor dem Entfremden, das Produkt vor dem Produzenten, da durch die Vermittlung des Tauschwertes das Produkt überhaupt aufgehört hat, Produkt zu sein, und darum die Religion, ein Produkt der ökonomischen Verhältnisse zu sein. Da aber diese Verhältnisse selbst der "reinen" ökonomischen Sphäre entfremdet sind, wird auch mit der Religion Handel getrieben und ist jedes Verhältnis zwischen Kirche und Religion ein durchaus zufälliges. Familie und Zölibat sind ein scheinbarer Widerspruch. Bei beiden geht es gleichzeitig um Genussgier in ihrer allgemeinen, durch den Tauschwert vermittelten Form, und um Geiz, um die abstrakte Genussgier, die eine besondere Form der Geldgier ist. In allen diesen Institutionen geht es um die Gleichgültigkeit des Mannes gegenüber der Frau und

der Frau gegenüber dem Mann, die Gleichgültigkeit gegenüber einem Gattungsverhältnis, gegenüber sich selbst als natürlichem Wesen und gegenüber dem anderen natürlichen Wesen. Der Unterschied zwischen Zölibat und Familie (Ehe) liegt nur in der ökonomischen Regulierung dieser Gleichgültigkeit. Die Religion ist illusorische Wirklichkeit; so ist auch die Ökonomie: ein Spiritualismus des Materiellen.

UDK : 339.2(497.12)

Delitev osebnih dohodkov, delovne obveznosti, organizacija dela

GLAZAR, Franc: Sociološke relacije odnosov v delitvi osebnih dohodkov

Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo
13-14/1976

V tem delu obširnejše analize raziskuje avtor delitve dela in iz nje izviraajočo delitev osebnih dohodkov. Izhaja iz spornega toda dejanskega fakta, da se v delitvenih odnosih kažeta dve veliki skupini, prva je vključena v sistem nagrajevanja "po normi", druga pa "po času". Skupino "po normi" sestavljajo izključno operativni delavci v neposredni proizvodnji in je njihovo delo povezano s psihofizičnim naporom in spretnostjo, skupino "po času" pa sestavljajo v pretežni meri vodstveni, tehnični, administrativni in vodilni kadri, katerih delo je povezano predvsem z vrednostjo znanja, izobrazbe. Skupina "po normi" si v osnovi ne postavlja in ne ugotavlja sama zase delovnih obvez in uspešnosti dela, niti pri tem ne sodeluje. Njena udeležba je zanemarljiva na področju racionalizatorstva in novatorstva, organizacije in delitve dela ter kontrole izvajanja zadolžitev, čeprav je osnovna težnja k racionaliziranju, produktiviranju in ugotavljanju uspešnosti dela usmerjena na njeno delovno področje.

UDK : 339.2 (497.12)

Teilung des persönlichen Einkommens, Arbeitsaufgaben, Organisation der Arbeit

GLAZAR, Franc: Soziologische Relationen der Beziehungen in der Teilung der persönlichen Einkommen

Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo
13-14/1976

In diesem Teil einer umfangreicheren Analyse untersucht der Autor die Arbeitsteilung und die aus dieser entspringende Teilung der persönlichen Einkommen. Er geht vom umstrittenen, aber wirklichen Faktum aus, dass in den Teilungsbeziehungen zwei Gruppen erscheinen: erstere wird nach dem "Norm" belohnungssystem entlohnt, letztere nach dem "Zeit" belohnungssystem. Die "Norm" gruppe setzt sich ausschliesslich aus operativen Arbeitern der unmittelbaren Produktion zusammen und ihre Arbeit ist mit psychophysischer Anstrengung und Fertigkeit verbunden, in der "Zeit" gruppe dagegen sind in erster Linie Leitungskader, technische, administrative und führende Kader, deren Arbeit vor allem mit den Werten Kenntnisse und Bildung verbunden ist. Die "Norm" gruppe bestimmt grundsätzlich nicht selbst ihre Arbeitsaufgaben, noch stellt sie selbst ihre Arbeitsleistung fest, noch nimmt sie daran teil. Ihre Teilnahme im Bereich des Rationalisierungswesens, der Organisation und der Teilung der Arbeit sowie der Kontrolle der Aufgabenausführung ist vernachlässigbar, obwohl die Grundtendenz zu Rationalisierung, Produktivierung und Arbeitsleistungsfeststellung gerade auf ihren Arbeitsbereich gerichtet ist.

UDK: 141.33.001.3

nirvanizem, turizem, antiintelektualizem, čutenje, potovanje, tu-in-zdaj, refleksija, mistika, posredovanost

BASKAR, Bojan: Kažipoti nirvanizma

Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo
13-14/1976

Avtor hoče pokazati, da je nirvanizem s svojo absolutizacijo čutenja in svojim antiintelektualizmom "žrtev sistema", da je s sistemom v celoti pogojen in do te pogojenosti popolnoma brezmočen. Je samo preobrat v okviru istega dualizma in s tem ne preseže nihilizma evropske metafizike. Njegov upor proti statusu quo se v vseh potezah sprevrže prav v apologijo statusa quo.

UDK: 141.33.001.3

Nirwanismus, Tourismus, Antiintellektualismus, Fühlen, Reisen, Hier-und-jetzt, Reflexion, Mystik, Vermitteltheit

BASKAR, Bojan: Wegweiser des Nirwanismus

Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo
13-14/1976

Der Autor möchte zeigen, dass der Nirwanismus mit seiner Absolutisierung des Fühlens und seinem Antiintellektualismus ein "Opfer des Systems" ist, dass er zur Gänze durch das System bedingt und gegenüber dieser Bedingtheit vollkommen ohnmächtig ist. Er ist nur eine Umwandlung im Rahmen desselben Dualismus und hebt dadurch den Nihilismus der europäischen Metaphysik nicht auf. Sein Widerstand gegen den status quo verkehrt sich in allen Zügen in die Apologie desselben status quo.

